

Hunnegem
het kloppende hart
van Geraardsbergen

Koenraad De Wolf
David Larmuseau

Hunnegem
het kloppende hart
van Geraardsbergen

Koenraad De Wolf & David Larmuseau

Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm en op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs.

Koenraad De Wolf en David Larmuseau,
Hunnegem *het kloppende hart* van Geraardsbergen

Tekst: Koenraad De Wolf en David Larmuseau

Afbeeldingen: KIK-IRPA, Archief Hunnegem, Provincie-Oost-Vlaanderen, Rijksarchief, Gerardimontium, Koenraad De Wolf en Hilde Bliki.

Illustraties kافت: Aquarel Herman Verbaere en tekening Theophile l'Haire (KIK-IRPA)

Vormgeving: Steffi Pandelare - P&LR. - Branding & Graphic design

Druk: Nevelland Drongen

ISBN: 9789073626805

Wettelijk depot: D/2018/3988/2

Meer informatie:
www.koenraaddewolf.be

Tweede druk

Met dank aan Geert Van Bockstaele en Luk Beeckmans voor de inhoudelijke feed-back.

Inhoud

Voorwoord	5
1. Bakermat van de stad en moederparochie (1068-1096)	7
2. Populair mariaal bedevaartsoord (1096-1565)	23
3. Nieuw devotiebeeld na godsdienstoorlog (1566-1624)	33
4. Priorij Hunnegem (1624-1797)	43
5. Verzet tegen Frans bewind en Hollandse regelneverij (1797-1830)	67
6. Op de bres tegen armoede en werkloosheid (1830-1919)	73
7. Bewogen oorlogsjaren en teruggang (1919-2008)	85
8. Rijk monastiek leven	101
9. Bloeiend onderwijscentrum	123
10. Uithangbord van de neogotiek	157
Epiloog	165
Bijlage	169
Bibliografie	171
Eindnoten	179
Registers	189

Voorwoord

Het *mirakel* van Hunnegem

Hunnegem kan terugblikken op een rijke geschiedenis van meer dan duizend jaar. Die is nauw verweven met deze van de stad Geraardsbergen, waarvan zij de bakermat vormt. Deze site komt dan ook uitvoerig aan bod in de werken van de Geraardsbergse historiografen Van Waesberghe, De Portemont, Fris en Guillemain. Bovendien is al een aantal monografieën gepubliceerd. De eerste verschijnt in 1906 door Van Bossuyt. Tussen 1912 en 1947 wijdt pater Maurice De Meulemeester, de eerste echte geschiedschrijver van Hunnegem, zes publicaties aan Hunnegem, waaronder twee lijvige boeken en een bronnenstudie. Alles samen bijna 700 bladzijden. In 1974 volgt naar aanleiding van het 350-jarig bestaan van de priorij een 200 bladzijden tellende monografie van de hand van Dom Anselm Hoste. Sindsdien kan de neogotische aankleding van de kerk rekenen op een grote belangstelling. Bij de jongste generatie historici brengt Geert Van Bockstaele nieuwe inzichten bij.

Bestaat er dan nog wel nood aan een boek over Hunnegem?
Het antwoord is onomwonden 'ja'.

Niet alleen de tijden veranderen, maar ook de inzichten. Geschiedenis is meer dan ooit een multidisciplinaire wetenschap geworden. Historicus Koenraad De Wolf is door zijn talrijke publicaties over de streek tot vernieuwende inzichten gekomen. Aan de hand van zeven hypothesen herschrijft hij de ontstaansgeschiedenis van de Hunnegemsite en de stad Geraardsbergen. Bij de uitwerking van deze duizendjarige geschiedenis krijgt hij de medewerking van David Larmuseau. Hij neemt de twee crisisperiodes voor zijn rekening – de godsdienstoorlog in de 16de eeuw en de Franse Revolutie – en stelt de oorlogskronieken samen.

Hunnegem is niet alleen het verleden, maar heeft ook een toekomst. Want sinds 2014 wordt er gewerkt aan een herbestemming als socio-cultureel centrum waardoor deze site opnieuw de rol opneemt die zij al bijna een millennium opneemt – het 'kloppende hart' zijn van deze stad. De kroon op dat werk wordt het *Museum HUGE – Hunnegem-Geraardsbergen* dat in mei 2018 zijn deuren opent. Dat zal ruime aandacht besteden aan de diverse facetten van 1.000 jaar Hunnegem: de bedevaart naar het miraculeus beeld van Onze-Lieve-Vrouw van Vrede, het monastieke leven van de zusters Benedictinessen die er sinds 1624 verblijven, de onderwijstraditie en het rijke kunstpatrimonium.

Is hiermee het ultieme boek over Hunnegem geschreven?
Het antwoord is 'neen'.

Deze publicatie is gebaseerd op het uitzonderlijk rijke archief van onze priorij, literatuurstudie en de persoonlijke inzichten van beide auteurs. Wegens tijdsgebrek konden niet alle facetten worden uitgediept. Zo zijn de gegevens in de archieven in Gent, Mechelen en Brussel niet verwerkt. Er rest dus nog voldoende materiaal dat kan worden uitgediept door (toekomstige) historici. Zonder twijfel zullen ook zij ons nieuwe inzichten aanbrengen. Want dat is nu eenmaal het meest boeiende aspect van de geschiedenis. Die is nooit 'af' en zal ook nooit 'af' zijn. Wellicht zal ook later nog over Hunnegem worden gepubliceerd en zullen nog nieuwe inzichten tot stand komen. Wel ben ik ervan overtuigd dat elke publicatie getuigenis zal afleggen van het *mirakel* dat hier geschiedt.

Mirakel is een zeer geladen woord. Maar waar het over gaat, is dat Hunnegem gedurende duizend jaar het kloppende hart is van deze stad en dat zonder geld en op vrijwillige basis. De tomeloze inzet van de duizenden meestal anonieme mensen die deze pioniersrol hebben opgenomen, stoelt op het geloof (letterlijk en figuurlijk) en boven alles de liefde voor de mensen en de stad Geraardsbergen.

Het lezen van dit boek doet mij met heimwee terugdenken aan het vijftigjarig kloosterleven in mijn geliefde Hunnegem. Het gezamenlijke gebed, de mooie psalmen en onze dagelijkse eucharistievieringen komen mij opnieuw voor de ogen. Zij waren het geestelijk voedsel in ons dagelijks leven.

De bundeling, op een bevattelijke manier, van de geschiedenis van 1.000 jaar Hunnegem en bijna 400 jaar priorij illustreert prachtig wat mijn voorgangers hebben gepresteerd. Onze priorij was sociaal bewogen, had oog voor de culturele ontplooiing en voor de opvoedingstaken van onze school. Het was in 2008 hard om vaarwel te zeggen, maar tot mijn vreugde neemt de priorij opnieuw de rol op die zij al zo lang heeft gespeeld: het kloppende hart zijn van deze stad.

Zuster Lutgarde, priorin van Hunnegem
1 januari 2018

1. Bakermat van de stad en moederparochie

Zeven hypothesen herschrijven de ontstaansgeschiedenis van de Hunnegemsite en bijgevolg ook van de stad Geraardsbergen wiens bakermat zij is. Op de plek waar zich in de prehistorie al een bewoningskern en een cultusplaats bevindt, komt in de zesde of de zevende eeuw een Merovingische landbouwnederzetting tot stand. Omdat Hunnegem na de kerstening door de heilige Amandus uitgroeit tot een vroegchristelijk bedevaartsoord, komt er omstreeks 1050 de oudste Romaans kerk uit de Denderstreek tot stand. De bouwwerken staan onder de leiding van monniken van de Sint-Pietersabdij van Dikkelvenne, waarbij de parochianen de stenen aanbrengen en het metselwerk uitvoeren. Na de annexatie van het gebied tussen Schelde en Dender koopt de graaf van Vlaanderen in 1068 de site Hunnegem en sticht Geraardsbergen. Nadat een mondelinge keure de inwoners buitengewone voorrechten toekent, groeit de stad uit tot de eerste hoofdplaats van het Land van Aalst. In Hunnegem, de moederparochie, komt na een uitbreiding de grootste eenbeukige Romaanse kerk van Oost-Vlaanderen tot stand. Maar vanaf 1096 groeit de vanuit Dikkelvenne overgehevelde abdij uit tot het spirituele centrum.

Feiten en bewijsmaterialen. Dat is de geëigende manier om de geschiedenis te reconstrueren. Wanneer wij teruggaan naar de vroegste periodes zijn geen van beide voorhanden. De nieuwe inzichten die wij formuleren, bekronen decennialang historisch onderzoek over de streek. De zeven hypothesen die de ontstaansgeschiedenis van Hunnegem en Geraardsbergen herschrijven, vormen in hun samenhang een plausibel verhaal. Maar of dat ook waar is, zullen wij wellicht nooit weten. De surrealistische wetgeving die archeologische opgravingen strikt aan banden legt, maakt opgravingen in historische sites, zoals Hunnegem, onmogelijk.

Merovingische nederzetting

Hunnegem, gelegen op de linkeroever van de Dender, is met zekerheid een Merovingische landbouwnederzetting uit de zesde of de zevende eeuw. Daarnaar verwijst het *-ingehem* toponiem. Rond de Germaanstalige clan of familie van een zekere Hûno of Hûningas ¹, wonen ondergeschikten of onvrijen. Bewijzen daarvan zijn niet teruggevonden. Een beperkte opgraving in de boomgaard van de Hunnegemsite brengt afvalkuilen uit de 10de tot 12de eeuw aan het licht met minimale sporen. ² In de negende eeuw teisteren de invallen van de Noormannen ook Zuid-Oost-Vlaanderen. Als gevolg daarvan stelt het centrale gezag nog amper iets voor en viert de feodaliteit hoogtij. Alle macht ligt geconcentreerd in handen van de plaatselijke heren. In de *ijzeren* tiende eeuw blijven bloedverwantschap en grondbezit de basispijlers van hun alleenheerschappij. De Heer van Hunnegem, vermoedelijk een nazaat van Hûno, woont in een houten woning bovenop een mote of een aarden heuvel omringd door een walgracht. Daarvan zijn geen sporen bewaard.

Wel bewijzen fragmentarische archeologische opgravingen dat Geraardsbergen in de prehistorie en de vroege middeleeuwen is bewoond. Op een terrein aan de grens met Nederboelare worden sporen teruggevonden die opklimmen tot de La Tène-periode. Die dateren tussen 475 voor Christus en het begin van onze jaartelling.³ In 1881 komt in het stadscentrum een aantal Karolingische *denarii* aan het licht, waaronder een munt van Lodewijk de Vrome (778-840), de zoon van Karel de Grote.⁴

Kerstening door **Amandus**

Ondertussen is de streek al gekerstend. Een aantal Ierse monniken speelt daarbij een hoofdrol. De uit Nantes afkomstige missiebisshop Amandus bekeert op verzoek van de Frankische koning Chlotarius II vanaf 630 grote delen van ons land. Hij opereert vanuit Gent en is vermoedelijk ook werkzaam in Zuid-Oost-Vlaanderen. Daarna verwijzen vooreerst de plaatsnamen in Smeerebbe en Ninove.⁵ Die zijn nog talrijker in het aansluitende gebied in Frans-Henegouwen, in de omgeving van de abdij van Saint-Amand-les-Eaux, die naar hem is genoemd.⁶

Een tweede argument is de toewijding van het altaar van de kerk van Hunnegem aan Amandus en ook aan Sint-Vaast. De heilige Vedastus is in de eerste helft van de zesde eeuw nauw betrokken bij het bestuur van het bisdom Kamerijk waarvan Geraardsbergen deel uitmaakt. De *patrocinia* of de patroonheiligen geven informatie over de stichtingsperiode van een kerk,⁷ want er zijn in de loop van de geschiedenis amper voorbeelden bekend van parochies die van patroonheilige veranderen.⁸ Hunnegem behoort tot de oudste parochies van Zuid-Oost-Vlaanderen. Bovendien zijn ook de altaren van de parochies Smeerebbe, Viane, Schendelbeke en Waarbeke aan Amandus toegewijd.

Ten slotte verwijzen wij naar de *Vita* of de levensbeschrijving van Amandus uit de 8ste eeuw. Gilles De Wevel bewerkt die in 1366 in een 12.467 verzen tellend strofisch gedicht in het middelnederlands. Daarin staat dat de kerstening in *Gheeroudsberghe* (deel 1, vers 3177) en later *Gheeraerdsberghe* (deel 1, vers 3984) zeer moeizaam verloopt.⁹

3181 *Maer Sente Amand heeft se bekeert*
3182 *Daer naer, ende kerstin geloove gheleert*
(...)
3983 *Predeken, ende orconden Gods woort*
3984 *Te Nieneve ende Gheeraerdsberghe mede,*
3985 *Endie omesaten, dats waerhede*
3986 *Worden kerstijn al ontrent*

De kerstening van de bevolking van Geraardsbergen door de heilige Amandus in de ogen van historieschilder Louis Bert de l'Arbre. (Schildering kerk Hunnegem)

De 65 cm hoge reliekbuste van Amandus uit de 18de eeuw. De relieken van de heilige die ook Geraardsbergen heeft gekerstend, zijn ruim verspreid. (Kunstverzameling priorij Hunnegem)

De kerstening van Geraardsbergen door Amandus betekent dat Livinus, de legendarische heilige die in Sint-Lievens-Houtem ligt begraven, hier niet werkzaam is geweest. De argumentatie van Bonifacius, de auteur van de eerste Vita van Livinus, en de Bollandist Joseph Ghesquière die wordt overgenomen door de 19de-eeuwse geschiedschrijver Deportemont,¹⁰ mist overigens overtuigingskracht.

HYPOTHESE 1

Niet Livinus, maar Amandus heeft Geraardsbergen gekerstend. Dat het altaar van de Hunnegemkerk alsook dat van vier parochies in de buurt aan Amandus toegewijd zijn onderschrijft deze hypothese. Evenals de plaatsnamen die naar Amandus genoemd zijn.

Houten kerk

Het is aannemelijk dat in Hunnegem in de late 7de eeuw een houten kerk heeft gestaan, zoals de bekende Geraardsbergse historiografen schrijven.¹¹ Die situeert zich binnen het domein van de Heer en staat zonder twi fel op de plaats van de huidige kerk.

Die cultusplaats is een *eigenkerk* – een letterlijke vertaling van het Duitse *Eigenkirche*. Dat is een private kerk die de Heer van Hunnegem met eigen middelen opricht. Hij betaalt ook de bedienaar van de eredienst. Om in zijn levensonderhoud te voorzien schenkt de Heer aan de kerk talrijke onroerende bezittingen.

De willekeur bij de benoeming van de vaak niet theologisch geschoolde priesters leidt tot spanningen met de kerkelijke autoriteiten. Die monden uit in de *Investituurstrijd* waarbij de paus zijn slag thuishaalt. Bij het concordaat van Worms in 1122 krijgt hij het patronaatsrecht van de kerk, met inbegrip van de benoeming van de pastoor. De paus draagt die bevoegdheid over aan de door hem benoemde bisschoppen.

Pelgrimsoord met roots in de prehistorie

Nadat in de tweede helft van de tiende eeuw de inpakt van de invallen van de Noormannen vermindert, komt het dagelijkse leven opnieuw op gang. Illustratief daarvoor is de bloei van de Romaanse architectuur. Zo vindt in 985 in de Gentse Sint-Pietersabdij de inwijding plaats van de kerk waar de graven van Vlaanderen liggen begraven. In een mum van tijd verspreidt de Romaanse bouwkunst zich razendsnel over West-Europa. Van Scandinavië tot Zuid-Spanje en van Ierland tot Polen worden voor het eerst sinds de Romeinse tijd stenen gebouwen opgetrokken in dezelfde stijl. Dat is alleen mogelijk dankzij het wijd vertakte abdi wezen.

In Hunnegem vervangt een stenen constructie de bestaande houtbouw (zie verder blz. 11-13). Het gaat hier, voor zover bekend, over het oudste stenen gebouw in de Denderstreek. Het enige andere bewaarde pand dat opklimt tot die periode is het Onze-Lieve-Vrouwekerkje in Bevingen (Neigem – Ninove) dat in opdracht van de Heren van Wedergraete in de tweede helft van de 12de eeuw wordt opgetrokken.¹² Op de vraag ‘waarom?’ is maar één antwoord mogelijk: wegens de populariteit van de bedevaart. Tot dusver is algemeen aangenomen dat Hunnegem vanaf de 14de eeuw een pelgrimsoord wordt omdat de oudste tekstvermelding tot die periode opklimt. Alleen De Meulemeester is ervan overtuigd dat die oorsprong verder teruggaat en legt een link naar Amandus. *Hoe die Mariakerk een bedevaartsoord werd, kan men verklaren door haar betrekkingen met de grooten apostel van Vlaanderen.*¹³ Maar dat argument heeft geen enkele grond.

Het is onze overtuiging dat de wortels daarvan veel verder teruggrijpen in de tijd. Wij zijn er nagenoeg zeker van dat Hunnegem op het ogenblik van de kerstening al een populair bedevaartsoord is. Hier bevindt zich vermoedelijk al in de voor-Germaanse, de pre-Romeinse of Keltische tijd – of samengevat de prehistorie – een sacrale plek.

Na de kerstening door Amandus wordt de heidense cultusplaats, zoals op veel plaatsen is gebeurd, gechristianiseerd. Die aanpak past binnen de gangbare strategie. Zo brengt paus Gregorius I (+ 604) de heidense feesten in overeenstemming met de kerkelijke hoogdagen. Een tekst uit 1962 beschrijft plastisch wat er toen is gebeurd: *Er kwam een tijd dat ze christen wilden worden, maar aan offers verzaken ging niet; 't bracht onheil over t volk, beweerden ze. De missionarissen gingen dan ook voorzichtig te werk, bewarend al wat kon bewaard worden. Dat is wel de reden waarom heidense gebruiken nog voortleven onder het volk, alhoewel ze sinds lang hun oorspronkelijke betekenis verloren hebben.*¹⁴

HYPOTHESE 2

De oorsprong van de kerk van Hunnegem gaat terug tot een prehistorische sacrale plek. Na de kerstening door Amandus wordt die heidense cultusplaats gechristianiseerd.

Hunnegem is een oud mariaal bedevaartsoord. Dit vermoedelijk nog 17de-eeuwse beeld van Onze-Lieve-Vrouw met kind wordt pas in de 20ste eeuw in het pandhof of het claustrum geplaatst. (Kunstverzameling priorij Hunnegem)

Mariaal bedevaartsoord

Bijna al de oudste bedevaartsoorden in ons land zijn toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw. De lijst is lang: Rozebeke (Oost-Vlaanderen); Walcourt en de kathedraal *Notre Dame Flamande* in Doornik (Henegouwen); Alsemberg, Halle en de Sint-Pieterskerk in Leuven (Brabant); Dadizele, Mesen, Lombardsijde, Oostkerke, Vivenkapelle-Damme en *Onze-Lieve-Vrouw van de Potterie* in Brugge (West-Vlaanderen); en de *Virga Jesse* in Hasselt (Limburg). Deze moederfiguur is een herkenbare en aanvaardbare toegangspoort tot het nieuwe geloof.¹⁵ De populariteit van haar devotie is vanaf de kerstening een rode draad in de gewijde geschiedenis van Vlaanderen. Elke parochie heeft een kapel ter ere van haar, een Maria-altaar in de kerk en een Mariale stichting of broederschap. Er gaat geen processie uit zonder een Mariabeeld. De mariale pelgrimsoorden krijgen niet alleen tijdens de noveen en ommegang, maar het hele jaar door bedevaarders op bezoek.¹⁶

Louis Bert de l'Arbre deelt de mening dat Hunnegem een heidense sacrale plaats is. In zijn fantasie brengt de Germaanse oppergod Woden (Wodan) offers. (Schildering kerk Hunnegem)

Monniken Sint-Pietersabdij Dikkelvenne bouwen Romaanse kerk omstreeks 1050

Wegens het ontbreken van specifieke stijlkenmerken en latere restauraties is de datering van de oudste vleugel van de Hunnegemkerk niet evident. Wel stamt die met zekerheid uit de vroeg-romaanse periode. De constructie dateert van rond het midden van de 11de eeuw, omstreeks 1050.

De vraag 'wie?' deze kerk heeft gebouwd, is pertinent, want de bouwheer hoeven wij in geen geval in Hunnegem te zoeken. Waarom?

In die tijd staan in de wijde omtrek alleen lemen huizen. De lokale mensen hebben immers geen enkele knowhow of ervaring in het bouwen van kerken. De enigen die wel die kennis wel bezitten, zijn, zoals vermeld, de monniken van de abdijen. Vast staat dat hier één of wellicht meerdere ervaren monniken de leiding van de werken hebben opgenomen. De kerk staat bovenop stevige fundamenteën die duizend jaar later nog altijd overeind staan. Bovendien zijn de regels van de kunst gevolgd. Het belangrijkste uitwendige kenmerk van deze massieve constructie met dikke muren en loodrechte wanden is de plaatsing van kleine venstertjes op één lijn hoog onder de dakrand. 'Waarom?' engageert een abdij zich in zo'n groot project? Het antwoord ligt voor de hand. Zij zijn de eerste beneficianten van de lucratieve inkomsten van de bedevaarten.

Rest de vraag: 'welke abdij?' Want daarover bestaan geen schriftelijke documenten. Omdat Zuid-Oost-Vlaanderen op dat moment geen abdij heeft, ligt de link naar de destijds oppermachtige Sint-Pietersabdij of Sint-Baafsabdij uit Gent voor de hand. Beiden hebben immers in de streek veel bezittingen.

Maar die piste is een doodlopend spoor. De twee Gentse abdijen worden in de oudste documenten nooit vermeld en het is ondenkbaar dat zij zich zo'n belangrijke inkomstenbron zouden laten ontglippen. Rest nog één mogelijkheid: de Sint-Pietersabdij van Dikkelvenne. Deze wordt in 1096 letterlijk overgeheveld naar Geraardsbergen (zie verder blz. 24-25). Dat bisschop Manesses van Kamerijk bij die gelegenheid de kerk van Hunnegem toekent aan de abdij, is vanuit onze hypothese dan ook geen verrassing (zie verder blz. 26). Nog voor de verwerving van het patronaatschap van de kerk heeft de Sint-Pietersabdij van Dikkelvenne al grote belangen in Hunnegem.

HYPOTHESE 3

Onder de leiding van de monniken van de Sint-Pietersabdij van Dikkelvenne wordt omstreeks 1050 de eerste stenen kerk van Hunnegem gebouwd. De parochianen verzamelen 100 m³ stenen en voeren het metselwerk uit.

Parochianen verzamelen stenen en voeren metselwerk uit

De constructie van het stenen bedehuis is een grootse onderneming. Het kan niet anders dan dat alle parochianen daaraan hun medewerking verlenen. De letterlijk zwaarste opdracht is de zoektocht naar meer dan 100 m³ natuursteen op de heuveltoppen en de heuvelflanken in de buurt.

Fantasierijke reconstructie van de eerste Hunnegemkerk door Louis Bert de l'Arbre. Het onderschrift in gotische letters meldt dat die door de heilige Amandus is gesticht. Het betreft hier een symbolische voorstelling, want de eerste kerk is geen stenen gebouw en er bestaat geen enkele aanwijzing dat die driebeukig zou zijn geweest. (Schildering kerk Hunnegem)

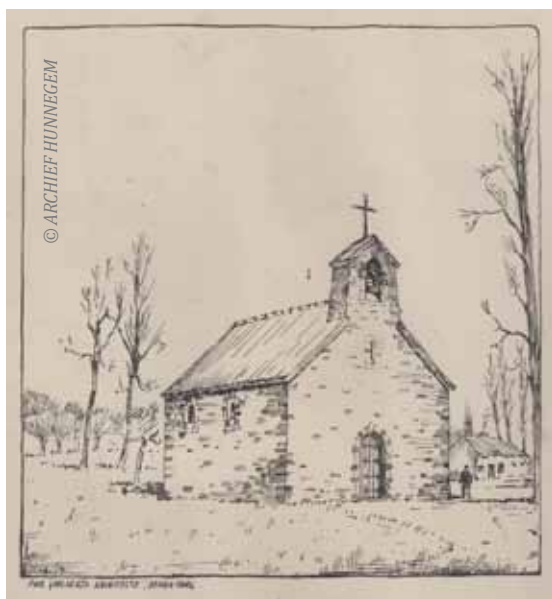
Die levert twee soorten stenen op. Het best herkenbaar is de Diestiaanse ijzerzandsteen of bergsteen, waarvan de kwartskorrels en geoxideerde glauconietkorrels samenklitten tot een coherent gesteente. Dat krijgt door de oxidatie van het regenwater en het contact met zuurstof een roestbruine kleur. De grootste hoeveelheid bouw materiaal is panisiliaanse zandsteen of veldsteen. De kleur van die harde steensoort evolueert onder invloed van het licht naar blauw en groen.¹⁷ Deze steensoort is afkomstig van een (of meerdere) steengroeven in openlucht. Mogelijk situeren die zich in de omgeving van de Onkerzelestraat, op de heuvelrug vanaf de kerk van Onkerzele in de richting van de Oudenberg. Maar tot dusver zijn geen bewijzen van zo'n exploitatie teruggevonden.

In 1096 wordt ook Panisiliaanse zandsteen gebruikt bij de bouw van de nieuwe abdij. Dat is later ook het geval bij de constructie van de grote Sint-Bartholomeuskerk, de nieuwe vestingsmuren, torens en rondelen van de tweede stadsomwalling in 1332 en ook bij private stenen woningen in de stad, zoals in de omgeving van de Markt.¹⁸ De zwaarste klus is hoe dan ook het manuele transport van die stenen naar Hunnegem.

Onder supervisie van de monniken van de Sint-Pietersabdij van Dikkelvenne en met behulp van primitief materieel worden de muren gemetseld. Bij de verwerking van de stenen van een verschillend formaat komen de grootste en de mooiste exemplaren aan de buitenzijde en de binnenkant. De opvulling tussenin gebeurt met mortelspecie en bouwpuin. De horizontale manier van metselen laat wegens het gebruik van kalk als bindmiddel voor de mortel per jaar een opstand van maximaal één meter toe. Maar de hoogte hangt af van de hoeveelheid verzamelde stenen. In het koor zijn nog duidelijke sporen van die bouwlagen zichtbaar (zie afbeelding op blz. 20). In elk geval heeft het meerdere jaren geduurd alvorens de bouw is voltooid.

Het zaalvormige kerkje van Hunnegem heeft een vlakke zoldering en een rechthoekig of half rond koor in het oosten. De buitenwerkse breedte van het schip, met name 9,70 meter, bepaalt de lengte van de draagbalken voor de dakconstructie. Daarvoor zijn boomstammen nodig van minstens tien meter.¹⁹ De gehanteerde werkwijze is eenvoudig, maar goed doordacht. Wegens het onzekere tijds klimaat en om inbraken te vermijden zitten de twee kleine lichtopeningen langs elke zijde van het schip zo hoog mogelijk in de muur. Die verwijzen symbolisch naar de goddelijke oorsprong van het licht, dat van boven de kerk binnenkomt. De weerkaatsing via de hellende afzaten van de vensters op de wit bepleisterde muren in het interieur zorgt voor de lichtinval. Er bestaat in die tijd weinig behoefte aan licht omdat slechts enkelingen kunnen lezen. De prioritaire aandacht voor de stevigheid van de constructie resulteert in een sobere en eenvoudige architectuur zonder versiering. Met een minimum aan materiaal, werkmiddelen en arbeid wordt een maximum aan ruimte gecreëerd.

Hoewel elke kerk recht heeft op een toren met klokken, komt die in de vroeg-romaanse periode slechts zelden voor. Er zijn geen sporen die er op wijzen dat de eerste stenen Hunnegemkerk al een toren heeft.

De binnenwerkse breedte van het schip bedraagt 8,05 meter, wat betekent dat de muren 82,5 cm dik zijn, wat gebruikelijk is. De lengte bedraagt tot aan de bouwnaad buitenwerks 7,20 meter of binnenwerks 6,32 meter. Met een oppervlakte van ongeveer 50 m² biedt de eerste kerk plaats aan een honderd gelovigen, want er staan geen kerkstoelen. Die zijn een 19de-eeuwse uitvinding. Vanaf de betegeling bovenop het voormalig kerkhof bedraagt de hoogte 5,5 meter. Maar het originele grondniveau ligt vermoedelijk een meter lager. Bij de archeologische opgravingen van 1946 wordt vastgesteld dat de oudste kerkvloer 80 cm lager ligt.²⁰

Architect Paul Goolaerts maakt op basis van de archeologische opgravingen in 1946 een hypothetische reconstructie van de oudste stenen kerk van Hunnegem.²¹ Volgens hem bevindt zich op de hoogtes van de westgevel de ingangsideur met in de top een torentje.

Kroon-Vlaanderen en Rijks-Vlaanderen

Ondertussen beïnvloeden de politieke ontwikkelingen ingrijpend het dagelijkse leven. Het eenheidsrijk van Karel de Grote, die grote delen van Europa onder zijn gezag heeft, wordt na de dood van zijn zoon Lodewijk de Vrome bij het verdrag van Verdun in 843 verdeeld onder zijn drie nog in leven zijnde zonen. Karel de Kale krijgt West-Francië (het latere Frankrijk), Lodewijk de Duitser Oost-Francië (het latere Duitse Rijk) en Lotharius Midden-Francië. Dat onverdedigbare Middenrijk, waartoe het gebied tussen de Schelde en de Dender behoort, zo ook Hunnegem, valt al vlug uit elkaar. Bij het Verdrag van Ribemont (880) wordt dat ingelijfd bij het Duitse Rijk. In een antwoord op de toenemende dreiging van de in Gent residerende graaf van Vlaanderen, sticht de Duitse keizer Otto II omstreeks 973 langs de Schelde de markgraafschappen Antwerpen, Ename en Valenciennes. Hij kent die uitgebreide militaire bevoegdheden toe. Aan het hoofd van het markgraafschap Ename staat Godfried I de Gevangene, een trouwe aanhanger van de keizer.

Maar de Scheldevallei groeit al vlug uit tot een conflictzone. In 1033 of 1034 steekt graaf van Vlaanderen Boudewijn IV met zijn troepen de Schelde over en maakt de militaire vesting en het bloeiende havenstadje in Ename met de grond gelijk. Door de definitieve overdracht van het gebied tussen Schelde en Dender aan de graaf in 1047 ingevolge een ruil, vormt de Dender de buitengrens met enerzijds het hertogdom Brabant en anderzijds het graafschap Henegouwen.

Het oorspronkelijke graafschap Vlaanderen, aan de overkant van de Schelde, noemt *Kroon-Vlaanderen* omdat de graaf een leenman is van de Franse koning. Verwijzend naar het Duitse keizerrijk wordt het gebied tussen Schelde en Dender *Rijks-Vlaanderen* genoemd.

De oudst bewaarde stadszegels en het wapenschild van Geraardsbergen tonen vanaf de 13de eeuw hun beider symbolen: respectievelijk een leeuw en een adelaar.²²

Oudenberg eveneens prehistorische cultusplaats

Op het stadszegel en het wapenschild staat centraal een kruis op een berg of een sokkel. Over de betekenis daarvan is tot dusver geen plausibele verklaring gegeven.²³ Hoewel er in 1294 al sprake is van een kapel op de Oudenberg ontbreekt die op de kaart van Jacob van Deventer uit 1565. Wel staat in de late middeleeuwen op die plaats een groot kruis. Wanneer dat in 1551-1552 omverwaait, trekken stadsarbeiders dat recht en herstellen het.²⁴

Onze hypothese is dat het kruis de overwinning van het christendom op het heidendom symboliseert. Want vermoedelijk is ook de top van de Oudenberg een prehistorische sacrale plek. *Het lijkt geen twijfel dat onze verre voorouders eeuwenlang op de Oudenberg hun heidense ceremoniën vierden.*²⁵ Dat bewijst de aanhoudende populariteit, tot vandaag, van de Krakelingenworp en Tonnekensbrand. Die voorchristelijke feesten zitten zo diep in de collectieve genen verankerd dat zij een periode van 1.500 jaar suprematie van het christendom overleven. De oorsprong van Tonnekensbrand is het aansteken van een vreugdevuur bij het begin van de lente.²⁶

Die visie sluit naadloos aan bij de aloude bewijzen van bewoning (zie hoger blz. 7-8) en de aanwezigheid van een voorchristelijke sacrale plek in Hunnegem. Dat Geraardsbergen in de prehistorie een belangrijk wooncentrum is, is ook logisch door de aanwezigheid van de Dender en de strategische Oudenberg, de hoogste heuveltop van de streek.

Wij treden dan ook de visie bij van Victor Fris uit 1911. *Ons erachtens is er het volgende in het Frankische dorp Hunneghem geschied. Een priester werd over de nieuwe kerkelijke gemeente (parochie) aangesteld, die de kerk van Hunneghem omstreeks de VIIIe eeuw liet bouwen. Niettemin staande hun bekering gingen de inwoners voort met, bij het opkomen van de lente, op de Hunnenberg (nu Oudenberg) de geest der wateren bij de boorden van de vijver met allerlei spijzen te vereren; 's avonds werd naar eeuwenoud gebruik een vreugdevuur aangelegd, als een begroeting van de ontwakende natuur. De priester deed eerst het feest met Groot Vastenavond samenvallen. Op de boorden van de vijver stichtte hij een kapel ter ere van O.L.Vrouw, en nu stelde hij zichzelf aan het hoofd van de jaarlijkse stoet, gevolgd door de heer van Hunnegem*

met zijn horigen en lijfeigenen, las aan het volk de christelijke gebeden voor en wierp toen de gebruikelijke spijzen aan het volk en niet in de bron, in naam van Christus. 's Avonds stak het volk zijn vreugdevuur aan. Een doorslaggevend bewijs van de bij uitstek godsdienstige oorsprong van het huidige feest ligt in de voorrang die de kerkelijke overheid bij de plechtigheid inneemt. ²⁷

Ook Marcel Van Kerckhoven oordeelt dat de heidense offerplaats op de Berg werd verchristelijkt door de oprichting van een klein heiligdom aan de moeder Gods toegewijd, en dat de heidense feesten die er nog gevierd werden, een christelijke betekenis kregen. ²⁸

De missing link die de puzzelstukken van de vroegste geschiedenis van Geraardsbergen op de juiste plaats kan leggen, zijn archeologische opgravingen. Die zouden op de Oudenberg en in Hunnegem een ongeziene schat van informatie aan het licht brengen. Wegens onbegrijpelijke redenen hebben die nooit plaatsgevonden. In de toekomst zijn opgravingen uitgesloten omdat de surrealistische Vlaamse wetgeving die niet langer toelaten. Dat wat in de ondergrond steekt niet kan worden verminkt, rest als enige, schrale troost.

Ondertussen staan de Krakelingenworp en Tonnekensbrand sinds 2010 op de Lijst van Immaterieel Erfgoed van de Mensheid van UNESCO.

HYPOTHESE 4

Het kruis in het wapenschild van Geraardsbergen symboliseert de overwinning van het christendom op het heidendom. De voorchristelijke feesten, krakelingenworp en Tonnekensbrand, bewijzen dat de top van de Oudenberg eveneens een prehistorische sacrale plek is.

De blazoenering van het wapenschild van Geraardsbergen toont in zilver een calvariekruis van keel op drie treden, vergezeld rechts van een schild van goud met een dubbele adelaar van sable, en links van een schild van goud met een leeuw van sable. Het schild is getopt met een stede kroon met vijf torens van goud. ²⁹ De adelaar en de leeuw zijn de symbolen van respectievelijk het Heilig Roomse Rijk (Rijks-Vlaanderen) en het graafschap Vlaanderen (Kroon-Vlaanderen) waartoe de stad heeft behoord.

Stichting stad Geraardsbergen (1068)

Na het verleggen van de grens naar de Dender wil de graaf van Vlaanderen zijn machtspositie in het veroverde gebied uitbouwen. In 1068 verwerft hij het domein van de Heer van Hunnegem met de bedoeling om daar een nieuwe stad uit te bouwen. Dat is een *allodiaal* of een *eigengoed*, een (zeldzame)

vorm van grondbezit waarover het bezitsrecht absoluut is. De koop heeft betrekking op een domein van zowat 400 ha of de oppervlakte van het huidige stadscentrum en van de vroegere fusiegemeente Nederboelare. ³⁰ Naar aanleiding van die transactie duikt de naam Hunnegem voor het eerst op in een geschreven document. Daarvan bestaan voor een goed begrip alleen later overgeleverde kopieën.

Waarom kiest de graaf voor Hunnegem? Niet voor Aalst, Ninove of een andere plek langs de Dender? De strategische ligging aan het 'drielandenpunt' speelt uiteraard een rol. Het is onze overtuiging dat de aanwezigheid van een grote bewoningskern en twee aloude sacrale plaatsen die beslissing hebben beïnvloed. Overigens is het domein Hunnegem op dat moment in verval. In geen enkel document is nog sprake van een hof of de Heren van Hunnegem. Dirk Van De Perre stelt terecht dat de Heren van Boelare, die vanaf het einde van de tiende eeuw op de voorgrond treden, hun rol hebben overgenomen. Feit is dat Stefaan II van Boelare actief betrokken is bij de stichting van de stad en van de abdij. ³¹

HYPOTHESE 5

Waarom kiest de graaf van Vlaanderen voor het domein Hunnegem om zijn machtspositie uit te bouwen? De grote bewoningskern en de aantrekkingskracht van de twee aloude sacrale plaatsen hebben die beslissing beïnvloed.

Mondelinge stadskeure met buitengewone voorrechten

De graaf van Vlaanderen heeft aan de oostelijke grens van zijn grondgebied de uitbouw van een groot bolwerk voor ogen. Dat is niet evident, want in de toenmalige agrarische samenleving is het overgrote deel van de bevolking lijfeigen van de feodale heren. Precies daar ligt een kans, want de plaatselijke heren hebben geen enkele impact op het territorium van Geraardsbergen.

De graaf kent aan wie verhuist naar zijn nieuwe stad uitzonderlijke privileges toe. Die hebben betrekking op zelfbestuur en de toekenning van het *poorterschap*. Elke burger is vrij wanneer hij in Geraardsbergen een erfbaar goed verwerft en zich onderwerpt aan het oordeel van de schepenen en de stadsinstellingen.

³² Dit betekent dat het statuut van de inwoners financieel en juridisch aanzienlijk verbetert.

Vanwaar de voor die tijd buitengewone voorrechten?

Fantasierijke reconstructie van de stichting van Geraardsbergen waarbij de graaf van Vlaanderen, Boudewijn VI, de stadskeure aan de inwoners schenkt. De zogenaamde eerste keure is geen papieren document, maar een mondelinge toezegging. Deze voorbereidende schets van de muurschildering is vermoedelijk van de hand van Louis Bert de l'Arbre.³⁴

Vanuit politiek oogpunt wil de graaf dat Geraardsbergen zo snel mogelijk van de grond komt. Bovendien vreest hij dat zonder aantrekkelijke voorwaarden slechts weinigen bereid zullen zijn om te verhuizen naar die potentiële conflictzone aan de grens met Henegouwen en Brabant.

Later bouwt de graaf van Vlaanderen ook in Ninove en Aalst militaire steunpunten uit met een omwalling, een ringmuur, poorten en torens. Die vormen de *Denderlinie*. Aan de overzijde van de Dender bouwen de hertogen van Brabant en de graven van Henegouwen versterkte burchten in Liedekerke, Bever, Ath, La Hamaide, Lessen, Lessenbos en Vloesberg.³³

De stadskeure van Geraardsbergen is voor een goed begrip een mondelinge toezegging. In die tijd is een gegeven woord heilig, want slechts weinigen kunnen lezen of schrijven.

Berg van Gairiwald

Over betekenis van de naam Geraardsbergen bestaan veel misverstanden. Die is niet genoemd naar de aanwezigheid van een *grand mont* of een *grote berg* en evenmin naar Gerald (en niet Geraard zoals veel publicaties vermelden) die Fris, en in zijn spoor vele anderen, associëren met de Heer van Hunnegem wiens domein de graaf van Vlaanderen koopt. Die poging om een continuïteit tot stand te brengen tussen Hunnegem en Geraardsbergen heeft dan ook geen historische grond.³⁵

Geraardsbergen is een afleiding van de Dietse naam *Geroudsberge* of het Germaanse *Gairiwaldas berga*, wat *de berg van Gairiwald* betekent. De naam wordt in een akte van de Gentse Sint-Pietersabdij uit 1034 genoemd in het Latijn: *Geroaldi monte*.³⁶

Eerste hoofdplaats Land van Aalst

Het graafschap Vlaanderen heeft in 1047 al een uitgebouwd bestuursapparaat met administratieve entiteiten of kasselrijen. Na de annexatie van het gebied tussen Schelde en Dender wordt ook daar een kasselrij opgericht. Geraardsbergen is daarvan gedurende een eeuw het belangrijkste politiek en militair steunpunt. Pas na de verwerving van de bezittingen van de Heren van Aalst in 1165 door graaf Filips van de Elzas verplaatst het zwaartepunt zich naar Aalst.

In 1209 wordt voor het eerst de naam *terra de Alost* of Land van Aalst gebruikt en vanaf de 13e eeuw staat een baljuw aan het hoofd van de overkoepelende rechtbank van het *Leenhof Ten Stene*. Bronnen maken in 1367 voor het eerst melding van het landscollege of het overkoepelende bestuursorgaan van het Land van Aalst. Daarin zetelen de steden Aalst en Geraardsbergen en de *baanderijen* Boelare, Gavere, Rode, Schorisse en Zottegem: de vijf belangrijkste heerlijkheden als de vertegenwoordigers van het platteland. Ondanks zijn belangrijke rol komt Geraardsbergen gedurende de eerste decennia wegens de opeenvolgende militaire conflicten maar moeizaam van de grond. Na de plotse dood van Boudewijn VI op 17 juli 1070, die zowel graaf van Vlaanderen als graaf van Henegouwen is, barst een machtsstrijd los tussen zijn erfgenamen. Die successieoorlog verklaart waarom de vestiging van een abdij, in veel steden een belangrijke machts- en stabiliserende factor, zo lang op zich laat wachten.³⁷

Moederparochie

Hunnegem wordt de moederparochie van de nieuw opgerichte stad, want daar situeert zich aanvankelijk het belangrijkste centrum. Het altaar van Hunnegem heeft aan het einde van de 11de eeuw twee *apenditiis* of bijhuizen.³⁸ Er bevindt zich een kapel in de bovenstad, op de rechteroever van de Dender, en in Boelare. Historici verschillen van mening over de vraag welke bedehuizen daarmee worden bedoeld. De kapel in de bovenstad slaat volgens velen op de Sint-Lucaskerk op het domein van de abdij. Recentelijk toont Marcel Cock overtuigend aan dat die verwijzing slaat op de toenmalige kapel die is toegewijd aan Sint-Bartholomeus op de Markt – de voorloper van de huidige dekenale kerk.³⁹

Met betrekking tot Boelare komen de kerk van zowel Overboelare als Nederboelare in aanmerking. Het is waarschijnlijk dat de kasteelkapel van de Heren van Boelare in Nederboelare wordt bedoeld.

Vervijfoudiging oppervlakte Romaanse kerk na 1068

Wegens de snelle bevolkingstoename is het Romaanse kerkje al vlug te klein. De nieuwe stad oefent zoals verwacht een grote aantrekkingskracht uit op het omliggende platteland. Het bedehuis wordt dan ook kort na 1068 in oostelijke richting uitgebreid.

Waarom is dat nodig?

Religie staat centraal in de toenmalige samenleving. In de tijd waarin de boeren het land bewerken en de ridders de veiligheid garanderen, bidt de clerus voor het zielenheil. Door het samenvallen van kerk en staat voelen de gezagsdragers zich tegenover God verantwoordelijk voor hun onderdanen, wat ook de actieve inmenging van de lokale heren in religieuze aangelegenheden verklaart.

De monniken van de Sint-Pietersabdij van Dikkelvenne die de bouwwerken superviseren, hebben een groots plan voor ogen. Vanaf de bouwnaad met de eerste Romaanse kerk tot aan het koor bedraagt de afstand veertien meter. De veelvuldige aanwezigheid van bergsteen of ijzerzandsteen op de hoek van het schip en het koor staat die stelling, want dat materiaal wordt later niet meer gebruikt. Na de voltooiing van de werken meet het schip binnenwerks 20,35 bij 8,05 meter. Die oppervlakte van 160 m² biedt plaats aan honderden gelovigen.

HYPOTHESE 6

Kort na de stichting van de stad vervijfoudigt de oppervlakte van de Hunnegemkerk, de moederparochiekerk van Geraardsbergen, wegens de reële behoeften.

De bouwnaad tussen de eerste en de tweede bouwphase van de Hunnegemkerk wordt geaccentueerd bij de jongste restauratie in 1964. In de gotische periode (zie verder blz. 29-31) wordt het schip verhoogd.

Koor van 100 m²

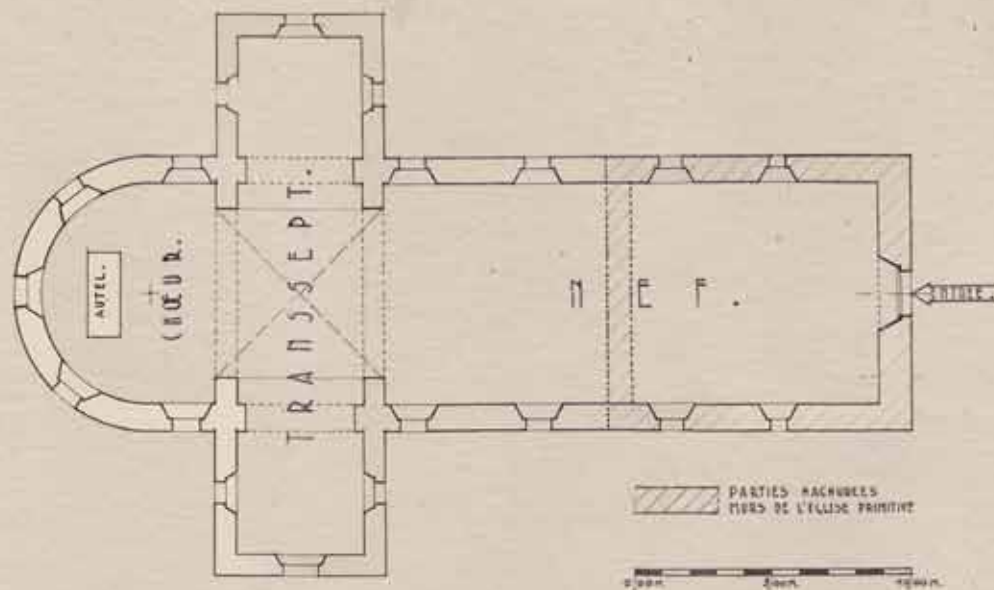
Meest opmerkelijk is evenwel de aanbouw van een uitzonderlijk groot koor. Volgens de gangbare bouwprincipes is dat smaller dan het schip en ook minder hoog, want die ruimte herbergt alleen het hoogaltaar. In Hunnegem is het koor amper smaller dan het schip. Buitenwerks bedraagt dat 75 cm, wat betekent dat het koor binnenwerks 6,55 meter breed is. Bovendien is het koor even hoog als het schip.

Meest opmerkelijk is de lengte. Die bedraagt 8,20 meter tot aan de weinig geslaagde haakse aanbouw uit de jaren 1859-1860 (zie verder blz. 131-132). De werkelijke lengte bedraagt 15,5 meter, wat in verhouding tot het twintig meter lange schip uitzonderlijk is. Het gebruik van bergsteen of ijzerzandsteen bewijst dat ook het koor in dezelfde periode tot stand is gekomen. Tussen de vergroting van het schip en de aanbouw van het koor is een pauze ingelast omdat de hoekstenen niet in elkaar overvloeien. Binnenwerks heeft het koor een oppervlakte van ongeveer honderd m². Het is bijna dubbel zo groot als de eerste

Romaanse kerk. Hoe komt dat? Andermaal is de bedevaart het enige plausibele antwoord. Een dergelijke groot koor staat de hypothese van de ontzettend grote populariteit van dit pelgrimsoord. Overigens is een dergelijk groot koor gebruikelijk in grote bedevaartsoorden.

Hypothetische reconstructie van de Romaanse kerk van Hunnegem na de tweede bouwphase door architect Paul Goolaerts. 41 De kruiskerk die hij in beeld brengt, strookt niet met de werkelijkheid. Het interieur heeft een boogconstructie tussen het schip en het koor, maar van pijlers die zouden verwijzen naar de constructie van een vieringtoren valt geen spoor te bekennen. © ARCHIEF HUNNEGEM

Het plattegrond van de Romaanse kerk door architect Paul Goolaerts uit 1948 42 toont een volledig vertekend beeld van de tweede Romaanse bouwphase. Mogelijk heeft het originele koor een ronde absis, maar als gevolg van latere verbouwingswerken (zie verder blz. 29-30) is daarvan geen spoor meer te bekennen. © ARCHIEF HUNNEGEM

In de kerk van Rozebeke (Zwalm) bijvoorbeeld, het populaire (eveneens mariale) bedevaartsoord in het hartje van Zuid-Oost-Vlaanderen op 17,8 km van Geraardsbergen, zijn vieringtoren en koor zelfs langer dan het schip. Wel gebeurt die aanbouw pas in het begin van de 13de eeuw.⁴⁰

Waarom is dat koor zo groot? Een bedevaartskerk behoeft plaats voor de priesters en de accolieten die de bedevaarders begeleiden. De grootste ruimte is voorzien voor het devotiebeeld waarrond de pelgrims hun offergaven neerleggen. Er is in West-Europa maar één voorbeeld bekend waarbij voor offergaven naast de kerk een apart gebouw wordt opgetrokken. Het gaat over de *Recevrresse* naast de basiliek van Onze-Lieve-Vrouw van Avioth in het noorden van Frankrijk nabij de abdij van Orval.

250 m³ bouw materiaal

De stijleenheid met de kort voordien voltooide eerste Romaanse kerk bewijst dat de monniken van de Sint-Pietersabdij van Dikkelvenne andermaal de leiding van de werken hebben opgenomen. Ook nu zijn hoog in de muur en op dezelfde lijn kleine lichtopeningen voorzien.

Voor de parochianen is de uit te voeren klus evenwel vele malen groter aangezien zowat 250 m³ bouw materiaal nodig is. Wel zijn door de bevolkingstoename meer handen inzetbaar. Ook nu wordt vooral veldsteen of paniseliane zandsteen verwerkt. Verder is er nood aan heel wat boomstammen van minstens tien meter voor de dakconstructie.

Het veelvuldig gebruik van ijzerzandsteen of bergsteen op de hoek van het schip ter hoogte van de overgang naar het koor bewijst dat de uitbreiding van het schip in de tweede helft van de 11de eeuw tot stand is gekomen. Later wordt dat bouw materiaal niet meer gebruikt.

De langsgevel van het koor ter hoogte van de aanbouw van de vleugel in 1860 met de verwerking van massieve blokken steen. Hier zijn de bouwlagen duidelijk zichtbaar. Dat de muur in sommige jaren bij gebrek aan bouw materiaal minder dan een halve meter is opgetrokken, bewijst dat de reconstructie van de Hunnegemkerk vele jaren heeft aangesleept.

© KOENRAAD DE WOLF

© KOENRAAD DE WOLF

Grootste eenbeukige kerk van Oost-Vlaanderen

Architect Paul Goolaerts maakt zogezegd op basis van archeologische opgravingen uit 1946 een hypothetische reconstructie van Hunnegemkerk na de uitbreiding.⁴³ Volgens hem heeft de kerk een transept ter hoogte van het koor en als bekroning een zware vieringtoren. Maar in de kerk valt geen spoor te bekennen van de zware pijlers om zo'n massieve torenconstructie te schragen. De spitsboog in de noordelijke gevel, die mogelijk naar de aanbouw van een transept zou kunnen verwijzen, bevindt zich in het schip van de kerk en zeker niet op de plaats waar Goolaerts op zijn plattegrond (zie afbeelding op blz. 19) een transeptarm voorziet. Bovendien komt die spitsboog pas in de gotische periode tot stand.

Dat alles doet ernstige vragen rijzen bij de grondigheid waarmee die opgravingen zijn gebeurd. Overigens is daarvan geen dossier bewaard. Vermoedelijk heeft de architect zich in zijn fantasie laten inspireren door de tekeningen van Sanderus en Ferraris. (zie verder blz. 53-56 en 64)

Dit betekent dat de kerk van Hunnegem geen kruiskerk was, maar altijd een eenbeukige kerk is geweest. Meer zelfs: de grootste Romaanse eenbeukige kerk van Oost-Vlaanderen. In zijn studie over dat onderwerp, waarin de kerk van Hunnegem wegens onbegrijpelijke redenen niet aan bod komt, noemt Antony Demey de reeds vermelde Onze-Lieve-Vrouwekerk van Rozebeke de grootste eenbeukige kerk.⁴⁴ Dat schip uit de tweede helft van de elfde eeuw heeft een binnenwerkse lengte van 19,75 meter en een breedte van 8 meter. De kerk van Hunnegem is dus iets groter.

HYPOTHESE 7

De uitzonderlijk omvang van het koor van de Hunnegemkerk, de grootste Romaanse eenbeukige kerk van Oost-Vlaanderen, bewijst de immense populariteit van de bedevaart.

Globaal zicht op de Romaanse kerk van Hunnegem met op de voorgrond het voormalige kerkhof. Daar ligt de bakermat van Geraardsbergen. Wel is het koor door de aanbouw van een nieuwe vleugel in 1860 gedeeltelijk verminkt.

Comment six mille com-
paignons partirent de la
ville de gaud durant le
siege et aserent par assaut
gagner pillier z ardoir les
villes de Alcest redremer
z grantmout. Et puis

escarmouches au tour de la
ville. Car le p^r d'enghien et
le seneschal de hainau et le
suzle de flandres en trouuon
a la fois a descomert dont
ils ne prenoient nulles ra-
cons. Et a l'aulcune fois ils

Deze miniatuur, vermoedelijk van de hand van Philippe de Mazerolles, komt uit de Chroniques van Jean Froissart. Hij zou in 1467 in de abdij van Beaupré hebben verbleven, een van de grootste miniaturatiers van Europa. De Mazerolles brengt bijna een eeuw na de feiten met veel fantasie de verwoesting van Geraardsbergen in beeld door het leger van Walter van Edingen op 7 juli 1381.⁴⁵

2. Populair **mariaal bedevaartsoord** (1096-1565)

Nadat de Sint-Pietersabdij van Dikkelvenne in 1096 als straf naar Geraardsbergen wordt overgebracht, vervult die een hoofdrol. De bedevaart naar de relieken van de pestheilige Sint-Adriaan krijgt een internationale uitstraling. De Hunnegemkerk wordt eerst een filiaal van de abdij, verliest dan haar status als moederparochie en wordt ten slotte in 1515-1518 geïncorporeerd in de abdij. Wel blijft de site een populair mariaal bedevaartsoord. Daarvan getuigen de talrijke verbouwingswerken in de gotische periode en de aanwezigheid van een kluizenaar en de begraafplaats van vooraanstaande Geraardsbergse families.

Memento mori – denk aan uw sterfdag

De middeleeuwse samenleving is tot in zijn diepste vezels doordrongen van religie. Mensen zijn in de ban van contemplatie, boetedoening en het ideaal van de armoede, want als zondige wezens zijn zij afhankelijk van Gods genade. De dominante filosofische stroming is de scholastiek. Thomas van Aquino groeit uit tot de invloedrijkste figuur. Het dogmatische autoriteitsgeloof, dat vertrekt vanuit de goddelijke openbaring, projecteert het menselijk geluk in het hiernamaals. Het levensdevies luidt: *memento mori – gedenk te sterven of denk aan uw sterfdag*.

Meer dan de geschriften laten de middeleeuwse piëta's ons de vroomheid van die tijd aanvoelen.

Hoe sterk het christendom de samenleving bezielt, blijkt uit de creaties van de grootste architecten, schilders, beeldhouwers en componisten. Kunstenaars en architecten verheerlijken God als anonieme ambachtslui, want vanuit de toenmalige tijdgeest vervullen zij een ondergeschikte rol.

Godsdienstige beweegredenen liggen ook aan de basis van de oprichting vanaf de 13de eeuw van het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal en het Sint-Janshospitaal op de linkeroever van de Dender. De patiënten gaan bij aankomst eerst te biechten en in de ziekenzaal staat het altaar centraal. Elke ziekte is volgens de toenmalige opvatting een beproeving van God. Mensen horen hun lichamelijk lijden gelaten te dragen als loutering en middel om het volmaakte zielenheil te bereiken. Omdat geneeskundige handelingen worden geassocieerd met heidense praktijken, tovenarij en hekserij, is aan de hospitalen geen arts verbonden. Wel kunnen de patiënten voor eigen rekening een *chirurgijn* ontbieden. Wegens het primordiale belang van het redden van de ziel van de patiënten, begeleiden de zusters die instaan voor de bediening van het hospitaal hen in hun stervensuur.

De hospitalen vangen wegens veiligheidsmotieven ook daklozen, armen, reizigers en pelgrims op.

Die vormen immers een potentieel gevaar voor de maatschappelijke ordening. Dat geldt zeker in tijden waarin epidemieën of hongersnood woeden. Met hun beperkte opvangcapaciteit bieden de Geraardsbergse hospitalen geen fundamentele oplossing: noch voor de gezondheidszorg, noch voor de armenzorg.⁴⁶

Voor de melaatsen is er (uiteraard) geen plaats in de stad. In Nederboelare komt op een splitsing van de weg naar Gent een leprozerie tot stand. Ook daar staat centraal de kapel. De leprozerie wordt voor het eerst vermeld in 1247.⁴⁷

In de middeleeuwen ademen ook het onderwijs, de kunst en cultuur de geest van het christendom. In 1437 stichten de Hiëronymieten of de Broeders van het Gemene Leven op de plaats van het Sint-

Janshospitaal het Latijns College. Dat later wordt omgevormd tot het Sint-Catharinacollege. De in 1476 opgerichte rederijderskamer kiest Sint-Petrus als patroonheilige – een verwijzing naar de Sint-Pietersabdij? Voor de leden is de gedaanteverandering van Christus op de berg Tabor het godsdienstige aspect dat zij vereren.

Wegens de geringe waarde van het individu, is de verbanning uit de gemeenschap de ergst denkbare straf. Wanneer zoutdrager Frans Corneliszoon uit Zierikzee in 1498 een vrouw publiekelijk naroept dat zij een hoer en een dievegge is, wordt hij veroordeeld tot het betalen van een boete en een strafbedevaart binnen de twee weken naar de Sint-Adriaansabdij. Zo niet wordt zijn hand afgehakt.⁴⁸

Abdij vervult **hoofdrol** (vanaf 1096)⁴⁹

Abdijen spelen in de toenmalige samenleving een hoofdrol. Ze worden opgericht door de vorsten en de adel om politieke redenen en om hun persoonlijke belangen veilig te stellen. Vaak is de abt een bloedverwant van de vorst of de graaf. Daarnaast spelen economische en culturele redenen een rol, evenals spiritueel-religieuze motieven wegens de diep ingewortelde angst voor het hiernamaals. De kerkelijke instellingen volgen de politieke ontwikkelingen op de voet. Zo wordt de donjon van Ename, met zijn vier meter dikke muren, gesloopt en ook het terrein van de havenstad opgehoogd, waarna op die plaats een abdij wordt ingeplant. Die moet beletten dat die site zijn vroegere militaire rol opnieuw opneemt. In Geraardsbergen heeft de abdij die in 1096 wordt ingeplant een merkwaardige ontstaansgeschiedenis. Dat gebeurt 28 jaar na de stichting van de stad, want zo lang duurt het tot de dynastieke opvolging bij de graven van Vlaanderen in een definitieve plooi valt. Eenmaal orde op zaken is gesteld, wil Robrecht II van Jeruzalem zijn strategische grensstad zo snel mogelijk een solide structuur geven. Hij krijgt de steun van bisschop Manasses, die er de Sint-Pietersabdij van Dikkelvenne overhevelt. Waarom? De aan de Schelde gelegen abdij heeft na de verplaatsing van de grens van het graafschap Vlaanderen naar de Dender niet langer een strategisch nut. De monniken verhuizen zeer tegen hun zin. Abt Snellaard tekent in 1101, vijf jaar later, nog altijd als abt van Dikkelvenne.⁵⁰ Toch is dit geen echte verrassing wegens de betrokkenheid van de monniken bij de bouw van de Hunnegemkerk (zie hoger blz. 11-13 & 20).

Overheveling **als straf**

Maar er is meer aan de hand. Die overheveling vindt plaats tegen de achtergrond van de *Gregoriaanse hervorming*. Onder de leiding van de paus wil die restauratiebeweging na eeuwen van normvervaging, onder andere wegens de invallen van de Noormannen, opnieuw orde op zaken stellen in de kerk. Het hoogtepunt van die hervorming vindt plaats in de periode 1049-1122. Zo wordt onder het pontificaat van paus Gregorius VII (1073-1085) zowel *simonie* of de handel in aflaten aangepakt, als het *nicolaïsme* of het niet respecteren van het celibaat en de benoeming van leken in geestelijke ambten. In tegenstelling tot de Sint-Pietersabdij van Dikkelvenne, die niet geneigd is om die hervormingen door te voeren, doet de abdij van Anchin in Noord-Frankrijk dat wel. Deze laatste verwerft na de overheveling naar Geraardsbergen een deel van de bezittingen van de abdij in Dikkelvenne.⁵¹ Wanneer wij daarover doordenken in het licht van talrijke publicaties die het belang van de *Gregoriaanse hervorming* steeds nadrukkelijker op de voorgrond stellen, is het best denkbaar dat de Sint-Pietersabdij bij wijze van straf naar Geraardsbergen is overgeheveld. In zo'n beslissingsproces spelen naast politieke- ook andere factoren een rol. Vanuit een disciplinaire maatregel is de halsstarrige houding van abt Snellaard dan ook best begrijpbaar.

HYPOTHESE 8

De overheveling van de Sint-Pietersabdij van Dikkelvenne naar Geraardsbergen heeft een politieke reden – het verleggen van de grens van het graafschap Vlaanderen – en is een disciplinaire maatregel. De monniken weigeren immers de Gregoriaanse hervorming door te voeren.

Internationale uitstraling

De abdij vervult na de overbrenging van de relieken van de heilige Adrianus op 27 mei 1110 vanuit Rocourt in Henegouwen een sleutelrol bij de groei van de stad. Wegens de internationale populariteit van deze pestheilige verandert de Sint-Pietersabdij in 1174 haar naam naar Sint-Adriaansabdij.

In 1376 komt de zwangere hertogin van Lancaster er een verbetering van haar gezondheidstoestand vragen. Wanneer in 1400 in Doornik de pest uitbreekt, komt een delegatie van vooraanstaande lieden smeken om dat onheil over de stad te bezweren. Ook de Franse koning Lodewijk XI is er regelmatig te gast. Hij bezoekt als dauphin de abdij in de jaren 1454-59 viermaal en schenkt in 1482 een geldsom.⁵² In de regio benadert geen enkele monastieke stichting de machtspositie van de Sint-Adriaansabdij. Die speelt ook in de lokale economie een prominente rol. In 1248 verwerft zij op de helling van de Oudenberg haar eerste windmolen en de abdij is eigenaar van de drie watermolens op de Grote Dender. Na de brand van 1340 verleent paus Gregorius XI een aflat aan wie bijdraagt tot de wederopbouw.

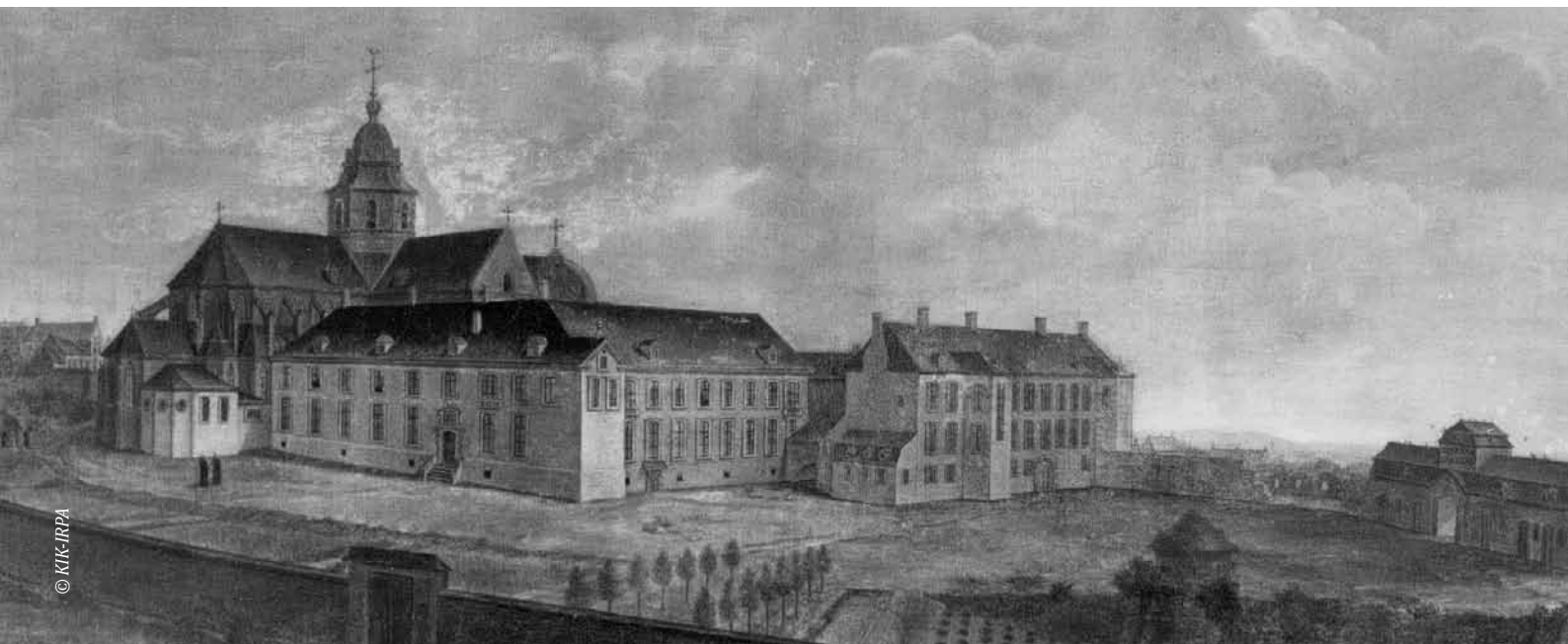
Daarnaast is de abdij een politiek centrum. In 1295 bundelen de Duitse keizer Albrecht I, hertog Jan van Oostenrijk, koning Edward van Engeland, hertog Jan van Brabant en Gwijde van Bourbon er het verzet tegen de Franse koning Filips IV. Later ontvangt de abt 'met manieren' Filips de Stoute, Jan zonder Vrees, Filips de Goede, Karel de Stoute en de jonge Keizer Karel.

Patronaatsrecht over veertien altaren

Na de *Investituurstrijd* kent de bisschop van Kamerijk aan de abdij het patronaatsrecht toe over veertien parochies. Dat zijn de altaren van de kerken van Aspelare, Denderhoutem, Erondegem, Heldergem, Hemelveerdegem, Iddergem, Impe, Nederhasselt, Okegem, Onkerzele, Ottergem, Sint-Maria-Lierde en ten slotte de Hunnegemkerk en de Sint-Lucaskerk in Geraardsbergen.⁵³ De abdij heeft niet alleen het recht om de pastoor te benoemen, maar verwerft ook de inkomsten uit de bezittingen van die kerken, evenals een deel van de *tienden*. Dat zijn de kerkelijke belasting a rato van tien procent van de landbouwopbrengsten. Die omvatten de Grote Tienden of graantienden die worden geheven op alle vruchten met een stengel; de Kleine Tienden op de overige veld- en tuinbouwgewassen, hout en vlees; en de Nieuwe Tienden op de recentelijk ontgonnen stukken landbouwgrond.

Dat geld wordt gebruikt voor de huisvesting van de pastoor en het onderhoud van het koor van de kerk. Het resterende stuk van de tienden gaat naar de parochie (de kerkfabriek) die het schip beheert. De verdeling van de tienden verschilt in elke parochie, maar in een dichtbevolkte stad zoals Geraardsbergen zijn de begrafenisrechten de belangrijkste inkomstenbron.⁵⁴ Het abdijbeluik van 8,5 ha⁵⁵ valt volledig binnen de eerste stadsmuur.

De Sint-Adriaansabdij blijft tot de Franse Revolutie het spirituele en het intellectuele centrum van Geraardsbergen.

Monastieke instellingen in Geraardsbergen

De Benedictijnen verwerven veel invloed, macht en geld, maar zij zijn in Geraardsbergen niet de enige speler op het terrein. Margaretha van Constantinopel richt een begijnhof op, waarvan de oudste vermelding van 1247 dateert.

Wellicht is de stad te klein om een grote stichting aan te trekken van de bedelorden: de dominicanen en de franciscanen. Die zijn ook niet welkom, want monastieke instellingen zijn elkaars concurrenten. Wanneer de bedelorde van de karmelieten in 1296 in Geraardsbergen een klooster wil oprichten, vraagt abt Thomas van de Sint-Adriaansabdij aan graaf Gwijde van Dampierre hen uit de stad te verdrijven en als het kan ook hun verblijfplaats in brand te steken.⁵⁶ In 1323 ondernemen de Geschoeide Karmelieten een nieuwe (vergeefse) poging om een klooster te stichten. Pas in 1466 slagen zij in dat opzet na de schenking van de adellijke familie Ter Gracht van hun kasteel.⁵⁷ In 1500 doet ook de franciscaanse spiritualiteit zijn intrede in de stad met de oprichting van een klooster van de Grauwzusters. Zij leven volgens de Derde Regel van Sint-Franciscus.

In de regio Zuid-Oost-Vlaanderen ontstaan niet toevallig aan beide oevers van de Dender (invloedrijke) monastieke stichtingen. Op de linkeroever van de Dender zijn dat de Norbertijnerabdij van Ninove (1137) en de Cisterciënzerabdij Ten Roosen op de wijk Mijlbeke aan de grens van Aalst en Herdersem (omstreeks 1235). Verderop komt in 1329 in Sint-Martens-Lierde een kartuizerklooster tot stand. Aan de overzijde van de rivier wordt de machtige Benedictijnerabdij van Affligem (1081) opgericht, waar ook een aantal hertogen van Brabant ligt begraven. Aleidis, de dame van Boelare, sticht in 1228 de Cisterciënzerinnenbij Beaupré of *mooie weide* in Grimminge.

Moederparochie wordt abdijfiliaal

Officieel wordt de Sint-Pietersabdij na haar overheveling geïntegreerd binnen de bestaande parochiestructuur, waarvan Hunnegem de moederkerk is. In een mum van tijd groeit de abdij uit tot het belangrijkste religieuze centrum. Dat is ook de wens van bisschop Manasses van Kamerijk, want hij schenkt haar in 1096 het *altare de Huneghem cum apenditiis suis*.⁵⁸ Naast de moederparochie Hunnegem betreft het de kapellen van Sint-Bartholomeus op de Markt en van het kasteel van Boelare. (zie hoger blz. 12)

De bedoeling van Manasses is tweeledig. Enerzijds wil hij de lokale verankering van de abdij kracht bijzetten. Anderzijds bezorgt hij haar een belangrijke inkomstenbron. De abdij int de inkomsten van de kerk, zowel de *tienden* als de offergaven, terwijl de abt als *pastor primitivus* de hoofdverantwoordelijke is. Wel stelt hij een seculiere geestelijke aan voor uitvoering van de liturgische diensten.⁵⁹

Een akte van 1142-1149 bevestigt nog de rol van Hunnegem als moederparochie. Wanneer paus Lucius III op 11 maart 1182 de Sint-Adriaansabdij onder zijn bescherming plaatst, heeft de Sint-Bartholomeuskerk eigen parochierechten verworven en bezit de kerk van Boelare een zelfstandig statuut.⁶⁰

Naast de 'reguliere' Sint-Adriaansabdij groeit Sint-Bartholomeus vanaf de 14de eeuw uit tot haar 'seculiere' tegenpool. De kerk telt tien kapelanieën en het Broederschap van Onze-Lieve-Vrouw groeit uit tot een college van twaalf kapelannen. Dit betekent dat in de kerk meer dan twintig geestelijken werkzaam zijn.

Begraafplaats vooraanstaande families

Dat Hunnegem haar status als moederkerk verliest, bevestigt de feitelijke toestand. Het religieuze zwaartepunt ligt immers op de rechteroever van de Dender. In Hunnegem blijft de oude domeinkerk dienst doen als bedevaartsoord en als parochiekerk voor de inwoners van de linker Denderoever. Illustratief voor die 'degradatie' is dat de site Hunnegem buiten de eerste stadsomwalling valt.

Op zondag vindt de mis plaats en de klok luidt voor de liturgische diensten bij de scharniermomenten van het leven: het doopsel, vormsel, huwelijk en de begrafenis. Van oudsher is aan de kerk ook een begrafenisrecht verbonden. Op het kerkhof aan de noordelijke zijde van de kerk liggen vooraanstaande Geraardsbergse families begraven. Velen willen een laatste rustplaats in de schaduw van het heiligdom dat zij veelvuldig bezoeken – *Ils désiraient dormir leur derner sommeil à l'ombre du sanctuaire béni où ils avaient invoqué fréquemment cerre Mère*.⁶¹

Joannes Van Waesberghe vermeldt de namen van de families Culsbroeck, alias Cogge, Laurijns, Oudenberh en Van Hasselt.⁶² De Portemont voegt aan die lijst de namen toe van de families Crane, Van Heetvelde, Van Yedeghem, Van der Schueren en Blicck.⁶³

Kapelaniën en renten

De twee archiefvermeldingen met betrekking tot Hunnegem uit de 13de en de 14de eeuw hebben betrekking op kapelaniën die aan de kerk zijn verbonden. Dat betekent dat een priester er liturgische diensten verzorgt.

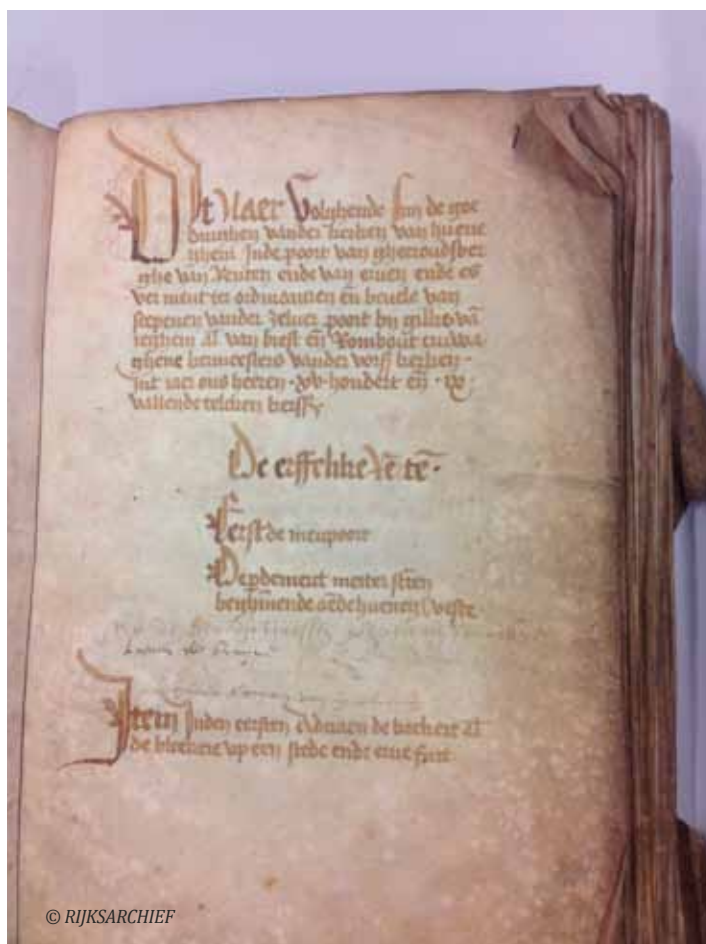
Op een oorkonde in het archief van het hospitaal van Geraardsbergen uit 1294 treedt Meester Lambertus, de kapelaan van Hunnegem, op als getuige.⁶⁴ In 1364 sticht Joannes Van Hasselt, de echtgenoot van Margaretha de Blicck, een nieuwe kapelanij. Daarbij bekomen hijzelf, zijn vrouw en zijn bloedverwant Gerardus Van Hasselt het recht om in de kerk te worden begraven.⁶⁵ Op die manier wil Joannes de regelmatige uitvoering van liturgische diensten verzekeren. Later dragen de pastoors van Zarlardinghe en Overboelare er de mis op.

De kerk beschikt via schenkingen van akkers en weiland in Geraardsbergen en de omliggende gemeenten over talrijke inkomsten. Het archief van de Sint-Adriaansabdij bewaart een renteboek van de kerk van Hunnegem uit 1428.

En in het oud archief van de stad Geraardsbergen bevinden zich vier stukken over de kerkfinanciën.

Op 16 september 1457 schenken Christoffel Lueribout en zijn vrouw Maria Sizeere een aantal bezittingen. Op 12 april 1501 wordt in Geraardsbergen een huis verkocht waarop een erfelijke rente staat ten gunste van de kapelanie van Hunnegem. Een register met de bezittingen en de renten van Hunnegem wordt vernieuwd in 1509 en is tot 1675 met aantekeningen voorzien. Ten slotte zijn er de rekeningen van de kerkmeester uit de periode 1610-1622.⁶⁶

De Meulemeester telt 88 renten die jaarlijks met Kerstmis worden geïnd alsook van zeven fundaties waarbij wijn moet worden geleverd. Die gebruiken de voorgangers in de liturgische diensten.⁶⁷

Renteboek van de kerk van Hunnegem uit 1428
uit het archief van de Sint-Adriaansabdij.

© RIJKSARCHIEF

Welvaart, bevolkingsgroei, stadsbrand en plunderende troepen

In Geraardsbergen komen de handel en de ambachten tot bloei. De zich snel ontwikkelende stad ondermijnt de macht van de lokale feodale heren in de streek. Naast het grondbezit en de bloedverwantschap treedt het kapitaal als derde basispijler van de samenleving op de voorgrond. Geld wordt een synoniem voor macht en de rijke families winnen aan invloed. Langzaamaan vindt de overgang plaats van een ruileconomie naar een geldeconomie. Vanaf de 13de eeuw treedt in de architectuur een nieuwe stijl op de voorgrond: de Gotiek.

Ondertussen bevestigt graaf van Vlaanderen Filips van de Elzas in 1190 schriftelijk de voorrechten die zijn voorganger Boudewijn VI in 1068 mondeling heeft toegezegd.

Het fundament van de toenemende welvaart is de expanderende textielsector, vooral in de lakennijverheid. Het kapitaalkrachtige weversambacht richt te midden van het weverskwartier een eigen bidplaats op: de Sint-Katelijnekerk met annex een kerkhof. De jaarmarkt die keizer Karel op de eerste werkdag na de feestdag van Sint-Bartholomeus toestaat, bevordert het ontluikende handelskapitalisme. Het transport langs de Dender wint aan belang door de bescherming van de kooplui door de gilden.

Geraardsbergen oefent een grote impact uit op het omliggende platteland door zijn administratieve en gerechtelijke functie en de aanwezigheid van twee hospitalen en een markt. Heel wat landbouwers zijn er als *buitenpoorter* ingeschreven. De Oudenbergstad is groter dan Aalst, het nieuwe bestuurscentrum van het Land van Aalst. In 1338 zijn er 4.500 inwoners, tegenover 3.600 in Aalst.⁶⁸

Alleen de woningen van de patriciërs, onder andere rond de Markt, zijn opgetrokken in steen.

Het gewone volk woont in lemen huizen met daken van stro. Die zijn erg brandgevoelig, zoals blijkt uit de stadsbranden van 1351, 1515, 1531 en 1548. In de jaren 1530 en 1558 woedt een pestepidemie en in 1196-97 en in 1563 vindt een hongersnood plaats.

Maar voor de grootste ellende zorgen de plunderende troepen. In 1253 bestormen Jan en Boudewijn van Avesnes de stad. En in mei 1300 volgt de bezetting van de troepen van Filips de Schone. Omstreeks 1332 begint de aanleg van een tweede omwalling. Die is uitgerust met versterkte torens en zes stadspoorten. Hunnegem ligt nu wel binnen de stadswal. De kerk staat nabij de Hunnegem- of Lessense Poort. De nieuwe stadswal is 629 roeden en 8,5 voet lang, zowat 3,5 kilometer.⁶⁹

Wanneer Geraardsbergen tijdens de *Gentse Opstand* (1380-1385) de zijde kiest van de Bourgondische hertogen in hun strijd tegen de stad Gent, verwoesten graaf van Vlaanderen Lodewijk van Male en Walter van Edingen de stad.⁷⁰ De meeste huizen gaan in vlammen op, de stadswal wordt in de benedenstad met de grond gelijk gemaakt en de stadspoorten gesloopt. De nederlaag die de stad wordt toegediend, komt zij nooit meer te boven. Geraardsbergen is structureel sterk verzwakt en vervult niet langer een toonaangevende rol als versterkt militair bolwerk aan de grens van het graafschap Vlaanderen. Dat betekent lang niet het einde van alle ellende. Zo trekken in de aanloop naar de slag bij Gavere op 23 juli 1453 plunderende soldaten van de Gentenaars en de Henegouwers door de stad.

Parochie Hunnegem opgeheven (1515-1518)⁷²

Op initiatief van abt Johannes de Broedere, alias Van Coppenholle, stemt paus Leo XII er op 15 juli 1515 mee in om de kerken van Hunnegem, Sint-Bartholomeus en Sint-Catharina alsook de Sint-Lucaskerk te incorporeren binnen de Sint-Adriaansabdij.

Aan de basis liggen financiële motieven. De abdij heeft te weinig inkomsten voor het onderhoud van haar gebouwenpatrimonium en vreest een negatieve invloed op de internationale uitstraling van de bedevaart. Boven alles beslecht die beslissing de machtsstrijd met de gestaag aan invloed winnende Sint-Bartholomeuskerk. Dat gebeurt net op het ogenblik dat deze de relieken van haar patroonheilige in bezit krijgt en een eigen ommegang, de *Processie van Plaisance*, mag organiseren. De incorporatie van de Geraardsbergse parochies heeft verstrekkende gevolgen. Dat de abt *de pleno jure* of de volledige pastorale verantwoordelijkheid draagt, betekent dat de priesters alleen als zijn

Jongste versie van het bedevaartvaantje van Hunnegem uit 2006. Deze typische exponent van de Vlaamse volksdevotie ontstaat in de 15de eeuw. Traditioneel nemen bedevaarders een vaantje, in de vorm van een vlag, als souvenir mee naar huis.

Populair mariaal bedevaartsoord

Hunnegem blijft populair. *Die bedevaarders waren niet enkel inwoners der stad of dorpingen uit den omtrek; niet zelden ontmoette men op de heirbanen rond Geeraardsbergen andere pelgrims kenbaar aan de groote schelpen op hun mantelkraag. Geleund op den staf met de uitgeholde kalabas, het bidsnoer aan den gordel of over den rechterschouder, richten zij hun stappen naar Hunnegem.*⁷³

De publicaties van Van Waesberghe (1627), Sanderus (1641) en de *Vita* van abt Vincq (17de eeuw), De Portemont (1870) en Fris (1911) bevatten verhalen over de bijzondere bescherming door het mirakelbeeld van Onze-Lieve-Vrouw van Vrede.⁷⁴

Omdat Hunnegem eveneens op de lijst staat van de gerechtelijke bedevaarten reikt de aantrekkingskracht tot ver buiten de stadsgrenzen. In de middeleeuwen wordt vaak een *pelgrimage* of bedevaart opgelegd als straf. Voor zware vergrijpen is dat een tocht naar Rome of Santiago de Compostela. Voor mindere misdrijven een pelgrimstocht naar kleinere bedevaartsoorden. Zo vermeldt het strafrechtboek van de Vierschaar van Belsele en Sinaai in het Waasland de *bedevaert van Onser Vrouwe van Hunneghem en van Sente Adriaen te Gheeroutsberghe*.

Gotische verbouwingswerken

De uitvoering van verschillende aanpassingswerken illustreren het blijvend belang van de Hunnegemkerk. Stilistisch horen die thuis binnen de Gotiek. Vermoedelijk lijdt de kerk tijdens de *Gentse Opstand* van 1380-1385 zo'n zware schade aan de oostzijde dat een wederopbouw van het koor noodzakelijk is. Aan de absis blijft ter hoogte van de eerste verdieping van het kloosterpand één geprofileerd spitsboogvenster gedeeltelijk bewaard.⁷⁵ Dat bevat een tweelicht met driepasbogen en in de top een vierpas. Een aantal fragmenten van het originele glas-in-lood blijft bewaard. De uitvoering gebeurt in Lediaanse zandsteen of *Balegemse steen* en de kwaliteit van het sculpteerwerk verradt de hand van een geoefend vakman. Die heropbouw gebeurt voor rekening van de Sint-Adriaansabdij.

© KIK-IRPA

© KOENRAAD DE WOLF

In de 13de eeuw wordt in de massieve westgevel van de kerk een groot venster ingevoegd. Dat voorziet de zangers op het hoogzaal van meer licht. Op de foto staan links de nieuwe klassen die in 1963 zijn gebouwd met op de achtergrond de borduurschool uit 1899 (zie verder blz. 79 & 96).

Achter een deur op de eerste verdieping van de U-vormige vleugel van de priorij uit 1860 steekt nog een fragment van een geprofileerd spitsboogvenster uit het einde van de 14de eeuw.

Het koor krijgt, zoals gebruikelijk in die tijd, een polychrome beschildering. Bij de transformatie van de kerk door Louis Bert de l'Arbre aan het einde van de 19de eeuw wordt een fragment daarvan blootgelegd achter een beeldengroep van de Graflegging van Christus. Dat blijft niet bewaard.⁷⁶ Mogelijk wordt tegelijkertijd de muur van het schip verhoogd. Het metselverband is groter en regelmatiger onder de daklijst. Dat wordt bij de jongste restauratie onder de leiding van architect Van Der Putten in 1964 rigoureus bewaard.⁷⁷

Verder wordt in het schip een noordelijke zijarm toegevoegd. Daarna verwijst de invoeging van een vijf meter brede gotische spitsboog in de langsgevel. Ook hier krijgt de kerk geen vieringtoren. Wij zijn er van overtuigd dat de huidige toren ter hoogte van de derde travee, voorbij de scheidingslijn tussen de eerste en de tweede Romaanse kerk, de enige is geweest in de loop van de geschiedenis. Ook die constructie gebeurt voor rekening van de tiendenheffer. Alleen de torenspits valt ten laste van de parochiegemeenschap.

In het massieve bouwvolume van de Romaanse kerk worden twee spitsboogvensters ingevoegd. In de westgevel is de vensteropening twee meter breed en 5,30 meter hoog. Wij treden de stelling bij van De Meulemeester dat dit tot stand komt in de 13de eeuw, in de vroeg-gotiek.⁷⁸ Het 1,40 meter brede venster in de noordgevel van het schip daarentegen leunt aan bij de 15de-eeuwse Brabantse Gotiek, en meer bepaald de Denderschool die de Leuvense hoogleraar Lemaire onderscheidt. In vergelijking met de Romaanse periode hebben de kerken niet langer een defensief karakter. Bovendien maakt de technische knowhow het mogelijk om grotere openingen te maken. Die ontwikkeling sluit ook aan bij een gewijzigde liturgische beleving. Door het terugdringen van het analfabetisme is er nood aan meer licht op de orgel- en zangerstribune aan de westzijde. Het orgel van de Hunnegemkerk wordt in 1419 voor het eerst vermeld.⁷⁹

De noordgevel toont ter hoogte van de zesde travee sporen van een (later opnieuw gedichte) spitsboog en de contouren van een mijterbogig venster. Die verwijst naar de aanbouw van volumes die ook te zien zijn op de kaarten van Sanderus en Graaf de Ferraris. (zie verder blz. 53-56 en 64) Mogelijk bevindt zich in die annex een *paradijsdeur*, waarlangs de overledenen na de begrafenis naar het kerkhof worden gebracht. Ook hier kunnen alleen archeologische opgravingen meer duidelijkheid verschaffen. Hoe dan ook blijft deze geordende opeenstapeling van stenen een gesloten boek.

Recluse Beatrijs Grueninx (1436-1487)

In de late middeleeuwen maken overal in West-Europa stadskluizenaren hun opwachting. Gelovige vrouwen hebben vanuit hun kluis aan de zijkant van de kerk zicht op het koor, maar houden via een venstertje aan de straatkant contact met de bevolking. Als vrouwelijke tegenhanger van de pastoor geven die doorgaans vrouwen godsdienstles. Gelovigen vragen aan die vertrouwenspersoon een gebed of geven een aalmoes in ruil voor een geestelijk advies.⁸⁰

Ook Hunnegem heeft een tijdlang een recluse. De kluis die Beatrijs Grueninx in 1436 op eigen kosten bouwt, staat zij later met haar bezittingen af aan de Sint-Adriaansabdij. Dat is in die tijd niet ongevoel. Wel wordt in ruil daarvoor levenslang in haar levensonderhoud voorzien.

Achter de tralie van haar kluis met zicht op het heiligdom, houdt Grueninx dag en nacht de erewacht bij het tabernakel en het miraculeuze Mariabeeld. Mogelijk leert zij ook jonge meisjes lezen en schrijven, hoewel daarvan geen bewijzen bestaan. Dit zou dan betekenen dat de schooltraditie tot die periode opklimt.

Grueninx volgt een eigen leefregel, gebaseerd op de kloosteregel van Sint-Benedictus en de voorschriften van de kerkvaders in de woestijn. Een bijzonder aandachtspunt, dat ook aan bod komt in de reclusenregels van Grimlaicus (10de eeuw) en Aelredus van Rievaulx (+ 1167), is het mogelijk misbruik van het venstertje dat de kluis met de buitenwereld verbindt.

Twee decreten van de bisschop van Kamerijk, uit 1486 en 1487, maken een einde aan de recluse van Hunnegem.⁸¹

Kaart Jacob van Deventer (1565)⁸²

De kaart die Jacob Roelofs van Deventer omstreeks 1565 maakt in opdracht van koning Filips II toont de stad en de Hunnegemsite op de vooravond van het losbarsten van de godsdienstoorlog. De vrijstaande Hunnegemkerk ligt op een perceel dat langs vier zijden door straten is omringd. De stadsmuur van 1332, met een walgracht, De Lessense poort, de zijtak van de Dender en

de brede Denderloop komen eveneens in beeld. De gronden rond de kerk zijn niet bebouwd. Deze oudste bewaarde figuratieve kaart van de stad illustreert de geïsoleerde ligging van Hunnegem in een zuidelijke uithoek van de stad.

De kerk wordt voorgesteld als een éénlagig en éénbeukig volume met een vlakke zuidwestgevel, drie vensteropeningen en mogelijk een steunbeer ter hoogte van de zuidgevel. Het zadeldak heeft vermoedelijk een leien dakbedekking. Ter hoogte van de bouwnaad tussen de eerste en de tweede Romaanse kerk staat een robuuste toren.⁸³

De Hunnegemkerk op de kaart van Jacob van Deventer omstreeks 1560.⁸⁴ Deze langwerpige zaalkerk heeft zo te zien een robuuste toren ter hoogte van de overgang van het eerste naar het tweede Romaanse kerkje. De tekening is evenwel te ruw en te schetsmatig om daar vergaande conclusies aan te verbinden.

© RIJKSARCHIEF

3. Nieuw devotiebeeld na godsdienstoorlog (1566-1624)

De *Beeldenstorm* van 1566 is de voorbode van een niets ontziende godsdienstoorlog tussen katholieken en protestanten. Die trekt in de stad een ongezien spoor van vernieling. Onder het bewind van de Gentse Calvinistische republiek (1578-1582) krijgt Geraardsbergen het als grensstad met het katholieke Henegouwen zwaar te verduren. De wederopbouw verloopt moeizaam. Wegens de vernieling van het origineel devotiebeeld van Onze-Lieve-Vrouw van Vrede, wordt er een nieuw beeld geplaatst.

Ontluikend protestantisme

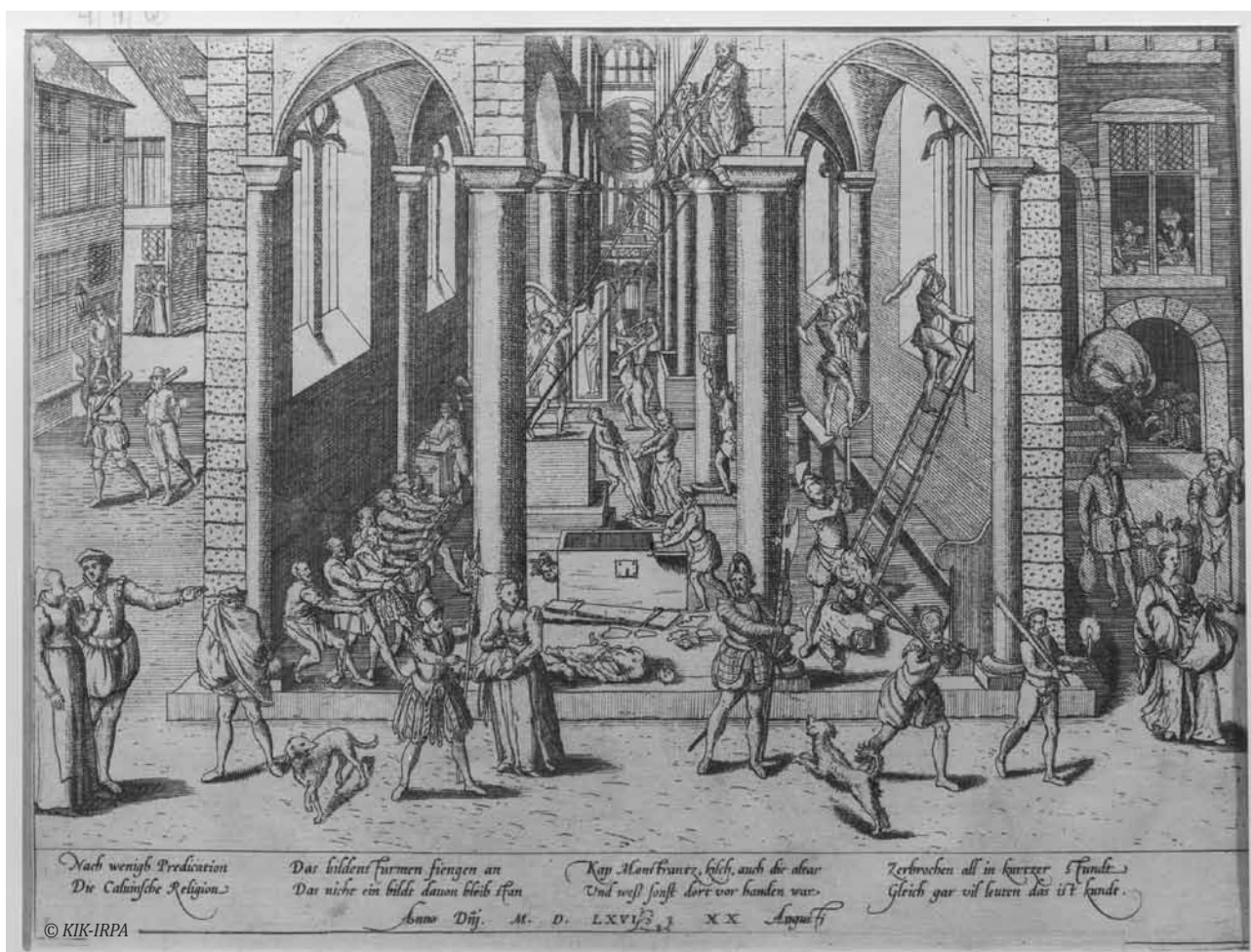
Onder het bewind van de Spaanse koning Filips II en zijn landvoogdes Margaretha van Parma dompelt de bloedige onderdrukking van het ontluikende protestantisme de Nederlanden vanaf het tweede kwart van de 16e eeuw in de grootste crisis uit haar geschiedenis.

Aan de basis ligt een diep geworteld wantrouwen tegen de macht en de rijkdom van de katholieke kerk. In 1517 verzet Maarten Luther zich tegen de handel in aflaten waarmee in Rome de bouw van de Sint-Pietersbasiliek wordt gefinancierd. Tezelfdertijd ontstaan militante hervormingsbewegingen rond Johannes Calvijn en Huldrych Zwingli. Met behulp van de boekdrukkunst verspreiden hun ideeën zich in de Zuidelijke Nederlanden. De overheid krijgt alsmaar minder greep op de gebeurtenissen door de politieke instabiliteit, de economische recessie en de op het bankroet afstevenende overheidsfinanciën. In Zuid-Oost-Vlaanderen wordt in 1533 voor het eerst opgetreden tegen protestanten in de buurt van Oudenaarde, het belangrijkste industrieel centrum. Later radicaliseren de standpunten door de harde repressie van de inquisitierechtbanken. Berucht is het optreden van inquisiteur Pieter Titelmans, de deken van Ronse.⁸⁵ Maar Geraardsbergen is geen broeihaard van het protestantisme. De terechtstelling van Joost van Roeulx in 1551 wegens zijn afvalligheid van het katholieke geloof is een uitzondering.⁸⁶

Wel wint het protestantisme ondergronds snel aan invloed. Naast de volgelingen van Luther tellen de Wederdopers veel aanhangers in milieus van loonarbeiders. Maar weldra wordt het politiek-revolutionaire Calvinisme de dominante stroming. Die kent veel succes bij de burgerij. De Calvinisten bouwen een hechte organisatie en een goed propagandanetwerk uit. Hun charismatische predikanten lokken op hagenpreken duizenden toehoorders, ondanks de *bloedplakkaten* die tegen hen zijn gericht. Een grote weerklank krijgen de tirades van Herman Moded van Zwolle tegen de verering van heiligenbeelden.⁸⁷ In kerkelijke milieus probeert men het tij voorsnog te keren. Het Concilie van Trente (1545-63) keurt een groot aantal hervormingen goed, maar de uitvoering laat op zich wachten. Wel wordt meteen de hervorming van de bisdommen doorgedrukt. Daardoor 'verhuizen' Geraardsbergen en het Land van Aalst vanaf 1559 van het bisdom Kamerijk naar het aartsbisdom Mechelen.

Beeldenstorm (1566) en haar naweeën

De hoge adel, die na het verdwijnen van kardinaal Granvelle in 1564 de macht grijpt, krijgt de toestand niet onder controle. Dat ondanks het opschorten van de inquisitie. Duizenden ballingen die wegens godsdienstige redenen waren uitgeweken, maken gebruik van dat machtsvacuüm om terug te keren. De hongersnood en de daarmee gepaard gaande pestepidemie in de jaren 1556-1557 vormen

Prent van de Beeldenstorm in 1566. Met man en macht wordt de inboedel van een kerk in Antwerpen kort en klein geslagen.

de vruchtbare voedingsbodem voor een uitbarsting van geweld. Op 10 augustus 1566 begint in Steenvoorde in Frans-Vlaanderen de *Beeldenstorm*. Plunderende Calvinisten trekken een spoor van vernieling door West-Vlaanderen en bereiken op 22 augustus Gent. Kroniekschrijver Marcus Van Vaernewijck beschrijft in zijn dagboek *Van die beroerlicke tijden in die Nederlanden* de verwoesting van 25 kloosters, tien hospitalen en tal van kerken en kapellen. Ook andere steden vallen den prooi: Antwerpen, Mechelen en in de noordelijke provinciën onder andere Middelburg, 's Hertogenbosch, Venlo en Amsterdam. De *beeldenstormers* voeren in 150 steden en dorpen vernielingen uit.⁸⁸

Een aantal steden, waaronder Aalst, wordt gevrijwaard door het tijdig sluiten van de stadspoorten en het krachtdadige optreden van de stadsmagistraat.⁸⁹

In Geraardsbergen, waar de zusters Augustinessen van het hospitaal uit voorzorg hun kostbaarheden hebben verborgen, vernielen *beeldenstormers* eind augustus de Sint-Joriskapel op de Markt.⁹⁰

Op weg naar de Sint-Adriaansabdij worden zij aangevallen door een groep burgers onder de leiding van Bartel Piens. Die verdrijft hen uit de stad.⁹¹ Op 28 augustus hakken gewapende troepen vanuit Geraardsbergen de *beeldenstormers* in de pan ter hoogte van de abdij van Beaupré. Twaalf personen sneuvelen. Er zijn twintig gewonden en 21 krijgsgevangenen worden opgeknoot. Dertig anderen worden geeseld en verbannen.⁹²

Aanvankelijk leidt de *Beeldenstorm* tot een vrije godsdienstbeoefening. Gouverneur van Vlaanderen graaf Lamoraal van Egmont treedt als gematigde katholiek streng op tegen de plunderingen, maar stuurt aan op een compromis.⁹³ Koning Filips II beslist evenwel om orde op zaken te stellen en stuurt 10.000 soldaten. De hertog van Alva, de nieuwe opperbevelhebber, installeert bij aankomst te Brussel in augustus 1567 de *Raad van Beroerten* of de *Bloedraad*. Die uitzonderingsrechtbank bestraft de verantwoordelijken

van de onlusten. 1.073 personen worden terechtgesteld en 11.130 anderen bij verstek veroordeeld tot eeuwigdurende verbanning en verbeurdverklaring van hun goederen. Van de 134 veroordeelden uit het Land van Aalst wonen tweederden in de regio Ronse-Oudenaarde en zijn 22 afkomstig uit Geraardsbergen. Geraardsbergenaar Gheleyn De Pape wordt in Ronse onthoofd met het zwaard en in Geraardsbergen vinden zes terechtstellingen plaats.⁹⁴

Wanneer Filips II de opdracht geeft om als voorbeeld de belangrijkste edellieden te straffen, wordt graaf Lamoraal van Egmont op 5 juni 1568 op de Brusselse Grote Markt onthoofd.

Omdat de geuzen zich in de buurt van Oudenaarde in de bossen verbergen, laat Alva, om hun infiltratie te voorkomen, de omgeving van Geraardsbergen onder water zetten en het aantal stadswachten verdubbelen.

Een cipier die na omkoping deelnemers aan de *Beeldenstorm* vrijlaat, wordt bij verstek veroordeeld.⁹⁵ In Gent belandt de 18-jarige Geraardsbergenaar Hans Van Audenaerde op de brandstapel. In de Hunnegemkerk vindt de herstelling plaats van het orgel dat als gevolg van vernielingen is *ontstelt ende ghebroken*.⁹⁶

Nadat de Dender in 1570 buiten zijn oevers treedt, veroorzaken plunderende toepen een zelden gezien leed. De 170-koppige Spaanse eenheid van kapitein Isidoor Pacheco laat in maart-april 1571 een spoor van vernieling achter. Nadat Albanese ruiters in 1574 de stad zes maanden bezetten, teisteren Spaanse *tercio's* in oktober 1576 de stad. Die elitetroepen tellen een derde kruisbogen, een derde speren en een derde haakbussen of primitieve vuurwapens.⁹⁷

Allegorie van het schrikbewind van Alva. De hertog zit links op de troon, omringd door zijn raadgevers. Voor hem knielen zeventien geketende vrouwen: de verpersoonlijking van de Zeventien Provinciën. Enkele dragen hun wapenschild. Voor hun ogen verscheurt Alva het charter met hun privileges. Rechts houden vertegenwoordigers van adel uit angst de hand voor de mond, terwijl op de achtergrond graaf Lamoraal van Egmont wordt onthoofd.

Gentse Calvinistische republiek (1578-1582)

Om het hoofd te bieden aan de financiële problemen en zijn troepen te betalen, plant Alva op 20 maart 1569 de invoering van een nieuwe belasting. Die houdt niet langer rekening met de stedelijke privileges. Hij voorziet in de eenmalige inning van de Honderdste Penning of één procent op de bezittingen; de Twintigste Penning of vijf procent op de verkoop van onroerende goederen; en de Tiende Penning of tien procent op de verkoop van roerende goederen.⁹⁸ De oppositie is zo groot dat Filips II de maatregel op 26 juni 1572 opschort, waarna Alva van het politieke toneel verdwijnt.

De humanist Nikolaas Heins, de burgemeester van Geraardsbergen, vertrekt wegens zijn Calvinistische sympathieën naar Gent. Even is er hoop op vrede met de ondertekening op 8 november 1576 van de *Pacificatie van Gent* door de koningsgetrouwe provinciën en de gewesten die zich tot het protestantisme hebben bekeerd. Wanneer landvoogd Don Juan opnieuw een repressieapparaat installeert, is een burgeroorlog onafwendbaar.⁹⁹

In Gent pleegt het revolutionair *Comité van de Achttien-mannen* onder de leiding van Jan van Hembyze en Frans van Ryhove op 28 oktober 1577 een staatsgreep. De nieuw opgerichte Calvinistische Republiek, een coalitie van Calvinisten en de ambachtsgilden, herstelt onmiddellijk de stedelijke privileges. Politiek wil van Hembyze *van Ghendt een coopstadt te makene ghelyc Genève, eene onwinnelycke stad* met de bedoeling om *uyt enkele liefde tot het gemeyn welvaerd van het Land* alle dorpen en steden in Vlaanderen onder hun bestuur te plaatsen.¹⁰⁰

Gentse troepen vestigen hun gezag in grote delen van Vlaanderen. Wanneer zij in het najaar van 1578 ook Zuid-Oost-Vlaanderen bedreigen, bezegelen de abt en de monniken van de Sint-Adriaansabdij op 24 oktober een verbond van getrouwheid en standvastigheid.¹⁰¹ Op 2 november 1578 bezet luitenant Frederik bij verrassing Geraardsbergen. Zijn troepen plunderen de Sint-Adriaansabdij en in de kloosters en kerken worden de altaren en heiligenbeelden stuk geslagen.¹⁰² De klokken worden in beslag genomen om daar kanonnen van te gieten. Het verbod op de uitoefening van de rooms-katholieke godsdienst gaat hand in hand met de uitbouw van een gereformeerd onderwijsnet en een Calvinistische kerkorganisatie.¹⁰³

Geraardsbergen krijgt het hard te verduren door zijn ligging aan de grens met het katholiek gebleven Henegouwen. Wanneer de katholieke *Malcontenten* onder de leiding van Filips van Egmont, de zoon van Lamoraal, de Calvinisten op 13 juli 1579 verdrijven, onderhandelen de burgemeester en schepenen in Gent in verband met de verkoop van de inboedel van de Sint-Kathelijnekerk en de Hunnegemkerk.¹⁰⁴

Op hun beurt plunderen de troepen van Filips de stad. Omdat die door zijn bouwvallige wallen moeilijk verdedigbaar is, verhuist hij zijn hoofdkwartier naar Ninove. Een eenheid onder de leiding van kapitein Karel de la Court blijft ter plaatse, maar wanneer ook die op 23 april 1580 vertrekt, vluchten veel inwoners naar Henegouwen. Ondertussen stapelen de stadsschulden zich op. Tegenover 14.437 ponden uitgaven in jaren 1579-80, staan amper 3.033 ponden inkomsten.¹⁰⁵ In Hunnegem verstoppen drie inwoners de klok *geheeten Onse Vrouwe* in de grond om te voorkomen dat zij in handen zou vallen van de protestanten – *die gheleyt in bewaerder hant up dat den vyant die niet spolieren en zoude*.

Toestand loopt uit de hand

Met de komst van het leger van de Franse Hugenoot François de La Noüe op 26 april 1580 loopt de toestand evenwel volledig uit de hand. Door het uitblijven van de betaling van hun soldij gaan de soldaten hardhandig te keer: *alles roovende, het gene de Koningschen daer nog gelaten hadden; zoo dat alles ten Platte Lande verdorven, en verwoest wierdt*. Bovendien komt één maand later het overschot van de Fransen, Engelschen en Schotten, die voor Ingelmunster geslagen waren (naar) de Prochien van 't Landt van Aelst, tusschen Geertsbergen, Ghendt, en Audenaerde, alwaer zy vier weken zijn verbleven en ongelooveryken overlast gedaen hebben aen de Boeren.

Wanneer Zuid-Oost-Vlaanderen op 9 juni 1580 andermaal ten prooi valt aan plunderingen en brandstichtingen schrijft kroniekschrijver Bernardus De Jonghe *dat er nouwelykx een geheel huys te vinden was tusschen Ghendt, Aelst, Geertsberge, en Ninove, en dat de Boeren uyt vreesse van de wederzydsche Soldaten hunnen Vrugten ten Platte Lande, niet en dierven van het onkruydt zuyveren*.¹⁰⁶

Het onophoudelijke wapengeweld teistert ook Zuid-Oost-Vlaanderen. Tekening van Peter-Paul Rubens.

Wanneer daarbovenop de pest uitbreekt, vluchten ook de zusters Augustinessen van het Onze-Lieve-Vrouw hospitaal naar Ath.

Daar overlijdt hun overste in oktober 1580. Jan van den Vivere noteert in zijn *Chronijke van Ghendt*: *men seyde dat binnen Gheersbeerghe eenen hoek vande stadt was, als de voghelen des luchts daerover vloghen, dat zij neder vielen ende storten duer infectie des luchts.*¹⁰⁷

In de winter verzamelen de soldaten, om zich te verwarmen, het houtwerk uit de huizen, de kerken en de abdij. Wanneer de *Malcontenten* in februari 1581 de stad opnieuw innemen, woedt nog altijd de pest. Alexander Farnese, de hertog van Parma en de nieuwe sterke man van de Spanjaarden, erkent in een oorkonde van 5 juli dat de inwoners van Geraardsbergen enorm hebben geleden onder het logement van de troepen van Filips van Egmont en het Spaanse leger dat er vijfmaal zijn tenten heeft opgeslagen. Hij stelt de stad in 1579 en 1581 vrij van belastingen. De bevolking is door het geweld en de plunderingen geruïneerd. Minder dan een op de zes woont nog in Geraardsbergen. De stad is een halte voor de gewapende konvooien die vanuit Ath en Lessen de stad Aalst bevoorraden. In de nacht van 19 op 20 november 1581 snijden de Calvinisten zo'n konvooi de pas af.

Spaanse *reconquista* (1582-1585)

De Spaanse koning stuurt in 1582 nieuwe regimenten naar de Nederlanden om de *Reconquista* of de herovering van de gebieden die de protestanten controleren. Die komt op gang vanuit de katholiek gebleven Waalse provincies.¹⁰⁸

Weldra keert het tij. Na de capitulatie van Oudenaarde op 4 juli 1582 zoeken de Calvinisten in groten getale een onderkomen binnen de Gentse stadsmuren. De hongersnood die hun toevloed veroorzaakt, versnelt de instorting van de Calvinistische republiek.

Op de weg van Aalst naar Geraardsbergen nemen de Geuzen Jan van Schoorisse, de nieuwe abt van de Sint-Adriaansabdij, gevangen. Hij wordt tegen de betaling van 500 goudgulden opnieuw vrijgelaten, maar sterft kort daarop. Op 17 september 1584 trekt Alexander Farnese Gent binnen en na de val van Antwerpen in 1585 gebeurt een feitelijke opdeling van de Zuidelijke Nederlanden tussen het protestantse noorden en het katholieke zuiden. De pogingen om ook de noordelijke provinciën te heroveren stranden.¹⁰⁹

De godsdienstoorlog leidt tot de emigratie van de meest vitale inwoners. Een statistiek uit 1573 maakt gewag van 60.000 uitwijkelingen naar Engeland en Duitsland.¹¹⁰ In de richting van de protestantse Verenigde Provinciën komt een stroom van naar schatting 150.000 vluchtelingen op gang.¹¹¹ Onder hen Nikolaas Heins, de voormalige burgemeester van Geraardsbergen.

De val van Oudenaarde in 1582 luidt het einde in van de Gentse Calvinistische Republiek.

Spookstad

Het zwaar getroffen Zuid-Oost-Vlaamse platteland kampt met een massale ontvolking. Volgens tijdgenoten ligt het Land van Aalst er verlaten bij *deur het verjaghen ende vluchten vande landtslyden*.¹¹² Spaanse soldaten stelen in april 1582 in het hospitaal en de weinige huizen die in Geraardsbergen nog overeind staan het voedsel, het vee en alles wat niet te heet of te zwaar is. Enkele inwoners vragen Alexander Farnese om de schuldigen niet te straffen uit vrees voor wraakacties. Wel hopen zij op de teruggave van hun gestolen beesten. Na de val van Gent in 1584 keren vele Geraardsbergenaren naar hun heimat terug. Geraardsbergen is een spookstad waar de straten zijn bezaaid met stenen, afval en mest. Op tal van plaatsen bevinden zich nog lijken van pestlijders in staat van ontbinding. Bij haar thuiskomst in maart 1585 geeft de overste van de zusters Augustinessen van het hospitaal een timmerman, een metselaar en een slotenmaker de opdracht om de deuren en ramen te herstellen. De klok die in de grond is verstopt, wordt opgegraven en in de kerktoeren opgehangen. Nog diezelfde maand vinden de erediensten opnieuw plaats. Ook in Hunnegem wordt de in de grond verstopte klok opnieuw opgehangen. De verantwoordelijken van de Sint-Batholomeuskerk halen in Mons hun liturgisch vaatwerk, kunstobjecten en orgel op.¹¹³

Wederopbouw in woelig tijdsclimaat (1586-1624)

Om de stad nieuw leven in te blazen, vraagt de schepenbank aan gouverneur Farnese om zijn troepen terug te trekken. Op 3 september 1586 keren de monniken van de Sint-Adriaansabdij terug. Zij brengen na een *nieuwe emotie der rebellen* op het einde van diezelfde maand de relikwie van hun patroonheilige opnieuw in veiligheid in Ath. Ook de monniken verblijven daar tot 6 maart 1587. Wanneer Joannes Hauchinus, de nieuwe aartsbisschop van Mechelen, zijn geboortestad bezoekt, zijn amper 163 huizen bewoonbaar.¹¹⁴ Omdat de onveiligheid op het platteland aanhoudt, resideren regelmatig Spaanse soldaten in de stad.

In 1589 zoeken opstandelingen hun toevlucht in de kerk van Moerbeke en steken die in brand. In 1592 gaat de kerk van Schendelbeke in de vlammen op en ook de kerk van Ophasselt brandt uit. De kerkelijke overheid stelt alles in het werk om het dagelijkse leven opnieuw op gang te krijgen. Op 17 juli 1592 wordt het reliekschrijn van de Heilige Adriaan voor het eerst sinds de onlusten opnieuw geopend. Op 14 en 15 september 1594 wijdt Joannes Lesley, de verbannen bisschop van Ross in Schotland, in opdracht van de aartsbisschop de ontwijde kerken, kapellen en kerkhoven in Geraardsbergen opnieuw in. Een jaar later wordt voor het eerst in bijna twintig jaar het vormsel toegediend. Maar de inwoners betalen de grootste tol voor de aanhoudende onveiligheid. Het verblijf van 660 muitende Spaanse ruiters kost de stadskas meer dan 10.000 pond. Wanneer de stadsmagistraat op 14 november 1594 weigert om een bijkomend bedrag goud te betalen, worden de poortbaljuw en een schepen gegijzeld. Beiden komen pas vrij na betaling van het losgeld op 14 februari 1595. Wanneer op 30 augustus 1596 andermaal de inkwartiering plaats vindt van Spaanse troepen, vermindert koning Filips II opnieuw de betastingen. Isabella, de dochter van koning Filips II, en haar gemaal Albrecht worden vanaf 1598 de nieuwe landvoogden. Hun bewind is aanvankelijk geen succes. De slag bij Nieuwpoort (1600) wordt verloren en het beleg van Oostende (1602) kost ook Geraardsbergen handenvol geld. Wanneer Spaanse en Engels-Ierse troepen twee jaar later de stad eens te meer plunderen, brengen de abt van de Sint-Adriaansabdij en de overste van het hospitaal hun kostbaarheden opnieuw in veiligheid in Ath. Na de grote stadsbrand van 1604 worden in 1626 de strooien daken verboden. Op 17 september 1609 legt een storm de Sint-Bartholomeuskerk deels in puin. Wanneer landvoogd Albrecht datzelfde jaar een bestand sluit met de protestantse Republiek in het noorden, keert voor het eerst sinds bijna een halve eeuw de rust terug. Bijna onmiddellijk komt er een economische heropleving. Het *Twaalfjarig Bestand* houdt stand tot 1621.

Nieuw devotiebeeld in Hunnegem

Na de meest verwoestende periode uit de geschiedenis staat de Hunnegemkerk, mede door haar ligging in een uithoek van de stad, nog altijd overeind. De deken noteert in zijn visitatieverslag dat zij vanaf 1592 opnieuw wordt bezocht door gelovigen en bedevaarders. Omdat het mirakelbeeld van Onze-Lieve-Vrouw van Vrede is vernield, komt er aan het einde van de 16de eeuw een nieuw devotiebeeld. Dat gebeurt in opdracht van de eigenaar, de Sint-Adriaansabdij. Die kan de inkomsten uit de bedevaart goed gebruiken voor haar eigen wederopbouw.

Over de herkomst of de maker zijn geen gegevens bekend. Stilistisch hoort dat eikenhouten beeld van 42 bij 24 cm thuis binnen de postgotiek of de kortstondige heropflakking van de Gotiek, alvorens de Renaissance en de Barok vanaf de 17de eeuw op de voorgrond treden.

De Gentse bisschop Mgr. Luc Van Looy geeft het origineel beeld naar aanleiding van de verkoop van de site in 2008 in voorlopige bewaring aan de dekenij. Sinds kort wordt dat permanent tentoongesteld in de schatkamer van de Sint-Bartholomeuskerk.

De Gentse bisschop Mgr. Luc Van Looy geeft het origineel beeld naar aanleiding van de verkoop van de site in 2008 in voorlopige bewaring in de dekenij. Sinds kort wordt dat permanent tentoongesteld in de schatkamer van de Sint-Bartholomeuskerk. De parochie is geen eigenaar. De enige plek waar dit beeld thuis hoort, is de Hunnegemkerk waar het gedurende meer dan vierhonderd jaar door talloze bedevaarders is vereerd. Daar staat op dit moment een getrouwe kopie.

Het betreft hier een voorstelling van de *Sedes Sapientia* of de *Zetel van Wijsheid*. Gezeten op een troon houdt Maria het kindje Jezus vast. Vermoedelijk toont ook het originele devotiebeeld hetzelfde thema. Waarom? Na de verwoesting wordt in een vervangbeeld voorzien dat bij de bedevaarders een herinnering oproept aan het origineel. Het nieuwe beeld komt tot stand in de gangbare stijl van het einde van de zestiende eeuw. De ingetogen en devote houding van de Mariafiguur is nog gotisch van inspiratie. En dat geldt ook voor het ingewikkelde plooispel van haar wijd gedrapeerde mantel. Die voorstelling contrasteert met de levendige weergave van het half rechtopstaande kindje Jezus met uitgestoken handen dat stilistisch aanleunt bij de ontluikende Barok.

Volgens De Meulemeester betreft het *heel waarschijnlijk een fragment van een retabel, aangezien de rug niet gesculpteerd is, 't gene men zeker niet bij een op zich zelf staande beeld zou verwaarloosd hebben. De houding van het Jezuskind laat ook gissen dat op het retabel wellicht Sint-Anna aan de rechterzijde was gezeten. Volgens de auteur is dat het overblijfsel van een altaar, waarschijnlijk kort voor het uitbreken der beeldenstormerij vervaardigd.*¹¹⁵ Die vergezochte uitleg is niet alleen onwaar, maar kan ook op basis van stilistische gronden niet worden bijtreden.

Sedes Sapientia bewijst prehistorische oorsprong

Het is geen toeval dat het devotiebeeld van Hunnegem het thema van de *Sedes Sapientiae* voorstelt. Want al de middeleeuwse mariale bedevaartsoorden hebben een beeld met een zittende of soms een staande Onze-Lieve-Vrouw met het kindje Jezus. De voorbeelden zijn talrijk. In ons land zijn dat de kathedraal *Notre Dame Flamande* in Doornik, de Sint-Pieterskerk in Leuven, *Onze-Lieve-Vrouw van de Potterie* in Brugge, de *Virga Jesse* in Hasselt en de pelgrimsoorden in Dadizele, Mesen, Lombardsijde, Oostkerke, Vivenkapelle-Damme enzovoort. Exemplarische voorbeelden in andere landen zijn de *Zwarte Madonna* van Częstochowa (Polen), de *Zwarte Madonna* van Montserrat (Spanje) en het devotiebeeld van de Notre Dame in Parijs (Frankrijk).

De beeldhouwkunst, die in de Merovingische periode amper is ontwikkeld, komt pas vanaf de Romaanse periode tot bloei. De *Onze-Lieve-Vrouw* in het bedevaartsoord van Walcourt in de provincie Namen, dat vermoedelijk nog opklimt tot de 10de eeuw, is een van de oudste beelden in ons land. In de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Alseberg dateert de *Sedes Sapientiae* van omstreeks 1200 en in de basiliek van Halle van het midden van de 13de eeuw. Op veel andere plaatsen, zoals Hunnegem, komt er na de godsdienstoorlog een nieuw devotiebeeld.

De ouderdom van de devotiebeelden zegt weinig over de oorsprong van de bedevaarten en archieven en ander bronnenmateriaal geven evenmin een antwoord. Dat materiaal wordt schaarser en vaak minder betrouwbaar naarmate wij verder teruggaan in de tijd.

Op de meeste plaatsen zijn legenden of mirakelverhalen overgeleverd. Merkwaardig is dat die allemaal een grote gelijkenis vertonen. Is dat toeval?

Er zijn geen harde bewijzen, maar de oorsprong van de middeleeuwse mariale bedevaartsoorden gaat veel verder terug dan men vermoedt. Wij poneren de hypothese dat achter de alomtegenwoordige *Sedes Sapientiae* een door de kerkelijke overheid aangestuurd programma steekt. Waarom? De kerstening gebeurt niet spontaan. Nadat de Merovingische koningen, met Clovis als eerste, zich laten dopen, wordt het nieuwe geloof opgedrongen aan de bevolking. Omdat het centrale gezag nauwelijks iets voorstelt, blijven veel inwoners trouw aan het Germaanse volksgeloof.

Om het nieuwe geloof in de geesten van de mensen daadwerkelijk ingang te doen vinden, is het cruciaal dat dit ook aannemelijk is. Dat de kerkelijke overheid er nooit is in geslaagd om het Germaanse volksgeloof volledig te bannen, zoals de prehistorische feesten Krakelingen en Tonnekensbrand aantonen (zie hoger blz. 12-13), bewijst dat dit een proces van lange adem is geweest.

De belangrijkste hefboom bij de kerstening is het verpakken van de prehistorische sacrale plekken in een nieuw kleedje. Letterlijk. Zo wil de grootschalige promotie van de verering van Onze-Lieve-Vrouw de populaire cultus voor de Germaanse moedergodin Fregg of Fregga en de vruchtbaarheidsgodin Freya verdringen. Die doelbewuste aanpak verklaart meteen de zeer diep verankerde Mariadevotie. Maria is voor de gewone mensen een aanvaardbaar alternatief, want zij verenigt in zich alle basiskenmerken van de beide Germaanse godinnen.

Onze-Lieve-Vrouw is in het christelijk geloof de moeder van God waaruit de zoon van God is geboren. Later groeit het kindje Jezus uit tot de Messias en de redder van de wereld. Het beeld van de *Sedes Sapientiae*, dat in wezen de essentie van de christelijke boodschap in zich draagt, is de belangrijkste toegangspoort om het nieuwe geloof in brede lagen van de bevolking ingang te doen vinden.

HYPOTHESE 9

Het devotiebeeld in Hunnegem en in alle middeleeuwse mariale bedevaartsoorden toont een *Sedes Sapientiae* of Maria als de Zetel van Wijsheid. De kerkelijke overheid promoot massaal die voorstelling wegens haar wezenlijke rol bij de kerstening. Maria draagt immers alle kenmerken in zich van de Germaanse moedergodin Fregga en de vruchtbaarheidsgodin Freya, wiens plaats zij inneemt. De *Sedes Sapientiae* in Hunnegem staft andermaal de prehistorische roots.

De Molenkaart toont een verrassend beeld van het Romaanse kerkje. Dat plaatst ons voor een raadsel, want er zijn geen bouwфysische sporen aanwijsbaar: noch van een vieringtoren, noch van een noordelijke en zuidelijke transeptarm.

Molenkaart uit 1617

Geert Van Bockstaele ontdekt recentelijk een kaart uit 1617 van de molens op het grondgebied van Geraardsbergen. Aangezien na de godsdienstoorlog veel gebouwen zijn verwoest of vervallen, wil het stadsbestuur zijn rechten en plichten kennen met betrekking tot de molens op zijn grondgebied. Omdat hun precieze locatie van groot belang is, komen ook de gebouwen in de omgeving in beeld, zo ook de Hunnegemkerk.¹¹⁶ Verrassend is de weergave van een vieringtoren met transeptarmen aan de noordzijde en de zuidkant. Omdat die dwarsbeuk niet is te zien op de tekening van Jacob van Deventer uit 1565, concludeert Geert Van Bockstaele, met in zijn spoor Martine Pieteraerens en Albert Schrever, dat die is gebouwd in de periode 1590-1616.¹¹⁷ Deze stelling kan onmogelijk worden bijgetreden. Na de godsdienstoorlog gaan alle energie en de schaarse middelen naar de wederopbouw. De belangrijkste gebouwen komen daarbij

eerst aan de beurt en hun wederopbouw neemt vele jaren in beslag. De herstellingswerken aan de Sint-Adriaansabdij die grotendeels in puin ligt, worden mede gefinancierd door de inkomsten van de bedevaartsoord in Hunnegem.

Wij staan hier voor een raadsel omdat alle bouwфysische elementen van de Hunnegemkerk er op wijzen dat die altijd eenbeukig is geweest.

Wanneer de zusters Benedictinessen van Arras op 20 september 1624, veertig jaar na het einde van de oorlog, de kerk betreden, zijn zij ontsteld van het verwaarloosde interieur: *se deullant grandement de les voir si mal ornez et le tout fort adjusté*.

4. Priorij Hunnegem (1624-1797)¹¹⁸

Vanaf het begin van de 17de eeuw gaat de Contrareformatie gepaard met een katholiek reveil en een heropbloei van het kloosterleven. Vanuit Douai verspreiden de observante Benedictinessen zich onder de leiding van de adellijke dame Florence de Werquignoeul in Noord-Frankrijk en Geraardsbergen. Met de steun van abt Vincq van de Sint-Adriaansabdij komt naast de Romaanse kerk van Hunnegem in de jaren 1624-27 een priorij tot stand. Die kent dadelijk veel bijval, maar haar historiek is even bewogen als die van de woelige 17de eeuw. Zo nemen de zusters wegens de aanhoudende onveiligheid tijdelijk hun intrek in Ath en Dendermonde. In deze laatste stad komt ook een nieuwe stichting tot stand. Ook onder het Oostenrijks Bewind kent de priorij een bewogen bestaan.

Contrareformatie

Eenmaal het Spaanse (lees katholieke) gezag in de Zuidelijke Nederlanden is hersteld, wordt werk gemaakt van de wederopbouw. Die heeft niet alleen betrekking op de gebouwen, dorpen en steden, maar ook op het geestelijk leven. De oorzaken van de geestelijke verwarring en de normvervaging, die mede aan de basis lagen van de reformatie, worden aangepakt. Met de steun van de landvoogden Albrecht en Isabella vinden de bepalingen van het Concilie van Trente (1545-1563) systematisch ingang. De priesterseminaries schenken grote aandacht aan de opleiding en vorming, de apostolische bekwaamheid en de beleving van morele waarden. Op die manier wordt de gemeenzame omgang van religieuzen met de bevolking, het drankmisbruik en het niet naleven van de celibaatsverplichting aangepakt. De mentaliteitswijziging bij de clerus is een proces van lange adem, maar slaat aan. De hervormingen geven structuur en houvast aan de religieuzen en de gelovigen en leggen een stevige basis voor de Contrareformatie.

Nieuwe kloosterstichtingen

De exponent bij uitstek daarvan is de heropbloei van het kloosterleven. Tal van nieuwe congregaties worden opgericht. De Ursulinen (1535) en de Jezuïeten (1540) zijn al in de 16de eeuw opgericht, maar komen pas nu tot bloei. Na de godsdienstoorlog ontstaan de congregaties van de Capucijnen (1585), de Miniemen (1614) en de Oratorianen (1615) en de Theresiaanse Karmelhervorming drukt haar stempel op de vroomheidsbeleving in Vlaanderen.

Ook Geraardsbergen kent een bloeiend religieus leven. Naast de eeuwenoude Sint-Adriaansabdij, die vanaf 1629 het Latijns College bestuurt, hernemen het begijnhof, het Onze-Lieve-Vrouw hospitaal dat wordt bediend door de zwartzusters Augustinessen en het klooster van de Karmelieten hun activiteiten. Daarnaast komen nieuwe kloosterstichtingen tot stand. Abt Vincq van de Sint-Adriaansabdij schenkt in 1622 de verlaten Sint-Katelijnekerk van het weversambacht aan de Miniemenorde. De oude kerk wordt afgebroken en in 1636 vervangen door de huidige Collegekerk.

Vanaf 1630 nemen de zusters Clarissen-Urbanisten als vertegenwoordigers van de franciscaanse spiritualiteit de plaats in van de Grauwzusters die Geraardsbergen verlaten. Voor een mannenklooster van de Franciscanen is er geen plaats. Wanneer een kleine groep zich in 1648 in de stad vestigt, is dat niet naar de zin van de Karmelieten en de Miniemen. Zij oordelen dat Geraardsbergen geen behoefte heeft aan nog een nieuwe geestelijke orde. Daarop beveelt de Spaanse koning Filips IV, die in opvolging van de landvoogden Albrecht en Isabella de Zuidelijke Nederlanden bestuurt, dat de franciscanen binnen de 14 dagen de stad moeten verlaten. Wellicht wordt deze machtige bedelorde uit vrees voor een te grote concurrentie uit de stad geweerd.

Het vertrek van de Clarissen-Urbanisten in 1651 wordt opgevangen door de komst van de zusters Penitenten-Recollectiënen, eveneens franciscanessen. In 1673 wijdt de aartsbisschop de kerk en het hoogaltaar in en in hun tuin komt een praterij of paterij. Die roept geen weerstand op, want daar verblijven maar drie Recoletten, twee paters en een broeder. Zij staan in voor de geestelijke begeleiding van de zusters, doen soms dienst in andere kerken en assisteren bij processies en bedevaarten.¹¹⁹ Ook voor die andere invloedrijke bedelorde, de Dominicanen, is er geen plaats in de stad. Zij stichten op twee kilometer ten oosten van de stadskern, in het Raspaillebos op de wijk Atembeke van de gemeente Moerbeke, een vicariaat van hun klooster in Brussel. Rond het miraculeus beeld van Onze-Lieve-Vrouw van Vreugde wordt in 1665 een kapel gebouwd en vanaf 1684 een klooster. Maar de poging tot de stichting van een vrouwenklooster komt niet van de grond.¹²⁰ De stad krijgt er een nieuw bedevaartsoord bij wanneer abt Le Brun van de Sint-Adriaansabdij vanaf 1648 de devotie propageert van de nieuwe kapel van Onze-Lieve-Vrouw van den Oudenberg.¹²¹

Observante Benedictinessen

Binnen de orde van de Benedictijnen vinden grote hervormingen plaats. Bij de mannelijke tak stichten de abdijen van Affligem, de Sint-Adriaansabdij van Geraardsbergen, de abdij van Saint-Denis-en-Brocqueroie en de abdij van Saint-Ghislain (Noord-Frankrijk) de Congregatie van Onze-Lieve-Vrouw Presentatie. Binnen de vrouwelijke tak kennen de streng observante Benedictinessenkloosters vanaf het begin van de 17de eeuw een opmerkelijke bloei. Die beweging wordt aangestuurd vanuit de Noord-Franse stad Douai. Daar wordt de adellijke dame Florence de Werquignoeul in 1604 de eerste abdis van de hervormde abdij van Onze-Lieve-Vrouw van Vrede. Zij volgen de in 1615 door paus Paulus V goedgekeurde constituties. Vanuit Douai komen stichtingen tot stand in Arras (1612), Namen (1613), Brugge (1623) en Sint-Amands. De zusters van Arras zwerven op hun beurt uit naar Béthune en Hunnegem, en die van Namen naar Luik. Van daaruit ontstaan andermaal nieuwe stichtingen. Vanuit Luik komt er een klooster in Mons (1640) en vanuit Hunnegem een stichting in Dendermonde (1661). (zie verder blz. 59-60) Een opmerkelijke rol is weggelegd voor Engelse religieuzen. De *Act of Uniformity* (1558) verplicht de Engelse katholieken zich te conformeren aan de gebruiken in de Anglicaanse kerk. Na het tolerantiebeleid van koningin Elisabeth I maken veel katholieken na haar dood op 24 maart 1603 de oversteek naar het Europese vasteland. Onder hen de gezusters Anne en Mary Scudamore. Mary treedt met zeven andere zusters binnen in het Sint-Monikaklooster in Leuven, waarvan haar oom, Sir Richard Farmer, een weldoener is. Anne vindt haar roeping in het klooster van de Benedictinessen in Douai en wordt de eerste priorin van de stichtingen in Arras en Hunnegem.

Droom Suzanne Bristel wordt werkelijkheid (1623)

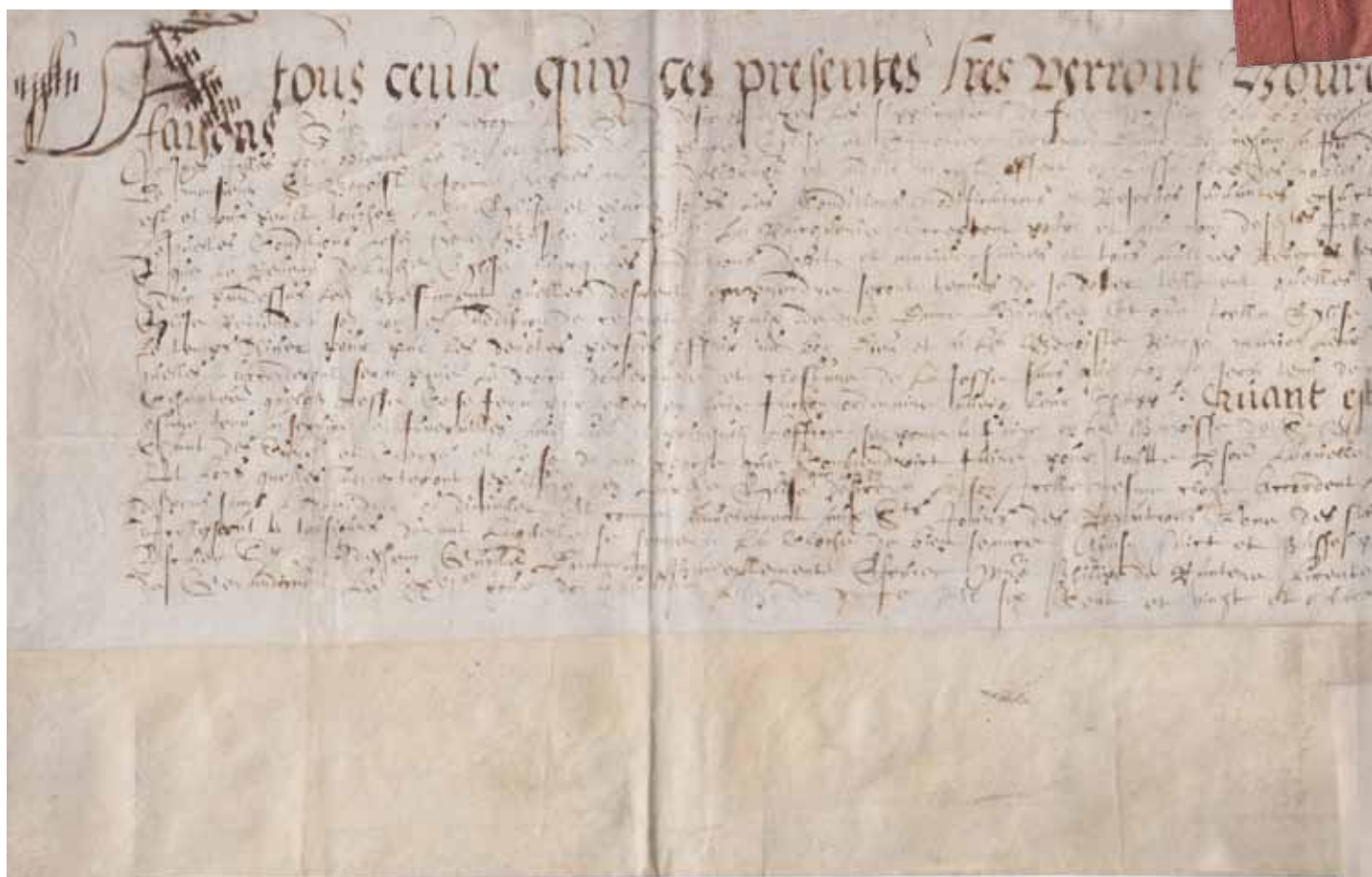
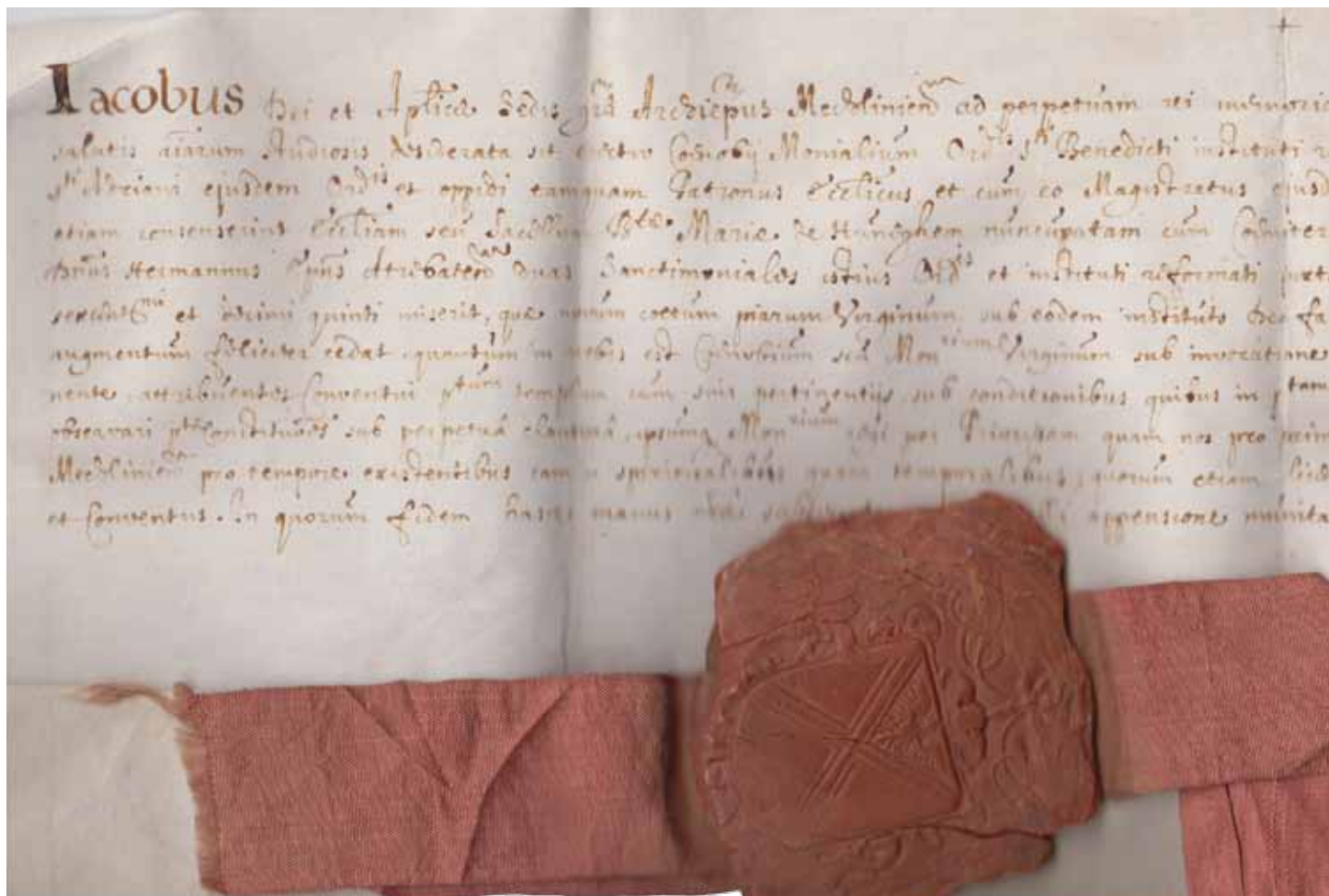
Suzanne Bristel, een verpleegster die als lekenzuster is verbonden aan de Cisterciënzerabdij van Beaupré in Grimminge, verzorgt de zieke abt Gaspar Vincq van de Sint-Adriaansabdij. Vanuit haar belangstelling voor de strenge toepassing van de regel van Benedictus droomt zij van een vrouwenklooster rond de kerk van Hunnegem. *Al haar vrije stonden werden gretig benuttigd voor te bidden, en daar ze kinderlijk de Moeder Gods beminde, was 't haar zoet een poos te gaan knielen voor het befaamde beeld van Hunnegem.*¹²²

De abt adviseert haar om voorlopig binnen te treden in het hervormde klooster van de zusters Augustinessen in Doornik, waar zij wordt aanvaard. Na een ontmoeting met haar biechtvader, Basile Cavrois, een karmeliet van de abdij in Arras, ontmoeten beiden Vincq in Geraardsbergen. De abt beslist op 8 september 1623 principieel om een priorij op te richten. Op zijn vraag maakt architect Dom Pierre Manessier van de abdij van Sint-Vaast in Douai een plan en een bestek en polst bij het stadsbestuur naar de bouwvoorwaarden. Na het fiat van de burgemeester en schepenen, worden de akten op 24 januari 1624 overgemaakt aan de toekomstige stichters.

Twee dagen later bespreekt Vincq de zaak op het kapittel. De gemeenschap beslist om de kerk van Hunnegem met de klok en de aanpalende gronden af te staan, met het behoud evenwel van de rechten als *patronus* van de kerk. Die omvatten de opbrengst van de kapelanie die is verbonden aan het hoofdaltaar en de helft van de opbrengst van de verkoop van kaarsen bij begrafenissen. Verder behouden de monniken het recht om tijdens de Kruisprocessie de kerk te bezoeken en er een mis op te dragen. Cavrois stemt daarmee in.

De adellijke dame Florence de Werquignoeul is de drijvende kracht achter de hervorming van de observante Benedictinessen-kloosters. Vanuit het moederhuis in Douai worden in de Zuidelijke Nederlanden en Noord-Frankrijk negen kloosters opgericht. In 1624 stuurt de Werquignoeul twee zusters naar Hunnegem en volgt persoonlijk de werking op.

Quodam Antiquo Re Ximion²

Empire et Eschevins de la ville de Grandmont Salut Eternel

47

Stad legt **zeven voorwaarden** op (januari 1624)

Het stadsbestuur keurt de aanvraag op 26 januari 1624 goed mits het vervullen van zeven voorwaarden. De priorij komt onder het gezag van de aartsbisschop van Mechelen; de stichtingen van de Hunnegemkerk, evenals de jaargetijden en de andere inkomsten komen ten goede van de Sint-Bartholomeuskerk; en de nieuwbouw kan nooit ten laste vallen van de stad. De kerk, die onder de naam Onze-Lieve-Vrouw van Hunnegem blijft bestaan, moet 's zomers en 's winters toegankelijk zijn voor de Mariavereerders – *tant pour l'este que le temps d'hiver pour par les dévotes personners offrir au bon Dieu et à la benoïste Vierge Marie voeux et bonnes prières*. De gelovigen die zich in Hunnegem willen laten begraven, betalen geen rechten, maar de geestelijkheid van de Sint-Bartholomeuskerk verzorgt de begrafenisdienst. Wie in de kerk wil worden begraven, betaalt evenveel als in de voornoemde kerk. Ten slotte wordt in Hunnegem een halte voorzien tijdens de Kruisprocessie en mag de klok luiden bij begrafenissen.¹²³

Na de officiële toelating van aartsbisschop Boonen van Mechelen zendt Mgr. Hermanus Ortemberg van Arras twee zusters van Arras naar Geraardsbergen: Anne Scudamore (kloosternaam Anne van het Kruis) en Marie Madeleine van Sint-Maur (geboren de Masures).

Grondlegger en weldoener – Abt Gaspar Vincq (1575-1659)

Gaspar Vincq wordt geboren in Vaulx nabij Doornik op 5 januari 1575. Hij treedt binnen in de Sint-Adriaansabdij in 1599 en wordt geprofest op 24 mei 1600. Zijn verkiezing tot abt vindt plaats in 1613. Vincq wordt later abt van Saint-Denis-en-Broqueroie (1626) en de Gentse Sint-Pietersabdij (1646). Omdat hij er in Gent niet in slaagt een strengere observantie door te voeren, trekt hij zich terug in de abdijen van Saint-Denis en Affligem. Hij overlijdt op 24 maart 1659 in Brussel.

De grondlegger is tevens een weldoener van de priorij. Hij betaalt tot 1641 de haring, mosselen en zalm, alsook het fruit tijdens de vasten en de rekeningen van de chirurgijn, de apotheker en de slager, met inbegrip van het vlees voor de zieken. Verder schenkt hij een zilveren ciborie, een klok, een missaal, schilderijen van Benedictus en Scholastica, een beeld van Onze-Lieve-Vrouw, een ring met edelstenen voor het devotiebeeld en een kruisbeeld.

Ook zijn familie is de priorij genegen. Kanunnik Vincq schenkt een glasraam, en Dom Boudewijn Vincq – een monnik van de Sint-Adriaansabdij – een schilderij van de Heilige Familie. Zijn nicht Adrienne treedt als eerste postulante binnen in Hunnegem.

Reis van **Atrecht** naar Geraardsbergen (september 1624)¹²⁴

Op 10 september 1624 verleent bisschop Ortemberg de patentbrieven waarmee beide religieuzen Arras mogen verlaten. Zes dagen later bevestigt aartsbisschop Boonen de schenking van de kerk van Hunnegem en richt de priorij canoniek op.¹²⁵

Op 18 september 1624 vertrekken twee koetsen. In de eerste nemen de twee stichteressen en postulante Adrienne Vincq plaats en in de tweede zitten hun geestelijke begeleiders: kanunnik d'Huict, de gezant van de bisschop van Arras en de biechtvader van de zusters, en architect Pierre Manessier van Sint-Vaast. Diezelfde avond wordt het gezelschap ontvangen in het moederklooster van Douai *avec mil temoignages de ioye, de contentement en de congratulation*. Na een tweede halte in Doornik komen de koetsen op 20 september om 17.00 uur in Geraardsbergen aan. In de kerk wordt hulde gebracht aan het beeld van Onze-Lieve-Vrouw dat de zusters willen dienen en vereren – *dignement servir et honorer en ce lieu*. Een aantal inwoners juicht de zusters toe en vergezelt hen naar de Sint-Adriaansabdij waar zij worden ontvangen door abt Martinus Le Brun. 's Avonds nemen zij hun intrek in de voormalige herberg *In den Haan* tegenover de abdij die wordt gehuurd in afwachting van de voltooiing van de bouwwerken. Omdat die woning niet is ingericht, bezorgt burgemeester Karel van Eeckhoute balen stro waarop de zusters kunnen slapen.

De volgende dag wonen de monniken van de Sint-Adriaansabdij een pontificale mis bij in de Hunnegemkerk, waarna de notabelen de zusters verwelkomen.

Bouw van de priorij (1624-27)

De benoeming van Vincq tot abt van Saint-Denis-en-Broqueroie, dreigt roet in het eten te gooien. Nog voor zijn vertrek bespreekt hij de details van de nieuwbouw met de architect. Abt Le Brun van de Sint-Adriaansabdij legt in opdracht van aartsbisschop Boonen op 25 november de eerste steen in aanwezigheid van de stadsmagistraat.

Het complex van twee bouwlagen onder een zadeldak omvat een vierkant kloosterpand en een kloostertuin. Beneden bevinden zich de dienstvertrekken en op de eerste verdieping de kamers van de zusters. Het silhouet, de volumewerking, de hoogte, de travee-indeling maakt het pand herkenbaar als kloosterarchitectuur. De kelders hebben een graat- en tongewelf en de kapittelzaal toont nog de originele dragende balkenstructuur met moerbalken. De dakconstructie loopt door over de zolderverdieping.

¹²⁶ De nieuwbouw wordt ook geïntegreerd in de kerk. Volgens de kroniekschrijfster wordt *dit interessant Romaans gebouw bij gebrek aan goede smaak, eigen aan die tijd, vreselijk verminkt*. ¹²⁷ Ook De Meulemeester hekelt het gebrek aan goede smaak en geld – *Le mauvais-goût de l'époque conspira en ce temps avec la modicité des ressources des religieuses pour enlever à l'antique oratoire ce cachet artistique que des vestiges trop rares laissent encore soupçonner*. ¹²⁸

De Portemont stelt dat de vierkante vieringtoren plaats ruimt voor een houten klokkentoren en de transeptarmen worden geslecht. Het zusterkoor is van het schip gescheiden door een tralie en verschillende vensters worden gedicht – *Le clocher fut démoli et remplacé par une tour de charpente, les deux bras de la croix furent supprimés, le bas de la nef fut séparé de l'église au moyen d'un mur avec grillage et transformé en chœur pour les religieuses; enfin, plusieurs fenêtres furent bouchées*. ¹²⁹ De auteur blijft vasthouden aan de mythe van een kruiskerk met een vieringtoren, hoewel die door geen enkel argument wordt gestaafd.

De financiering van de bouw gebeurt met private giften. Kapelaan Maximilien Thieulaine van de benedictijnerabdij van Sint-Vaast schenkt 4.000 florijnen. Abt Le Brun en zijn voorganger Vincq, de abt van Sint-Vaast, de abdisen van Avesnes en Beaupré, en talrijke notabelen schenken belangrijke geldsommen. De bouwwerken lopen wegens geldgebrek vertraging op. ¹³⁰

De eerste priorin – Anne Scudamore (1584-1634) ¹³¹

De Engelse edelvrouw Anne Scudamore is afkomstig uit Herefordshire waar haar familie eigenaar is van de heerlijkheden Burnham en Beaconsfield. Zij is hoog opgeleid en spreekt Engels, Latijn en Frans. Opgeleid in het klooster van Douai heeft ze als verantwoordelijke van de stichting in Arras genoeg ervaring om de priorij van Hunnegem in goede banen te leiden. Bisschop Ortemberg van Arras getuigt dat zij door iedereen hoog wordt gewaardeerd –semper fuit aestimata. Scudamore heeft een bijzondere verering voor Onze-Lieve-Vrouw en het Heilig Sacrament, woont trouw het officie bij en communiceert elke dag. Wanneer zij op 27 juli 1634 overlijdt op vijftigjarige leeftijd ligt zij op haar vraag op een strozak. Medezusters bundelen later haar geestelijke onderrichtingen. Het Boek der Schenkingen vermeldt verschillende donaties van familieleden.

Onze-Lieve-Vrouw wordt abdis (1627)

Dadelijk melden zich nieuwe postulanten. Zuster Scholastica, de kloosternaam van Suzanne Bristel, wiens vraag aan de basis ligt van de oprichting van de priorij, wil op 4 november 1624 intreden. In haar vraag tot goedkeuring aan de aartsbisschop argumenteert Scudamore dat door haar woord en voorbeeld veel meisjes zijn binnengetreden in de abdij van Beaupré en het klooster van de Augustinessen in Doornik. Omdat een antwoord uitblijft, herhaalt Scudamore op 9 december haar vraag. De aartsbisschop geeft een negatief advies omdat ongunstig over Bristel is gerapporteerd. Toch wordt zij aanvaard als postulante.

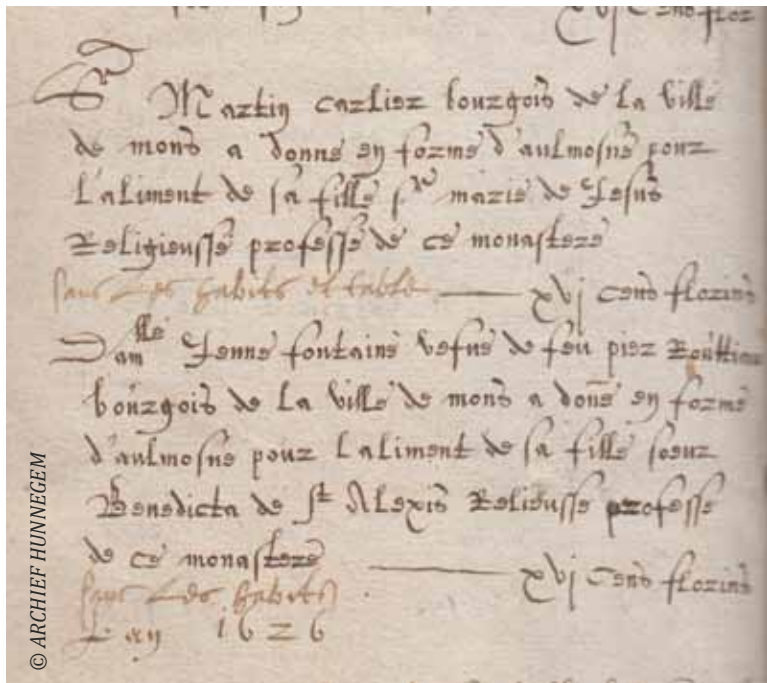
Ondertussen wordt op 21 november 1624 Adrienne Vincq ingekleed. Een maand later doet Jeanne Carlier uit Mons haar intrede. Zij wordt samen met zuster Scholastica op 10 februari 1625 ingekleed. En wanneer op 18 juli Françoise Routiau, eveneens uit Mons, zich aanmeldt, telt de gemeenschap zes leden

[illegible]

*Filips IV, koning van Spanje,
bevestigt op 2 december 1627
dat de priorij een jaarlijks
inkomen krijgt van 500 florijnen
en legaten mag ontvangen.
Originele oorkonde met
een rood zegel. (Oud Archief
Hunneberg, nr. 6)*
© ARCHIEF HUNNEGEM

waardoor zij officieel wordt beschouwd als een kloostergemeenschap.

De eerste jaren verlopen evenwel moeizaam. In de winter van 1625 kampt de gemeenschap met een gebrek aan inkomsten omdat in hun woning geen liturgische diensten plaatsvinden. En wegens plaatsgebrek nemen enkele zusters hun intrek in de nog niet afgewerkte priorij. Wel zijn door de toekenning door Koning Filips IV van Spanje op 2 december 1627 van een jaarlijks inkomen van vijfhonderd florijnen en herzienbare renten de financiële zorgen voorlopig van de baan.¹³²

Op 4 augustus 1627 nemen de zusters hun intrek in de priorij. De vijf geprofeste zusters, drie novicen en één postulante gaan met de koets van abt Le Brun van de Sint-Adriaansabdij naar Hunnegem. Met een kaars in de hand zingen zij het *Te Deum* en de Litanie van Onze-Lieve-Vrouw en kiezen nog diezelfde avond

Uittreksel van het Register met schenkingen 1624-1720. In 1626 betalen de families van de zusters Bristel, Carlier en Routiau bij hun professie een 'dot' of bruidschat van 1.600 florijnen. (Oud Archief Hunnegem, nr. 69)

De omheiningsmuur rond de priorij Hunnegem uit 1629 volgt deels het tracé van de tweede stadsomwalling van Geraardsbergen uit 1332. De steunberen (links op de foto) zijn nog origineel.

Onze-Lieve-Vrouw van Hunnegem tot abdis. Dat symbolische gebaar is niet ongevoelzaam omdat de mariale devotie centraal staat in het contemplatieve leven van de zusters. Louis Bert de l'Arbre schildert dat tafereel in de absis van het koor. (Zie afbeelding blz. 168) Elk jaar viert de gemeenschap op 8 september, op het feest van haar geboorte, Maria als Moeder Abdis. De priorin hernieuwt bij die gelegenheid in naam van de zusters de akte van nederigheid.

In de beginjaren draagt abt Le Brun elke dag de conventsmis op en hij bezorgt de zusters eten en drinken. Anne Scudamore wordt in 1628 en 1631 herkozen als priorin. Bij haar overlijden op 27 juli 1634 telt de priorij zestien religieuzen.

Medestichtster Marie Madeleine van Sint-Maur volgt haar op, maar zij sterft op 5 mei 1637. Zuster Maria de la Passion gewaagt van het einde van een terreurbewind – *Que la defuncte Prieuse estoit si terrible quelle donnoit une terreur aux sœurs de sorte qu'a peine osoient elles dire un mot.*

De twee overleden priorinnen krijgen een grafsteen in de kerk, terwijl voor de koorzusters en de *conversa* of de werkzusters een laatste rustplaats is voorzien in de kloostertuin.¹³³

Rond de priorij komen ook twee broederschappen tot bloei. Voor 1627 bestaat al het Broederschap van Sint-Jozef en in 1640 wordt de Confrerie van Onze-Lieve-Vrouw van Hunnegem opgericht.

Omheiningsmuur

Bij de inhuldiging is de nieuwbouw nog niet volledig afgewerkt. Zo ontbreekt een *calefactorium*, een standaard dienstgebouw in elk klooster en het enige verwarmde lokaal in de winter. Daar komen de zusters zich opwarmen na hun dagtaak of gebedsdienst. In juli 1649 laat de abt van Sint-Vaastabdij de fundamenteën leggen van het *calefactorium*, maar wanneer de muur dertig voet is opgetrokken, worden de werken wegens geldgebrek stilgelegd. Ondertussen geeft het stadsbestuur de zusters op 17 mei 1629 de toelating om een muur rond de priorij te bouwen langs de stadsgrens.¹³⁴ Die volgt deels het tracé van de deels verwoeste stadswal uit 1332. Aan de zuidkant wordt die begrensd door een gedempte zijtak van de Dender, de zogenaamde *Kleine Dender*. Die muur is nodig om als kloostergemeenschap 'buiten de wereld' te functioneren. De statuten bepalen immers dat geen enkele buitenstaander het domein van de priorij mag betreden zonder de toestemming van de overste.¹³⁵ Daarnaast verzekert die de veiligheid van de bewoners. In de jaren 1630-1633 verblijven geregeld Spaanse en Franse garnizoenen in de stad en in 1634 vinden inkwartieringen plaats bij burgers. Wanneer in mei 1635 Franse en Hollandse troepen de streek onveilig maken, verhuizen de monniken van de Sint-Adriaansabdij in allerijl hun relieken naar Doornik, maar de zusters van Hunnegem blijven ter plaatse.

Sanderus' *Flandria Illustrata* (1641)

In 1641 tekent kanunnik Antonius Sanderus in zijn *Flandria Illustrata* een panoramisch beeld van de stad Geraardsbergen. Een halve eeuw na de godsdienstoorlog is die zo te zien in haar vroegere luister hersteld. Zeven jaar later verschijnt daarvan een ingekleurde kopergravure.

De Hunnegemkerk (nummer 9) toont andermaal een spitse toren nabij de overgang van de eerste naar de tweede Romaanse kerk. In vergelijking met de *Molenkaart* van 1617 bevindt zich aan de noordzijde een lager bouwvolume met de contouren van twee kleine venstertjes of een deur en een venster. Op de *Molenkaart* staat op die plaats een grote toegangsdeur. Een opmerkelijk detail is het groot rondboogvenster in het schip. Omdat daarvan geen sporen zijn terug te vinden op de gevel, betreft dat mogelijk een artistieke overdrijving. Wat wel klopt, is het schetsmatige weergegeven gotische raam in de westgevel.

Verder zijn nieuwe gebouwen toegevoegd. Nabij de westgevel staat dwars een klein gebouw en achter de kerk verschijnen, verwijzend naar de landbouwactiviteiten, de contouren van een schuur. Het dwarselement ter hoogte van het koor is een onderdeel van de priorij.

GERARDIMONTIUM
vulgo Gheertruyden

1. Ecclesia parochialis S. Bartholomaei	5. Canonicum Amsterdani, olim
Parochialis Ecclesia S. Catharinae
2. Abbatia S. Adriani, ord. B. Benedicti
cum Schola humanior. literar. et canonica	6. Regium praeceptum
3. Praetorium, sive curia Senatorum
cum Camera Rectorum vernaculorum	7. Xenodochium
4. Canonicum Consistorium	8. Canonicum Gregorianum, sive
maior archiepiscoporum

13. Thomas Cille S. George
14. Dennis Longley de Waverburgh
15. Dennis Dennis Thomson
16. Dennis Cille S. Andreu
17. Dennis Cille S. Schaffiani
18. Ferraro

Kaart blz. 54-55. Het panoramisch zicht op Geraardsbergen gebaseerd op Sanderus' kaart *Flandria Illustrata* uit 1641 brengt het religieus patrimonium in de stad in beeld. Op de rechter Denderoever zijn dat van links naar rechts: de Sint-Adriaansabdij (nr. 2), de kapel van de Oudenberg (nr. 10) en de Sint-Bartholomeuskerk (nr. 1). Op de linker Denderoever herkennen wij: het klooster van de karmelieten of de Onze-Lieve-Vrouw Broeders in het dal van Josaphat (nr. 4), het klooster van de Miniemen rond de Sint-Katelijnekerk (5), het begijnhof (6), de kapel van het hospitaal of het gasthuis (nr. 7), het klooster van de zusters Urbanisten – vanaf 1650 de zusters Penitenten (nr. 8) en de priorij van Hunnegem (9). 136 Rechts daarvan komt de kerk van Overboelare in beeld.

Detail van de Hunnegemsite. Deze ingekleurde kopergravure verschijnt in 1648 in de Nederlandse editie van de *Atlas Major* van de Amsterdamse drukker-uitgever Joan Blaeu.

Delicate opvolging (1637-1640)

Het canoniek recht voorziet in een visitatie om de drie jaar. Die wordt uitgevoerd door de aartsbisschop of de door hem aangeduide vertegenwoordigers: monniken

van de Sint-Adriaansabdij of pastoors uit de omgeving. De visitatieverslagen schetsen een levendig beeld van het dagelijkse leven.

Dom Benedictus van Haeften, de proost van de abdij van Affligem, en Charles Cuny, de *directeur de la reformation de l'Ordre*, bezoeken Hunnegem kort na de dood van priorin Marie Madeleine van Sint-Maur in mei 1637. Beiden lezen de mis, bezoeken het gebouw – *visitant la maison haut et basse* – en ondervragen iedere zuster voor de tralie in de spreekkamer. Vier van de vijftien zusters leggen een verklaring af in het Nederlands. De subpriorin, zuster Marie-Gabriel de Graef, getuigt dat in het klooster eensgezindheid heerst; de regel en de constituties goed worden onderhouden; er een goede gebedsgeest heerst; en de stilzwijgendheid en de gemeenschappelijke recreatie worden gerespecteerd. De maaltijden zijn sober en er komt zelden vis op het bord: *een halfen harinck, neffens boter en kaes*. De zusters eten elke dag *ordinairlijck goet broot*. Enkele medezusters melden moeilijkheden met zuster Scholastica, alias Suzanne Bristel. Omdat zij slechte woorden spreekt – *des paroles sales et lubriques*; God niet zoekt; en altijd ontevreden is, is de priorin streng opgetreden. De meeste zusters oordelen dat subpriorin de Graef het beste geplaatst is om de overleden Moeder op te volgen. Omdat zij slechts 35 jaar is, moet dispensatie worden aangevraagd. De regel bepaalt de minimumleeftijd immers op veertig jaar.¹³⁷

Wanneer Van Haeften en Cuny op 8 oktober 1640 een nieuwe visitatie uitvoeren, kondigt priorin de Graef aan dat zij wegens medische redenen verzaakt aan nieuwe ambtstermijn. De visitatoren stellen een verslapping van de kloostertucht vast. Sommige zusters weerspreken gemakkelijk; willen niet worden berispt en verontschuldigen zich al te gemakkelijk op het kapittel; bewijzen weinig *reverentie* of respect tegenover de priorin en tegenover elkaar; zijn niet gediensig en vaak slecht gezind; spreken kwaad; en verbreken gemakkelijk de stilte in de kerk. Anderen gaan tweemaal te biechten op dezelfde dag of blijven te lang in de biechtstoel. Subpriorin Benedicta Routiau oordeelt dat de priorin te goed en te toegewijd is en ziet als belangrijkste reden de manke communicatie met de leden van de Raad. Met betrekking tot haar opvolging verzet de Graef zich tegen het sturen van een zuster uit het moederklooster van Douai en schuift Routiau als de meest bekwame kandidaat naar voren. Wel is zij afkomstig van Mons en spreekt alleen Frans. Bovendien vreest de Graef dat veel zusters niet voor haar gaan stemmen omdat zij *te rouw ende te hert is*.¹³⁸

Wanneer aartsbisschop Jacobus Boonen een paar weken later, op 26 oktober 1640, de priorij bezoekt, gebeurt dat merkwaardigerwijs niet voor de verkiezing van de nieuwe priorin. Want die vindt op 3 november plaats. Routiau wordt priorin en de Graef subpriorin.¹³⁹

Vlucht naar Ath en dreigend schisma (1645-1646)

Rijke abdijen op het platteland hebben in de steden een refuge als toevluchtsoord in tijden van nood. Zo heeft de inmiddels verdwenen benedictijnenabdij in Liessies (Frans Henegouwen) een refuge in Ath. Omdat hun prelaat een weldoener is van Hunnegem vinden tien zusters van Hunnegem daar tijdelijk een onderkomen wanneer Franse troepen in 1645 Vlaanderen binnenvallen en Geraardsbergen bedreigen.

Wanneer Benediktus Van Haeften vaststelt dat sommige zusters de hele winter in Ath willen blijven, vreest hij dat de Waalse en Vlaamse zusters ieder een deel van de inboedel gaan opeisen. Toch bestaat er volgens subpriorin De Graef, die in Geraardsbergen is gebleven, ondanks de minder goede verstandhouding geen gevaar op een schisma.

De lectuur van de brief van Routiau aan de aartsbisschop toont tussen de lijnen door een andere kijk op de zaak. De priorin stelt dat alleen bij een langdurige Franse bezetting in Ath een klooster wordt gesticht.

Twee of drie zusters zouden dan in Geraardsbergen blijven. Want de voorbije zes jaar is slechts één novice ingetreden; zijn drie zusters zijn overleden; en de priorij telt nog maar twee Vlaamse zusters – *car nous n'avons recue qu'une seule religieuse sur six an et nous en avons eu trois mort sur ce temps. Comment ferions nous la séparation, car nous n'avons que deux flameng*. Routiau zegt te willen terugkeren naar Geraardsbergen, maar het moederhuis heeft met een jaarinkomen van 1.500 florijnen onvoldoende middelen om in het eigen levensonderhoud te voorzien. Daartegenover is geld in Ath geen probleem wegens de steun van Waalse familieleden en vrienden – *du costés des wallons nous avons nos parents et amis qui nous font grand charité*.

Na haar terugkeer op 14 december 1645 vraagt Routiau aan de aartsbisschop om telkens de priorij te mogen verlaten wanneer er oorlogsgevaar dreigt, aangezien de zusters geen ouders of vrienden hebben in Vlaanderen die hen steunen – *n'avons ni parens, ni amis en flandre pour estre asistes*.¹⁴⁰

Pestepidemie (1647)

Het taalconflict verschuift naar de achtergrond wanneer in 1647 de pest uitbreekt. De drie paters Recollecten en Karmelieten, die het slachtoffer worden van hun inzet, krijgen zoals alle dodelijke slachtoffers van deze epidemie een laatste rustplaats op het kerkhof van Hunnegem. Eind 19de eeuw bestaat nog de epitaaf van dankbare Geraardsbergenaren op het graf van 37-jarige pater vanden Berghe. Die steen doet na de afbraak van de oude sacristie dienst als dorpel op de speelplaats van de pensionairen.¹⁴¹

*Hier is begraven den eerweerdigen pater F. Rogerius van den Berghe, Recollet, die naer alle andere religieuse instantelyk verzorgt zynde van de heeren pastor ende magistraeten van Geeraerdsberghe, ten fine zich met groote liefde heeft begeven in bytestaen de inwoonders dezer stad in de contagieuse ziekte met welke hy ook bevangen zynde, eyndelyk zyne ziele gegeven heeft aen zynen Heere den 10 Augusti 1647.*¹⁴²

In de priorij wordt niemand besmet. Wel maakt de overste haar beklag over de walgelijke geur: *Mijn arme dochterkens zijn in gedurigen angst door 't begraven der overleden pestlijders in ons kerkhof dat ervan gansch vervuld is, en daardoor zijn we nu door iedereen verlaten. 't Zij zoo voor ons, maar het ergste is dat de Miraculeuze Lieve Vrouw onzer kerk haar gewone bedevaarders niet meer ziet aankomen*.¹⁴³

De priorin vraagt de aanleg van een nieuw kerkhof zodat de pestepidemie de pelgrims niet langer weerhoudt. Op 20 september 1647 geeft de aartsbisschop de toelating voor de inzegening van een nieuwe begraafplaats op een niet bewoond terrein in het stadscentrum.¹⁴⁴

Dispuut tussen Vlaamse en Waalse zusters houdt aan

Het visitatiecharter van 1648 getuigt: *de teghenwoordighe moeder* (Benedicta Routiau) *heeft eenen goeden naem door de gansche stadt dat sy goet ende vriendelyck is, ende haer susters wel tracteert, ghelyck sy selfs oock alle gader bekenen.* Onderhuids leven de spanningen tussen de Waalse en Vlaamse zusters voort. De priorin vraagt aan de aartsbisschop om 'als gunst' twee meisjes uit Geraardsbergen als novice te aanvaarden – de eerste Vlaamse kandidaten in vijftien jaar – *lesquelles nous tenons pour une faveur (...) que nous n'avons recue auquene flamenque depuis quize ans.* Hun ouders willen naast de kosten voor de inkleding en de professie slechts 75 van de honderd florijnen per jaar betalen. Routiau doet die stap omdat de priorij in zijn voortbestaan is bedreigd. Sinds 1641 geldt een verbod van aartsbisschop Boonen op de aanvaarding van nieuwe religieuzen omdat hun aantal te groot is in verhouding tot de inkomsten. De voorbije zeven jaar zijn immers vijf religieuzen overleden, terwijl andere wegens ouderdom of ziekte geen taken meer kunnen uitvoeren.

In 1651 ontstaan nieuwe wrijvingen met de aartsbisschop. De priorin begrijpt niet waarom de aartsbisschop moeilijk blijft doen over de aanwerving van Waalse kandidaten – *d'admettre des Wallinnes*, aangezien er een goede verstandhouding heerst onder de zusters. Volgens pastoor van Laethem van Geraardsbergen hebben de Waalse zusters ander bloed dan het onze – *alieni homoris a nostris*. Welstellende meisjes met een roeping op zijn parochie worden wegens taalredenen afgeraden om in de priorij in te treden – *ratione diversitatis nationis*. Op dat moment zijn veertien van de zeventien koorzusters Franstalig.

Routiau vraagt de aartsbisschop op 24 maart 1654 in het Nederlands (!) om een novice uit Rijsel te aanvaarden voor de professie en een andere candidate uit Rijsel voor de inkleding.

De priorinnen Routiau en de Graef zijn de protagonisten in de strijd tussen de Vlaamse en de Waalse zusters.

In de top van het glasraam van de 'Waalse' priorin Benedicta Routiau (+ 1663) staat het wapenschild van haar geboortestad Mons. Tijdens haar mandaat vluchten de zusters naar Dendermonde waar zij de promotor is van een nieuwe stichting. Daarnaar verwijzen het wapenschild van Dendermonde (zilver met een dwarsbalk van keel) en het schip waarmee de zusters zijn gevlucht. De 'Vlaamse' Marie-Gabriël de Graef (° Mechelen, 1601) is overste van 1637 tot 1640. Bovenaan prijkt het wapenschild van haar geboortestad Mechelen. Het opschrift In trouwen vast verwijst naar haar standvastigheid tijdens de pestepidemie van 1647. Verder worden het beginjaar van haar bestuur (1640) en het jaar van haar overlijden (1649) vermeld.

De tweede kan volgens haar *beter vlams spreken, lesen en schrijven dan françois om diswil dat haer vader vlams is en sij heeft langen tijdt in Vlanderen ghewoont bij haer vrinden tot Herentals*.¹⁴⁵ In 1660 schrijft de priorin dat de helft van de zusters *Duyts connen. Wy hebben noch teghenwoordigh een vlamsche novice ende syn berydt soo veel vlamsche tontfanghen alser hun sullen presenteren*.¹⁴⁶

Toch beklagt de pastoor van Meerbeke er zich in 1681 nog altijd over dat zoveel Walinnen worden toegelaten in Hunnegem – *Semper mihi desplicuit hoc hactenis in Hunneghem (...) tam multos admiserint Walonissas*. In de periode 1624-1700 treden slechts vijftien Vlaamse zusters binnen, waarvan tien uit Geraardsbergen.

De taalspanningen in Hunnegem zijn geen alleenstaand geval. Ook de abdij van Beaupré in Grimminge is volledig verfranst, terwijl in de Sint-Adriaansabdij een hevige taalstrijd woedt. In het kader van een geplande studie over de opsplitsing van veel kloosterorden in de 17de eeuw in een Nederlandstalige en Franstalige provincie ontwikkelt Geert Van Bockstaele de werkhypothese dat de Vlaamse monniken van de abdij het verder opschuiven van de taalgrens naar het noorden hebben verhinderd.¹⁴⁷

Vlucht naar Dendermonde en eerste poging tot de stichting van een nieuw klooster (1653-1657)¹⁴⁸

Wanneer de oorlogsomstandigheden de zusters in januari 1653 opnieuw dwingen om Geraardsbergen te ontvluchten, verkiest Routiau Dendermonde boven Ath. Zij doet de *stadsmagistraat* van Dendermonde een voorstel om er een klooster te betrekken. Anderhalf jaar later vraagt de priorin aan de aartsbisschop dat drie, vier of vijf zusters zich met *het principalste van ons kerck, goed ende meubels* in Dendermonde mogen vestigen in de woning van een vriend. Verder vraagt zij de toelating om wanneer de politieke toestand in Geraardsbergen opnieuw verslecht, zij daar met alle zusters een veilig onderkomen mag vinden.

De zusters nemen in 1653 en 1658 tijdelijk hun intrek in de versterkte stad Dendermonde. Die wordt enkele jaren later, in 1667, belegerd door Franse troepen.

Vanaf 30 september 1654 betrekken vier zusters een kleine woning die paalt aan het hospitaal van de Heilige Geest in de Kerkstraat. De gouverneur belooft de inrichting van een kapel en de magistraat drie bunders grond. De zusters willen in hun levensonderhoud voorzien door het geven van *Walsche schole*, want in de stad bestaat een dergelijk aanbod niet. De burgemeester en de schepenen van Dendermonde gaan akkoord, maar de aartsbisschop vraagt de zusters om terug te keren naar Geraardsbergen. Subpriorin Marie-Joseph Lefebure en zuster Seraphine Cambier willen wegens de onzekere toestand in Dendermonde blijven en ook Routiau dringt aan op hun verlengd verblijf. Zij argumenteert dat er een huis wordt gehuurd en de zusters over voldoende proviand beschikken terwijl in Geraardsbergen gevaar dreigt voor plundering.

De uiteindelijke beslissing over een nieuwe kloosterstichting ligt bij de Gentse bisschop Antonius Triest. Maar deze weigert, zelfs na de tussenkomst van zijn broer, kapucijn Eugene Triest.

Nieuwe vlucht naar Dendermonde en oprichting klooster (1658-1661)

De magistraat van Dendermonde onderneemt op 28 juni 1658 een nieuwe poging om de kloosterstichting erkend te krijgen. Hij looft bij de aartsbisschop de onderwijscapaciteiten van de zusters en beklemtoont de noodzaak van Franstalig onderricht – *pour leur grande prudence et capacité et par consequence d'instruire l'école française tres necessaire pour la jeunesse*.

In Hunnegem vieren de zusters op 8 september het feest van Onze-Lieve-Vrouw, hun abdis, wanneer Franse troepen de Schelde oversteken en bij Oudenaarde hun tenten optrekken. Twee dagen later wordt de stad ingenomen. Nog voor de Franse troepen op 28 oktober Geraardsbergen plunderen zijn de relieken van Sint-Adriaan in veiligheid gebracht in Brussel en hebben de zusters van Hunnegem opnieuw hun intrek genomen in de refuge van de abdij van Liessies in Ath. Bij gebrek aan middelen om te overleven, keren zij gedwongen naar huis terug. Na het fiat van aartsbisschop Boonen vertrekken de zusters op 17 januari 1659 opnieuw met de boot naar Dendermonde. De magistraat geeft hen de toelating om de jonge meisjes van de begoede burgerij te onderwijzen en hen de goede zeden en de noodzakelijke deugden bij de brengen – *tant lire que écrire et apprendre les bons moeurs et vertus*. Zij aanvaardden ook internen.¹⁴⁹

Nu bisschop Antonius Triest is overleden, vragen de zusters aan zijn opvolger, Carolus vanden Bosch, de toelating om de mis te lezen in hun refuge. Die wint het advies in van de aartsbisschop van Mechelen, maar deze vraag is door de feiten achterhaald. Want op 28 mei 1659 is er hoop op een duurzame vrede met de afkondiging van de wapenstilstand tussen Frankrijk en Spanje en het huwelijk van Lodewijk XIV met de dochter van de koning Filips IV. De zusters keren naar Hunnegem terug.¹⁵⁰

En na een positief advies van Mgr. vanden Bosch keurt koning Filips IV de stichting in Dendermonde op 22 november 1661 goed. Een maand later wordt zuster Elisabeth Cambier uit Geraardsbergen verkozen tot de eerste overste. De priorij noemt zoals in Arras *Paix Jésus-Christ*.¹⁵¹ Het klooster verhuist van de Kerkstraat naar de Davaanstraat waar de woning *Den Moerboom* en drie aanpalende huisjes worden aangekocht voor 10.500 gulden.¹⁵²

A peste, fame et bello libera nos, Domine (1647-1713)

De vrede is evenwel van korte duur, want de Franse koning Lodewijk XIV onderneemt in de tweede helft van de 17de eeuw onophoudelijk pogingen om de Zuidelijke Nederlanden te annexeren. Het gebed *A peste, fame et bello libera nos, Domine* vat de plagen samen die onze gewesten teisteren. De opeenvolgende hongersnoden, pest, dysenterie en koortsepidemieën houden verband met de continue oorlogsvoering. Zowel de Fransen als de geallieerde troepen maken zich schuldig aan brandschattingen en afpersingen, en beschadigen gebouwen en oogsten. De inkwartiering en de bevoorrading van de troepen wegen zwaar door, terwijl de vluchtelingenstroom de bedelarij en de criminaliteit in de hand werken. Wel ontloopt Geraardsbergen veel ongemakken door het kopen van

een vrijbrief of *sauvegarde* bij zowel de Franse als de Spaanse autoriteiten.

Tijdens de *Devolutieoorlog* veroverf Lodewijk XIV vanaf 1667 grote delen van de Zuidelijke Nederlanden. Wanneer bij de Vrede van Aken (1668) de steden Oudenaarde, Ath en Doornik in Franse handen komen, wordt Geraardsbergen een grensstad. Net dan woedt de *Londense pest* en vanaf het najaar van 1677 richt een dysenterie-epidemie een nog grotere ravage aan.

In de *Negenjarige oorlog* (1689-97) plunderen Franse troepen regelmatig de stad. In 1690 wordt de Boelarepoort opgeblazen en de stadswal gedeeltelijk gesloopt en in de jaren 1692-93 woedt na het mislukken van de graanoogst een hongersnood. Het aantal inwoners van Geraardsbergen daalt naar 2.300. Illustratief voor de ontreddeering is de erbarmelijke toestand waarin het karmelietenklooster zich bevindt. In de refter en de slaapzaal liggen de tegels los, de muur in de tuin staat op instorten en de klok is gebarsen. Bij gebrek aan graan kan geen bier worden gebrouwen, terwijl soldaten en vluchtelingen al de voorraden hebben verbruikt. Ten slotte zijn in de onder water gelopen weiden de koeien verdrinken.¹⁵³

De volgende golf van geweld komt er na de dood van de Spaanse koning Karel II op 1 november 1700. Tijdens de *Spaanse Successieoorlog* betwist de Franse koning Lodewijk XIV de overdracht van de Zuidelijke Nederlanden aan de Oostenrijkse tak van de Habsburgers. De winter van 1709-10 is een van de zwartste bladzijden uit de geschiedenis van de stad. Het mislukken van de oogst, de extreem harde weersomstandigheden en de plunderingen van Hollandse en Duitse troepen veroorzaken ongeziene prijsstijgingen en hongersnood – *Le gelée reprit trois diverses fois d'une egale violence ce qui causa une misere extreme par le manquement totale des grains et surtout des froments qui paruent d'être entierement pourris. Le grain devient si cherre qu'au mois de May nos fumes obligées d'en acheter a vinght six florins le sac.*¹⁵⁴

De Fransen leggen in 1713 de stad een kriegsbelasting op, maar nog voor het zover komt, worden zij uit de Zuidelijke Nederlanden verdreven. Omdat de toestand op de platteland slechter is dan in de stad, stijgt het inwonersaantal van Geraardsbergen naar 3.100. Bij de Vrede van Utrecht (1713) komen de Zuidelijke Nederlanden in handen van de Oostenrijkse Habsburgers.

De Mechelse aartsbisschop Hubertus Wilhelmus de Precipiano visiteert in 1699 de priorij.

Viervoudig aartsbisschoppelijk bezoek

Eenmaal de rust is teruggekeerd bloeien onder het bewind van de Oostenrijkse keizer Karel VI de handel en nijverheid. In Geraardsbergen expanderen de sectoren lijnwaad, kant en tabak en het aantal inwoners verdubbelt naar 5.873 in 1795. Tijdens zijn visitatie op

24 augustus 1699 stelt aartsbisschop Hubertus Wilhelmus de Precipiano geen grote misbruiken vast, maar somt twintig verbeterpunten op. De stilte moet beter worden gerespecteerd in de slaapzaal en op de vastgestelde uren; de omgang met wereldlijke personen op zon- en feestdagen worden vermeden; *besondere vrintschappen uijtgebannen*; de zusters mogen niet langer opblijven dan de regel voorschrijft; en wanneer zij in de kerk zijn, wordt de tralie met een gordijn afgesloten. Ten slotte wordt wat in tafelschuif wordt bewaard, afgestaan aan de overste als teken van armoede.¹⁵⁵

Bij de komst van aartsbisschop Thomas Philippus d'Alsace-Boussu op 10 november 1719 luiden de klokken – *A son approche nous sonnâmes toutes nos cloches*. Priorin Maria-Mechtildis Jouveneau maakt haar beklag over vier stoute en opstandige zusters – *sunt parum audaces, difficiles et turbulentae*. Zuster Robertina wordt er van beschuldigd het koorgebed en de vasten te verwaarlozen, terwijl andere zusters moeilijk zijn in de omgang en weinig eerbied tonen voor de oudere zusters – *esse difficiles et non satis revereri seniores*. Iemand beklaagt er zich ook over dat de kostgangers te laat in de spreekplaats blijven en te grote uitgaven gebeuren bij de inkleding.

Elf jaar later, op 12 september 1728 vergezelt biechtvader Dom François vander Maesen de aartsbisschop tijdens zijn visitatie. Na een bezoek aan het gebouw en een ondervraging van de 23 zusters wordt andermaal meer eerbied gevraagd voor de oudere zusters. De aartsbisschop wil dat niet langer bloedverwanten worden aanvaard en vindt het ongepast dat de zusters dikwijls naar de spreekkamer gaan om er gesprekken te voeren met buitenstaanders zonder de aanwezigheid van een medezuster. Hij vraagt dat de zusters *fourchettes* of vorken gebruiken bij het eten en staat ten slotte een recreatie toe na het avondmaal.¹⁵⁶

In 1734 vraagt aartsbisschop d'Alsace-Boussu inzage in de rekeningen – *le livre de nos rentes et revenus et les Contes de la depence annuelle* – en geeft hij de deken van Geraardsbergen de opdracht om deze driejaarlijks te controleren. Een pijnpunt blijkt de weinig liefdevolle zorg van de lekenzusters voor de zieke koorzusters. Een buitengewone biechtvader krijgt de opdracht een oplossing uit te dokteren voor een betere verstandhouding tussen beide groepen.

Gemeenschap in rouw

Het overlijden van priorin Mechtilde Jouvineau op 19 februari 1730 dompelt de gemeenschap in rouw. Zij is gedurende zestien jaar een voorbeeldige overste, ook voor haar medezusters – *Nous donnant des beaux exemples de vertu. Elle était fort zelée pour l'observance de la Sainte Règle et les constitutions. Son humilité était très profonde et sa charité tres sincere pour toutes les filles qu'elle aimait tendrement en Dieu*.

Wegens de veelvuldige bezoeken van bedevaarders wil haar opvolgster, Jeanne Claire Place, een vreemde priester inschakelen om de missen te lezen. De Nederlandstalige uitgave van Sanderus' uitgave *Verheerlijkt Vlaandre* vermeldt in 1735 een grote volkstoeloop tijdens de vasten – *Maximo hominum concursu in dies frequentatur*.¹⁵⁷

Ondertussen is op 12 oktober 1734 priorin Place overleden *apres une maladie de 10 jours* en kort daarop sterft *au grand regret de toutes les religieuses* biechtvader François vander Maesen, een monnik van de Sint-Adriaansabdij, na veertien jaar trouwe dienst. Dom Maurus Eloy wordt aangeduid als zijn vervanger. Wanneer hij drie jaar later abt wordt van de abdij van Oudenburg, verzekert Idephonse Van Hoorde, de abt van de Sint-Adriaansabdij, *l'entretien temporel* van de zusters.

De stijging van de graanprijzen tijdens de crisis van de jaren 1739-41 brengt de zusters financieel in moeilijkheden. De kroniekschrijfster noemt het jaar 1740 het slechtste van de voorbije eeuw – *la plus pauvre que on avoit vue depuis 100 ans passés*. Het is zo nat dat het graan rot op het veld – *Cette année était fort humide l'on a trouvé quantité des grains pourry dans la terre*. Wanneer de daaropvolgende strenge vorst aanhoudt van 5 januari tot in april 1741, hypothekeert die ook het nieuwe zaaiseizoen – *L'on voyait au May, a grande peine les grains sur les campagnes*.

Bijten en vasten op brood en water

Op 12 januari 1741 straft de vicaris-generaal van het aartsbisdom zuster Angelina Van Lierde omdat zij na een vermaning de priorin *tot so een groote boosheyt is opgestaen dat sij de selve priorinne heeft toegevlogen ende haer in de arm heeft gebeten en gequetst heeft tot bloedstortinghe*. De zuster wordt acht dagen opgesloten in haar cel en mag die maar één keer per dag verlaten om knielend te eten *alleen in 't midden van de refter*. Gedurende drie dagen krijgt zij water en brood en moet in het openbaar vergiffenis vragen en de volgende twee maanden zit zij op de laatste plaats in het koor, de refter en het werkhuis. Wanneer de feiten zich zouden herhalen, wacht haar *eenen eeuwigen kercker*.¹⁵⁸

In 1749 wordt een onderzoek ingesteld naar invloeden van het Jansenisme in de priorij. Die religieuze beweging, genoemd naar de Leuvense hoogleraar Cornelius Jansenius, streeft naar een ascetische houding en hanteert strenge voorwaarden bij de toediening van de sacramenten. Onder invloed van een jongere zuster blijkt dat een groot deel van de gemeenschap nog maar twee tot drie keer per maand de communie ontvangt, terwijl zij dat normaal elke zon- en feestdag doen, op de feestdagen van de orde en op maandag wanneer er geen feestdag in week valt. In die tijd is bijna een op de drie dagen een feestdag.

Hun houding zorgt bij de andere zusters voor frustraties. Er wordt bepaald dat de zusters die niet regelmatig communiceren, moeten vasten op water en brood.

Uitzonderlijke ijver voor het Officie – Priorin Constance De Pelseneere (1698-1764)

Constance De Pelseneere wordt op 12 januari 1698 geboren in Moerbeke als dochter van Pieter De Pelseneere en Katarina Byl. Zij is twintig wanneer zij op 28 oktober 1718 binnentreedt in de priorij en wordt geprofest op 13 januari 1720. Bij haar verkiezing tot priorin op 29 december 1734 is zij amper 36 jaar, maar blijft in functie tot haar overlijden op 6 juni 1764. Verder is zij zestien jaar directrice van het pensionaat.

De Pelseneere begeestert haar medezuster door een uitzonderlijke ijver voor het gezongen officie. Getuigen daarvan zijn de talrijke handgeschreven koorboeken. In 1735, 1750 en 1752 worden handschriften aan haar opgedragen. Onder haar bewind krijgt de priorij een extraordinarius of een buitengewone biechtvader in de persoon van Dominicus Evrard, een Dominicaan en professor theologie aan de Sint-Adriaansabdij.

Priorin De Pelseneere is afkomstig van Moerbeke. Daarnaar verwijst het wapenschild in de top: van sable met twee omgekeerde kepers van zilver. Het strijdtasereel onderaan verwijst naar de bezetting van Geraardsbergen in 1744 door Franse soldaten.

Oostenrijkse Successieoorlog en *Theresiaans compromis* (1740-1780)

Frankrijk gaat na de dood van keizer Karel VI in 1740 niet akkoord met de machtsoverdracht aan Maria-Theresia. Tijdens de *Oostenrijkse Successieoorlog* (1740-48) vallen de Fransen in mei 1744 de Zuidelijke Nederlanden binnen en controleren twee jaar later een groot deel van het grondgebied. In Geraardsbergen wordt de walgracht rond de herstelde stadsmuren uitgediept om de Fransen tegen te houden. Nadat in de buurt 10.000 Fransen hun tenten opslaan, nemen de Hollandse, Engelse en Hannoverse troepen onder de leiding van de hertog van Cumberland hun intrek in de stad. Na een tussenkomst van abt van Hoorden van de Sint-Adriaansabdij, waar de geallieerde bevelhebbers verblijven, belooft de hertog de priorij van Hunnegem te vrijwaren. De geplande inkwartiering van soldaten gaat dan ook niet door.¹⁵⁹

De Fransen nemen later zonder bloedvergieten de stad in, maar hun plan om de muur rond de priorij te slopen, wordt dan toch niet uitgevoerd. Wel worden de zusters verplicht om graan te leveren. De kroniekschrijfster noemt de plunderende soldaten onmenselijke barbaren – *des hommes qui n'avoient rien humain que le corps, du reste ils estoient si cruëls et barbares*.

Het Verdrag van Aken (1748) kent de Zuidelijke Nederlanden dan toch toe aan de Maria-Theresia. Haar politiek van het *Theresiaans compromis* of de aanpassing van de besluitvorming aan de lokale omstandigheden, legt de basis voor een economische bloei. Grote infrastructuurwerken vinden plaats, waaronder de kanalisatie van de Dender.

Pensionaat en *comensalen* belangrijkste inkomstenbron

Het jaarlijks inkomen van de priorij, waar ook in de tweede helft van de 18de eeuw niet meer dan 24 zusters verblijven, bedraagt zowat 1.500 florijnen. Omdat de gemeenschap het niet breed heeft, stemt de aartsbisschop er op 7 augustus 1765 mee in om, tegen de regel in, vlees te eten op de vastendagen omdat de vis te duur is. In 1774 vraagt de priorin de toelating om twee renten te verkopen voor de wederopbouw van een deel van de omheiningsmuur die is ingestort bij wateroverlast.¹⁶⁰

De belangrijkste inkomstenbron is het houden van *schole van jonghe dochters* (zie verder hoofdstuk 9) en de huisvesting van *comensalen* of dames die er een kamer huren. Aartsbisschop Thomas Philippus d'Alsace-Boussu vaardigt op 12 september 1728 een verbod uit om weduwen als kostgangers te aanvaarden.¹⁶¹

Wel wordt in 1747 toegestaan dat de notaris, vergezeld van een biechtvader, het kloosterslot mag betreden wanneer de *comensalen* plots ziek worden en hun testament willen opstellen. Op het einde van de 18de eeuw wonen in de priorij vijf dames, onder wie de gezusters Margriet en Elisabeth Sichem uit Amsterdam. Enkele gasten zijn van adel, zoals juffrouw Marie Joseph Vilain XIV de Ste Waudru.

De Kabinetskaart van graaf de Ferraris toont een ruwe schets van de kloostersite. De plattegrond van de kerk klopt geenszins met de werkelijke toestand en van het kerkhof aan de noordzijde, dat tot in 1784 in gebruik blijft, valt geen spoor te bekennen.

Ook in de 18de eeuw blijft de taalkwestie een heikel punt. In 1734 is een meerderheid van de zusters nog afkomstig uit Wallonië, maar naarmate de tijd verstrijkt, nemen de Vlamingen de bovenhand. Wel blijft het Frans onverminderd de voertaal. In de loop der jaren vindt de intrede plaats van zusters uit Frankrijk (8), Engeland (2) en Holland (1) en de gemiddelde leeftijd van twee op de drie postulanten ligt tussen 20 en 25 jaar.¹⁶² Op de Kabinetskaart van Graaf de Ferraris (1771-1778) is de in 1690 geslechte stadsmuur nog zichtbaar. Het domein is opgedeeld in rastervormige percelen, met ten zuiden een boomgaard. Wel is de weergave van de kerk (aangeduid met een kruis) weinig precies. Dat het schip bijna even breed zou zijn als lang, klopt geenszins. Het koor is veel te klein weergegeven. Verder telt de noordzijde drie korte uitsprongen, waarvan in de muur er maar twee zijn terug te vinden: de spitsboog en de paradijsdeur. (zie hoger blz. 29-31) Verder vertoont het kloosterpand aan de zuidzijde drie korte uitsprongen.

Jozef II, *Brabantse Omwenteling* en **annexatie bij Frankrijk** (1780-1794)

De Oostenrijkse keizer Jozef II, die is geobsedeerd door de Verlichting, overstelpt de Zuidelijke Nederlanden met een waslijst van hervormingsbesluiten. De rechtspraak wordt hervormd en het burgerlijk huwelijk ingesteld. Hoewel de *keizer-koster* een vurige katholiek is, wil hij de kerk aan het staatsgezag onderwerpen.

Jozef II schaft in 1783 de kartuizerpriorij in Sint-Martens-Lierde af. Alleen het priorijhuis (zie foto) en het poortgebouw overleven de Franse Revolutie.

Religieuzen jonger dan 25 jaar mogen niet worden geprofest en de priesterseminaries alsook 163 *nutteloze* contemplatieve kloosters worden opgeheven. Daaronder vallen het begijnhof en het klooster van de Penitenten in Geraardsbergen en de kartuizerpriorij *Sint-Martens-Bos* in Sint-Martens-Lierde. Hunnegem blijft bestaan dankzij haar onderwijsactiviteiten. In zijn verslag van 6 oktober 1783 noteert de stadsmagistraat dat de zusters altijd les hebben gegeven en grotendeels leven van het schoolgeld. In de priorij verblijven twintig koorzusters, vier lekenzusters, één dienstmeid en 22 leerlingen, waarvan vijf uit Geraardsbergen. De vijf *comensalen* of *wereldlijke juffrouwen* die in een *afzonderlijk kwartier* wonen, betalen jaarlijks een kostgeld van 130 gulden.¹⁶³

Na het verbod van 26 juni 1786 op het begraven in kerken en kapellen krijgen de overleden zusters een laatste rustplaats op het nieuw kerkhof in de Buizemontstraat, buiten de stadspoorten.¹⁶⁴

De Confrerie van Onze-Lieve-Vrouw van Hunnegem wordt afgeschaft en de processie mag niet langer uitgaan.

Al die autoritair doorgevoerde hervormingen stuiten op weerstand. Ghislenus van Havermaet, de keizersgezinde abt van de Sint-Adriaansabdij, vlucht na een mislukte aanslag de stad uit. Het verzet mondt uit in de *Brabantse Omwenteling*. De Republiek van de Verenigde Nederlandse Staten, onder de leiding van Hendrik van der Noot, neemt in november 1789 het bestuur in handen. Wanneer enkele maanden later het Oostenrijks gezag wordt hersteld, heerst voedselschaarste.

Na de overwinning bij Jemappes op 6 november 1792 lijft Frankrijk onze gebieden in en legt een oorlogsbelasting op. De stad Geraardsbergen moet 35.000 florijnen betalen, maar de armlastige priorij Hunnegem staat niet op de lijst. Die maatregel krijgt evenwel geen uitvoering door de restauratie van het Oostenrijks gezag. Na de overwinning in de slag bij Neerwinden op 18 maart 1793 bevrijdt generaal Clerfayt twaalf dagen later Geraardsbergen. In mei en in september leggen nog twee novicen hun plechtige geloften af. Zij zijn de 171ste en 172ste religieuze die de voorbije 170 jaar zijn binnengetroten.

Na de nederlaag van de Oostenrijkse troepen bij de slag bij Fleurus op 26 juni 1794 volgt de annexatie van de Zuidelijke Nederlanden bij Frankrijk. Ghislenus van Havermaet vlucht met de kunstschaten van de abdij naar Oostenrijk.¹⁶⁵

5. Verzet tegen Frans bewind en Hollandse regelneverij (1797-1830)¹⁶⁶

De Franse Revolutie zorgt voor een tweede grote breuklijn in de geschiedenis van Hunnegem. De priorij wordt afgeschaft en de gebouwen openbaar verkocht. Wanneer de antireligieuze Franse politiek onder Napoleon een einde neemt, keren vier zusters heimelijk terug. Hun geestelijke leider, pater Van Damme, is een aanhanger van het Stevenisme. De priorij neemt met de steun van voormalige zusters van de abdij van Ghislenghien in 1816 een nieuwe start en trotseert de Hollandse regelneverij.

Verkoop van de priorij (1798)

De Zuidelijke Nederlanden worden bij het decreet van 1 oktober 1795 geannexeerd bij Frankrijk. Dat wordt drie dagen later in Geraardsbergen officieel afgekondigd. Meteen wordt de rekening van de oorlog gepresenteerd: tachtig miljoen gulden. Het Land van Aalst wordt getaxeerd voor vier miljoen gulden. In Geraardsbergen moeten alle religieuze instellingen een deel van de koek betalen, de zusters van Hunnegem en de zusters Penitenten uitgezonderd.

Vanaf 8 juli doet een Frans garnizoen in Geraardsbergen de nieuwe orde ingang vinden. Het dagelijkse leven wordt op stelten gezet door een lawine van besluiten die schoon schip maakt met de instellingen van het Ancien Régime. De adel verliest zijn voorrechten en de gilden en de ambachten verdwijnen. De samenleving wijzigt ingrijpend door de invoering van: de *Code Napoleon* uit 1804; het metriek stelsel; de hervorming van de belastingen; en de *conscription* of de dienstplicht. De burgerlijke stand wordt ingevoerd en na de opheffing van het *landscollege* van het Land van Aalst komt er een bestuurlijke opdeling in departementen (Scheldepartement), arrondissementen (Aalst) en kantons (Geraardsbergen). De voertaal is het Frans en in elk dorp wordt een vrijheidsboom geplant. Hoewel de antigodsdienstige politiek de fundamenteën van de kerkorganisatie vernietigt, treedt in februari 1795 Colette de Gousin binnen in de priorij en wordt ingekleed op 20 april. De lijst van bezittingen die de zusters aan de overheid overmaken, vermeldt 41.607 florijnen aan renten, maar de zusters roepen in een verzoekschrift verzachtende omstandigheden in.

Op 1 september 1796, volgens de republikeinse kalender 15 Fructidor van het jaar IV, volgt de opheffing van alle abdijen en kloosters en hun verbeurdverklaring. Vervolgens vindt de openbare verkoop plaats van hun roerende- en onroerende goederen. In opdracht van het Scheldepartement stelt stadscommissaris J.A. van Wichelen een inventaris op van de inboedel van de kerk en van de eigendommen, titels en renten.¹⁶⁷

Op 6 januari 1797 verlaten de 23 zusters onder een gewapend escorte de priorij. Velen keren terug naar hun familie of vinden onderdak bij katholieke families in de stad. Zuster Marie Placide des Anges overlijdt enkele weken later, op 21 maart 1797.

De kerk wordt gesloten en het hele complex wordt op 22 Ventose van het jaar VI (12 maart 1798) als *bien national* in Gent openbaar verkocht. De geschatte waarde van *un jardin, un verger, un hangar, une église et d'autres bâtiments contenus dans un enclos*, bedraagt 54.000 florijnen. Er komt geen enkele koper opdagen. Op de tweede zitting, op 27 Ventose, wordt een bod van 50.000 florijnen niet aanvaard. Pas op de derde zitting, op 7 Germinal of 28 maart 1798, verwerft Gentenaar J. Odeyn het domein voor

60.000 ponden.¹⁶⁸ Hij treedt op als stroman voor Pierre-François Van Hoorde van Geraardsbergen. Die wil het domein later opnieuw ter beschikking te stellen aan de Benedictinessen. Zijn zus, Ursula Van Hoorde, was subpriorin van de Cisterciënzerinnenabdij van Beaupré. Odeyn betaalt met de nagenoeg waardeloze assignaten, waardoor de Franse overheid effectief 5.079,37 frank krijgt. Van Hoorde stelt een bewaker aan in het gebouw en baat de boomgaard uit.¹⁶⁹ Ook de priorij van Dendermonde, de stichting van Hunnegem waar veertien zusters verblijven, wordt opgedoekt en verkocht.¹⁷⁰ In Zuid-Oost-Vlaanderen ontsnappen slechts enkele kloostergemeenschappen aan dat lot: het hospitaal van de zusters Augustinessen in Geraardsbergen¹⁷¹ en het klooster van de Grauwzusters-Penitenten in Velzeke (Zottegem) dat instaat voor de opvang van psychiatrische patiënten.¹⁷²

De onvrede over de antireligieuze politiek en de invoering van de militaire dienstplicht mondt in september 1798 uit in de later sterk geromantiseerde *Boerenkrijg*. Vooral op het platteland komen de *Brigands* in opstand tegen de Franse *Sansculotten*. In Hunnegem wonen ondanks het sluiten van de kerk trouwe katholieken nog altijd de mis bij en in de stad vinden rellen plaats naar aanleiding van de arrestatie van de priesters Crick en Brédart. Beiden weigeren om de eed van trouw af te leggen aan de Republiek. Openbare gebouwen en woningen van aanhangers van de Fransen worden geplunderd en de vrijheidsboom omgehakt. De poging om de gevangenen in de stadsgevangenis te bevrijden, mislukt.¹⁷³ Het verbod van de stedelijke administratie op clandestiene bijeenkomsten, ook in Hunnegem, vormt de voorbode van een harde repressie. Wanneer zuster Marie Augustine de Sint-Amand heimelijk naar haar moederklooster terugkeert, volgen drie voormalige collega's dat voorbeeld.

De opstand tegen het Frans bewind mondt uit in de Boerenkrijg. Schilderij van Théophile Lybaert. (Museum Schone Kunsten Kortrijk)

Bolwerk van de Stevenisten ¹⁷⁴

Het Concordaat van 1801, ondertekend door paus Pius VII en Napoleon Bonaparte, de nieuwe sterke man in Frankrijk, maakt een einde aan de fanatieke religieuze vervolging. Er wordt een herschikking van de bisdommen doorgevoerd. Geraardsbergen en het Land van Aalst maken voortaan deel uit van het bisdom Gent.

Er komt geen religieuze vrijheid omdat tal van wetten van kracht blijven. Zo mogen de kloosters hun activiteiten hernemen op voorwaarde dat zij geen novicen aanvaarden. In Hunnegem is een heropstart nog lang niet aan de orde. De vier zusters geven in 1809 onderdak aan de uit Grimminge afkomstige Augustijnenmonnik Augustin Pierre Van Damme, die voor de Revolutie is verbonden aan de priorij van Elsegem. De man is een aanhanger van de Stevenisten. Dat zijn priesters die het gezag van de Franse overheid niet erkennen. Zij zijn genoemd naar Cornelius Stevens, de vicaris-generaal van het bisdom Namen, die vanaf 1803 het verzet leidt tegen de onderwerping van de kerk aan de staat door Napoleon. Hun uitvalsbasis in de streek is het college van de Augustijnen in Edingen, waar vijf seculiere priester verblijven. In Geraardsbergen weigert pater Van Damme in de hoofdkerk na de mis het *Te Deum* te zingen voor Napoleon. Zijn medestander is pater Eusebe van Hove, sinds 1803 de rector van de kerk van de Miniemen.

Na de sluiting van het College in Edingen in 1808, vergaderen de Stevenisten heimelijk in Hunnegem. Op vraag van het stadsbestuur grijpt de Gentse bisschop De Broglie in. Op 2 augustus 1809 wordt pater Van Hove overgeplaatst naar het Waasland, met een verbod om nog naar Geraardsbergen te komen. Van Damme wordt op het matje geroepen in Gent, maar gaat daar *wegens ziekte* niet op in en verlaat Hunnegem.

In november 1809 verblijft Van Damme opnieuw in de priorij en ook Van Hove is teruggekeerd. Uit een onderzoek van de onderprefect van het arrondissement Oudenaarde blijkt dat één van de vier zusters een aanhanger van het Stevenisme is en dat de bijeenkomsten in Hunnegem minder druk worden bijgewoond. In een reactie vaardigt de Broglie op 26 december 1809 een interdict uit. Op straffe van *suspense ipso facto* – de ontheffing uit hun functie – mag in de Hunnegemkerk niemand nog voorgaan in de eredienst.

Van Damme trekt zich terug bij bakker De Jonghe in Galmaarden, net over de grens van het bisdom Gent, waar hij het bezoek krijgt van enkele kopstukken van de beweging. In 1815 neemt hij zijn intrek in het klooster van de Miniemen in Geraardsbergen waar hij, waarschijnlijk verzoend, in 1818 overlijdt. Pater Van Hove, die het Stevenisme officieel afzweert, wordt onderpastoor in Kortrijk. Op 19 maart 1810 deelt de burgemeester aan de prefect mede dat de Stevenistische vergaderingen in Hunnegem zijn stopgezet. De streek tussen Halle en Geraardsbergen blijft een bolwerk van die beweging. Hun aanhangers gaan op zondag mijlen ver om een mis van een van hun priesters bij te wonen, en volgen een eigen catechismus.

Heroprichting van de priorij (1816) ¹⁷⁵

In 1815 logeert tijdens de doortocht van het leger van Wellington een Engels bataljon op een weide van de priorij. Na de nederlaag van Napoleon bij de slag in Waterloo komen onze gewesten onder het bestuur van het Koninkrijk der Nederlanden. De verworvenheden van de revolutie blijven overeind, maar de namen wijzigen. Departementen worden provincies en de gulden komt in de plaats van de frank. Het Hollands bestuur versterkt de centrale administratie, breidt het scholennet uit en stimuleert de ontluikende industrie door de aanleg van de provinciewegen Gent-Geraardsbergen (1817), Aalst-Geraardsbergen (1826) en Oudenaarde-Geraardsbergen (1828).

Twee nieuwe monastieke stichtingen worden actief in Geraardsbergen op initiatief van een oud-Geraardsbergenaar, kanunnik Constant Van Crombrughe. De Jozefieten zijn vanaf 1817 werkzaam in de zieken- en bejaardenzorg en de twee zusters uit Aalst die in 1818 hun intrek nemen in het voormalige miniemenklooster leggen de basis van de congregatie van de zusters van Maria

en Jozef. Zij zijn actief in het onderwijs en richten een kantatelier in voor meisjes. Het begijnhof, het klooster van de Penitenten en de deels verwoeste Sint-Adriaansabdij herrijzen niet uit hun as. Datzelfde lot zijn ook de monastieke stichtingen in de omgeving beschoren: de abdij van Grimminge, het karthuizerklooster in Sint-Martens-Lierde en het vicariaat *Het Raspaillebos* van de paters Dominicanen op de wijk Atembeke in Moerbeke.

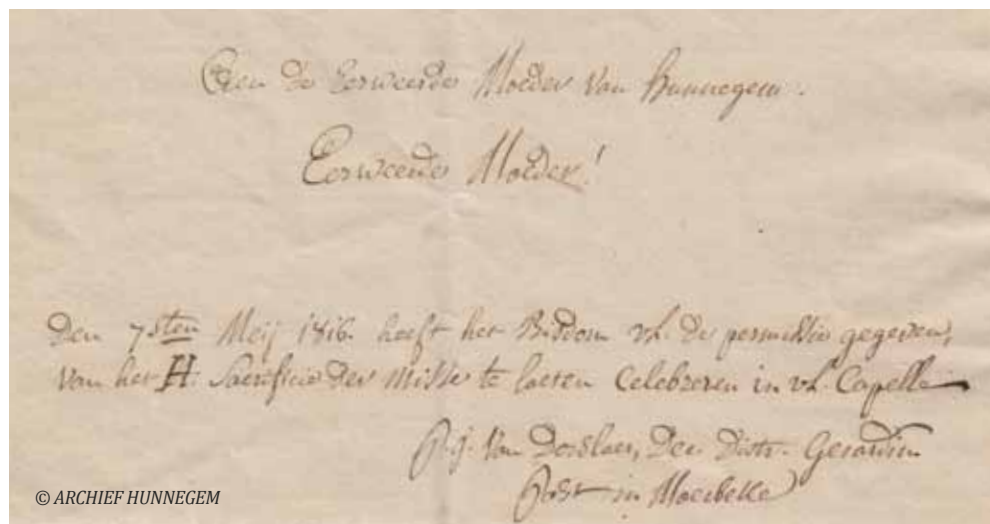
Twee afgeschafte kloosters krijgen hun originele bestemming terug. De paters Jozefieten nemen hun intrek in het voormalige Karmelietenklooster.

In Hunnegem willen de inmiddels zeven teruggekeerde zusters de priorij opnieuw heropstarten. Wel zijn ondertussen vier voormalige collega's overleden, onder wie de laatste overste, Cécile de Saint Piette in 1811. Omdat zij onvoldoende geld hebben om het complex over te nemen van Pierre-François Van Hoorde, springen de Benedictinessen van de voormalige abdij van Ghislenghien ter hulp. Tussen beide instellingen, gelegen op zestien kilometer van elkaar, bestaan reeds voor de Revolutie nauwe banden. Zo sluiten beiden in 1688 een gebedsvereniging.

De adellijke abdij van Ghislenghien telt bij de afschaffing in 1797 tien koorreligieuzen of *dames* en acht lekenzusters. Zes van hen, drie koorzusters en drie lekenzusters, betrekken vanaf 1798 een woning in Lessen onder de leiding van edelvrouw Reine Eulalie Veranneman de Watervliet. De zusters sluiten in 1807 een gebedsvereniging met de het klooster van de Zusters van Liefde van Jezus en Maria in Terhagen (Gent).¹⁷⁶ Omdat de groep te klein is en de abdij van Ghislenghien grotendeels verwoest, zoeken zij aansluiting bij Hunnegem.

Eulalie Veranneman en haar medezuster Eléonore de Lauzières de Thémynes wenden een deel van hun persoonlijk bezit aan om de priorij terug te kopen. Dat is mogelijk omdat de bisschop hen een vrijstelling geeft van hun gelofte van armoede. De acte wordt op 9 april 1816 verleden op het kantoor van notaris Evrard in Geraardsbergen. Een maand eerder, op 10 maart, heeft de Gentse bisschop, Mgr. De Broglie, al groen licht gegeven voor de heropstart op voorwaarde dat de oude voorschriften in ere worden hersteld. Bij de verkiezingen van 7 mei 1816, geleid door deken Levrau van Geraardsbergen en pastoor Brédart van het begijnhof, wordt de 75-jarige Nathalie de Landsheere priorin.¹⁷⁷

Pas enkele dagen later, om de verkiezingen niet te beïnvloeden, doen de vijf voormalige zusters van de abdij van Ghislenghien hun intrede – want één van hen is overleden. Daardoor stijgt het aantal religieuzen naar twaalf. Enkele dagen later vergewist de Gentse bisschop de Broglie zich persoonlijk van de leefbaarheid na twintig jaar van leegstand en hoopt dat de zusters enkele maanden later definitief zullen zijn geïnstalleerd – *Avant de se quitter, il engagea les Sœurs à hâter les préparatifs. Il espérait, disait il, que lorsqu'il reviendrait à Grammont, au mois d'Août, pour le jubilé de la translation des reliques de St Barthélemi, il trouverait la communauté installée définitivement dans sa demeure d'autrefois.*¹⁷⁸ De zusters krijgen in augustus 1817 de toelating om hun religieuze kledij te dragen en drie postulanten worden aanvaard.

Deken Van Dorslaer van het district Geraardsbergen, tevens pastoor van Moerbeke, deelt mede dat het bisdom op 7 mei 1816 de toelating geeft om opnieuw de mis te lezen in de kapel. Impliciet wordt de toelating gegeven dat die mag worden bijgewoond door het publiek.

Het stadsbestuur van Geraardsbergen – hier een zicht op de 18de-eeuwse gevel van het stadhuis – voert de bevelen van de Franse en de Hollandse overheid uit. Maar in de feiten wordt de zusters weinig in de weg gelegd.

Drijvende kracht achter heroprichting - Priorin Reine Eulalie Veranneman de Watervliet (1764-1852)

179

© KIK-IRPA

Reine Veranneman wordt in Brugge geboren op 10 maart 1764 in een aristocratische familie van Oostenrijksgezinde ambtsadel als zesde van zeventien kinderen. Haar vader, Jean-Jacques-Joseph Veranneman, is getrouwd met de dame van Watervliet. Reine treedt op 25-jarige leeftijd binnen in de adellijke abdij van Ghislenghien en spreekt haar geloften uit op 10 oktober 1790. Tijdens het canoniek onderzoek dat haar professie voorafgaat, worden alle vragen positief beantwoord – nous ne trouvions aucun obstacle à ce qu'elle puisse être admise à la profession.

Reine wordt priorin van de abdij en verblijft na de annexatie door Frankrijk met abdis Marie-Florence de Clooster drie maanden in de gevangenis van het kasteel in Mons. Na de afschaffing van de abdij in 1797 woont zij met vijf medezusters in Lessen tot hun intrede in Hunnegem. Van 1826 tot haar dood op 28 maart 1852 is zij priorin. De Annales vermelden naar aanleiding van haar dood: sa charité était si grande qu'elle oubliait ses propres nécessités pour ne s'occuper que des besoins de celles qu'elle aimait comme ses propres enfants.¹⁸⁰

Priorin Reine Eulalie Veranneman de Watervliet op haar sterfbed.

Beperkende maatregelen (1818-1830) ¹⁸¹

In de periode maart-juni 1818 leggen drie decreten van de calvinistische Hollandse regering het religieuze leven aan banden. De contemplatieve orden krijgen een verbod om novicen aan te werven, wat op termijn hun doodvonnis betekent en de congregaties die zich toeleggen op het onderwijs moeten hun statuten ter goedkeuring voorleggen. ¹⁸² De aanvraag die de zusters op 2 december 1820 indienen, vermeldt als doel van de vereniging: *se consacrer au service de Dieu sous la Règle de St. Benoît et d'instruire la jeunesse du sexe féminin*. Bij herhaling wordt gewezen op het respect voor het Burgerlijk Wetboek en drie van de negen artikelen handelen over de novicen.

Op 24 oktober 1821 stuurt Goubau, de Directeur-Generaal van de Eredienst de statuten terug. De zusters gaan niet in op de voorgestelde wijzigingen, met betrekking tot hun engagement en leven in armoede, omdat die haaks staan op de Regel – *les changements exigés semblent entièrement opposés à la Règle que nous déclarons professer*.

Goubau adviseert de herwerkte versie gunstig, maar de hogere overheid gaat op 18 september 1824 niet akkoord. Omdat de erkenning uitblijft, richt priorin Veranneman een verzoekschrift aan koning Willem I. De achterliggende reden is de definitieve aanvaarding van drie novicen, want ondertussen zijn drie zusters van Hunnegem en twee *conversen* vanuit Ghislenghien overleden. Omdat een antwoord uitblijft, leggen de novicen heimelijk hun kloostergeloften af. Wanneer op 19 december 1825 de 84-jarige priorin de Landsheere overlijdt, volgt Reine Eulalie Veranneman haar op. Andermaal worden vier nieuwe novicen heimelijk geprofest.

Dat de erediensten in de kerk sinds de heropstart open staan voor het publiek, is tegen de wet. Die mogen alleen plaatsvinden in de Sint-Bartholomeuskerk en de kerken van de Penitenten-Recolectinen en het begijnhof. Pas op 6 december 1826 sluit de stadsmagistraat in opdracht van de gouverneur de kerk en legt de klokken het zwijgen op. Bij niet naleving volgen *strengere maatregelen*. ¹⁸³

De vraag om de kerk opnieuw te openen wordt op 5 februari 1827 verworpen. Ook de verzoekschriften van priorin Veranneman naar aanleiding van het bezoek van de gouverneur in 1828 en van koning Willem I aan Geraardsbergen op 5 juni 1829 blijven zonder gevolg. Op zaterdag 5 september, op de vooravond van de komst van de Gentse bisschop Van de Velde, die de leerlingen gaat vormen, *wordt het sein van de Nationale Omwenteling gegeven. De bewoners van die stadswijk hadden de benedictijner Abdis verzocht, hen in de kerk te laten bidden en de klokken te luiden. Zoo zouden de geloovigen van gansch de stad van de heropening van de kerk verwittigd worden. Maar de Abdis, bang voor de gevolgen van een zoo roekeloze daad, weigert, daar de Hollandsche ambtenaars en de gendarmes tot dan toe op hun post gebleven waren. De menigte nochtans, aangehitst door de geestdrift hier door de gebeurtenissen in Brussel verwekt, bekommert zich niet om haar verzet en dringt de kerk binnen. Een durfal onder de aanwezigen grijpt naar het klokzeel, en vroolijke tonen galmen uit den kleinen klokkentoren van Hunnegem, die aan allen een tijdperk van eendracht en vrijheid melden*. ¹⁸⁴ Hoewel de gemeenteraad op 3 september een lijst van 270 weerbare mannen opmaakt, opgedeeld in tien compagnieën en oud-schepen Pierre-Jean Spitaels wordt aangesteld tot opperbevelhebber ¹⁸⁵, grijpt de burgerwacht niet in. Op 4 oktober roept het Nationaal Congres de onafhankelijkheid uit van België.

6. Op de bres tegen armoede en werkloosheid (1830-1919)

In de 19de eeuw is de armoede in Geraardsbergen wijd verspreid. Op vraag van de Gentse bisschop Delebecque wordt gratis kleuter- en lager onderwijs gegeven en krijgen de arme leerlingen te eten. Daarnaast creëren de kantschool, de borduurschool en de breischool tewerkstelling voor meisjes. Dat alles noodzaakt een uitbreiding van de infrastructuur. In 1914 telt de priorij 47 zusters, het hoogste aantal uit haar geschiedenis, maar tijdens de Eerste Wereldoorlog wordt de gemeenschap zwaar op de proef gesteld.

Bisschoppelijk bezoek

Hoewel de godsdienstvervolging na de Belgische onafhankelijkheid een einde neemt, blijft de voorzichtigheid de eerste jaren groot. Wanneer in 1830 en 1831 telkens één zuster haar geloften aflegt, gebeurt dat zonder een uiterlijke ceremonie.¹⁸⁶ Pas op 11 juli 1834 leggen de dertien zusters die sinds de heroprichting zijn binnengetroten in het openbaar hun geloften af volgens het ceremonieel van de orde. Dat is een primeur – *Jamais, depuis l'existence du monastère, treize religieuses ne s'étaient trouvées réunies au pied des autels pour une cérémonie de profession.*¹⁸⁷ Diezelfde dag herstelt deken Van Dorslaer, de pastoor van Moerbeke, in naam van de bisschop van Gent het kloosterlijk slot volgens de aloude voorschriften van de congregatie Onze-Lieve-Vrouw van Vrede.

Twee voormalige zusters van Dendermonde schenken enkele resterende bezittingen van hun voormalig klooster, waaronder een monumentaal kruisbeeld en waardevolle boeken.¹⁸⁸ Op 13 september 1834 maken koning Leopold I en koningin Louise-Marie hun blijde intrede in de stad. In juni 1849 zit de Gentse bisschop Delebecque de verkiezing van de priorin en de verantwoordelijke functies voor. Wanneer de gemeenschap vraagt om de Moeder Veranneman aan te stellen tot het einde van haar leven, stemt hij daarmee in. *Une scène touchante eu lieu. Toutes les Sœurs le supplièrent de vouloir confirmer leur Prieure dans sa charge et de la nommer à vie. Cette requête était grave et inattendue, mais devant l'unanimité et la spontanéité qui l'avaient dictée, l'évêque crut devoir s'incliner. Il accéda aux désirs de la communauté.*¹⁸⁹ Volgens de *Annalen* gebeurt dat tot grote spijt van de Moeder – *au grand regret de cette bonne Mère qui avait depuis longtemps un si grand désir d'être déchargée de la supériorité.*¹⁹⁰ Na haar dood op 28 maart 1852 wordt Thérèse Sulmon priorin. Tot zijn overlijden in 1865 bezoekt Mgr. Delebecque elk jaar de priorij. Hij voert persoonlijk de driejaarlijkse canonieke visitaties uit en presideert de verkiezingen. Ook zijn opvolger, Monseigneur Bracq, bezoekt de priorij eerst jaarlijks en later om de twee jaar.¹⁹¹ Ten behoeve van het internaat (zie verder blz. 125) wordt in 1833 een nieuwe vleugel gebouwd in het verlengde van de zuidelijke pandgang. Bij een hevig onweer op 18 juli 1834 worden de toren en het dak van de kerk ernstig beschadigd, alsook de tuin en de moestuin deels vernield. De herstellingswerken worden uitgevoerd met de steun van de weduwe Adriaan Spitaels. Verder vinden werken plaats in het koor en de sacristie. Tijdens de strenge winter van 1841 leidt de omheiningsmuur uit 1629 op verschillende plaatsen schade en in 1842 gebeurt de aanleg van een kerkhof op een weide in de buurt van de kerk.¹⁹² In 1844 of 1852 worden de oude grafstenen verwijderd bij de vernieuwing van de kerkvloer. Noch van de graven van de vooraanstaande Geraardsbergse families, noch van de overleden priorinnen is in de kerk enig spoor terug te vinden. In 1855 gebeurt de renovatie van de infirmerie.

Armoede en sociale ontreding

De in de geschiedenis bijna ongeëvenaarde bloei van het kloosterleven contrasteert met de wijd verspreide armoede. Er heerst hongersnood in de jaren 1812-1813 en 1816-1817 en in de jaren 1832-33 woedt een cholera-epidemie. De honger in een combinatie met een tyfusepidemie maakt tijdens de crisis van de jaren 1845-48 duizenden slachtoffers. De levensstandaard bereikt een historisch dieptepunt. Uit deze periode dateert de beeldvorming van *arm Vlaanderen*.

*Omtrent het eynde van de maend juli 1845 kwam er een plaag of bederfenis, eerst aan de vroege witte, en dan de roode pataters. Die zijn volgens een ooggetuige bijna te slecht om aen de beesten te voederen. De hongernood was veel groter als in 't jaer 1816.*¹⁹³ In Geraardsbergen, waar dertig procent van de inwoners steun krijgt van de openbare onderstand, vallen hongerige werklozen de aardappelmarkt aan. Van de 150 jonge mannen die tussen 1839 en 1843 worden opgeroepen voor hun militaire dienstplicht, worden er 49 wegens medische redenen afgekeurd. In de jaren 1832, 1849 en voor het laatst in 1866 eisen cholera-epidemieën een zware tol.

In 1860 verdwijnen de tolbarrières en de kanalisatie van de Dender (1867) stimuleert de ontwikkeling van de lokale nijverheden. De belangrijkste hefboom voor de expansie is de aanleg van de spoorwegen en de buurtspoorwegen. Volgend op de aanleg van de Dender-Waaslijn (1855) wordt in 1861 de concessie toegekend voor de spoorweglijn Gent-Geraardsbergen. Verder komen de tramlijnen Oudenaarde-Geraardsbergen (1905) en Merelbeke-Geraardsbergen (1912) tot stand. Geraardsbergen profiteert van de ontsluiting en oefent op de streek een grote impact als administratief, verzorgend, sociaal, commercieel en onderwijscentrum. Het inwonersaantal verdubbelt naar 12.807 in 1914.

De economische groei gaat hand in hand met een sociale ontreding. Die is het gevolg van de brutale overgang van een agrarische naar een industriële samenleving. De lucifernijverheid komt vanaf 1849 tot bloei in 14 fabrieken. Ook de sigarenindustrie, die in het begin van de 20ste eeuw 124 bedrijfsvestigingen telt, expandeert explosief. Charles Anneessens legt in 1864 de basis voor de heropleving van de muziekinstrumentenbouw. Veel arbeiders verrichten voor een hongerloon tachtig uur slavenarbeid per week. Na de staking van 1886 komt onder druk van de ontlukende arbeidersbeweging langzaam een einde aan de sociale wantoestanden.¹⁹⁴

Van oudsher wordt Geraardsbergen bestuurd door de Franstalige katholieke burgerij. Pas op 21 september 1894 beslist de gemeenteraad om voortaan de *Vlaamse taal* te gebruiken in bestuurszaken.

Bloeiende kloostergemeenschap

Wellicht beïnvloedt de weinig rooskleurige sociale toestand de aantrekkingskracht van het monastieke leven. In januari 1840 nemen de zusters Arme Klaren – Koletienen hun intrek in Geraardsbergen – eerst in een woning in de Kloosterstraat, later in de Penitentenstraat.¹⁹⁵ De zusters van Hunnegem helpen om de bestaande noden te lenigen. Zij doen dat op het terrein waarin zij sinds lang zijn gespecialiseerd: het geven van onderwijs. Naast het meisjespensionaat komt er in 1860 een laagdrempelig aanbod van kleuter en lager onderwijs voor arme kinderen. In een mum van tijd zijn de 160 plaatsen bezet. Wel vereist die opdracht veel inzet van de zusters, want terzelfder tijd stijgt het aantal pensionairen. Het is geen toeval dat net op dat moment een grote instroom van postulanten plaatsvindt – *Depuis l'ouverture des écoles pauvres, les pensionnaires affluèrent plus que jamais, en même temps, de nombreuses postulantes vinrent offrir leurs services à la communauté et renforcer les rangs d'un personnel que le développement des œuvres voulait toujours plus grand.*¹⁹⁶ De arme kinderen krijgen ook gratis eten. (zie verder blz. 132)

De snelle expansie van de onderwijsactiviteiten beïnvloedt het contemplatieve leven. De Gentse bisschop Delebecque legt op 24 oktober 1860 de delen van de gebouwen vast die onder het kloosterslot vallen – *Après vous avoir autorisées, pour des graves motifs, à vous occuper de l'instruction des jeunes personnes et des filles pauvres, et à faire construire à cet effet des locaux convenables, il nous reste à déterminer les parties de votre couvent qui doivent être de stricte clôture et à vous accorder les dispenses nécessaires pour les autres.*¹⁹⁷

Breiatelier en borduuratelier

De zusters nemen wegen de hoge werkloosheid van ongeschoolde meisjes het initiatief om van wal te steken met economische activiteiten. Het doel is dat meisjes uit arbeidersgezinnen die de lagere school beëindigen hun brood kunnen verdienen. Op die manier wil men hen *bevrijden van de noodzakelijkheid in 't verderf der fabrieken werk te zoeken*. Deze werkateliers voor meisjes, die worden aangeduid met het Franse woord *ouvroir*, vinden binnen de gebouwen van het klooster plaats. Het gaat over intensieve handenarbeid onder de leiding van vrijwilligers, zowel zusters als leken. Die sterk paternalistisch gekleurde aanpak levert een wezenlijke bijdrage bij het oplossen van de werkloosheid.

Bij de uitbouw van een eerste *ouvroir*, krijgen de zusters de hulp van Zoé Smeets en Augusta Van Trimpont, twee devote burgervrouwen met een nauwe band met de priorij. De poging om de kantschool nieuw leven in te blazen, komt niet van de grond wegens het te kleine aantal bestellingen. Daarop plaatst Emile D'Haeze uit Aalst op 1 oktober 1897 zeven breimachines en wordt de productie van breiwerk opgestart. Na één maand zijn de meisjes opgeleid en verdienen zij geld. Smeets en Van Trimpont verdubbelen hun engagement en geven 500 frank per jaar voor de zuster die het project leidt. Tien jaar later betalen de beide dames voor het gebruik van het atelier 800 frank per jaar, zonder verlichting, verwarming en andere kosten. In 1905 wordt de werkplaats volledig vernieuwd. Voortaan beantwoordt *deze schoone en ruime zaal aan al de eischen der "hygiène". Een zestigtal meisjes, onder het toezicht eener zuster zijn daar werkzaam op allerhanden machienen der laatste en nieuwe stelsels*.²⁰³

De veertig arbeidersmeisjes van het breiatelier van de priorij zijn voor de groepsfoto uit 1906 uitgedost op hun paasbest. De dame rechts onderaan en de zuster in het midden staan in voor de begeleiding en het beheer.

In 1899 wordt vooral met de financiële steun van de gefortuneerde katholieke burgerfamilie Bert de l'Arbre tegenover de westgevel van de kerk op het terrein van de voormalige moestuin van de zusters een borduurschool gebouwd. Daar werken in 1906 een zestig meisjes van *beteren stand*. Het is ongelooflijk welke uitbreiding het artikel "witgoed" in de hedendaagse pracht heeft ingenomen. Op een recente tentoonstelling konden de dames der stad met eigen ogen bestatigen tot welk een punt van volmaaktheid en ervarendheid de school van Hunnegem gekomen is. Er zijn ook uitbreidingsplannen. Er komen leergangen van snijkunst en confectie in 't artikel witgoed. Die ontwikkeling is *niet alleenlijk ten voordeele der kinderen der borduurschool zelf, maar ook voor de dagscholieren en kostgangers, alsook voor de juffrouwen der stad, voor welke er afzonderlijke lessen zullen gegeven worden*. Door twee ruimen samen te voegen biedt het borduuratelier vanaf september 1909 plaats aan een honderd werksters.

De borduurschool is een typisch voorbeeld van de eind 19de-eeuwse schoolarchitectuur. Het telt vijf traveeën en twee bouwlagen onder een leien zadeldak.

De werknemers van het borduuratelier van de priorij met hun begeleiders. Hun ouvroir, die is genoemd naar het Heilig Hart, illustreert de religieuze context waarbinnen deze zich situeert.

© ARCHIEF HUNNEGEM

© ARCHIEF HUNNEGEM

Vanuit haar lokale verankering en met weinig middelen – ook nu is die werking afhankelijk van weldoeners – levert de priorij een wezenlijke bijdrage in de strijd tegen de armoede en de werkloosheid van laaggeschoolde meisjes.

Uitbreidingswerken

Door de sterke aanwas van de kloostergemeenschap na 1860 is de koorruimte in de kerk, die sinds 1627 door een grille van het schip is afgescheiden, te klein. In 1887 komt een nieuw zusterkoor tot stand. (zie verder blz. 127-128)

In de kloostertuin die ten behoeve van de zusters wordt vergroot, vindt op 15 augustus 1882 de inwijding plaats van een grot ter ere van Onze-Lieve-Vrouw van Lourdes. Een schenking van de familie Flamant-De Vlamincx leidt op 11 juli 1895 tot de eerste steenlegging van de grot van de heilige Benedictus. Kort nadien laat juffrouw Thérèse Flamant een kapel bouwen ter ere van de Heilige Scholastica. De kapel en het beeld worden ingewijd op 14 februari 1897. De stijging van het aantal internen noodzaakt in oktober 1906 de verhuus van de chambretten van de zusters naar de kapittelzaal, en de infirmerie van de leerlingen wordt

Borduurwerk uit het archief van de priorij.
© KIK-IRPA

De grot van de heilige Benedictus wordt geschenken door de familie Flamant, de toenmalige burgemeester van Geraardsbergen. Van links naar rechts staan zijn zonen Gustave, Hippolyte en Jules.

Na het instorten van een deel van de kloostermuur in 1907, waarbij één dode valt, komt in Geraardsbergen een grote solidariteitsactie op gang.

ingericht tot slaapzaal voor kleine jongens. De in februari 1908 nieuw ingerichte keuken is *conforme aux nécessités de la maison*. Elk jaar schilderen de zusters tijdens de grote vakantie de klaslokalen, de slaapzaal en de chambretten van de internen.

Op 4 maart 1907 stort de vier meter hoge omheiningsmuur gedeeltelijk in tijdens herstellingswerken. Verschillende arbeiders worden onder het puin bedolven. Een vader van zeven kinderen overlijdt en twee anderen zijn zwaar gewond. Een comité organiseert een solidariteitsactie ten voordele van de slachtoffers. De internen, de paters Jozefieten en katholieke verenigingen in de stad richten tal van activiteiten in. Ook de koningin betuigt haar medeleven en schenkt een bedrag.²⁰⁴

Lief en leed tijdens **Eerste Wereldoorlog**²⁰⁵

In 1914 telt de priorij 47 zusters, onder wie 32 koorzusters en vijftien *conversen*.

De *Annalen* schetsen een levendig beeld van het dagelijkse leven na het losbarsten van de wrede Eerste Wereldoorlog. *Het klooster onderging weinig stoffelijke schade, de kerkelijke diensten werden nooit onderbroken, toch werd het klokkengeluid verboden, maar nooit werden klokken noch bellen opgeëist. Deels uit vrees en deels uit voorzorg werden de misbare kelken in bakjes genageld en in waterputten neergelaten. De kerkgewaden en andere kunstvoorwerpen werden in een verstopten kelder gemetst; de wol werd eerst op een zolder geborgen en later, uit vrees voor verdere opzoekingen, onder de planken vloer van het koor des zusters. De kapel is altijd ongedeerd gebleven dank aan de bescherming van O.L.Vrouw van Hunneghem, wier beeld steeds in die droeve tijd uitgestald bleef.*

Naarmate de oorlog vordert, verslechteren de levensomstandigheden wegens de snel stijgende voedselprijzen. De zusters bevoorraden zich op de Zwarte Markt, kopen de Duitsers om en krijgen via hun connecties in beslag genomen goederen terug. In de breischool werken veertig meisjes *uit de werkende klas*. Wanneer het borduuratelier wordt gesloten, verliezen 123 meisjes hun werk. In juni 1917 verblijven Franse zusters Augustinessen en een groep weeskinderen in de priorij. Symbolisch betuigen de zusters bij herhaling hun sympathie voor het land en de koning. Tijdens de laatste dagen van de oorlog wordt de stad gebombardeerd, maar in Hunnegem vallen geen doden. Elke avond zingen de zusters aan het einde van de complete *Visita quæsumus Domine habitationem istam – dat de genade van de heer dit huis mag bezoeken en het verraad van de duivel ver weg mag houden*. Wanneer de Engelsen in de vroege morgen van 11 november 1918 de stad binnentrekken, omschrijft de kroniek hun ontvangst als *un vrai délire*. Toch verloopt de wederopbouw langzaam, door het aanhoudende voedseltekort. Pas vanaf 1919 herneemt het dagelijkse leven zijn gewone gang.

03-08-1914. In de priorij verblijven 54 vluchtelingen uit Leuven, Mechelen en Dendermonde.

05-08-1914. De vlag van het Rode Kruis wordt op straat uitgehangen en de feestzaal wordt ingericht voor de opvang van gekwetste Belgische soldaten.

19-08-1914. De eerste Ulanen komen aan in Geraardsbergen en richten op de Oudenberg een uitkijkpost op.

22-08-1914. Duitse troepen bezetten Geraardsbergen. Een officier komt met drie soldaten een geografische kaart opeisen. *Zij zegden dat de oorlog zoo wreed was voor hen en voor ons*. Diezelfde dag trekken 100.000 soldaten door de stad.

23-08-1914. Vijfduizend soldaten slaan hun tenten op in de weide achter de priorij, maar vertrekken om 1 uur 's nachts. *Zij deden met dynamiet de brug ontploffen achter ons klooster*. Er zijn geen treinen meer, geen post en geen telegraaf omdat de Duitsers die hebben opgeblazen. De viering van twee gouden kloosterjubilea gaat niet door en de pater die de jaarlijkse retraite komt preken, geraakt niet in de stad. Ook de jaarlijkse reünie van de oud-leerlingen is afgeschaft.

24-08-1914. Er is een tekort aan vlees en bloem wegens de prijsstijging van de tarwe naar 85 frank per honderd kilo. De zusters krijgen een dagrantsoen van 220 gram brood. Ondertussen worden in de feestzaal gewonde Duitse soldaten verzorgd.

31-08-1914. Herstel van de brug over de Dender.

Februari 1915. Na zes maanden sluiting opent het borduuratelier opnieuw zijn deuren.

April 1915. Het broodrantsoen vermindert naar 180 gram.

Mei 1915. Het feest van de priorin wordt gevierd zonder muziek, gezang of toespraken. Als geschenk krijgt zij zaken die de gemeenschap goed kan gebruiken: twaalf kilo koffie, acht grote krentenbroden, drie witte broden, een worst, een fles olijfolie, een doos cacao, drie dozen ananas, een doos abrikozen, tien pakken chocolade, vijf kilo peperkoek, 26 eieren, snoep, witte suiker, chicorei, zeep en een doos enveloppen.

September 1915. Wegens de voedselschaarste wordt het vlees vervangen door een dessert.

Landbouwer Van Ongeval uit Nederbrakel levert vanaf september 1915 elke maand drie zakken tarwe aan de gunstprijs van 55 frank per zak. Op de zwarte markt kost de witte bloem 150 frank per 100 kilo, de tarwe 100 frank en het vlees tussen vier en vijf frank per kilo. Eieren kosten 25 centiemen en boter tussen vijf en zes frank per kilo.

09-12-1915. De zusters zijn voor de tweede maal verplicht om hun voorraden wijn en aardappelen aan te geven. Omdat die ontoereikend zijn voor eigen gebruik, worden zij niet aangeslagen.

13-12-1915. De zusters moeten van de tarwe die boer Van Ongeval levert 175 kilo afstaan. Daardoor krijgt iedereen nog maar drie tot vier boterhammen per dag. Sinds november wordt de boter, wegens te duur, 's morgens geschrapt voor de zusters. In de plaats komt een mengeling van honing en suiker. Voor de zeventig religieuzen en internen die in de priorij verblijven, bekomt men 4.000 kilo aardappelen – minder dan een derde dan op andere jaren.

Het borduuratelier sluit in juni 1916 zijn deuren. 123 meisjes verliezen hun werk.

April 1916. Voor vlees geldt een rantsoen van 150 gram per persoon en per week. De prijs van de tarwe is immers gestegen naar 110 frank en de aardappelen kosten 17 frank per honderd kilogram. Eieren kosten een halve frank per stuk. Onder de armen van de stad worden 36 dozen met oude klederen verdeeld en die operatie wordt herhaald wanneer de zusters kleren krijgen van het Hulpcomité van de stad.

28-04-1916. De familie van zuster Gerarda, Clementine De Pelseneer, kan haar inkleding niet bijwonen. Omdat Galmaarden buiten het Etappegebied ligt, krijgen zij geen paspoort. De inkleding wordt ook niet aangekondigd in de kerk uit vrees dat de Duitsers haar zouden meenemen omdat zij in het geheim is binnengetreten.

Juni 1916. Het borduuratelier gaat definitief dicht. 128 meisjes verliezen hun werk.

19-07-1916. Herdenking van de honderdste verjaardag van de herstichting van de priorij met een mis.

21-07-1916. Op de Nationale Feestdag zingen de zusters op het einde van de mis de *Brabançonne*.

Aan de bomen in de tuin hangen tricolore vlaggen. Elke week wonen veel gelovigen de kerkdienst bij. Dankzij hun generositeit wordt telkens een gezongen mis opgedragen aan de overleden soldaten.

Augustus 1916. De voedselprijzen blijven stijgen. Omdat de olie die wordt gebruikt voor de lamp bij het Heilig Sacrament tien frank per liter kost, wordt een klein lampje met gas gebruikt. De prijs van de kaarsen is vertienvoudigd naar 1 tot 1,5 frank per stuk.

25-09-1916. De prijzen blijven stijgen, terwijl de voedselschaarste toeneemt. De Duitsers nemen een deel van het vlees in beslag dat bestemd is voor de priorij. Gelukkig zijn voordien al 1.500 kilo aardappelen aangekocht voor 21 frank per honderd kilo. Iedereen krijgt 200 gram aardappelen per persoon en 70 gram vlees per week.

10-10-1916. *Notre belle vache* wordt opgeëist door de Duitsers, waarna voor 750 frank een kleine melkkoe wordt gekocht.

15-11-1916. Dag van de Dynastie. De hoogmis wordt gezongen ter ere van de Belgische koning.

Januari 1917. Het eten is onbetaalbaar geworden. Een ei kost 48 cent. De prijs van het vlees bedraagt vijf tot zeven frank en boter kost tien frank per kilo.

05-01-1917. Aankoop van 2.500 kilo aardappelen voor 30 frank per honderd kilo. *Ce sont toutes petites pommes de terre, qu'on donnait aux bêtes en d'autre temps.*

April 1917. Er zijn er geen aardappelen meer. In de plaats daarvan wordt rijst, bonen en erwten gegeten. Op miraculeuze wijze wordt bij een liefdadig persoon vijfhonderd kilo aardappelen gekocht aan 40 frank per honderd kilo, want op de Zwarte Markt betaalt men 1,50 tot twee frank per kilo. Om het kloosterslot te bewaren, worden de Duitsers omgekocht. *Pour vue que le secret ne soit pas trahi nous payerions quelque centaines de marcks à Messieurs les Allemands.* De priorij krijgt van de Duitsers tien kilo vlees per week voor 64 personen. Ondertussen is de surrogaatbloem die het Voedingscomité ter beschikking stelt niet langer eetbaar voor ouderen met een gevoelige maag. Die mengeling van kastanje, eikers en aardappelen vormt een plakkerige en moeilijk te bereiden deeg. De Duitsers leveren ook 15.000 kilo slechte kolen tegen 51 frank per honderd kilo.

02-05-1917. De bezetters eisen de prikkeldraad van de afspanning van de weide. Er wordt zonder vergoeding 1.000 meter geleverd. Op de weide maaien tal van inwoners gras om hun dieren te voederen.

20-05-1917. Door fraude bekomen de zusters aardappelen – *Nous sommes parvenus à frauder 500 k. de pommes de terre à 40 fr. les 100 k.* Die staan als plantgoed ingeschreven. Verder gebeurt de levering van aardappelen die voor een buurdorp waren bestemd, want er heerst hongersnood – *Depuis de longs jours nous n'en avons plus, en rationnant nous arrivons peut-être jusqu'aux nouvelles.*

02-06-1917. Op vraag van de burgemeester logeren in de priorij achttien Augustinessen en negen weeskinderen uit Comines (Frankrijk). Hun bejaardentehuis en een hospitaal voor driehonderd zieken wordt bij het begin van de oorlog omgebouwd tot een lazaret. Na drie jaar Duitse gewonde soldaten te hebben verzorgd, zijn zij op de trein naar Geraardsbergen gezet.

04-06-1917. Een van de Franse zusters valt in zwijm. Zij wordt nog verzorgd in de infirmerie, maar overlijdt als gevolg van een niervergiftiging.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog wordt honger geleden, maar de solidariteit is groot. Zo vangt de priorij achttien Franse zusters en negen weeskinderen op.

07-06-1917. Wanneer een Duitse soldaat de weide achter de boomgaard opeist voor de paarden van de Duitsers, weigert de overste omdat die nodig is voor de twee koeien van de boerderij.

09-08-1917. Het pensionaat van de Zwartzusters, de paters Jozefieten, het hospitaal, de voormalige abdij en de priorij worden opgeëist voor de opvang van zevenhonderd gewonde Duitse soldaten. Omdat in Hunnegem maar negen bedden beschikbaar zijn, weigert de priorin de opvang van bijkomend dertig zieken. Duitse verpleegsters verzorgen de patiënten.

04-09-1917. De priorij moet onderdak geven aan 55 bejaarden van een instelling uit Roeselare. Daartoe worden twee klassen heringericht. Zij worden ten slotte bij de Dames van Nazareth in Grimminge opgevangen.

08-09-1917. Honorine Vervaeet treedt als zuster Scholastique binnen in de priorij. Haar ouders kunnen de dot van 1.500 frank niet betalen, maar beloven bij haar professie een mooie uitzet.

01-10-1917. De zusters worden verplicht om 200 kilo hooi te leveren aan de Duitsers. Wanneer het Voedselcomité van de stad de levering van melk eist, melken twee Duitse soldaten om 4 uur 's morgens de koeien. De priorij moet elke dag twaalf liter melk leveren.

15-10-1917. De Duitsers verzegelen de voorraad van vijfhonderd kilo aardappelen in de kelder. Na een tussenkomst worden de zegels acht dagen later verbroken. Er gebeurt een onderzoek naar de herkomst van de aardappelen waarvoor tussen veertig en vijftig frank per honderd kilo is betaald.

18-10-1917. Een officier eist de piano op, wat wordt geweigerd, waarna acht soldaten die weghalen. Maar na een tussenkomst wordt die twee dagen later teruggebracht.

De zusters krijgen tijdens de oorlog een Duitse identiteitskaart.
© ARCHIEF HUNNEGEM

06-12-1917. Op het feest van Sinterklaas, krijgen de arme kinderen soep en een koek van 150 gram gemaakt van witte bloem. *Depuis 3 ans on n'en a plus vu de pareille.*

10-12-1917. De zusters kopen een melkkoe voor duizend frank.

16-12-1917. Er geldt in de stad een uitgangsverbod. Niemand woont nog de zondagsmis bij.

April 1918. Twee Duitse gendarmen doen een huiszoeking op zoek naar matrassen. Ondanks het protest van de priorin wordt het kloosterslot verbroken. De Duitsers die verrast zijn over de armtierige bemeubeling van de cellen, vinden drie verstopte matrassen.

Juli 1918. Commandant Schwartz legt beslag op de piano.

September 1918. Een *méchant gendarme* doorzoekt de priorij en ontdekt een geheime voorraad graan, bloem en fruit. In de stal wordt hij door de zusters die de koe wassen van kop tot teen nat gespoten. Woedend gaat de man weg en keert niet meer terug. *Il était furieux, pourtant était-ce notre faute?*

Oktober 1918. De priorij wordt doorzocht op zoek naar duiven die de zusters zouden hebben. In de plaats daarvan wordt het verborgen koperwerk gevonden. Een grote ketel wordt in beslag genomen. De volgende dagen vinden nog meer huiszoekingen plaats op zoek naar opgeëisten. *Sommigen komen zich verbergen in de grot van den H. Benedictus, op onzen toren, in den stal, enz. en worden niet ontdekt. Wij dragen hen soep en brood en wat hunne vrouwen hen zenden.*

Oktober 1918. *Les temps deviennent plus sombre.* Wanneer de geallieerden oprukken langs de Schelde en aan de Dender worden verwacht, pakken de zusters op 30 oktober hun valiezen. Bij een bombardement op Geraardsbergen vallen 23 doden, vijftig zwaar- en 150 licht gekwetsten.

04-10-1918. Inwijding door de deken van Geraardsbergen van *un beau Sacré-Cœur* – een beeld van het Heilig Hart.

01-11-1918. Duitse kanonnen op de Oudenberg en op het dak van het station bestoken vliegtuigen van de geallieerden. De zusters schuilen in de kelders.

09-11-1918. Wegens de onophoudelijke bombardementen brengen de zusters de nacht door in de kelder.

11-11-1918. De Duitsers, die al acht dagen aan het verhuizen zijn, verlaten om 10.30 uur de stad. Om 11 uur volgt de intrede van Engelse en Franse troepen. *C'est un vrai délire.* De klokken van de kerk luiden twee dagen. Een Belgische officier wil in de priorij zijn dochter ophalen die er pensionaire is, maar zij is er niet. Hij wordt toegejuicht en zijn wagen wordt met bloemen versierd. *Dien zelfden dag wapperde de nationale vlag op het klooster en een zwierig en blij klokkengeluid riep ons ter kerk waar wij met bewogen stemmen een dreunend en dankbaar 'Te Deum' ten hemel zonden.*

20-11-1918. De Engelsen willen een lazaret inrichten, maar omdat de lokalen niet geschikt zijn, zoeken zij elders een oplossing. Een andere Engelsman wil soldaten inkwartieren, maar vindt het belangrijk dat in de klaslokalen les wordt gegeven. Wel zijn veel leerlingen afwezig – *Ils tiennent à célébrer en famille le retour de parents, soldats qui reviennent de la guerre.*

15-12-1918. Wanneer *deux beaux officiers* een lokaal vragen om een conferentie te geven, wordt de feestzaal ter beschikking gesteld.

20-04-1919. Twee paters redemptoristen preken de Missie.

April 1919. De Engelse soldaten die les volgen bij een officier verlaten de priorij.

18-08-1919. Met luister wordt het gouden kloosterjubileum gevierd van de zusters Michel en Gabrielle. Het ceremonieel in de kerk gebeurt voor het eerst in het Latijn. Voor het feestmaal zitten 53 genodigden aan. *Le banquet est joyeux, les télégrammes arrivent, les toasts prononcées.*

08-09-1919. Na vijf jaar gaat in Hunnegem de processie uit. Diezelfde dag preekt pater redemptorist De Meulemeester de retraite.

18-09-1919. Viering van het zilveren kloosterjubileum van vier koorzusters en drie wer kzusters die omwille van de oorlog zijn uitgesteld.

04-10-1919. Verjaardag van de toewijding van de priorij aan het Heilig Hart.

23-10-1919. De Gentse bisschop Mgr. Seghers zit de verkiezing voor van de priorin. Wegens de oorlog is het van 1912 geleden dat die heeft plaats gevonden.

PROGRAMMA VAN DEN JUBELSTOET VAN HUNNEGHEM te Geeraardsbergen 6 JULI 1924.

I. Hulde der parochiën der dekenij van Geeraardsbergen

1. Fanfaremaatschappij van Overbroulaere
2. De Boy-Scouts van Idegem
3. Goefderinge : Bruidjes van het H. Sakrament
4. Moerbeke : De twaalf beloften van het H. Hart
5. Overbroulaere : Verheerlijking der H. Aldegondis
6. Sarlordinge : De hotknappen van het H. Sakrament
7. Smeerebbe-Vloersegheem : De goddelijke deugden
8. Viane : Groep ter eere van O.L.Vrouw en van de HH. Agnes en Barbara.

II. Hulde der stad Geeraardsbergen.

9. Groep der H. Kindsheid
10. Groep der H. Agnes
11. Groep der H. Barbara
12. Groep der gelukzalige Theresia van 't Kindeke Jezus
13. Beeld van den H. Aloysius
14. Banier en Relikwieken van den H. Adrianus
15. Groep van den H. Rochus
16. Relikwieken van den H. Bartholomeus
17. Groep der VII Blijdschappen en Weenen van den H. Jozef
18. Beeld van de H. Moeder Anna
19. Banier van O. L. Vrouw van Lourdes
20. Groep van den H. Rosenkrans
21. Banier der congregatie van O.L. Vrouw
22. Groep der congregatie van O.L. Vrouw
23. Fanfaremaatschappij
24. Banier en groep van het H. Hart
25. Collegie der EE. PP. Jozefieten.

III. Historische groepen

26. **Het heidensch Hunneghem**
Feest van het plukken der marentakken (gui sacré), dat volgens overlevering te Hunneghem plaats had. De priesters en of druïden komen als "bardes" met gouden lieren voor de offerande : ossen, geiten, brood, kruiken en garven. De marenpluksters, met gouden serp, dragen 't witte doek waarin de heilige vrucht is opgevangen.
27. **Het christen Hunneghem**
St-Amandus, apostel van Hunneghem, met zijn zendingen, uit de St-Baafsabdij van Gent en een groep nieuw-bekeren.
28. **Een Gerechtelijke Bedevaart.**
In de middeleeuwen legde men de bedevaart naar O.L.Vrouw van Hunneghem als boete op. De rechters met beulen en tansknachten vergezellen de veroordeelden, in peigrimskleed, ontvangen door kapelaan die 't bewijschrift hunner aankomst moeten afleveren.
29. **Aankomst der relikwieken van St-Adriaan.**
In 1633, na een lang proces, geven de monniken van St-Vaast aan de Abdij van Geeraardsbergen de relikwieken terug van haar patroon. Te Hunneghem aangebracht, worden ze plechtig afgehaald door de paters van St-Adriaan, gevolgd door de schepenen en notabelen der stad.
30. **Stichting van het klooster der Benediktinessen te Dendermonde.**
De school, door de religieuzen van Hunneghem, in 1658 gesticht, op aanvraag van den gouverneur, Don Francisco de Pardo. De voornaamste dames der stad omringen de zusters aan wien ze hun kinderen hebben toevertrouwd.
31. **Hulde aan St-Benediktus.**
De goddelijke, zedelijke en kloosterlijke deugden, door S. Benediktus' regel aangeleerd. Eenige der voornaamste heiligen der orde : de heilige abdisen Scholastica, Humbelina, Hildegardis en Waltrudis, de martelaresen Bertha, Irena, Columba en Oitha, de heilige Gertrudis, Hedwigis, Mechtildis, Walburgis, Imelda, Ida van Leuven, Alis van Schaerbeek, Wivina en Lutgardis. Allen vormen een eerewachter aan het beeld van den heiligen stichter.
32. **O. L. Vrouw Abdis van Hunneghem.**
De eerste overste van Hunneghem, gevolgd door haar zusters en eenige dames van Geeraardsbergen, komt, bij de stichting, den abbatiaal staf aanbieden aan O.L.Vrouw.

HET MIRAKULEUS BEELD VAN O.L.V. VAN HUNNEGHEM, gedragen door vier priesters.

IV. Betooging ter eere van het H. Sakrament.

33. De koninklijke fanfaremaatschappij "S. Cecilia"
34. De afgevaardigden der omliggende parochiën met vaandels.
35. De maatschappijen en verenigingen van Geeraardsbergen met vaandels
36. Het bisschoppelijk collegie van S. Catharina
37. De koorzangers.
38. Misdienars en koorknappen.
39. De Geestelijkheid in hoorgewaad.
40. De Hoogeerw. Vader D. Celestinus Golenvaux abt van Maredsous
- " " Adelardus Van der Meiren " " Dendermonde
- " " Theodoor Neve " " S. Andries te Lophem
- " " Benediktus van Schepdele " " Affligem
- " " D. Robrecht de Kerckhove d'Esarde " " Keizerberg te Leuven
- " " Amandus Mertens " " Steenbrugge
- Z. D. H. Mgr. D. Laurentius Janssens, titelvoerend bisschop van Bethsaida.
41. HET ALLERHEILIGSTE SAKRAMENT gedragen door Z.D.H. Mgr. Seghers, bisschop van Gent
42. De overheden.
43. De leden van het Werk der Arme Kerken en andere godvruchtige verenigingen van Geeraardsbergen.
44. De vrouwen der omliggende parochiën.
45. De Gendarmen.

Doorlocht van den stoet : Hunneghemstraat, Lessensche straat, Stalplein, Lessensche straat, Groolestraat, Kanaalstraat, Denderstraat, Vredestraat, Nieuwstraat, Penitentenstraat, Brugstraat, Markt.

NADRIK VERBODEN

Drukk. V. Vande Maete Welbelaert, Geeraards

Op 6 juli
1924 trekt
een Jubelstoet
door
de straten van
Geeraardsbergen
naar aanleiding
van het derde
eeuwfeest.
Het hoogtepunt
is de historische
stoet. Zeven
groepen brengen
de geschiedenis
van Hunneghem in
beeld.

7. Bewogen oorlogsjaren en **teruggang** (1914-2008)

De priorij, die een eigen rechtspersoonlijkheid krijgt, viert in 1924 haar derde eeuwfeest. Tijdens de Tweede Wereldoorlog krijgen de zusters het andermaal zwaar te verduren. In de tweede helft van de 20ste eeuw beïnvloedt het Tweede Vaticaans Concilie ingrijpend het kloosterleven. In 1974 wordt de 350ste verjaardag met luister herdacht, maar op dat moment is de teruggang ingezet. In 2008 verlaten de laatste zusters de priorij en wordt de site verkocht.

Gemeentepolitiek en **VZW**

Op 24 april 1921 nemen de zusters op vraag van de kerkelijke overheid voor het eerst deel aan de gemeenteraadsverkiezingen. De vrouwen krijgen immers voor het eerst stemrecht. De zusters gaan in groepjes van vier of vijf naar het stemlokaal om niet te veel aandacht te trekken. Het is hen verboden om onderweg te stoppen, zelfs bij familie. Oudere zusters verlaten de priorij voor het eerst in veertig tot vijftig jaar, maar voorop staat het dienen van de katholieke zaak – *Inutile de dire combien cela a fait impression sur quelques sœurs qui n'avaient plus franchi le seuil depuis 40 ou 50 ans. Elles l'ont fait généreusement par obéissance et pour la cause catholique.* Wanneer op 22 september de inhuldiging plaatsvindt van de katholieke burgemeester Gustave Flamant wachten de kinderen van de school, in het wit, hem op aan de hoek van de Hospitaalstraat. Hij krijgt een kunstwerk van zuster Martha in gedreven koper. De burgemeester, zelf oud-leerling van de school, komt de zusters 's anderendaags persoonlijk bedanken. Wanneer de socialisten in 1926 een volstrekte meerderheid halen, bekoelen de relaties met het stadsbestuur.

Op 6 februari 1922 brengt de oprichting van de vzw *Monastère des Bénédictines de Hunneghem à Grammont* een definitieve oplossing voor de eigendomstitel van het gebouwencomplex. Tot dan is dat eigendom van seculiere geestelijken. De laatste eigenaar, Emile Van Trimont, de pastoor van Borsbeke, schenkt alle onroerende goederen aan de vzw.²⁰⁶ In de nieuw opgerichte Raad van Beheer zitten naast geestelijke directeur Cathelyn vijf zusters, onder wie priorin Justine De Clerck. De priorin vergezelt de zieke zusters bij het bezoek aan dokters-specialisten en op 9 september 1923 viert de 83-jarige zuster Caroline als eerste haar diamanten kloosterjubileum. In de gregoriaanse mis gaan zeven priesters voor. Bij gebrek aan een aangepast ceremoniaal wordt dat van het gouden jubileum gevolgd. 35 familieleden zitten mee aan tafel en de hele week wordt feest gevierd – *La semaine entière il y eut fêtes, joie et récréation.* De volgende zondag brengt de koninklijke fanfare Sint-Cecilia een serenade en houdt de burgemeester een toespraak.

Derde eeuwfeest en jubileum borduurschool

In 1924 vindt de viering plaats van het derde eeuwfeest van de priorij. Na de pontificale mis, waarin de Gentse bisschop Seghers voorgaat, houdt pater De Meulemeester de feestrede in het Nederlands. De monniken van de Sint-Andriesabij in Zevenkerken zingen het *Laudes Hincmari* en een Franse jubelcantate, gecomponeerd op een tekst van pastoor Van Single. Na het banket vertrekt om 15.00 uur een historische stoet aan de woning van de directeur. Zeven groepen en vijfhonderd figuranten evoceren het verleden van Hunnegem. Op de eretribune zitten de Gentse bisschop Seghers, Monseigneur Janssens, de titelvoerende bisschop van Bethsaïda; burgemeester Flamant;

Viering 300 jaar priorij Hunnegem. De eretribune aan de woning van de directeur.

volksvertegenwoordiger Van Nieuwenhove; de abten Golenvaux (Maredsous), Vander Meiren (Dendermonde), Nève (Loppem), Van Schepdael (Affligem), de Kerckhove d'Exaerde (Keizersberg) en Mertens (Steenbrugge). De bisschop, die het Heilig Sacrament draagt, en de eregenodigden vervoegen als laatsten de stoet.

Een eerste zegening vindt plaats op het rustaltaar aan de Dender en de optocht eindigt op de Markt, voor de Sint-Bartholomeuskerk. De bisschop zet op een altaar op de trappen het Heilig Sacrament neer, waarna het koor dat op de kiosk plaats heeft genomen een motet zingt ter ere van Onze-Lieve-Vrouw, gevolgd door het *Te Deum* en het *Tantum Ergo*.

Tot slot geeft de bisschop het volk de zegen. Bij die gelegenheid worden de kerk en het klooster volledig op punt gesteld en versierd.

Op 18 september 1924 viert de borduurschool zijn zilveren jubileum. In aanwezigheid van vijf leden van de familie De Meire uit Doornik, de belangrijkste werkgever, vindt een herdenkingsfeest plaats. Hun schenking van 800 frank volstaat voor het dekken van de uitgaven van het diner voor zeventig personen.

Bij het jubileum van zuster Thérèsia die 25 jaar de borduurschool heeft geleid, verzorgen de jonge werksters in het atelier op 2 en 3 januari 1928 een concert.

Elektriciteit en centrale verwarming

Tal van gebeurtenissen kleuren het dagelijkse leven in Hunnegem. Op 5 april 1925 komen mevrouw De Meulemeester en haar dochter Clotilde in het klooster wonen. Hun dochter Augustine is er religieuze. Zij betalen jaarlijks vijfduizend frank voor logement en voeding. Wanneer in 1926 in Hongarije hongersnood heerst, strijkt in Geraardsbergen een groep van negentien kinderen neer op *herstelverlof*. De zusters van Hunnegem vangen *par charité* Arenka op, een meisje van acht.

Vanaf 1926 verblijft het Hongaarse meisje Arenka in de priorij.

Tijdens zijn eerste bezoek in 1927 dient de Gentse bisschop Mgr. Coppieters het vormsel toe aan twintig internen en externen. Het budget wordt de volgende jaren zwaar belast door de aansluiting op elektriciteit en de plaatsing van centrale verwarming. Deze verhogen aanzienlijk het wooncomfort. Wanneer paus Pius XI op 14 februari 1931 het gebruik van een pateen ordonneert bij de bedeling van de communie, koopt de gemeenschap een zilveren exemplaar. Een koperen kruisbeeld wordt aangekocht en in 1931 schenkt pastoor Van Walleghem, de broer van zuster Florentine, een nieuw tabernakel. Na een onderhoud met de bisschop verkrijgt de geestelijke directeur op 4 december 1933 dat de zusters voor het bezoek aan een specialist niet langer voorafgaandelijk een toelating moeten vragen. Op 29 december 1934 zit Mgr. Coppieters de verkiezing voor van een nieuwe overste in vervanging van de zwaar zieke priorin Justine De Clerck. Zuster Augustine Coppens krijgt een grote meerderheid van de stemmen. Diezelfde dag verordent de bisschop, na zijn driejaarlijkse visitatie, de stipte naleving van het kloosterslot. Voortaan is een deel van de tuin alleen nog voorbehouden voor de zusters en het is geen enkele buitenstaander toegestaan om in de buurt van de keuken te komen. Ook kunnen bezoekers alleen in de spreekzaal worden ontvangen.²⁰⁷ Nadat de regering in 1933 de wet *op het behoud der Monumenten en Landschappen* goedkeurt, staat de kerk van Hunnegem op 28 december 1936 op een van de eerste lijsten van beschermde monumenten.

Kroniek van de Tweede Wereldoorlog

Vanaf 1939 wacht de zusters de volgende beproeving. Zij leven eerst in angst voor de nakende oorlog en worden dadelijk geconfronteerd met de snel stijgende voedselprijzen. Na korte tijd is er een tekort aan alles. Vooral tijdens de hongerwinter van 1942 heerst schrijnende armoede. De zusters, die heimelijk naar de Engelse radio luisteren, vinden een houvast in het getijdengebed. Na het bombardement van 22 maart 1944, dat in de buurt vele slachtoffers maakt, wonen zij opnieuw in de kelder en zijn solidair met de getroffen families. De vreugde om de bevrijding in september 1944 is ook nu groot, maar de naweeën blijven lang naslepen.²⁰⁸ Voor het eerst laat de daling van het aantal zusters zich voelen: aan het einde van de oorlog zijn er nog 29.

10-05-1940. Tijdens de mis van 18.00 uur worden bommen gegooid op de kapel van de Oudenberg.

11-05-1940. De zusters blijven 's nachts in de kelder. Ook veel vluchtelingen verblijven daar.

Van 12 tot 17-05-1940. De zusters doorstaan grote angsten, want zowel overdag als 's nachts vallen bommen.

18-05-1940. Wanneer de Engelsen de bruggen over de Dender opblazen, breken in Hunnegem een honderd vensters. De hele nacht is mitrailleurvuur te horen op de boomgaard van de priorij. *Nous avons passé une nuit angoissante.* In de kelder verblijven een honderd vluchtelingen. Niemand durft die te verlaten.

19-05-1940. Vanaf 7 uur 's morgens verminderen de gevechten. Priester Joseph Kusters uit Leuven die met zijn familie op de vlucht is, bedeeft de communie aan de zusters. De Engelsen trekken zich terug achter de Schelde en de Duitsers arriveren rond de middag in de stad zonder gevechten. Er wordt mis opgedragen in de kerk.

23-05-1940. Sacramentsdag. Geen Plechtige Communie van de twaalfjarige leerlingen.

26-05-1940. De jaarlijkse processie gaat niet uit.

27-05-1940. Het is kalm in de stad.

23-07-1940. Zuster Hedwig, die de Engelse nationaliteit heeft, wordt opgepakt en via Gent en Luik naar Duitsland vervoerd. Maar 's anderendaags keert zij terug.

02-09-1940. De bloem kost 600 frank per zak en de boter 38 frank per kilo. Voor een kilo vlees wordt tussen 20 en 30 frank per kilo betaald. De koffie kost 29 frank, kaas 30 frank en een ei 1,5 frank per stuk. De prijs van de aardappelen bedraagt 1,60 frank per kilo en de kolen 40 frank per honderd kilo.

05-09-1940. De zusters geven verplicht onderdak aan 25 jonge Duitse meisjes die optreden voor de soldaten – *Des soit disant actrices, destinées à donner des scéances et concerts pour distraire les soldats Allemands.*

20-10-1940. De Duitsers verplichten de zusters vier bedden en matrassen over te brengen naar het hospitaal voor de opvang van gewonde soldaten. Later volgt de levering van vijftien wasbekkens.

09-01-1941. Monseigneur Coppieters zit de driejaarlijkse verkiezing voor. Zuster Augustine De Meulemeester wordt na een onderbreking van 22 jaar herkozen als priorin.

28-04-1941. De uit Engeland afkomstige zuster Hedwige, die al 37 jaar in België verblijft, wordt voor de tweede maal opgepakt en als gevangene naar Duitsland vervoerd tot droefenis van de inwoners in de straat – *Toute la rue de Hunneghem est en emoi et la plupart des mamans pleurent.* Maar in Aalst geeft een Duits officier haar de opdracht om terug te keren naar het klooster.

01-05-1941. De voedselprijzen blijven stijgen. Op de zwarte markt kost bloem tot 35 frank per kilo en boter 125 frank. Een zuster koopt via haar familie spek aan 110 frank per kilo. 's Avonds wordt geen vlees meer gegeten en 's middags krijgt ieder een klein stukje.

25-05-1941. De nieuwe postulante, juffrouw Jamée uit Geraardsbergen, zal op 8 juni, het feest van de Drie-eenheid binnentreden.

20-06-1941. Viering van het feest van het Heilig Hart.

21-06-1941. Inkleding van postulante Marguerite Parmentier. Zij draagt de kloosternaam Marie Gabriël du très saint Rosaire. Haar familie betaalt een dot van 10.000 frank en schenkt op de dag van haar professie 1.000 frank voor de kerk.

Juli 1941. Er is een tekort aan brood. Aan de econome wordt tarwe aangeboden aan 4.800 tot 5.000 frank per honderd kilo. *Je ne puis l'acheter, l'argent manque. Impossible de faire du feu en hiver.*

19-07-1941. De zusters hebben honger wanneer de vakantie van de leerlingen begint.

01-08-1941. *Les temps deviennent très durs.* Er is amper brood, er komt deze week geen vlees op de plank en de oude aardappelen zijn nauwelijks te eten. De gemeenschap krijgt geld en voedsel van weldoeners. Zusters die soms iets krijgen van hun familie houden dat voor zich omdat er te weinig is om te delen. *Dommage qu'aucune famille des sœurs ont une ferme.*

15-08-1941. De processie gaat niet uit.

05-09-1941. Overlijden van de 83-jarige zuster Marthe. Zij is 59 jaar geprofest.

Oktober 1941. Inslaan van een voorraad van 9.000 kilo aardappelen.

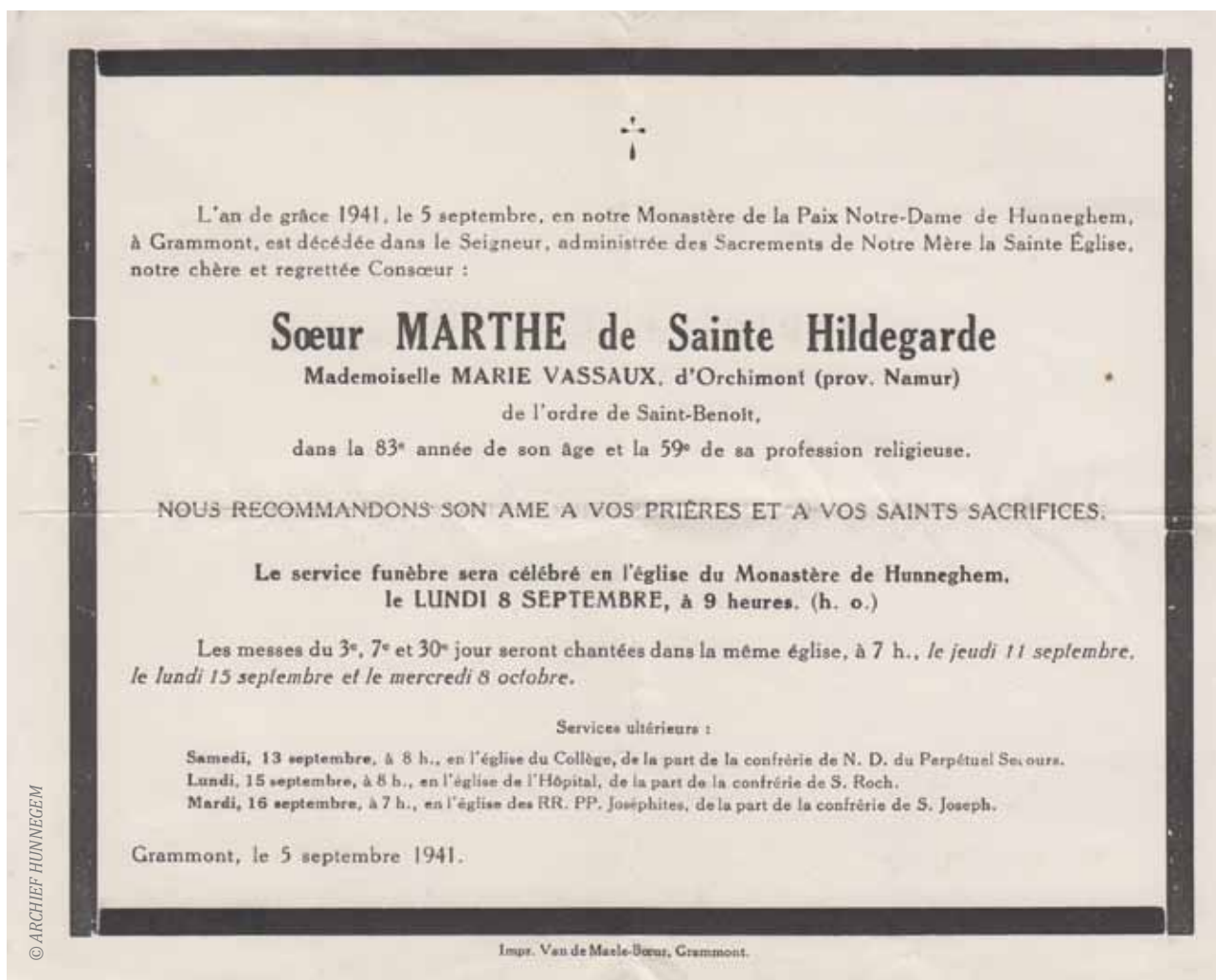
November 1941. De reserve cokes daalt snel en het is onmogelijk om een nieuwe voorraad in te slaan.

27-12-1941. Overlijden van zuster Wivine die sinds 1911 in het psychiatrisch ziekenhuis van Velzeke verblijft. *La sœur a droit à toutes les obligations que le couvent contracte envers chaque sœur qui est décédée.*

19-01-1942. Het sneeuwt elke dag en de barometer staat op 19 graden onder nul. Er is geen vuur in de slaapzaal.

27-01-1942. Er is bijna geen steenkool meer.

17-02-1942. Levering van vijfduizend kilo cokes die worden opgehaald in de mijnen. Het transport kost 700 frank. Omdat er minder werk is, wonen de werkzusters alle diensten van het officie bij.

Overlijdensbericht van zuster Marthe van Sint-Hildegarde.

01-03-1942. Levering van 5.000 kilo cokes die is opgehaald in Tertre: *juste à temps pour ne pas devoir renvoyer les élèves.* Door brandstof te sparen moet die voorraad volstaan tot de vakantie.

15-03-1942. Opnieuw twintig kilo graan bekomen aan twintig frank per kilo. De dienstbode is die gaan ophalen in Denderhoutem, wat niet evident is gezien het koude weer. Er is ook graan beloofd uit Paulatem, maar dat moet worden opgehaald.

19-03-1942. Elise De Rijck, een voormalige leerlinge van de lagere school, treedt op het feest van Sint-Jozef binnen als werkHzuster. *Elle travaillera surtout en communauté et aidera au pensionat.*

30-04-1942. De 42-jarige novice, zuster Madeleine, verlaat de priorij. *Elle trouve notre vie trop dure et au dessus de ses forces.*

19-06-1942. Levering van 10.000 kilo cokes waardoor de voorraad stijgt naar 30.000 kilo om de winter in te gaan. Het vleesrantsoen is beperkt tot 20 gram per persoon en per week. De priorij krijgt geen margarine meer en de haring wordt verkocht aan zes frank per stuk. *Nous ne pouvons donner ce prix.* De eieren worden verkocht aan 7,5 frank per stuk. Het klooster is verplicht om er elke week tien te leveren aan de Duitsers en de rest van de eigen productie is ontoereikend.

14-06-1942. De priorin brengt op de Raad verslag uit over de precaire financiële toestand, want door het kleine aantal internen dalen de inkomsten. Verder maakt zij haar beklag dat sommige zusters de gelofte van armoede en gehoorzaamheid niet respecteren.

22-07-1942. Professie van zuster Gabriel. Twintig personen wonen de maaltijd bij die wordt

aangeboden door de familie. Het graan dat is bezorgd, hebben de zusters zelf gemalen en daarvan vier broden gebakken als ontbijt voor de zusters. Haar broer, die pater Trappist is in Rochefort, heeft zegels gestuurd om daarmee vlees te kopen. *La sœur cuisinière a fait un gâteau aux pommes de terre, très fort goûté. On a pas servi le vin. Il est rare.*

19-08-1942. De mededeling op de Engelse radio dat de Amerikanen zijn geland in Dieppe in Frankrijk geeft de zusters *le courage et l'espoir*.

23-08-1942. De retraite van pater Van Steenberge is acht dagen vervroegd. Hij brengt zijn rantsoenzegels voor brood en vlees mee. *Le retraite a été bien prêché et porte de bons fruits.*

26-09-1942. De Duitsers en burgemeester Van Liefferinge komen kijken om de priorij om te vormen tot een kazerne, zoals dat eerder is gebeurd bij de Jozefieten, het College en de Zwartzusters die hun gebouwen hebben moeten verlaten. Tijdens de discussies met de directeur en de priorin bidden de zusters tot Onze-Lieve-Vrouw van Vrede. De zusters mogen dan toch in hun slotklooster blijven. Gealarmeerd door het nieuws van hun vertrek, komt *une procession* op gang van personen *qui sont venus nous présenter leurs services, offrir du logement, présenter des locaux pour continuer les classes.*

02-10-1942. Hernieuwing van de toewijding van de priorij aan het Heilig Hart.

28-10-1942. De priorij krijgt vanaf 1 november geen melkzegels meer. De koe van de zusters die tot dan melk en boter levert aan de Duitsers, geeft bijna niets meer. De zusters gebruiken voortaan de ovomaltine die zij krijgen, terwijl er twee keer per week wat melk komt van de familie van zuster Stanislas in Everbeek. Veel zusters drinken alleen koffie.

10-01-1943. Zuster Marie Claire schenkt haar aandeel van 5.000 frank die zij heeft gekregen bij de verkoop van de woning van haar ouders aan de priorij. *C'est une nouvelle preuve de l'aide de la Divine Providence*, noteert de kroniekschrijfster. De kandidatuur van een meisje uit Deftinge om als zuster *converse* binnen te treden, wordt na discreet onderzoek geweigerd omdat zij regelmatig epilepsieaanvallen krijgt. Een andere kandidaat-postulante wil na de oorlog als koorzuster binnentreden. Een raadzuster werpt op dat zij al 35 jaar is, maar de andere zusters gaan akkoord: *c'est une bonne musicienne qui nous rendait de grands services.*

Van 02 tot 06-02-1943. Zuster Stanislas en zuster Marie sterven binnen de week. *Ce double deuil nous laisse un grand vide.*

18-04-1943. Door de strenge voedselrantsoenering kunnen sommige zusters hun taken niet langer naar behoren uitvoeren.

Vanaf 24-04-1943. Pater Van Waesenberg preekt de paasretraite van zaterdagavond tot maandagavond. *Il y a eu beaucoup de monde.*

30-05-1943. Anna Van Der Mijsbrugge, een oud-leerlinge van het pensionaat uit Zarlarding, meldt zich als postulante. Zij noemt zuster Marie-Françoise. *Nous sommes toutes très heureuses. Il nous manque des sœurs.* Haar moeder betaalt 5.000 frank, de helft van de dot.

15-06-1943. Gouden kloosterjubileum van zuster Lutgarde. Hoewel de familie sinds lang uitziet naar een groot feest, laten de oorlogsomstandigheden dat niet toe. Het jubileum wordt binnen de kloostergemeenschap gevierd: *simplement, mais infiniment.*

23-09-1943. Professie van zuster Rachel. Haar ouders schenken 500 frank. Wel verstoren vijf gendarmen het feest. Zij zoeken iemand die evenwel niet aanwezig is.

09-12-1943. De driejaarlijkse verkiezing, die is gepland voor 9 december, wordt op vraag van Mgr. Coppieters verdaagd.

08-03-1944. Bisschop Coppieters zit de verkiezing van de priorin en de andere functies voor. Augustine De Meulemeester wordt herkozen.

02-04-1944. Zuster Marie-Paul wil Hunnegem verlaten na het verstrijken van haar tijdelijke geloften en binnentreden in het klooster van de Zusters van de Goede Herder in Evere. Nadat hun klooster bij een bombardement wordt vernield, begeeft zij zich naar Ukkel, waar de zusters van Evere verblijven.

10-04-1944. Aankoop van een klein schaap voor 150 frank om later vlees op het bord te krijgen, want dat ontbreekt totaal. Op het menu staan drie keer per dag bonen en haring.

Een Engels bombardement slaat kraters in de tuin van 25 bij 13 meter.

22-05-1944. 's Avonds wordt Geraardsbergen gebombardeerd door Engelse vliegtuigen. Drie bommen van 750 kilo vallen in de moestuin van de priorij, waaronder een op vijftien meter van de Labeurzaal. 1.200 vensters sneuvelen, het dak is zwaar beschadigd, deuren zijn kapot en plafonds komen naar beneden. De omheiningsmuur begeeft het gedeeltelijk en het beeld van de Heilige Scholastica vernield. *Tout ce qui pouvait se briser a été cassé.* Maar er is niemand gewond. Want verderop in de Gasthuisstraat vernielt een bom vijftien woningen. Daarbij komen twaalf inwoners om het leven. Ook elders in de stad slaan Engelse bommen in.

Vanaf 23-05-1944. In de priorij nuttigen 223 personen wiens woning bij het bombardement is beschadigd, twee keer per dag een maaltijd. Bij het klaarmaken van het eten wordt het comité Winterhulp bijgestaan door oud-leerlingen van de school. De angst blijft regeren en vaak onderbreken de zusters het officie om naar de kelder te vluchten *Depuis ce jour nous vivons dans une angoisse continuelle. Souvent nous quittons la chœur pour continuer à dire l'office à la cave.* Bij elk alarm zoeken ook veel buurtbewoners daar hun toevlucht.

Het bedrag van 30.000 frank dat de zusters voor bewezen diensten krijgen, wordt gebruikt voor het herstellen van de schade. Ook schenkt de moeder van novice Anna Van Der Mijsbrugge, zuster Marie-Françoise, 5.000 frank. Daarmee is de dot van 10.000 frank nog voor haar professie betaald. De gemeenschap krijgt tal van giften, onder andere van de oud-leerlingen van de school Nieuwenbos in Gent.

15-06-1944. Naar aanleiding van zijn bezoek aan Geraardsbergen, waar hij de plechtige communicanten vormt, schenkt Mgr. Coppieters 5.000 frank voor het herstellen van de schade.

Verwaarde elboeder Overste,

Verwaarde Zusters,

Het was met een ware vreugde dat wij gezien hebben, dat het klooster van Heunneghem, alhoewel zelf zwaar getroffen door het bombardement, dat heel ons bezit vernietigde, zich bereid verklaarde om samen met het Plaatselijk Comité van Winterhulp, een kantien op te richten, dat met zijn lekkere spijzen, door Winterhulp verschaft, ons een beetje de versabrikkingen en de bekommernissen dat zoo een ongeluk met zich brengt te doen vergeten en ons lichamelijk weer op te knappen.

U hebt begrepen, Verwaarde Zusters, wat naastenliefde betekent. Het was voor u allen niets te veel om heel dagen lang te werken om ons twee maaltijden per dag te verschaffen.

Het was u niets te veel te zeggen dat onze geburen zich thuis vroelden.

En dat weten wij, dat men in Heunneghem thuis is. Wij hebben het onderzonden. Zoals onze kinderen, die bij u in

school zijn zich thuis gevoelen, zoo voelden wij ons hier ook thuis.

Daarom houden wij er aan, U, Vermaant en boeder Overste en Vermaante Bester, U alle van harte te danken, om den steun die u ons verleent hebt.

Wij, werkmensen, zijn niet gewoon veel en lange woorden te gebruiken om iemand te danken, maar weet dan toch, dat onze dank gemeend is en dat hij uit ons hart komt.

Wij danken u voor uw offervaardige naastenliefde en uw offervaardig werk.

Onze dank is dan ook een vurig gebed aan God, opdat Hij, Hunnegehem en zijn bewoners verder spare van de verschrikkingen van dezen oorlog.

Uw dankbare geteisterden
van

Geraardsbergen en Overboelare.

25-06-1944. Intrede van postulante Joséphine Verbruggen uit Geraardsbergen. Haar ouders betalen 1.200 frank voor haar postulaat.

01-09-1944. Vier colonnes van geallieerden zetten voet op Belgische bodem, maar de oorlog is nog niet voorbij. *Nous croyons que nous aurons encore des jours d'angoisse à passer.* In het vooruitzicht van een langdurig verblijf in de kelder wordt daar een klein altaar geplaatst om de mis te lezen.

02-09-1944. De geallieerden bereiken Doornik waar de Duitsers alles opblazen. De zusters volgen het koorgebed in de kelder.

03-09-1944. Bij de aankomst van de geallieerden in Brussel worden overal in Geraardsbergen Belgische vlaggen uitgehangen. In de namiddag worden dertig huizen van 'zwarthemden' geplunderd en in brand gestoken.

06-09-1944. Britse troepen trekken door de stad. 's Avonds worden in het bos achter Hunnegem bommen gegooid en mitrailleurvuur gebruikt omdat zich daar Duitsers zouden schuilhouden.

18-09-1944. De bevoorrading laat nog altijd te wensen over maar de zusters zijn toch hoopvol – *Les vesseaux américains chargés de beaucoup de nourriture sont en route. Nous vivons d'espoir.* Een Engelse officier wiens moeder, Elly Green, op de leeftijd van achttien pensionaire is geweest, bezoekt de priorij.

11-11-1944. Er heerst voedselschaarste en er is een tekort aan steenkool. In de priorij zijn er handen te kort omdat zich geen nieuwe postulanten aanmelden – *Il nous manque des bras et malgré nos prières les postulantes n'arrivent pas. Il y a des malades et de vieilles sœurs qui méritaient un peu de repos. Nous continuerons à prier avec confiance.*

19-11-1944. Het kapittel stemt in met de professie van novice Marie-Françoise. De plechtigheid vindt plaats op 11 december.

09-12-1944. De dood van zuster Lutgarde laat een leegte achter. *Nous ne sommes plus que 29.*

Economische neergang

De ontwikkeling van het monastieke leven voltrekt zich tegen een achtergrond van een economische neergang. Tot 1914 kent de stad nog een bloeiende „stekjes, sigaren en kantnijverheid, talrijke brouwerijen, weverijen en koffie- en suikerbranderijen. Reeds voor de laatste oorlog ging de kantnijverheid verloren, geraakten de weverijen in het slop en had de sigarennijverheid met de zwaarste moeilijkheden te kampen”, schrijft een journalist in 1956. *Het economisch leven in Geraardsbergen lijkt stilaan uit te sterven en de stad straalt geen welstand, geen voorspoed meer uit. Wellicht trekt nu dagelijks een veelvoud van wat hier vroeger werd tewerkgesteld, naar Brussel en andere gewesten om in den brode te voorzien. Die dode vissen op de Dender, moeten het toch duidelijk maken dat de atmosfeer niet gezond is.”* ²⁰⁹

Na 1945 zet het verval in de sigarennijverheid door en een schaalvergroting maakt een einde aan de bloei van de familiale en aan de landbouw gekoppelde industriële nijverheid. In het begin van de jaren 1960 vallen de seizoensarbeid naar de Noord-Franse suikerbietvelden en de pendelarbeid naar de steenkoolmijnen in de Borinage stil. Alleen de lucifernijverheid houdt stand. Vanaf 1939 wordt de imposante hoofdzetel van de Union Allumettiëre gebouwd. Wanneer koning Boudewijn de site in 1962 bezoekt, werken in de luciferafdeling Unal en het houtvezelplatenbedrijf Unalit 1.500 personen. De daaropvolgende decennia decimeert dat aantal, waarna in 1998 de sluiting volgt.

Geraardsbergen blijft een regionaal centrum met een administratieve, opvoedkundige en verzorgende rol. De werkzaamheidsgraad van 43 procent – dit betekent dat 57 procent buiten Geraardsbergen werkt –, is een van de laagste van Vlaanderen. Aan de basis ligt de geïsoleerde ligging in een uithoek van Zuid-Oost-Vlaanderen aan de (taal)grens met Henegouwen. De ontsluiting naar de E40 ten noorden, de E17 ten westen, de E19 ten oosten en de E429 ten zuiden loopt via onaangepaste gewestwegen langs een bochtig parcours.

De spoorwegen boeten aan belang in, de pendelarbeid naar Brussel en Gent uitgezonderd. Het tijdens de Eerste Wereldoorlog zwaar beschadigde buurtspoorwegennet komt pas in de jaren 1921-22 opnieuw in gebruik. De lijn Merelbeke-Geraardsbergen loopt vanaf 1 april 1925 door tot aan Gent-

Sint-Pieters en de tramverbinding Geraardsbergen-Everbeek-Vloesbergen wordt in 1929 voltooid. Het opbreken van de sporen tijdens de Tweede Wereldoorlog leidt in 1945 tot het opheffen van de lijn Geraardsbergen-Oudenaarde en in de jaren 1954-56 ruimen de overige tramverbindingen wegens de te dure exploitatiekosten plaats voor autobussen.

In de priorij van Hunnegem opent het borduuratelier, waarvan de werking tijdens de oorlog stil ligt, op 1 september 1947 opnieuw zijn deuren. In de naoorlogse samenleving waarin de sociale verhoudingen op een nieuwe leest worden geschoeid, is die manier van werken achterhaald. Het *ouvroir* voldoet niet langer aan de sociale wetgeving en sluit op 1 september 1957 zijn deuren. In de periode 1918-60 daalt het aantal inwoners met twaalf procent naar 11.268. Wel stijgt de bevolking in de aangrenzende gemeenten Overboelare en Nederboelare die morfologisch met het stadscentrum vergroeien.

Rijke Roomse leven

Op 24 september 1946 gaan de zusters andermaal stemmen. Voor de 90-jarige zuster Aldegonde is dat een hele onderneming. De collega's die haar bijstaan, ondergaan affronten, maar zijn blij om een stem te hebben gewonnen voor de goede zaak – *quelques affronts, mais jouissaient d'avoir travaillé pour la bonne cause puisqu'elles avaient gagné une voix*.

In voorbereiding van een nieuw boek van pater Maurice De Meulemeester vinden opgravingen plaats in de kruisbeuk van de kerk. Een summiere schets uitgezonderd, is daarvan geen verslag bewaard.²¹⁰

In de Hunnegemkerk wijdt de Gentse bisschop Calewaert op 12 juli 1948 het nieuw altaar in blauwe Doornikse steen in – een schenking van juffrouw Clotilde De Meulemeester, die sinds 1925 in de priorij woont.²¹¹ Datzelfde jaar wordt de kapel van de Heilige Scholastica heropgebouwd.²¹²

In het gepolariseerde naoorlogse tijdsclimaat, met eerst de koningskwestie en dan de schoolstrijd, floreert het rijke Roomse leven. Van 26 tot 28 oktober 1948 prediken zes paters oblaken een missie in de kerken van Hunnegem, de Jozefieten en Sint-Bartholomeus. Die lopen telkens vol, waarna een gezamenlijke processie naar de Oudenberg het orgelpunt vormt. In het Mariaal jaar 1954 nemen de zusters en de leerlingen deel aan Mariale Stoet die door de stad trekt.

De priorin krijgt bij de viering van haar gouden kloosterjubileum op 8 september 1949 een verguld kruis met in email het wapenschild van de priorij. De oud-leerlingen brengen bij de viering van hun zeventigjarig jubileum 22.400 frank bij elkaar voor de vernieuwing van het theater in de feestzaal. Wanneer zuster Hedwige op 11 augustus 1955 haar gouden jubileum viert, wordt haar familie uit Engeland verwelkomd met een aangepast monogram. In 1956 wordt Agnes Torrekens verkozen tot de nieuwe priorin in opvolging van de inmiddels 82-jarige Augustine De Meulemeester.

Op 5 maart 1958, het feest van Onze-Lieve-Vrouw van Lourdes, vindt de inwijding plaats van de nieuwe grot die aan haar is toegewijd. Het kunstpatrimonium wordt verrijkt met acht schilderijen van Albert Servaes, een schenking van pastoor De Smet van Zarlardinghe.²¹³

Al die tijd verblijven vier kostgangers in een aparte vleugel van het klooster.

Weekblad De Vaandrig, 3 maart 1946. Artikel over de opgravingen in de priorij.

Nous avons donc quatre bon pensionnaires, lezen wij in de kroniek onder het jaar 1950. *Cela nous aidera à supporter des dépenses occasionnées par la vie chère et à combler le déficit causé par trop peu de pensionnaires élèves en ce moment.* Wanneer zij onderling ruzie maken, eet iedereen voortaan op zijn eigen kamer. De zesde kostganger die in 1963 wordt aanvaard, blijkt *beaucoup plus impotente qu'on nous avait dit, autrement nous l'aurions pas acceptée. Il lui faut des soins spéciaux vu qu'elle n'est pas capable de se soulever dans son fauteuil.* Wanneer datzelfde jaar een zevende pensionnaire binnenkomt, staan twee personen voltijds te hunnen dienste. Het kostgeld bedraagt 125 frank per dag en vanaf 1965 150 frank per dag.

In 1963 wordt in het vooruitzicht van de bouw van nieuwe klassen achter de borduurschool het voormalige kerkhof van de zusters geruimd. Vooraf worden de grafstenen en de metalen kruisjes verwijderd en de stoffelijke overschotten in een kist samengevoegd. Deze laatste krijgt een plaats aan het einde van de pandgang tegen het kerkkoor en de kruisjes worden bewaard in een doos. Veertien grafstenen van overleden zusters uit de periode 1660-1769 worden ingemetseld in de buitenmuur van de zuidelijke gang van het kloosterpand. Daarop staan hun naam, sterfdatum en soms de functie. ²¹⁴ In 1964 wordt onder de leiding van de Geraardsbergse architect Philemon Van Der Putten de kerk in orde gesteld en de toren gerestaureerd. Daarbij wordt de noordgevel in zijn oorspronkelijke toestand hersteld, met respect voor de verschillende bouwfases. De ingangsdeur voor de gelovigen wordt niet langer gebruikt. In de plaats komt een spitsboogportaal in de westgevel met aan weerszijden een venster. Het metselwerk in de puntgevel wordt gerestaureerd en het vroeggotische spitsboogvenster krijgt nieuwe monelen en loodglas. ²¹⁵

© ARCHIEF HUNNEGEM

Aankondiging in het weekblad *De Beiaard* van 06-09-1947 over de heropening van het leerwerkhuis – bedoeld wordt de borduurschool.

Vaticanium II

Het tweede Vaticaans Concilie (1962-65), dat het *aggiornamento* of het bij de tijd brengen van de katholieke kerk beoogt, beïnvloedt ingrijpend het kloosterleven. Het getijdengebed en de kledij worden aangepast en door de plaatsing van een nieuw altaar in het midden van de kerk draagt de priester de mis op met het gezicht naar het volk. Een andere vernieuwing is het gebruik van de volkstaal.

In Hunnegem, van oudsher een Franstalig bolwerk, zijn de voorgaande jaren al de eerste stappen in die richting gezet. In 1958 wordt de eerste Nederlandse retrace gepreikt. Vanaf 30 oktober 1960 wordt het *Martyrologium* in het Nederlands gelezen bij het begin van het avondmaal en met ingang van Kerstmis 1966 wordt in toepassing van de conciliebesluiten het officie gedeeltelijk in het Vlaams en het Latijn gelezen. *C'est très difficile*, noteert de kroniekschrijfster. Wanneer de zusters op 30 november 1968 het officie van de Advent beginnen volgens de nieuwe liturgie, maakt zij haar beklag: *c'est ennuyeux de devoir le dire en flamand et une partie en latin et puis en flamand. Rien ne suit. Il faut le prendre à*

plusieurs endroits et dans différents livres ou mieux ce ne sont pas des livres, mais par parties et non imprimé mais tapé à la machine. Les pages sont irrégulièrement rassemblées; enfin c'est une misère, grande misère. ²¹⁶

Wanneer zuster Lutgarde Torrekens in 1973 van haar ouders een wagen krijgt, staat zij in voor het vervoer buitenhuis, in de plaats van familieleden van de priorin of buitenstaanders. Het betreft vooral het bezoek van zieke zusters aan dokters-specialisten.

350-jarig bestaan

In 1974 zet de kloostergemeenschap haar beste beentje voor bij de viering van haar 350-jarig bestaan. Anselm Hoste, de voormalige abt van de abdij Steenbrugge, schrijft een 200 bladzijden tellende monografie en in de aanloop naar het jubileum wordt de infrastructuur op punt gesteld. Er komt een nieuwe verlichting en in het kloosterpand worden 23 gepersonaliseerde glasramen aangebracht die verwijzen naar de priorinnen die Hunnegem hebben bestuurd. De ontwerpen van Antoine Maes worden uitgevoerd door sierkunstenaar Rogier Vandeweghe uit Brugge. ²¹⁷

Architect Antoine Maes, een monnik van de abdij van Dendermonde, leidt verder de restauratie van de kerk. Het koor wordt heringericht overeenkomstig de besluiten van het Tweede Vaticaans Concilie. De belangrijkste ingreep is de inrichting van een koorgestoelte voor de zusters. Dat is afkomstig van het Carmelietessenklooster in Ath. Een deel van de neogotische muurschilderingen worden overschilderd in een neutrale tint en het devotiebeeld wordt verplaatst. Door de verwijdering van de grille uit 1887 verliest de priorij definitief haar karakter als slotklooster. In de plaats komt een houten beglaasde wand in overeenstemming met de restant van de 19de-eeuwse scheidingswand. Want het (vroegere) zusterkoor wordt omgevormd tot de Paxzaal, een permanente tentoonstellingsruimte. Ten slotte wordt de oostelijke vleugel van de pandgang omgevormd tot een ontmoetingsruimte. Een tentoonstelling met waardevolle stukken over het Benedictijns leven uit binnen- en buitenland lokt duizenden bezoekers.

Opening van de tentoonstelling 250 jaar priorij Hunnegem. Van links naar rechts staan: Monseigneur De Kesel, burgemeester Adrien Van Heuverswyn, minister van Cultuur Rika De Backer, Sunny Beys, priorin Agnes Torrekens Gustave Van Den Berghe.

© ARCHIEF HUNNEGEM

Een blik op de tentoonstelling met centraal het originele devotiebeeld van Onze-Lieve-Vrouw van Vrede en daarboven het wapenschild met de tekst *In domo tua – In uw huis*.

Als bekroning van de viering van het 350-jarig bestaan wordt op 23 en 24 oktober 1976 in de Paxzaal een voorlopig postkantoor ingericht naar aanleiding van de uitgave door de Regie van Posterijen van een postzegel ter waarde van 4,5 frank. Die toont links een tekening van de westgevel van de kerk en het priorijgebouw, geïnspireerd op een aquarel van Herman Verbaere, en rechts devotiebeeld van Onze-Lieve-Vrouw van Vrede. Tezelfdertijd vindt een filatelistische tentoonstelling plaats met de postzegelverzameling van priorin Agnes Torrekens. In 1980 wordt ook een postzegel van de heilige Benedictus in de priorij voorgesteld.

Teruggang

En in februari 1977 vindt in het kloosterpand een tentoonstelling plaats van Gies Cosijns en later stelt ook Noëlla Adams haar werken tentoon.

Ondertussen ruimen de 24 oude cellen van de zusters plaats voor dertien grotere en meer comfortabele kamers.²¹⁸ Op dat moment is de teruggang onomkeerbaar. Het aantal religieuzen daalt door het gebrek aan nieuwe roepingen, de laatste intreding dateert van 1958, de uittreding van twee zusters en het overlijden van de oudere medezusters. In 1981 vraagt priorin Torrekens nog aan de Gentse bisschop *de nous aider en envoyant 2, 3 ou plus de religieuses qui pourraient vivre avec nous notre vie bénédictine*.²¹⁹ Door die ontwikkeling nemen ook in de school leken de plaats in van de gepensioneerd zusters. Overigens gaan binnen de congregatie al langer stemmen op om zich niet langer in te laten met het onderwijs. In 1929 vraagt priorin Justine De Clerck aan de Gentse bisschop om de school en het pensioonaat af te stoten zodat de priorij opnieuw een contemplatief klooster wordt. Die houdt de boot af omdat het niet mogelijk is om

de novicen die een onderwijs-opleiding volgen een contemplatief leven te laten leiden – *pour les diriger uniquement vers la vie liturgico-contemplative*.

Hij dringt er op aan om over die vraag met niemand te spreken: noch met haar medezusters, noch met buitenstaanders.²²⁰ Die denkpijpe wordt al vlug verlaten en ook de volgende decennia leggen de zusters zich toe op het onderwijs.

In oktober 1986 stort de muur die de priorij omringt over een afstand van vijftien meter in na de aanleg van collectorbuizen in de omgeving. Op andere plaatsen is de muur gescheurd, de kelders lopen onder en de grot van de heilige Benedictus dreigt in te storten. Opmerkelijk is dat de restanten van de middeleeuwse stadswallen uit 1332 overeind blijven.²²¹ *Dit wordt wellicht mijn laatste vleugelslag*, zegt de negentigjarige priorin Agnes Torrekens naar aanleiding van een tentoonstelling in de jaarwende 2006-2007. Naast merkwaardige kerststallen wordt in samenwerking met de Filatelieclub Geraardsbergen opnieuw haar unieke postzegelverzameling tentoongesteld.

De toeristische postzegel van de priorij is gebaseerd op een aquarel van Herman Verbaere. Bij de voorstelling wordt die afgestempeld met het nieuw ontworpen schild van Hunnegem.

Die bevat alle postzegels van het Vaticaan, de Ridders van Malta, de abdijen van de Benedictijnen en de befaamde Christkindl-afstempelingen, afkomstig van het gelijknamige bedevaartsoord in Oostenrijk. Verder wordt een nieuw bedevaartvaantje uitgevaardigd naar een ontwerp van kunstenaar Luc Ameel uit Poperinge en wordt de *Cuvée Hunnegem* gelanceerd, een witte en rode wijn.²²²

Wanneer de priorin kort daarop overlijdt, wordt zij opgevolgd door haar nicht, Lutgarde Torrekens. Eind december 2008 verlaten de zusters de priorij van Hunnegem, waarna die wordt verkocht.²²³

Priorin Agnes Torrekens in oktober 1986 bij de ingestorte omheiningmuur.

Les Ceremonies pour
RECEVOIR LES SŒURS
laies a la vestition.

SI SACERDOS

Celebraturus est missam ita maneat
donec absolverit: **Si vero non sit celebra-**
turus. primū factā reuerentiā coram alta-
ri. postea coram Sacerdote, genuflexa
ante eū interrogatur gallice

Que demandē vous :

ET IPSA:

Monsieur Je demande d'estre receüe
en la Religion, & Conuersation des
Religieuses du Glorieux Pere **SAINCT**
BENOIST.

ET TUNC SACERDOS DICAT.

Saurez vous bien obseruer la maniere
de viure de **Saint Benoist** & de ses
Religieuses?

8. Rijk monastiek leven

De zusters volgen de regel van Benedictus en onderhouden contacten met andere kloosters van hun spiritualiteit. De originele statuten van 1615 ondergaan in de loop der eeuwen geen fundamentele veranderingen. Aan het hoofd staat de priorin. Zij wordt bijgestaan door de Raad en de *officiales* die deeltaken uitvoeren. Daarnaast is een belangrijke rol weggelegd voor de biechtvader of geestelijke directeur. Tijdens hun opleiding worden de kandidaten na het doorlopen van het postulaat en het noviciaat geprofest. In het gebedsleven staat het getijdengebed centraal. De zusters leggen de geloften van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid af en beoefenen de kloosterlijke deugden. Naast het kapittel, dat de discipline opvolgt, is er ook ruimte voor rust en recreatie. Belangrijk is het bewaren van het kloosterslot.

In de voetsporen van Benedictus

De regel van Benedictus

De heilige Benedictus (480-547) wordt geboren in Nursia, nabij de Italiaanse stad Perugia. Hij leeft als kluizenaar en wordt abt van het klooster in Subiaco nabij Rome. Later sticht hij een gemeenschap in Monte Cassino. Benedictus is een van de invloedrijkste geestelijken van de middeleeuwen door zijn kloosterregel, de *Regula Benedicti*. De basispijlers zijn het afleggen van de drie geloften – armoede, kuisheid en gehoorzaamheid – en een evenwichtig leven van acht uur bidden, acht uur handenarbeid en acht uur rusten. Bid en werk – *ora et labora*, luidt het devies. Naast de deelname aan de diensten van het koorgebed, verspreid over de dag, leggen de monniken zich toe op de *lectio divina* of het mediterend lezen van de Bijbel en de kerkvaders. Verder voorziet elke kloosterstichting in de eigen behoeften. De als evenwichtig ervaren *Regula Benedicti* groeit uit tot de standaard van het monastieke leven in West-Europa. In 1964 roept paus Paulus VI Benedictus uit tot de patroonheilige van Europa. Benedictus heeft een bijzondere band met zijn (tweeling)zuster, de heilige Scholastica die wordt beschouwd als de eerste benedictines.

Detail van schilderij van Benedictus. De abtsstaf en boek verwijzen naar zijn regel. Bovenaan staat de tekst Vera effigies – Het ware Gelaat. Het schilderij is waarschijnlijk een gift van Dom Leander Cambier, een monnik van de Sint-Adriaansabdij en de biechtvader van de zusters. ²²⁴ (Kunstverzameling van de priorij)

Beeld van de heilige Scholastica in de Hunnegemkerk. Voor haar bestaat een grote verering in de kloosters van de Benedictinessen. Zij draagt het zwarte ordekleed en wordt voorgesteld al stervende. De duif op haar linkerschouder verwijst naar het visioen waarin de dood van Scholastica aan haar broer Benedictus wordt geopenbaard. (Kunstverzameling van de priorij)

Versnipperde organisatie

De spiritualiteit van de Benedictijnen, zoals de volgelingen van Benedictus worden genoemd, verspreidt zich in een snel tempo over Europa. Meest invloedrijk is de orde van Cluny, waarmee in het begin van de twaalfde eeuw 1.200 abdijen en kloosters zijn verbonden. Later kennen de Cisterciënzers veel bijval. Zij pleiten voor een strenge levenswijze en een strikte toepassing van de regel van Benedictus. Ondanks de pogingen van onder andere paus Benedictus XII en het Concilie van Konstanz (1414-1418) om een hiërarchische structuur uit te bouwen, blijft de orde van de benedictijnen, de *Ordo Sancti Benedicti* (OSB), een federatie van congregaties en zelfstandige kloosters. Elke stichting maakt deel uit van de congregatie van het moederklooster waaruit zij is ontstaan of waarbij zij is aangesloten. Hunnegem maakt deel uit van de Observante Benedictinessen met het moederklooster in Douai (Noord-Frankrijk).

Geestesverwanten

De zusters van Hunnegem onderhouden nauwe contracten met het klooster van Arras, van waaruit de priorij is ontstaan, en met het moederklooster

in Douai. Ook bestaat een warme band met andere stichtingen van de benedictijnse spiritualiteit. Zo schenkt de nabijgelegen adellijke abdij van Ghislenghien belangrijke giften.²²⁵ Op 2 april 1667 maakt Isabella Borluut, een telg uit een van de oudste Vlaamse adellijke geslachten, de overstap van Ghislenghien naar Hunnegem. De uit Hunnegem afkomstige zuster Gertrude Duart wordt op 29 januari 1661 de nieuwe abdis van Sint-Amands. Vóór haar weigert zuster Claire Place die benoeming, *ce qui est bien rare*.

Verder worden nauwe contracten onderhouden met de mannelijke tak van de beweging, vooral dan de naburige Sint-Adriaansabdij. Hun *scriptorium* of schrijfcentrum, regelmatig duikt de naam op van kopiist Gregorius Miele, voert meerdere opdrachten uit. Na de opheffing van de abdij in 1796 komen twee schilderijen en een aantal boeken in Hunnegem terecht.

Dom Benedictus van Haften (+ 1648), de proost van de abdij van Affligem, is zijn leven lang een weldoener van Hunnegem. Zijn leerling, Dom Odo Cambier, treedt in zijn voetsporen. Zijn broer, Charles Cambier, een monnik van de Sint-Adriaansabdij, is biechtvader in Hunnegem. Een andere monnik van Affligem, Dom Robertus Estrix, schenkt de zusters een grote geldsom en drie glasramen. Verder geven in het midden van de 17de eeuw twee novicen van Affligem geld aan de priorij naar aanleiding van hun professie.²²⁶ In de 20ste eeuw staan monniken van de Franstalige abdijen van Maredsous, Leuven en Zevenkerken-Brugge de zusters spiritueel bij. Dom Columba Marmion, de abt van Maredsous, geeft een conferentie in november 1911. In 1925 wordt de jaarlijkse retraite gepreekt door Dom Idesbald van Houtryve van de abdij Keizersberg in Leuven en in 1934 en 1944 is het de beurt aan Dom Anselmus Veys van de Sint-Andriesabdij in Zevenkerken.

Na het Tweede Vaticaans Concilie woont de priorin de vergaderingen bij om hun regel aan te passen *à notre temps moderne d'après les directives données par le Concile*. Op 1 maart 1977 bezoekt primaat Weakland van de benedictijnenorde op zijn tocht langs de Benedictijnenkloosters ook Hunnegem.²²⁷

De priorij telt voor de Franse Revolutie niet meer dan 24 religieuzen. Dat aantal verdubbelt in het begin van de 20ste eeuw. In 1890 is priorin Benoîte D'Hooge (zie foto) omringd door dertig zusters, onder wie vier novicen.

Statuten

De kloosters van de Observante Benedictinessen volgen de in 1615 door paus Paulus V goedgekeurde *Constituties van Onze-Lieve-Vrouw van Vrede in Douai*.²²⁸ Aartsbisschop Jacobus Boonen bepaalt in de oprichtingsoorkonde dat de zusters ertoe gehouden zijn de constituties toe te passen in een strenge clausuur.²²⁹

Na de heroprichting van de priorij in 1816 worden summiere nieuwe statuten opgesteld om een erkenning te bekomen van de Hollandse regering. (zie hoger blz. 72) Later volgen aanpassingen door de Gentse bisschop Delebecque in 1851,²³⁰ vicaris-generaal Van Crombrugghe in 1931²³¹ en in het archief bevinden zich ook enkele jongere versies.²³²

Inhoudelijk blijven de statuten vasthouden aan de strenge observantie zoals die is vastgelegd in de originele constituties. De aanpassingen hebben vooral betrekking op de taakhoud van de verantwoordelijke functies. Die nemen in aantal toe wegens de verdubbeling van het aantal religieuzen.

Interne relaties

De kloostergemeenschap die koorzusters en wer kzusters telt, wordt geleid door de priorin. Zij wordt in het bestuur bijgestaan door de Raad en de officiales: de subpriorin, de cellière, de novicenmeesteres, de portierster en de verantwoordelijken voor de infirmerie, de sacristie en het linnengoed. Verder is een belangrijke rol weggelegd voor de biechtvader of geestelijke bestuurder. De (aarts)bisschop of de door hem aangeduide vertegenwoordigers visiteren de priorij en leiden de driejaarlijkse verkiezingen. Uitzonderlijk vindt een buitengewone canonieke visitatie plaats. Met dat doel verblijft Dom Bruno Groenendaal van de abdij Zevenkerken van 31 mei tot 2 juni 1949 in de priorij.

Koorzuster en wer kzuster

De statuten van Douai maken een onderscheid tussen de koorzusters en de *conversen* of wer kzusters. Daarachter schuilt ook een sociale stratificatie. De eerstgenoemden zijn doorgaans afkomstig uit de begoede milieus. Binnen de congregatie is het aantal *conversen* beperkt. Zij hebben dezelfde rechten en plichten en volgen dezelfde levenswijze, maar de statuten worden minder streng toegepast.

Van de *conversen* wordt verwacht dat zij hun taken in de keuken en bij het onderhoud vlijtig en betrouwbaar uitvoeren. Ook zijn zij de koorzusters eerbied verschuldigd.

De *conversen* worden met hetzelfde ceremonieel geprofest als de koorzusters en dragen hetzelfde habijt, evenwel zonder een *coulle* of koorkap. Zij volgen de diensten en geestelijke oefeningen *selon la capacité de leur entendement* en bidden tijdens de getijden een vastgesteld aantal *Onze Vaders*.

Priorin

De Constituties van Douai wijden 26 artikels aan de taak van deze sleutelfiguur. Zij is verantwoordelijk voor de toepassing van de leefregel, heeft de spirituele leiding en staat in voor het dagelijkse beheer. Een goede overste geeft blijk van godsvrucht, bekwaamheid en ervaring; van een diep godsdienstig leven; van wijsheid; en vooral van liefde voor haar medezusters. Zij voert haar opdracht uit met een zachte en een harde hand: *elle ne permettra en la moindre chose que l'ordre soit enfreint*, maar *montrera toujours l'affection d'une bonne mère*. De priorin roept het kapittel samen, gaat voor in de diensten, bezoekt maandelijks elke afdelingen en overlegt met de subpriorin en de Raad. De kandidaat-religieuzen melden zich bij haar aan. Verder is zij verantwoordelijk voor het register van de giften, de persoonsgegevens van de geprofeste zusters en het kasboek. Zij behartigt het algemeen welzijn en heeft bijzondere aandacht voor de zieke medezusters. Elk jaar viert de gemeenschap haar feestdag.

De (aarts)bisschop zit de verkiezing van de priorin voor en wanneer hij zelf niet aanwezig kan zijn, bekrachtigt hij haar benoeming. Dat doet Mgr. Thomas Philippus d'Alsace-Boussu op 15 april 1777 na de herverkiezing van Mechtilde Jouvineau als *wettige moeder ende overste, verleenende haer onse vaderlycke Benedictie met alle de macht ende gesach daerme staende, ende dat voor den tydt vande dry eerstcomende jaeren*.²³³

Die verkiezingen wordt voorafgegaan door een retraite van drie dagen waarbij de gemeenschap 's morgens en 's avonds het *Veni Creator* en de Litanie van Onze-Lieve-Vrouw bidt. Vóór de stemverrichtingen legt de uittredende Moeder een origineel exemplaar van de statuten, de sleutels en de registers in handen van de (aarts)bisschop of zijn vertegenwoordigers. Het tellen van de stemmen gebeurt in aanwezigheid van de twee oudste zusters, waarna de biljetten worden vernietigd. De nieuw verkozen priorin krijgt daarop de statuten, de sleutels en de registers. De (aarts)bisschop zegent haar waarna de priorin knielend de belofte uitspreekt. Vervolgens beloven de zusters hun overste knielend gehoorzaamheid.

Meestal groeit binnen de gemeenschap een consensus over de kandidaat-priorin. In de praktijk komen alleen koorzusters daarvoor in aanmerking. Het Concilie van Trente bepaalt dat zij minstens veertig jaar moet zijn en acht jaar geprofest. In 1637 (Marie-Gabriel de Graef), 1734 (Constance De Pelseneere) en 1906 (Augustine De Meulemeester) wordt een afwijking toegestaan. In het laatste geval gebeurt dat *après 9 jours de délibération*. Doorgaans is die verkiezing de bekroning van een lange carrière. Zo is Thérèse Sulmon voorafgaand al twee jaar subpriorin. Voordien was zij portierster, verantwoordelijke voor de infirmerie, vijf jaar novicemeesteres en leidde gedurende decennia de school en het internaat. *Elle remplit toutes ses fonctions avec une grande activité et sagesse*.²³⁴

Een kandidaat moet twee derden van de stemmen behalen. Pas vanaf de vierde stemronde volstaat een gewone meerderheid. Dat gebeurt bij de verkiezingen in 1950 en 1956. Eénmaal komt een verrassing uit de bus. In 1919 is zuster Justine De Clerck derwijze verrast dat zij een kreet van verwondering slaakt – *La soeur eut une exclamation de surprise*.

Veel priorinnen hebben een lange staat van dienst. Constance De Pelseneere wordt tien keer herverkozen. Cathérine Columbine de Vienne oefent 34 jaar de functie van priorin uit (1674-1708), maar Agnes Torrekens spant de kroon met 51 jaar (1956-2007). Tweemaal wordt een priorin met een tussenperiode herverkozen: Mechtilde Jouvineau oefent die functie uit in de jaren 1708-1720 en 1726-1730, en Augustine De Meulemeester van 1906-1919 en 1941-1956.

Bij een vroegtijdig overlijden van de priorin worden binnen de maand verkiezingen georganiseerd. Eénmaal dient een priorin zelf haar ontslag in. In juli 1881 doet priorin Stanislas Brame dat wegens taalredenen – *éprouvant une grande difficulté pour traiter avec certaines personnes du dehors, a cause qu'elle ne connaissait pas la langue flamande*.²³⁵

Raad

Vier oudere zusters staan de overste bij in het bestuur omwille van hun wijsheid en ervaring – *sagesse et expérience de donner les meilleurs conseils*.²³⁶ Ook nu komen alleen koorzusters daarvoor in aanmerking. De raadsleden worden eveneens om de drie jaar herkozen. De Raad komt een keer per week of om de 14 dagen samen. Op de agenda staan de toepassing van de regel en de statuten, de discipline, de interne spanningen en het officie. De raadsleden zijn gebonden aan de zwijgplicht en zien toe op het behoud van de discipline.

Officiales

Een aantal deeltaken wordt uitgevoerd door *officiales*. Dat aantal neemt vanaf de 19de eeuw toe, parallel met de groei van het aantal zusters. Volgens de regel mag niemand langer dan drie jaar dezelfde functie bekleden, maar in de praktijk blijven sommigen gedurende decennia op post. Tijdens de visitatie van 12 september 1728 maakt zuster Maria-Serephina haar beklag bij de aartsbisschop Thomas d'Alsace-Boussu dat de functies van cellière, portierster en novicemeester te lang door dezelfde personen worden ingenomen.²³⁷

Subpriorin

Zij is de tweede in rang, zit aan tafel rechts van de priorin en geniet dezelfde eer. Ook zij wordt benoemd voor drie jaar. De subpriorin staat de overste bij in de besluitvorming en ziet toe op het naleven van de orde en tucht. Wanneer de moeder belet is of ziek, neemt zij haar functie over. Als econome is de subpriorin belast met de bevoorrading en het stockbeheer en de aanleg van voorraden.

Het sluiten van de deuren na de Completen is haar verantwoordelijkheid. Een keer per jaar stelt zij rekening op van de inkomsten en uitgaven voor voeding, kledij en het onderhoud van het gebouw en maakt een inventaris.

De subpriorin is verantwoordelijk voor de werkverdeling. Zij ziet erop toe dat niemand iets te kort heeft. Een aantal zusters geeft les, terwijl andere worden ingeschakeld bij de huishoudelijke taken, de wasserij en de keuken. De overige zusters doen in de naaikamer of in het werkhuis gemeenschappelijk handwerk ten bate van de gemeenschap. De spreiding van de lasten ontziet de zieke en oude zusters. De zusters werken met vlijt, zorg en spaarzaamheid en heiligen de arbeid door de geest van het gebed.

Verder vallen de *commensalen* of de kostgangers en de infirmerie onder haar bevoegdheid. Zo bezoekt zij tweemaal per dag de zieke zusters. Ten slotte ziet de subpriorin er op toe dat niemand op het gemeenschappelijk middag- en avondmaal ontbreekt, en dat de gesprekken in vrede en vriendschap verlopen.

Cellière of huisbewaarster

De cellière is de derde in rang. Haar opdracht bestaat erin *de gouverner toute la maison*. Zij is verantwoordelijk voor de *conversen* of de lekenzusters en waakt erover dat ze geen zaken doen die hun lichaam of geest te boven gaan – *qui excèdent leurs forces d'esprit ou de corps*.²³⁸ Zuster Gertrude vervult de functie van cellière van 1889 tot 1922.

Novicemeesteres

Minstens 35 jaar zijn en tien jaar geprofest. Dat zijn de voorwaarden om te kunnen worden benoemd tot novicemeesteres. *Son office requiert grande prudence et vertu pour le bien de la discipline régulière*. Het is haar opdracht om bij de postulanten en novicen slechte gewoonten af te leren en hun passies te bedwingen – *de rompre toutes les mauvaises habitudes, mortifier leurs passions*. Het komt er met andere woorden op aan om *de overblijfsels van wereldschen geest (te) verbannen en dezelve (te) bereiden tot waardige Bruiden van Jezus-Christus*.

Tijdens de opleiding gaat grote aandacht naar de initiatie in, en de naleving van de statuten en naar de houding in de slaapzaal, de refter en tijdens de gebedsdiensten. De kandidaat-religieuzen worden geleerd om te mediteren, te bidden, te zingen en te biechten. De novicemeesteres die twee keer per maand verslag uitbrengt bij de priorin, moedigt de postulanten aan om vooruitgang te boeken in het beoefenen van de kloosterlijke deugden in de geest van liefde en zelfverloochening. In voorbereiding van hun inkleding en de professie wordt het ceremonieel ingeoefend. In 1950 is de functie van novicemeesteres voor het eerst vacant bij gebrek aan novicen.

Portierster

De portierster heeft als enige contact met de buitenwereld en doet, indien nodig, de boodschappen. Meestal wordt die taak toevertrouwd aan een oudere zuster. Zuster Marie Scholastica Vervaeke die veertig jaar directrice van de bewaarschool was, wordt na haar pensionering in 1959 aangesteld. In haar vrije uren legt zij zich toe op borduurwerk *car elle était artiste en ce métier*.

Verantwoordelijke voor de infirmerie

Toewijding, geduld en medeleven zijn de belangrijkste kenmerken van de zuster die haar zieke collega's verzorgt. Zij geeft hen eten en zorgt ervoor dat zij voldoende rust krijgen. Hygiëne is van groot belang om de overdracht van besmettelijke ziekten te voorkomen. Wanneer levensgevaar dreigt, worden de dokter, de priorin en de geestelijke bestuurder verwittigd en het sacrament van de ziekenzalving toegediend. Indien nodig wordt bij de zieke gewaakt. Er staat een kruisbeeld en aan de muur hangen prenten met beeltenissen van Jezus en Maria *afin que l'esprit de la malade puisse à cette vue s'élever vers Dieu*.²³⁹

Verantwoordelijke voor de sacristie

De zuster die het altaar klaar zet voor de diensten in de aangepaste liturgische kleuren van het kerkelijk jaar houdt ook een inventaris bij van de benodigdheden voor de liturgie en de missen. Grote zorg krijgen de gewaden, het liturgisch vaatwerk en de koperen kandelaars. De verantwoordelijke voor de sacristie overhandigt de giften van de gelovigen voor de kerk aan de overste. Zuster Hildegarde stelt zich na een ambtstermijn van 33 jaar in 1937 niet langer kandidaat.

Verantwoordelijke voor het linnengoed

Vanaf de 19de eeuw is één zuster verantwoordelijk voor de kledij en het linnengoed, waaronder de rokken en zwarte sluiers.

Dat alles wordt bewaard in een speciale ruimte. De zusters dragen een zomer- en een winterkledij. Het linnengoed van de infirmerie wordt afzonderlijk bewaard. De werkzusters nemen de was en de strijk voor hun rekening.

Keuken en boerderij

De lekenzusters of de *conversen* zijn verantwoordelijk voor het onderhoud van de gebouwen en bereiden de maaltijden. Traditioneel helpen al de zusters mee bij het hooien van het gras en het werk in de moestuin. Zo lezen wij in de kroniek op 4 juli 1962: *Les sœurs et servantes sont très actives au jardin, elles sarclent et binent les légumes. La récolte des fraises diminue. Le jardin a tout de suite un autre aspect*.

Voor het werk in de boerderij komt in 1950 een voltijdse tuinier in dienst. Die neemt ook de zorg voor de dieren voor zijn rekening. De zusters proberen om zoveel mogelijk in de eigen voedingsbehoeften te voorzien.

Op 12 september 1973 wordt *une cuisinière laïque* aangeworven. Zij neemt de taken over van twee oudere zusters: Josephine Van de Capelle, die haar gouden jubileum viert *continue à faire ce qu'elle sait* en zuster Françoise komt nog in de keuken en werkt in de tuin, maar haar gezondheidstoestand gaat achteruit. Op zondag bereiden de priorin en zuster Lutgarde het eten.

Augustus 1955. De zusters helpen bij het keren van het hooi.

Biechtvaders en geestelijke directeurs

Een door de (aarts)bisschop aangestelde priester treedt op als geestelijke leidsman van de zusters, de *comensalen* en de pensionairen. Hij gaat voor in de godsdienstige plechtigheden, bedient de sacramenten, voert de misfundaties uit, helpt de priorin bij het beheer en zit de vergaderingen voor van de Raad.

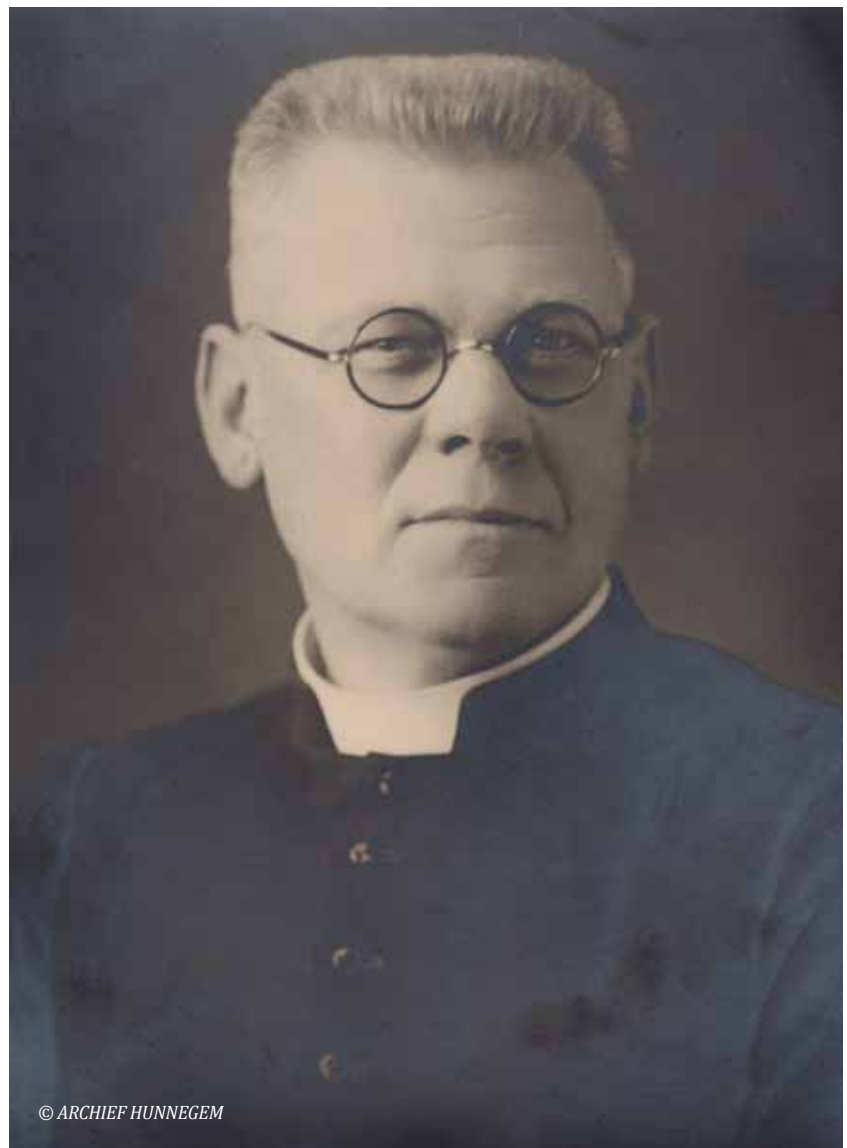
Tot de Franse Revolutie nemen de monniken van de Sint-Adriaansabdij die taak op zich. Hun belangrijkste taak is het horen van de biecht. Hiëronimus Dequanter dient op 20 november 1777 zijn ontslag in. Hij is twaalf jaar ononderbroken elke dag naar de priorij gegaan door duisternis, hagel en sneeuw en vaak versteven van de koude en nat van het zweet – *per tenebras, grandinem et nivem, frigescens saepe et madens*. Zijn werk is nooit door de zusters vergoed. Wel blijft hij nog even in dienst om praatjes in de stad te voorkomen.

Vanaf 1816 krijgen de zusters een geestelijke directeur. Tot 1902 nemen de principaals van het Sint-Catharinacollege deze rol op. Op 14 september 1902, twee maanden voor de benoeming van César

E.H. Camille De Graeve is van 1932 tot 1940 de geestelijke directeur van de zusters.

© ARCHIEF HUNNEGEM

© ARCHIEF HUNNEGEM

De Korte tot pastoor van Waarschoot, wordt priorin Benoîte D'Hooge ontboden bij bisschop Stillemans. Omdat voortaan het heel moeilijk zoude zijn het klooster te doen bestieren door den Principaal van 't Kollegie dringt hij aan op de benoeming van een steeds blijvende bestuurder.²⁴⁰ Ondanks de beperkte financiële mogelijkheden, stemt de priorin in. E.H. Henri Van Der Linden (1902-1909) wordt de eerste voltijdse geestelijke directeur. Hij betreft een woning naast het kloosterpand. Désiré Machtelinckx, die hem in 1909 opvolgt, kan wegens ziekte die functie niet opnemen. Hij komt maar twee keer naar Hunnegem: voor zijn aanstelling en voor de inkleding van een zuster. De man overlijdt zes maanden later bij zijn familie in Haaltert. Zijn opvolger, Jules Van Driessche, blijft in 1910 maar zeven maanden op post, tot zijn aanstelling tot directeur van de zusters Apostolinen in Wetteren. Toch heeft de functie van geestelijk directeur in Hunnegem aanzien. Zo wordt directeur Brys in september 1879 deken van Lokeren.²⁴¹ En directeur D'Haenens wordt in juli 1932 deken van Nederbrakel. Joseph Charita, die op 20 juni 1940 wordt aangesteld, is tevens directeur van de Vakschool van het Sint-Jozefsinstituut – in de volksmond het TISJ.

Op 17 maart, het feest van Sint-Jozef, vierten de zusters en de pensionairen elk jaar het feest van de directeur.

Opleiding van de zusters

Postulaat

Wanneer een kandidate zich aanmeldt, onderzoeken de priorin en de bestuurder of zij geschikt is voor het kloosterleven. Men is kieskeurig bij de selectie.

De zusters aanvaarden zowel meisjes van adel als andere. Wel wordt er rekening mee gehouden om kwalitatieve kandidaten te aanvaarden die hulde kunnen brengen aan Gods glorie en de gemeenschap. Meestal worden de kandidaten uit de beste families gekozen. Die zijn gewoonlijk goed gevoed en wel opgevoed.

Wie binnentreedt, zal de nederigste bedieningen van het huis moeten vervullen. Van deze opdracht zal niemand vrijgesteld worden. Op 18 juli 1869 blijkt dat een toekomstige postulante een voormalige religieuze is *qui est malade surmenée. Il n'y a donc pas question de rentrer. Douce espoir très vite évanoui!*²⁴² De priorin gaat met de kandidate naar het beeld van Onze-Lieve-Vrouw van Vrede in de kerk om eerst van haar de gunst af te smeeken aangenomen te worden.²⁴³

De leeftijdsgrens bedraagt veertien jaar. Daarvan wordt alleen in 1628 afgeweken bij de intrede van de dertienjarige Jenne Delincq.

Het aantal leden van de gemeenschap is niet gelimiteerd. In 1888 is de gemeenschap zo groot geworden dat geen postulaten meer worden aanvaard die elders zijn binnengekomen.²⁴⁴ Het grootste aantal wordt in 1914 bereikt met 47 zusters. Hunnegem is geen adellijke priorij. Wel treden enkele vrouwen van adel binnen, maar de meesten zijn dochters van burgerfamilies of begoede landbouwersgezinnen. Zij betalen voor de Franse Revolutie een dot of een bruidschat van 1.600 gulden. Archiefdocumenten leren ons dat dit niet evident is.²⁴⁵ Soms wordt een rente geschonken, een weiland of landbouwgrond. De betaling gebeurt ter gelegenheid van de professie. Op 12 juli 1717 kunnen de ouders van Marie-Thérèse Du Lenloy de beloofde som niet volledig betalen wegens *het verlies van enkele stukken - ayant perdu des pieces pendant son Noviciat.*²⁴⁶

Veel postulaten treden symbolisch binnen op de feestdagen van Onze-Lieve-Vrouw. Dat zijn 15 augustus, Onze-Lieve-Vrouw Hemelvaart, 8 september, het feest van de geboorte van Maria en 8 december, het feest van Onze-Lieve-Vrouw Onbevlekt Ontvangen. De termijn tussen de intrede en de aanvaarding tot het noviciaat bedraagt aanvankelijk een jaar, maar wordt in het kerkelijk wetboek van 1917 verminderd tot zes maanden.

De kandidaat-kloosterlinge leeft samen met de novicen en woont alle diensten bij, uitgezonderd het kapittel. Zij draagt wereldse kledij en mag gedurende de eerste drie maanden geen bezoek ontvangen of het klooster verlaten.

Noviciaat

De postulante bereidt zich voor op het noviciaat door een geestelijke oefening van drie dagen. Eén maand voor de inkleding wordt op een bijeenkomst van het kapittel de kandidatuur aan het oordeel van de zusters onderworpen. Op basis van een schriftelijk verslag van de priorin duidt de (aarts)bisschop met een commissiebrief een gevolmachtigde aan voor de ondervraging. Volgend op een positief advies – er is geen voorbeeld teruggevonden van het tegendeel – vindt het inkledingsritueel plaats. De priester gaat de postulante afhalen en leidt haar, na de besprenkeling met wijwater, naar het altaar. Zij draagt in de linkerhand een brandende kaars en houdt met de andere hand de stoel van de priester vast. Bij het binnenkomen in de kapel zingen de aanwezigen de antifoon *Veni Sponsa Christi*. Na de vraagstelling houdt de priester een toespraak en wordt het *Veni Creator Spiritus* gezongen. Tijdens de inkleding spreekt hij gebeden uit over het habijt en besprenkelt de postulante met wijwater. Vervolgens ‘kleedt’ de priester de novice en spreekt een gebed over haar uit, geeft haar een kloosternaam en zegent de aanwezigen. Daarna geven de Moeder, de vicares, de novicemeesteres en de raadzusters de novice de vredeskus. Die wordt doorgegeven aan de andere zusters. Een eucharistieviering, het *Te Deum laudamus* en het lof besluiten de liturgische dienst.

Op 28 april 1916 worden bij de inkleding van zuster Gerarda, Clementine De Pelseneer, haar haren geknipt – *pour la première fois on a introduit de couper les cheveux*.²⁴⁷

Het archief bevat 25 handgeschreven ceremonialen van de inkleding en de professie van zusters uit de jaren 1654-1786. Die volgen alle hetzelfde basisschema.²⁴⁸ Het verbod dat de diocesane synode van Mechelen van 1609 instelt op het aanzitten van de ouders, familieleden en vrienden van de novice op een feestmaal wordt in de 18de eeuw niet meer gerespecteerd. Zo specificeert een dot uit 1717 dat de *table de Noviciat* is inbegrepen.²⁴⁹

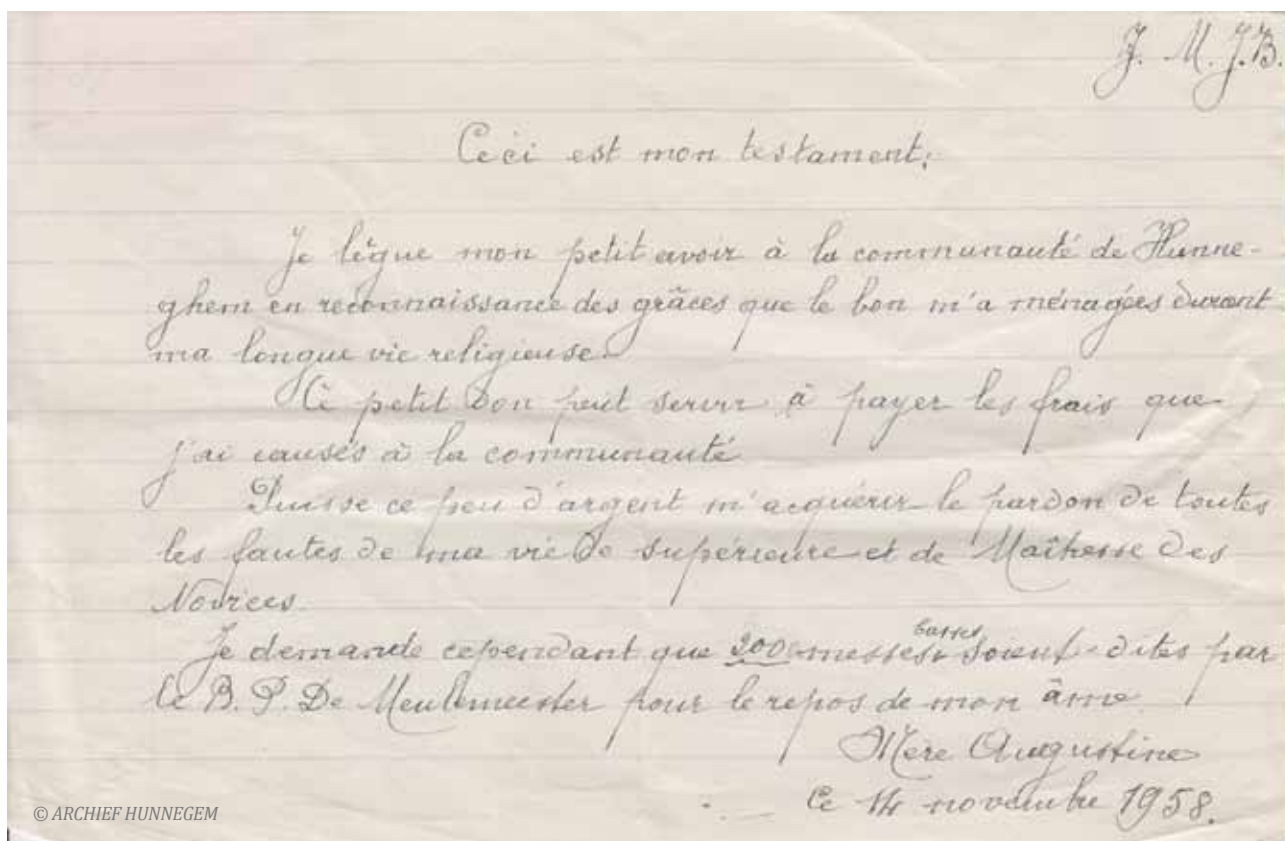
Het noviciaat duurt overeenkomstig de bepalingen van het Concilie van Trente een vol jaar. Traditioneel verloopt dat binnen de beslotenheid van de kloostergemeenschap, en de novicen leven gescheiden van de geprofeste zusters. Tevens is het hen niet toegestaan andere personen dan hun ouders en broers en zusters te spreken, behalve in aanwezigheid van de novicemeesteres. Na negen maanden oordeelt het kapittel bij geheime stemming of de novice tot de professie wordt toegelaten. Zo niet moest zij het klooster verlaten, maar daarvan zijn geen voorbeelden teruggevonden.

Vanaf de oprichting van de priorij is een meerderheid van de zusters niet afkomstig uit Geraardsbergen. Sommigen komen zelfs van ver buiten de grenzen van het bisdom. Een verklaring is dat het pensioonaat een belangrijke rekruteringsbasis vormt. Daarnaast oefent Hunnegem als Franstalig bolwerk in de 17de eeuw een grote aantrekkingskracht uit op meisjes uit Wallonië. Die trend wordt verstrekt door de intrede van familieleden, burens of vrienden van geprofeste zusters. Het visitatieverslag van 1734 bevat klachten over het te groot aantal bloedverwanten onder de zusters.

Tot het begin van de 20ste eeuw is het gebruik van een kloosternaam gebruikelijk. Die verwijst meestal naar een heilige. Vermoedelijk kan de postulante niet vrij kiezen, maar maakt zij een keuze uit een voorgelegde lijst. Vaak neemt een postulante de naam over van een overleden zuster en steeds wordt de voornaam Marie aan de kloosternaam toegevoegd.

Geprofeste zuster

De constituties van Douai uit 1615 bepalen de minimale leeftijd voor de professie op zestien jaar. Na de positieve beslissing van het kapittel bereidt de novice zich voor door te biechten en acht dagen in geestelijke afzondering door te brengen. Vervolgens stelt zij vrijwillig haar testament op en doet afstand van haar bezittingen aan de gemeenschap. Een afgevaardigde van de (aarts)bisschop ondervraagt de novice in de priorij. In de periode 1771-1794 moet de priorin ingevolge een besluit van keizerin Maria-Theresia ook vooraf een bericht sturen naar de advocaat-fiscaal van de Raad van Vlaanderen in Gent, die eveneens zijn instemming moet geven.

Testament van Augustine De Meulemeester, priorin van 1906-1919 en 1941-1946.

Tijdelijke en eeuwige geloften

Het ceremonieel van de professie, dat zich voor het hoogaltaar voltrekt, verloopt op een analoge wijze zoals bij de inkleding. De novice spreekt haar beloften uit met de stoel in de vorm van een kruis over de handen. *Il ne se fera aucunes assemblées de gens ou festins à la profession ou vetition des novices aux despens du couvent*, bepalen de constituties van Douai. Wanneer ouders en vrienden dat willen, vindt een bijeenkomst plaats *hors des limites du monastère*. De religieuzen leggen bij de professie hun eeuwige geloften af. Op 2 januari 1889 beslist de Gentse bisschop Lambrecht dat die voortaan maar vijf jaar geldig zijn en pas na afloop van de tijdelijke geloften worden de eeuwige geloften uitgesproken. Die tijdelijke geloften of het *junioraat*, wordt beschouwd als een tweede noviciaat. Het afleggen van de eeuwige geloften vereist opnieuw een beslissing van het kapittel en het volgen van een retraite van acht dagen. Elk jaar vernieuwen de zusters hun geloften op 11 juni, het patroonfeest van de heilige Benedictus. In voorbereiding daarop geldt 10 juni in de gemeenschap als een dag van grote stilte. In 1951 vraagt zuster Hélène om in plaats van de eeuwige geloften die voor één jaar af te leggen. De directeur kent een periode van zes maanden toe, in de hoop dat zij de regel strikt zal volgen – *qu'elle montrera la constante et fidèle observance de la Ste Règle*.

In- en uittredingen

Tot en met het begin van de 20ste eeuw zijn geen voorbeelden bekend van religieuzen die het klooster verlaten. Zuster Marguerite Marie maakt op 22 september 1922 met de instemming van de paus de overstap van het klooster van de Zusters Augustinessen in Lessen dat is opgeheven. Op 20 april 1925 verlaat de uit Duitsland afkomstige koorzuster Grégoire de priorij na 23 jaar *pour des raisons qui nous ignorons* om binnen te treden in de Abdij van de Benedictinessen van Fiume in Italië. Op 24 november 1912 verlaat zuster Henriette de priorij, vier jaar nadat zij is geprofest. Zij gaat bij haar

zuster wonen in Roeselare. Ook in 1913, 1924 en 1953 keren zusters *terug naar de wereld*. Soms gebeurt dat met slaande deuren. In september 1970 verlaat zuster Alice D'haese de priorij nadat zij eerst van de bisschop een maand verlof heeft gekregen omdat zij bij herhaling de priorin valselijk heeft beschuldigd – *excitée et à plusieurs reprises insulté et fait des reproches mensongères à la R.e Mère*. Zij krijgt het diploma dat zij op kosten van de gemeenschap heeft behaald en 5.000 frank. Bij haar vertrek wordt alles meegenomen, zelfs haar habijt. Dat is geen verrassing omdat niemand haar al sinds jaren een opmerking durft te maken – *Depuis des années personne n'osait lui faire une observation*. In december bezorgt de priorin haar nog 10.000 frank tegen de zin van de meeste zusters – *quoique la plus grande partie des sœurs le lui déconseillait*.²⁵⁰

Jubileum

De zusters leiden een leven van dienstbaarheid en gebed volgens een vast levenspatroon. Het leven in gemeenschap betekent dat zorg wordt gedragen voor elkaar. De zieke zusters worden verzorgd in de infirmerie. Alleen uitzonderlijk verlaat een zuster wegens gezondheidsredenen de priorij. Wanneer de jong geprofeste zuster Wivine, een gediplomeerde kleuteronderwijzeres, in 1910 plots geestesziek wordt, brengt men haar in een dwangbuis over naar het psychiatrisch ziekenhuis in Velzeke – *Sa maladie a provoqué de grandes troubles dans la communauté. Cette maladie est une nouvelle charge pour la communauté qui perd, dans la malade une maîtresse diplômée pour le froebel*.²⁵¹

Een hoogtepunt in het kloosterleven van iedere zuster is de viering van de kloosterjubilea. De viering van 25 professie verloopt volgens een vast schema. Na een mis waarbij de jubilaris op een gedecoreerde troon zit, huldigen de medezusters haar in het versierde klooster. In de spreekplaats gaan de familieleden en de genodigden aan tafel en de jubilaris neemt aan de tafel plaats naast van de priorin. Tijdens de vespers wordt voor haar een gebed opgedragen en het *Jubilate* gezongen. Traditioneel krijgt zij als geschenk een nieuwe missaal. Er wordt een huldegedicht voorgelezen en de zusters zingen een gelegenheidslied. Na het avondmaal in de zaal van de pensionairen besluiten de Completen deze heuglijke dag. 's Anderendaags vindt een viering plaats binnen de gemeenschap. En bij het gouden jubileum van zuster

29 augustus 1911. Viering van het gouden kloosterjubileum van zuster Benoîte van het Heilig Sacrament. Zij is priorin van Hunnegem van 1886 tot 1904.
© ARCHIEF HUNNEGEM

15 augustus 1976. Gouden kloosterjubileum van zuster Anselma. Al die jaren verzorgde de gevierde zuster in de Priorijschool de muziek en zangopleiding van de kinderen en begeleidde aan het orgel in de kloosterkerk de goddelijke diensten.²⁵⁴ Zij is omringd door priorin Torrekens, haar broer, pater dominicaan Gallet, directeur Gabriels en prior Hoste van de abdij van Steenbrugge.
© ARCHIEF HUNNEGEM

Alphonse in 1892 krijgt de familie uitzonderlijk de toelating van de bisschop om het klooster te betreden. De gemeenschap nuttigt gedurende drie dagen de maaltijden in de Labeurzaal en gedurende acht dagen wordt om vier uur 's namiddags *plusieurs séances* gegeven, wat een aanpassing van het uurschema van de Vespers en de Completen inhoudt.²⁵² Bij het gouden jubileum van zuster Scholastica op 26 augustus 1968 zitten de zusters voor het eerst mee aan tafel met de genodigden.²⁵³

Dodenofficie

Een ernstige ziekte kloosterlinge wordt in de infirmerie het Heilig Oliesel toegediend in aanwezigheid van haar medezusters. Tot haar overlijden bidden de zusters elke dag de litanie van Onze-Lieve-Vrouw, het rozenhoedje en het kruisgebed. Het ceremonieel bij het overlijden voorziet in taken voor de ziekenverzorgster en de kosterin.²⁵⁵ Haar lichaam wordt opgebaard in kloosterkledij, met een kruisbeeld en de tekst van de geloften in de hand. De uitvaartplechtigheid gebeurt voor alle religieuzen op dezelfde manier. Gedurende een maand blijft de plaats van de overledene onbezet. In de kapel hangt op haar stoel een vool en een kruisbeeld, en op haar bord in de refter een exemplaar van de regel en een kruisbeeld. Voor de overleden ouders van een kloosterlinge vindt een gebedswake plaats en bij het afsterven van een ander familielid blijven de religieuzen in rouw tot de dag van de begrafenis.

Voor elke overleden zuster worden dertig missen opgedragen, waaronder een plechtige mis op de dag van haar intrede, haar verjaardag en op de derde en de dertigste dag na haar overlijden. De gemeenschap bidt drie keer per jaar een rozenkrans voor de overleden zusters en het officie van de overledenen: voor de bisschoppen en de biechtvaders-bestuurders (op Driekoningen), de weldoeners (de zondag van Septuagesima), de priorinnen (de feestdag van de heilige Michaël) en de ouders van de zusters (de feestdag van de heilige Andreas).

Bij het overlijden van zuster Marie Claire in maart 1971 – zij is zestig jaar geprofest en veertig jaar schoolhoofd – zitten de zusters voor het eerst mee aan tafel met de familie voor de rouwmaaltijd.

Gebedsleven

Volgens de regel van Benedictus wijden de religieuzen zich acht uren per dag aan het gebed. Het fundament daarvan vormt het getijdengebed. Verder gaat grote aandacht naar de viering van de sacramenten en het gebed bij het opstaan, tijdens de maaltijden, op het werk en voor het slapengaan. De zusters leggen zich toe op de meditatie en het gewetensonderzoek de *lectio divina*: het mediterend lezen van de Bijbel en de geschriften van de kerkvaders. Verder vinden retraites en recollectiedagen plaats en door de gebedsbroederschappen met andere kloosters en abdijen voelen zij zich verbonden met andere contemplatieve gemeenschappen.

Een aantal conferenties van Anne Scudamore, de eerste priorin, beklemtonen het leven van voortdurende bekering om tot volmaaktheid te komen.²⁵⁶

Getijdengebed

De hoeksteen van het gebedsleven is het getijdengebed op vastgelegde tijdstippen in de kapel. Behalve bij ziekte of met de toelating van de priorin woont iedereen de diensten bij. Die verlopen volgens een vast ceremoniaal.²⁵⁷ De dagindeling, die in de loop der eeuwen heel wat kleine wijzigingen ondergaat, is opgebouwd rond de:

- ° Laudan en de *kleine uren* Priem en Terts na het opstaan
- ° Misviering
- ° Sext voor het middageten
- ° None na het middageten
- ° Vespers als avondgebed
- ° Completen als dagsluiting.

Na de zegen van de priorin gaan de zusters naar de slaapzaal.

De klokken die volgens een vast stramien worden geluid, roepen de zusters op voor de dienst.²⁵⁸ Zij treden in twee rijen naar voren in het koor, met de jongste zusters eerst en maken een diepe buiging alvorens zich naar hun plaats te begeven. De priorin geeft een teken bij het begin van de dienst en na afloop keren de zusters in dezelfde volgorde terug. Tal van bepalingen beklemtonen het belang om met volle aandacht, luidop en met een goede articulatie te bidden – *L'office se lira gravement et modestement avec bonne composition extérieure du corps avec pauses à voix haute et intelligible. Lire distinctement et prononcer les paroles en manière décente.*

De zusters volgen het Romeins officie, maar schakelen in 1649 over naar dat van de Benedictijnen. Voor de zeventien koorzusters moeten slechts zes nieuwe brevieren worden aangekocht. De abt van de Sint-Adriaansabdij schenkt er vijf en biechtvader Odo Cambier zes oude exemplaren.²⁵⁹

Omdat het breviergebed in het Latijn wordt gelezen, bidden de zusters die niet kunnen lezen of het Latijn onmachtig zijn, de getijden van de paternoster. In 1880 wordt het ceremoniaal van het officie aangepast volgens dat wat gangbaar is in de abdij van Dendermonde. Dit houdt in dat de Completen voortaan volgen na het avondgebed en de Laudens vinden voortaan plaats om 4.40 uur 's morgens.²⁶⁰ In de jaren 1960 worden de Laudens verlaagd naar 5.00 uur en in toepassing van het Tweede Vaticaans Concilie wordt de Priem geschrapt. Doorgaans vindt 's morgens een *messe basse* of een gelezen mis plaats. Alleen tijdens de zon- en feestdagen is er een gezongen hoogmis.

Sacramenteel leven

Eén keer per week biechten de zusters en ontvangen de 2e communie. Dat gebeurt ook op de feesten van Onze-Lieve-Vrouw en van de kerk, zo vaak de overste dat wil – *autant de fois qu'il plaira à la supérieure.*

Als sacrament van de vrede, vergiffenis en verzoening bekleedt de biecht een belangrijke plaats in het monastieke leven. Tijdens het biechten hangt een voile voor de grille. In toepassing van de besluiten van het Concilie van Trente hoort tijdens de *quaterntemperdagen* – de vier keer per jaar terugkerende boetedagen in december, maart, de week van Pinksteren en september – een buitengewone biechtvader de biecht bij alle zusters.

De zusters lezen het officie in het neogotische zusterkoor. Die ruimte wordt in 1974 omgevormd tot de Paxzaal, een permanente tentoonstellingsruimte.

Gebed, meditatie en gewetensonderzoek

Een kloosterlinge wekt haar medezusters met de woorden *Benedicamus Domino*, waarop die *Deo gratias* antwoorden. 's Morgens is na de Laudens voorzien in een meditatie en de evaluatie van de gemaakte voornemens gebeurt één of tweemaal per dag tijdens het gewetensonderzoek. De zusters bidden voor elke maaltijd de psalm *De Profundis* en het gebed voor de gelovige zielen, waarna de zegening van de tafel volgt. Tijdens het eten luistert men in stilte naar de geestelijke lezing. Vanaf de jaren 1960 wordt tijdens het avondmaal voorgelezen uit de regel en de martyrologie: de biografie van de martelaren.

Naast de maaltijden 's morgens, 's middags, het vieruurtje en 's avonds is het de religieuzen niet toegestaan in de keuken te komen. Zij helpen volgens een beurtrol bij het onderhoud van de eetzaal, het dekken van de tafels en het op- en afdienen van het eten. De moeder geeft een teken bij het begin en het einde van de maaltijd. Wanneer een zuster te laat komt, krijgt zij aan de tafel de laatste plaats. Tijdens de dagelijkse werkzaamheden zijn eveneens gebedsmoment ingebouwd. Zo lezen de zusters luidop het drie-uurgebed: vijfmaal *Onze Vader* en *Wees Gegroet*. Het christocentrisme of het centraal stellen van de Christusfiguur in de regel van Benedictus leidt in de 17de eeuw tot een godsvrucht voor de lijdende Christus. Priorin Marie-Joseph Lefebure (+ 1675) bezit de 'gave van de tranen'. Na het ontvangen van de hostie is zij *toute perdue en luy et toute fondue en larmes de douceur*. De mystiek begaafde zuster Barbara Maudens krijgt een zijwonde wegens haar devotie tot het Heilig Hart van Jezus.²⁶¹ Overigens voorzien de eerste statuten in de lichaamskastijding omdat die de geest verheft. Wel wordt erover gewaakt om buitensporigheden te vermijden. De zusters gebruiken de geselroede op vrijdagavond, elke maandag en woensdag tijdens de vasten en de advent of wanneer de priorin dat toestaat.

Vanaf 1974 lezen de zusters het officie in het koor van de kerk.

Gebedsbroederschappen ²⁶²

In de periode 1631-1702 sluit de priorij gebedsbroederschappen met elf kloosters en abdijen. Met uitzondering van de paters Miniemen van Geraardsbergen (1649) gaat het telkens over stichtingen van de Benedictijnse spiritualiteit. Dat gebeurt onder andere met het moederklooster in Douai (1661), het dochterklooster van Dendermonde (1662), het klooster van Arras van waaruit Hunnegem is opgericht (1672) en de abdij van Ghislenghien (1688). Een gebedsbroederschap behelst het wederzijdse engagement om een aantal missen te vieren en vastgestelde gebeden te reciteren bij het overlijden van een van de leden. Vanuit het slotklooster van Hunnegem komt daardoor een spirituele verbondenheid tot stand met geestesverwanten.

Op 2 augustus 1863 treedt de priorij toe tot het Apostolaat van het gebed. Die godsdienstige vereniging draagt door het gebed bij tot het apostolaat van de kerk in de missies. Hun tijdschrift, dat wereldwijd wordt gepubliceerd, beveelt maandelijks twee gebedsthema's aan. Het archief van Hunnegem bewaart een ledenlijst van de periode 1866-1909. ²⁶³

Recollectie, retraite, missie en bedevaart

Tijdens de maandelijks recollectiedagen overlopen de religieuzen in stilte de voorbije periode.

De bestuurder of een predikant houdt een bezinning en de gebedsdiensten verlopen zoals op zondag.

De ogenblikken van vrije tijd worden gevuld met geestelijke lezingen en gebed.

Tweemaal per jaar, met Pasen en in augustus, volgen de zusters een retraite of een bezinningsperiode van drie tot vier dagen. Op de laatste dag vernieuwen de zusters hun geloften. Wanneer Dom Albert van de abdij van Affligem in 1962 de retraite preekt, is de kroniekschrijfster weinig enthousiast: *Les sermons et conférences étaient des causeries sans rapport à la vie spirituelle, ni aux règles et constitutions. Espérons que Dieu, qui est la bonté même, suppléera à ce qui a manqué.*

Elke eerste zondag van de maand wordt in de kerk het Heilig Sacrament uitgestald en in voorbereiding van Pasen wordt een octaaf gepredikt. In het begin van de twintigste eeuw vindt elk jaar een missie plaats. Pas na het Tweede Vaticaans Concilie stelt de kerkelijke overheid zich niet langer terughoudend op in verband met het bijwonen van bedevaarten. Zo bezoeken de zusters de mariale bedevaartsoorden van Banneux en Beauraing. Op 14 juli 1965 vertrekken vier zusters voor het eerst op bedevaart naar Ars, La Salette en Lourdes.

Religieuze feesten

Ankerpunten in het gebedsleven zijn de viering van de hoogdagen. Kerstmis en Pasen, waarop de geboorte en de verrijzenis van Christus wordt gevierd, worden voorafgegaan door respectievelijk de Advent en de Vasten, perioden van bezinning, gebed en ontbering. De kerkelijk kalender bevat tal van andere vieringen, waaronder de bidweek voor de eenheid van de christenen, en elke eerste zondag van de maand wordt het Heilig Sacrament uitgestald.

De mariale feesten worden met luister gevierd: de *Annunciatie* of de aankondiging van de geboorte van Jezus aan Maria op 25 maart, de geboorte van Maria op 8 september en het feest van Maria Onbevlekt Ontvangen op 8 december. De meimaand is de Mariamaand en juni is de maand van het Heilig Hart van Jezus. De gemeenschap herdenkt elk jaar ook de feestdagen van de heiligen Amandus (6 februari), Jozef (19 maart), Benedictus (21 maart) en Petrus en Paulus (29 juni).

Op Palmzondag vindt elk jaar een processie plaats in het klooster en de kerk en in de maand juni nemen de zusters deel aan de processie van het Heilig Sacrament tot die in de jaren 1960 wordt afgeschaft.

Op 15 augustus komt de processie van Onze-Lieve-Vrouw Hemelvaart langs de priorij. Elk jaar gaan de zusters en de pensionairen, eerst in de meimaand en later de dag voor Pinksteren op bedevaart naar de Oudenberg. Bijzondere gebeurtenissen zijn de Eerste Communie van de zevenjarige leerlingen van de lagere school en het vormsel dat de bisschop of zijn plaatsvervanger na de Plechtige Communie toedient.

K E R K VAN HUNNEGHEM

Te beginnen van Zondag 1^e Paaschdag
tot den Zondag van Beloken Paschen, zal
er in de Kerk van Hunneghem eene

RETRAITE

gepredikt worden door de Eerw. PATERS
REDEMPTORISTEN, om de geloovigen te be-
reiden tot den Paaschplicht.

Eerste Sermoen Zondag
1^e Paaschdag onder de mis
van 6 1/2 ure.

Verdere schikkingen zullen later aangekondigd worden.

Drukkerij M. VANDE MAELE & ZOON, Karmeliefenstraat, 8, Geeraardsbergen.

Kloostergeloften

De regel van Benedictus voert de kloostergeloften van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid in. De zusters aanvaarden een vrijwillige onthechting in de zin van een eenvoudige en sobere levenswijze en het weren van luxe. Persoonlijk bezit is niet toegestaan en de zusters aanvaarden het gemeenschappelijk karakter van de goederen. Daarover zeggen de statuten van Douai: *Observer la vrai pauvreté. Rien avoir de propre ni aussi disposer de quelque chose. Il ne sera permi de garder quelque argent ou autre chose de précieux. On ne receverat aucune chose de ses parents ou amis, que ce soit, chose petite même obliger d'appliquer à la communauté.*

De zusters ervaren de *trouwe maagdelijkheid* als een genade die het hart op een uitzonderlijke wijze vrijmaakt voor een grotere liefde tot God en de mensen. Wegens de *pureté de l'ame et du corp* vermijden zij elke daad die strijdig met het zesde en het negende gebod, en hoeden zij zich voor het sluiten van bijzondere vriendschappen met mannen – *faisant autant qu'il leur est possible les regards des hommes*. Zij verlaten het klooster niet en de omgang met leken wordt beperkt. *Vermits in het religieuze leven elkeen aan zichzelf verzaakt heeft en zijn wil in handen van God heeft gelegd, moet een zuster aanvaarden dat zij geleid wordt door een Overste, die zij zal zien als de plaatsvervanger van God.* De religieuzen aanvaarden het gezag van hun superieuren: de (aarts)bisschop, de geestelijke bestuurder, de priorin en de *officialen* en voeren hun richtlijnen en opdrachten uit.

Kloosterlijk slot

De priorij van Hunnegem is een slotklooster. Niemand mag die betreden zonder toelating en de gesprekken vinden plaats in de spreekkamer waarbij de bezoekers van de religieuzen zijn gescheiden door een grille en een voile. *La maison se devrat si bien ceindre des murs. Que personne ne puisse entrer d'aucune côté sans congé en la maison – une place en la quelle par une grille les religieuses puissent parler – devant du gril il y aura une courtine ou certain voile, lequel aux jugement de la supérieure sera levé ou abaissé.*

De buitendeur is dan ook altijd op slot en niemand kan binnen of buiten zonder zich eerst bij de portierster te melden. Die vergrendelt 's avonds om 21.00 uur de buitendeur en overhandigt de sleutels aan de priorin. In het gebouw mogen geen mannen logeren en het verblijf van gasten wordt in de tijd beperkt om de innerlijke vrede en rust niet te storen. Behalve voor de ouders, broers en zusters woont de portierster of een medezuster de ontvangst van de bezoekers bij in de spreekzaal. Met buitenstaanders wordt nooit over interne zaken of over medezusters gepraat en de gesprekken vinden plaats buiten de uren van het officie.

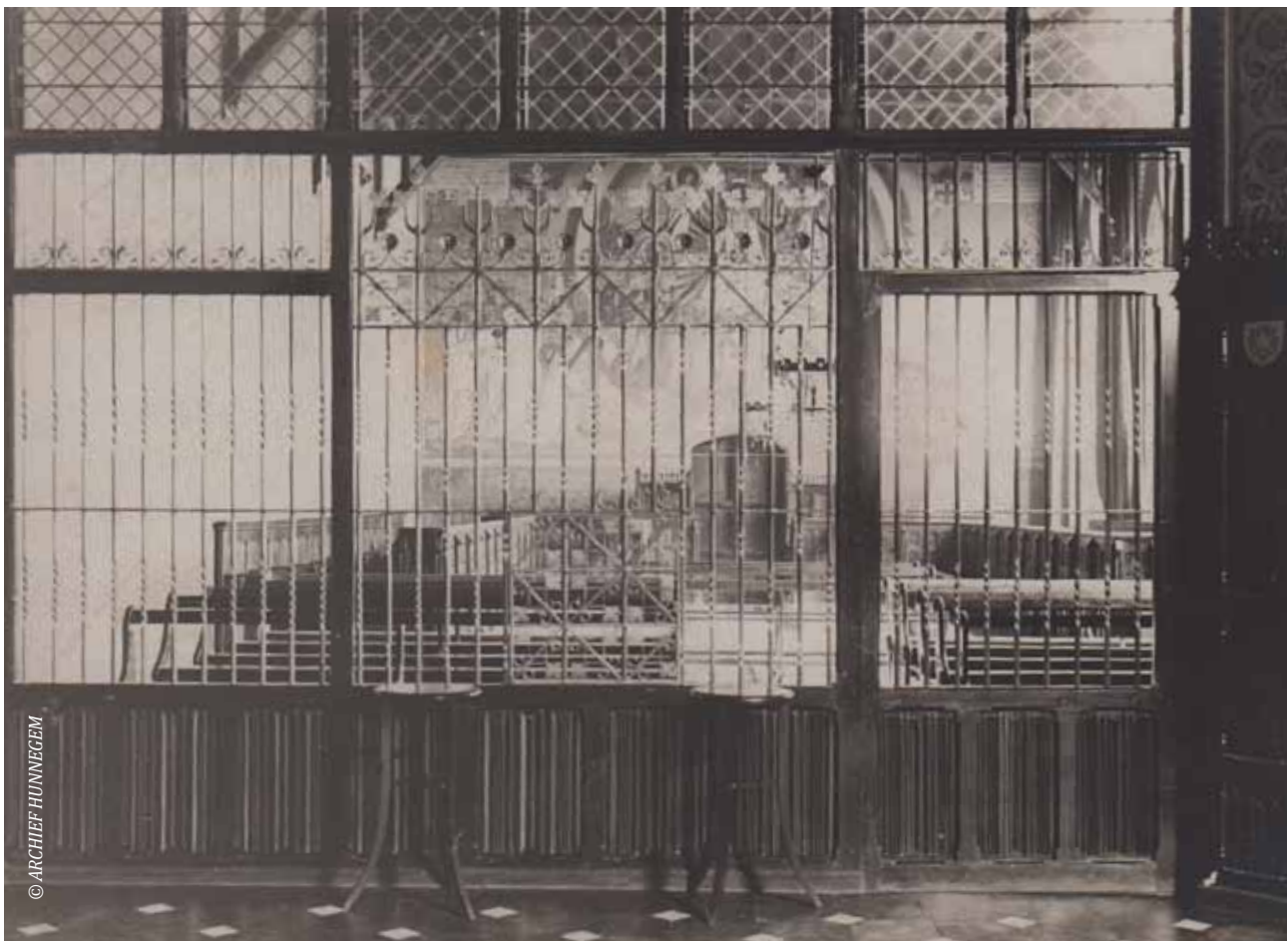
Het kloosterlijk slot wordt alleen opgeheven voor het bezoek van de visitator, de biechtvader of andere religieuzen, de dokters en arbeiders die werken uitvoeren. Na het Tweede Vaticaans Concilie versoepelen de regels. In april 1973 mag de familie van zuster Marie Scholastique Vevaet haar bezoeken in de infirmerie en haar zuster blijft 's nachts bij haar waken.

Een brief aan de (aarts)bisschop uitgezonderd is het niemand toegestaan brieven te versturen aan religieuzen, seculiere personen of vreemdelingen zonder de voorafgaande toelating van de priorin. Die leest ook eerst de brieven die de zusters ontvangen.

Kloosterlijke deugden

Stilzwijgendheid, boetvaardigheid en liefde zijn de belangrijkste kloosterdeugden.

In de priorij regeert de stilte van het avondgebed tot na het ontbijt, en op recollectiedagen tot na het avondmaal. In de refter, de kapittelzaal, de kerk, het koor, de sacristie en de kloostergangen wordt de stilte de hele dag door gerespecteerd. Daar is het alleen toegestaan te spreken na toelating of uit noodwendigheid. Wanneer men dat doet, gebeurt dat met zo weinig mogelijk woorden en een zachte stem die alleen verstaanbaar is voor de persoon tot wie men spreekt.

Tussen het altaar in het koor van de kerk en het zusterkoor staat een grille.

De middag- en avondrecreatie uitgezonderd is in de loop van de dag de *mindere stilzwijgendheid* van kracht. De zusters beperken het spreken tot een minimum en wisselen van gedachten met tekens. Tijdens de werkzaamheden maken zij zo weinig mogelijk lawaai en praten is alleen toegestaan na toelating. Wanneer dat wordt toegestaan, gebeurt dat op nederige wijze en komen nooit interne zaken aan bod. Ook aan tafel geldt de stilzwijgendheid met uitzondering van de hoogdagen, de inkleding- en professiedagen, de feestdagen van de heiligen Jozef (19 maart), Franciscus (4 oktober), Elizabeth van Hongarije (19 november), de geboorte van Maria (8 september) en Maria Onbevlekt Ontvangen (8 december) alsook de naamdagen van de priorin en de geestelijke bestuurder. Om de volmaakte liefde tot God te bereiken, verzaken de kloosterlingen vrijwillig aan alles wat daarmee in tegenstrijd is. Kenmerkend voor het leven van een religieuze zijn nederigheid, onderdanigheid en zelfverloochening. Geestelijke oefeningen en lichamelijke verstervingen zijn de instrumenten om te werken aan de eigen tekortkomingen, het lichaam onder controle te houden en driften en lusten te bannen. Als lichamelijke versterving wordt op woensdag geen vlees gegeten. Als *bruiden van dezelfde bruidegom* zijn de zusters ertoe gehouden elkaar te beminnen. De contacten verlopen beleefd, vriendelijk en met eerbied en respect. Om de vrede niet te verbreken, geldt een verbod op het gebruik van bijnamen of spotnamen. Een religieuze mag geen kwaad spreken en zich evenmin inlaten met het werk van een collega of haar vermanen. De zusters waken erover niet afgunstig te zijn en mekaar lief te hebben als *ledematen van een en hetzelfde geestelijk lichaam*. Een bijzondere aandacht gaat naar de oudere religieuzen. Zij volgen vrij de gebedsdiensten en de medezusters maken hun leven zo aangenaam mogelijk.

Kapittel

Eénmaal per week of uiterlijk om de twee weken komen de geprofeste koorzusters samen in het kapittel. De priorin en de subpriorin uitgezonderd, nemen de zusters plaats volgens de rangorde van hun professie. Iedereen mag zijn mening geven, maar wel nemen de oudste zusters eerst het woord. Na het voorlezen van een hoofdstuk van de regel en de statuten worden de brieven, ordonnanties en decreten van de oversten voorgelezen. Jaarlijks wordt een financieel overzicht gegeven. De zusters stemmen over de aanvaarding van de kandidaten voor het postulaat, de inkleding en de professie. Na toelating van de overste kunnen de zusters ook punten aanbrengen.

Het belangrijkste agendapunt is de toetsing van de naleving van de kloostergeloften. Hier vindt de bespreking plaats van de inbreuken op de regel, de orde en de discipline; de interne twisten, het spreken van kwetsende woorden, beledigingen, liegen; het niet verrichten van zijn taak; of het onderhoud met een vreemdeling zonder toelating.

Dat er in de gemeenschap soms spanningen zijn, is evident. In het visitatieverslag van 6 augustus 1734 omschrijft een van de zusters zes *conversen* als ruw, zonder eerbied of liefde – *brutales, sine ulla reverentia aut caritate*. Wanneer op 26 oktober 1967 zware woorden vallen tussen twee zusters, noteert de kroniekschrijfster aangedaan: *Où allons nous avec ces jeunes modernes qui n'ont égard à rien ni à personne. Cette desinvolture de ce siècle entre jusque dans nos maisons religieuses!* Want volgens de statuten moet het beschuldigen van de medezusters gebeuren *avec toute douceur et tranquillité, sans aucune passion, mais avec témoignage d'amour et charité*. Het is ook toegelaten om de overste te beschuldigen wanneer zij de regel niet respecteert.

Een zuster die te kort schiet, moet geknield voor de overste haar fout bekennen. Het uitspreken van de penitentie gebeurt in overleg, omdat die de verbetering van de godsvrucht en de kloosterlijke deugden tot doel heeft en de straf staat altijd in verhouding tot het vergrijp. Omdat iedereen is onderworpen aan de regel geldt voor koorzusters en de werkHzusters dezelfde strafmaat. De disciplinaire maatregelen variëren van een vermaning tot het openbaar vragen van het pardon, het symbolisch kussen van de voeten van de medezusters, het eten op de grond van de refter en het krijgen van minder eten. De statuten van Douai maken gewag van een cel voor het geval gevangenisstraffen worden uitgesproken. Maar die heeft de priorij van Hunnegem, voor zover bekend, nooit gehad. Wanneer

de toestand niet verbeterd, kunnen zwaardere straffen worden uitgesproken. Bij zedenfeiten worden de zusters definitief uitgesloten – *expulsés du couvent*, maar die maatregel kan ook worden genomen bij het openlijk revolteren.

De refter van de zusters. Een aantal dagen per jaar uitgezonderd geldt aan tafel de stilzwijgendheid. Links vooraan bevindt zich de lezeaar waar tijdens het eten wordt voorgelezen uit geestelijke lectuur. Vooraan zitten de priorin en de subpriorin.

Wanneer Moeder Agnes op 30 maart 1968 met een grote meerderheid wordt herkozen, weigert zij om haar mandaat op te nemen wanneer niet wordt opgetreden tegen zuster Régine die al maanden, met de steun van een jonge medezuster, openlijk tegen haar in opstand komt. Ook heeft de geestelijke directeur geen invloed op haar. Omdat niemand de taak van priorin wil opnemen, stelt de visitator voor om voor of tegen zuster Régine te stemmen. Een grote meerderheid vraagt haar definitieve uitsluiting, waarna Moeder Agnes haar mandaat aanvaardt. *Grave décision mais nécessaire pour que la paix règne*, noteert de kroniekschrijfster. Omdat de betrokkene les geeft, vertrekt zij pas met de Paasvakantie. Voor haar vertrek verbrandt zij alles wat zij de voorbije jaren heeft verzameld – *Dans un véritable acte de vandalisme elle jeta jusqu'à sa radio dans le feu et tant d'objets nécessaires et utiles*. Na haar vertrek hult haar rebellerende medezuster, die les geeft in de bewaarschool, zich in stilzwijgen. *Sa vocation est en grand danger. Que le bon Dieu l'en préserve. Maintenant il y a de la paix et de l'entente, mais à quel prix!*²⁶⁴

31 juli 1974: de zusters tijdens het kaartspel. Zittend van links naar rechts: zuster Marguerite Ascoop, zuster Hélène Ghijs, zuster Anselme Gallet, zuster Mechtilde Couteur, zuster Adrienne Steenhoudt en zuster Paule Van Damme. Staand van links naar rechts: zuster Josephine Van De Capelle, zuster Joseph Verbruggen, zuster Lutgarde Torrekens en priorin Agnes Torrekens.

Rust en recreatie

De zusters, die per etmaal zestien uur op de been zijn, hebben nood aan rust en recreatie. 's Middags ligt de nadruk op het respecteren van de stilte en na het avondmaal wordt een periode van ontspanning voorzien. De overste kan volgens de statuten van Douai een langere recreatieperiode toestaan – *sera permis d'ordonner plus longue recreation quand elle jugera etre expedient*. De recreatie heeft betrekking op het lichaam en de geest. Het is van belang dat

de zusters ook nu hun woorden wegen, niemand kwetsen, zich bescheiden en deftig gedragen, geen kwaad spreken, niemand beledigen en ingehouden en met een basstem spreken. Op zondagnamiddag, wanneer er niet wordt gewerkt, wandelen zij in de tuin. Vanaf 1965 hebben de religieuzen recht op minstens één week vakantie per jaar en jaarlijks maakt de gemeenschap een uitstap. Op 17 augustus 1967 stappen de geestelijke directeur en zeventien zusters op de bus voor een bezoek aan de boerderij van Ghislenghien – de enige restant van de voormalige adellijke abdij waar Eulalie Veranneman en haar medezusters verbleven tot de Franse Revolutie. Vervolgens wordt een bezoek gebracht aan de kerk van Soignies, de abdij van Maredsous en het klooster van Ermeton.

Kledij

De zusters dragen een nederige, sobere maar stijlvolle kledij die getuigt van hun armoede en nederigheid – *le saint état de la Religion, rejette totalement biens temporels*. Die is gemaakt van wol of lijnwaad, is van goede kwaliteit, eenvoudig en fatsoenlijk en waarbij al het kostbare en overvloedige wordt geweerd. Al

de kleren worden gemaakt volgens hetzelfde model.

In 1640 geldt een onderscheid in de kledij van de koorzusters en de werkzusters. Deze laatsten dragen een zware *wijle* of sluier en een mantel in de plaats van een *religieuse cappe* ende *sijn gegord boven den scapulier* die is voorbehouden voor de koorzusters.²⁶⁵

De vraag van sommige zusters voor een nieuw model van hemd en slaapkleed wordt door de Raad op 20 augustus 1942 verworpen *puisque'il n'y a aucun avantage*.²⁶⁶

In 1953 wordt een verandering van het habijt doorgevoerd. *Ils adoptent le voile et la guimpe* zoals die wordt gedragen door de zusters van Hekelgem en Maredret. Die verandering valt niet bij iedereen in goede aarde. *Un a un peu de peine à s'adapter. Plusieurs religieuses expriment leur regret de devoir abandonner l'ancienne coiffure. Cependant toutes absolument se soumettent à la nouvelle mesure.*

Na het Tweede Vaticaans Concilie dringt een nieuwe aanpassing van de kledij zich op. De *modernistische gewaden* vallen niet bij iedereen in de smaak. De kroniekschrijfster noteert op 15 april 1966:

*Pour le moment on y pense, mais rien n'est encore décidé.*²⁶⁷

Op 8 april 1967 draagt een tiental zusters het nieuwe habijt. Op zondag wordt een rok in donkergrijze wol gedragen, deze is tijdens de week wat donkerder. De hals is bedekt met een kleine witte kraag. De zusters dragen bruine kousen en zwarte schoenen en boven de rok een zwarte mantel. Aan de halsketting hangt een medaille van de heilige Benedictus, een geschenk van de abdij van Dendermonde. Op het hoofd

dragen de zusters een donkergrijze sluier op zondag en een zwarte sluier die is afgeboord met een witte rand in de week. Van de 21 religieuzen hebben twee oudere zusters te veel moeilijkheden om zich te kleden. *Les 6 autres ne veulent pas. Il est vrai que Mère Prieure les a laissées libres. C'est regrettable pour les deux maîtresses principales des grandes*, noteert de kroniekschrijfster.²⁶⁸ Wanneer dat verzet aanhoudt schrijft Dom Bruno op 24 mei *une belle lettre où il engage les sœurs à réfléchir et à suivre le courant de modernisation qui s'impose de plus en plus. La lettre est lue à haute voix au chapitre.*

De koorzusters dragen hun koorkap in het koor, de eetzaal en de kapittelzaal en voor de grille wanneer zij contact hebben met externen.

De novicen dragen dezelfde uitrusting maar met een witte hoofdsluier.

De twee soorten gangbare kledij in de jaren 1960. De modernistische gewaden vallen vooral bij de oudere zusters niet in smaak. Links priorin Agnes Torrekens en rechts zuster Jeanne-Marie van Maredret, eveneens van de Benedictinessen, in het traditionele habijt.

ÉCOLES DE FILLES PAUVRES A HUNNEGHEM,

GRAMMONT.

Rapport sur l'état de l'œuvre depuis son inauguration, 21 Octobre 1860,
jusqu'au 1 Janvier 1862.

M

Ce n'est pas en vain que l'an dernier, à pareille époque, j'ai fait appel à votre générosité pour venir en aide à l'œuvre si importante des écoles de petites filles pauvres. Grâce à votre libéralité cette œuvre fleurit. L'école gardienne voit constamment ses 160 places occupées par autant de filles pauvres de 5 à 8 ans.

Mais dès l'inauguration de cette école s'est présentée la question de savoir ce qu'on ferait des enfants une fois qu'ils dépasseraient cette dernière limite d'âge ? Pour la résoudre il a fallu ériger une seconde école pour les filles sortant de la première. C'est une école d'apprentissage, où l'on apprend aux enfants à lire et à écrire, à faire de la dentelle, à coudre, en un mot tout ce qu'il faut pour en faire non seulement de bonnes dentellières, mais aussi de bonnes femmes de ménage. Cette école, aussi bien que la première, est entièrement gratuite; de sorte qu'on ne prélève pas un centime sur le travail des enfants qui reçoivent leur ouvrage et leur salaire de tel fabricant auquel elles veulent s'adresser de préférence.

Le service des deux écoles se fait gratuitement par des religieuses. Un appointement de 200 francs est accordé à une maîtresse laïque pour l'école dentellière et un autre de 100 francs à une fille de service.

Voici l'état des recettes et des dépenses depuis le 21 Octobre 1860 jusqu'au 1 Janvier 1862.

RECETTES.			DÉPENSES.	
Montant de la souscription 1861	fr.	4515,00	60 jours pour 80 enfants à fr. 0,03 par jour	fr. 240,00
Produit d'une soirée au Collège		550,00	500 jours pour 160 enfants à id.	2400,00
Deux anonymes		267,00	Traitement d'une maîtresse dentellière	200,00
Subside de la ville		1000,00	id. d'une fille de service	100,00
Total des recettes		2912,00	Chauffage des classes	100,00
			Vêtements donnés aux enfants	272,00
			Total des dépenses	3512,00
			Montant des recettes	2912,00
			Déficit	fr. 400,00

Tel est l'état de ces écoles. J'ose nourrir l'espoir, M. que vous voudrez bien leur continuer votre bienveillant concours, à cette époque surtout, si pénible pour l'ouvrier, et je vous prie d'agréer de la part de vos petites protégées les sentiments de la plus vive reconnaissance et de ma part l'assurance du plus profond respect avec lequel j'ai l'honneur d'être

Votre très-humble Servante,
SŒUR THÉRÈSE SULMON,
SUPERIEURE DE HUNNEGHEM.

Grammont, le 15 Octobre 1862

9. Bloeiend onderwijscentrum

In de priorij Hunnegem is tot de Franse Revolutie een internaat ondergebracht en vanaf 1816 hernemen de zusters hun onderwijsactiviteiten met de steun van het stadsbestuur. Lobbywerk stelt hen in staat om de Hollandse regelneverij te overleven. In de opvoeding van de internen en de externen bekleedt het godsdienstonderricht een centrale plaats. Naast het reguliere aanbod, dat zich richt naar burgermeisjes, komen vanaf 1860 met de steun van weldoeners scholen voor arme kinderen tot stand. De kleuters en leerlingen van de lagere school krijgen ook gratis eten. Tijdens de Eerste Wereldoorlog piekt het aantal leerlingen en in het interbellum heeft de poging om een internationale school uit te bouwen niet de verhoopte bijval. Vanaf 1946 vervlaamt het onderwijs en in 1988 fuseert de middelbare afdeling met het Sint-Catharinacollege. De oud-leerlingenbond illustreert de hechte band tussen de zusters en de leerlingen.

Internaat (1627?-1797)

De Benedictinessen kunnen bogen op een rijke onderwijs traditie. In de kloosters van Douai en Arras, de bakermat van de gereformeerde Benedictinessen, wordt op initiatief van abdis Florence de Werquignoeul, een school voor meisjes opgericht. Vermoedelijk is dat kort na de ingebruikname van de priorij in 1627 in Hunnegem eveneens het geval, maar over die vroegste periode zijn weinig gegevens bekend.

De hoofdtal is niet het Latijn, maar het Frans. Op het programma staan vermoedelijk een basisopleiding en beroepsgericht onderwijs.²⁶⁹

Met hun onderwijsactiviteiten wordt vooreerst ingespeeld op een vraag. Er bestaat in de regio immers weinig onderwijsaanbod voor meisjes. Bovendien leert de ervaring dat een pensioonaat de ideale rekruteringsbasis vormt voor nieuwe religieuze roepingen.

Wanneer de zusters in 1654 wegens de onveiligheid vluchten naar Dendermonde (zie hoger blz. 60), voorzien zij in hun levensonderhoud door het geven van *Walsche scholen*. De zusters kunnen terugvallen op de expertise die de voorbije decennia is opgebouwd in Hunnegem.

Het *Registerboek* vermeldt voor het eerst in 1671 zuster Colombine Catherine de Vienne als meesteres van de internen – *Maistresse des pensionnaires*. Zij wordt drie jaar later priorin. De leerlingen zijn afkomstig uit het Land van Aalst en de provincie Brabant. De schutbladen van de leerboeken vermelden hun namen.

Tijdens zijn visitatie op 24 augustus 1699 verbiedt aartsbisschop Hubertus Wilhelmus de Precipiano de opvoering van komedies door de pensionairen. Zij zijn bovendien verplicht om het kloosterslot te respecteren.

In het begin van de 18de eeuw komt het klooster in conflict met de Congregatie van Onze-Lieve-Vrouw die de priorij het recht betwist om de overleden internen op hun kerkhof te begraven.²⁷⁰ Volgens het visitatieverslag van 6 augustus 1734 staat de schooldirectrice – *magistra scholae* – zeer hoog in aanzien en een rapport uit 1743 vermeldt voor het eerst leerlingenaantallen. In de zomer zijn er twintig internen en in de winter vijftig.

Wanneer keizer Jozef II de contemplatieve kloosters wil opheffen, komt de stadsmagistraat langs in de priorij. Hij noteert in zijn verslag van 6 oktober 1783 dat de zusters altijd les hebben gegeven en

ook grotendeels leven van het schoolgeld. De school telt 22 leerlingen, waarvan vijf uit Geraardsbergen. Drie van de 21 zusters geven er les.

In 1787 vertegenwoordigen de inkomsten uit het onderwijs 2.484 gulden op een totaal van 4.170 gulden.²⁷¹ Op het leerprogramma staan de vakken godsdienst, Frans, Nederlands en rekenen. Grote aandacht krijgt ook de handenarbeid: het leren naaien, breien, kleren stoppen, borduren en facultatief ook kantwerk. Over de lessen muziek zijn in Hunnegem geen gegevens bekend. Wel weten wij dat hun collega's in Dendermonde de leerlingen *allerlei spel op instrumenten* aanleren. Het Oostenrijks Bestuur roept de hulp van de zusters in bij de oprichting van klassen voor externen, maar na de annexatie van de Zuidelijke Nederlanden bij Frankrijk in 1795 vallen de onderwijsactiviteiten stil. Wanneer de zusters op 6 januari 1797 uit de priorij worden verdreven, heeft het internaat al geruime tijd zijn deuren gesloten.

Weerwerk tegen **Hollandse regelneverij** (1816-1830)

Bij het groen licht voor de heropstart van de priorij in maart 1816 heeft de Gentse bisschop, Mgr. De Broglie, de zusters de toelating om *l'éducation chrétienne des jeunes filles* op te nemen.²⁷²

De stedelijke overheid steunt dat initiatief. Burgemeester Karel Boogaert treedt zelfs op als hun pleitbezorger. Hij kondigt op de regentieraad aan dat in Hunnegem een opvoedingsinstituut voor jonge meisjes in de steigers staat: *Hun huis is aangenaam gelegen en biedt al de voordelen die men wensen kan. De nieuwe instelling staat onder de leiding van een deftige dame die er genoeg in vindt de jeugd te kunnen onderwijzen. Zij wordt door andere dames bijgestaan. Zij zullen de meisjes leren lezen en schrijven, hen onderrichten in geschiedenis, rekenen, handenarbeid, zedenleer, in de regels van de wellevendheid en over het algemeen in al wat nuttig is voor de opleiding van het meisje. Dit pensioonaat heeft eertijds nog bestaan in dezelfde lokalen. Het was bijzonder nuttig voor onze burgerij van wie de bestaansmiddelen niet toelaten hun dochter naar een vreemd pensioonaat te sturen, waarvan het dichtst bijgelegen nog altijd minstens vier mijlen van onze stad verwijderd is. Integendeel is onze burgerij wel in staat de opvoeding van hun kinderen aan een pensioonaat in de stad gelegen, toe te vertrouwen.*

Opmerkelijk is dat de burgemeester spreekt over *dames* en niet over religieuzen. Verder is er geen enkele verwijzing naar het godsdienstonderricht. Vermoedelijk gebeurt dat om het calvinistische Hollandse bestuur niet voor het hoofd te stoten.

Het geld om de gebouwen te kopen is er al, vervolgt de burgemeester. Daarmee verwijst hij naar de aankoop van de priorij door twee voormalige zusters van de abdij van Ghislenghien. (zie hoger blz. 60) Er ontbreekt volgens Boogaert alleen nog *een kleine som om de installatie te verzekeren*. De lokale overheid schenkt 1.000 frank. *Als tegenprestatie beloven zij enige minder begoede kinderen, aan te duiden door de regentie, te aanvaarden, laten mee aanzitten aan tafel, de lessen bijwonen en hen voorbereiden op het leven zodat zij bekwaam zullen zijn tot elke staat.*²⁷³ Met die steun opent het pensioonaat opnieuw zijn deuren.

De Hollandse onderwijspolitiek is er op gericht om het zuiden te vernederlandsen, het analfabetisme terug te dringen, het culturele peil te verhogen en de leerlingen op te voeden tot nuttige staatsburgers. Het uitgangspunt is de eerbied voor een rationele zin en een in een moralistische geest toegepast christendom.

Om de impact van het episcopaat aan banden te leggen, monopoliseert de regering het onderwijs. De wettelijke basis daarvoor vormt artikel 226 van de grondwet. In toepassing daarvan richt de overheid athenea op en verstrakt het toezicht op de bestaande onderwijsinstellingen. Zo moeten de congregaties die zich op het onderwijs toeleggen hun statuten ter goedkeuring voorleggen in toepassing van een decreet uit 1818. In het aanslepende dossier over de erkenning van Hunnegem (zie hoger blz. 72) mengt ook de stedelijke overheid zich in het debat. In de door de zusters gewijzigde versie van de statuten die via het stadsbestuur worden terugbezorgd aan de gouverneur, wordt op 15 november 1821 een aanbeveling toegevoegd: *Deze vereniging behartigt het openbaar*

onderwijs en is bijgevolg van buitengewoon nut voor de opvoeding van de meisjes. Alhoewel er geen arme kinderen de lessen bijwonen, is het schoolgeld evenwel zo laag gehouden dat weinig bemiddelde ouders bij machte zijn er hun kinderen te plaatsen. ²⁷⁴ Hoewel de belofte bij de toekenning van de subsidies niet is nageleefd, kiest de lokale overheid de zijde van de zusters. Volgens De Meulemeester zijn er op dat moment twintig pensionairen. ²⁷⁵

Het decreet van 1 februari 1824 legt verdere beperkingen op. De onderwijzeressen moeten in het bezit zijn van een diploma en de congregaties mogen alleen nieuwe zusters aanvaarden die in het bezit zijn van een diploma. Omdat de school van Hunnegem geen enkele gediplomeerde leerkracht heeft, is die met sluiting bedreigd.

Daarop schakelen de zusters Philippe-Jean Veranneman in, de districtscommissaris van Brugge. Hij is de neef van subpriorin Reine Eulalie die door koning Willem I in de adelstand werd verheven. Hun tweede lobbyist is kanunnik Constant van Crombrugghe. Deze oud-Geraardsbergenaar is de priorij genegen, want zijn moeder, Cecile Spitaels, is daarvan een belangrijke weldoener. Van Crombrugghe, de directeur van het College van Aalst, is de stichter van de Jozefieten en drie vrouwelijke congregaties. Die tussenkomsten bereiken het beoogde resultaat. Reine Eulalie Veranneman krijgt op 18 mei 1824 haar diploma.

De vastberadenheid van het Hollandse bestuur blijkt een jaar later. Wanneer Constant van Crombrugghe in 1825 het College van Aalst op een ultramontaanse leest wil schoeien, wordt hij ontslagen.

In 1830 schrijft een zuster: *Wij strijden gedurende veertien jaren tegen de anti-katholieke handelwijze van het Hollands bestuur, zonder straal van hoop te ontwaren voor ons toekomstend lot.* ²⁷⁶

Kwalitatief onderwijs voor burgermeisjes (na 1830)

Na de Belgische onafhankelijkheid verankert de grondwet de vrijheid van religie en onderwijs. Het aantal internen groeit, maar de priorij kampt met plaatsgebrek. Daarom wordt een nieuwbouw van twee bouwlagen toegevoegd als annex aan de zuidelijke koorgang, in het verlengde van de slaapzaal van de internen.

De werken worden voltooid in 1833. Daarna verwijzen de jaarankers op de tuingevel. Ook wordt een deel van de tuin voorbehouden voor het pensioonaat. In 1940 verblijven er 32 internen. Door die uitbreiding wordt het kloosterslot hersteld: de strikte scheiding tussen de school en het klooster.

De zusters hebben opnieuw het gebruik van het volledige kloosterpand. Wel wordt bij de storm van 1834 de voorgevel van de nieuwbouw gedeeltelijk vernield en sneuvelen de ruiten.

Hunnegem verwerft faam met zijn kwalitatief onderwijs voor burgermeisjes. Naast het internaat worden ook half-externen, kwart-externen en externen toegelaten en met de jaren groeit ook het onderwijsaanbod. Naast het kleuter- en lager onderwijs, wordt de afdeling lager middelbaar onderwijs uitgebouwd.

In het begin van de 20ste eeuw worden daar *des cours supérieurs* aan toegevoegd: het eerste en het tweede jaar van het hoger middelbaar onderwijs. Deze secties tellen maar weinig leerlingen, want in de toenmalige tijdsgeest zijn meisjes die studeren uitzonderingen. De eerste vrouwen maken pas aan het einde van de 19de eeuw hun opwachting aan de Gentse universiteit en in Leuven gebeurt dat pas in de jaren 1920. Meisjes worden traditioneel voorbereid op de huishoudelijke taken en de verantwoordelijkheid voor de opvoeding van de kinderen.

Leiding is zacht, *overtuigend en teeder*

Een niet gedateerde *Prospectus* wil de ouders overtuigen om hun meisje les te laten volgen in het pensioonaat. *Eene behaaglijke en gezonde ligging, een uitgestrekt en heerlijk beluik, menigvuldige voordeelen voor de gezondheid, inrichtingen in alles overeenkomstig met de vereischten van het hedendaagsche leven, een grondig en godsdienstig onderwijs en eene wel bezorgde opvoeding.* Om de leerlingen tot *deugd en werkzaamheid* aan te zetten, wil men tot hun hart en verstand spreken. De leiding

**Tableau de la répartition du temps assigné aux
diverses matières dans la section moyenne.**

MATIÈRES D'ENSEIGNEMENT	NOMBRE D'HEURES PAR SEMAINE.		
	1 ^{re} année d'études ou 3 ^e classe.	2 ^e année d'études ou 2 ^e classe.	3 ^e année d'études ou 1 ^{re} classe.
I. Religion	2	2	2
II. Première langue	5	5	5
III. Deuxième langue	3	3	3
IV. Troisième langue (cours facultatif) anglais ou allemand	(2)	(2)	(2)
V. Géographie	1	1	1
VI. Histoire	2	2	2
VII. Mathématiques	3	3	3
VIII. Sciences naturelles et hygiène	2	2	2
IX. Calligraphie	1	1	—
X. Tenue des livres (en première année, écriture pendant le premier semestre, écriture et tenue des livres pendant le second).	1	1	1
XI. Économie domestique	1	1	2
XII. Travaux à l'aiguille	4	4	4
XIII. Dessin	2	2	2
XIV. Musique	1	1	1
XV. Gymnastique	2	2	2
Total général	30	30	30

Nombre de points à attribuer aux concours

MATIÈRES	1 ^{re} année	2 ^e année	3 ^e année
Religion	100	100	100
Première langue	100	100	100
Deuxième langue	50	50	50
Troisième langue (cours facultatif) anglais ou allemand	25	25	25
Mathématiques	60	75	75
Histoire	40	40	40
Géographie	35	35	35
Sciences naturelles et hygiène	30	30	30
Économie domestique et ouvrages manuels	35	35	35
Gymnastique	25	25	25
Musique vocale	20	20	20
Sciences commerciales	20	20	20
Dessin	20	20	20

is er zacht, overtuigend en teeder. Zoo doende weet met steeds de achting en de liefde der leerlingen te winnen. De gezondheid, de reinheid, de goede houding der leerlingen, de zorgen vereischt door hunnen ouderdom of hunne lichaamsgesteltenis, zijn het voorwerp van de bijzondere aandacht der Meesteressen.²⁷⁷

De lesgevers zijn religieuzen en alleen wanneer vacatures niet in eigen midden kunnen worden opgevolgd, worden leken aangetrokken.

Een jong-geprofeste zusters die in Kortrijk een diploma snit- en naad behaalt, krijgt een gouden medaille voor borduurwerk. Andere zusters bekomen bij de Franciscanessen in Gent hun diploma kleuteronderwijs of volgen les aan de Normaalschool in Doornik. In 1909 wordt postulante Ludwine D'hooge uit Wieze meteen naar de Normaalschool in Brugge gestuurd.

Zuster Scholastica wordt in juli 1908 na het behalen van het diploma van onderwijzeres lager onderwijs meteen verantwoordelijk voor het pensionaat, het zesde voorbereidende jaar en het eerste leerjaar in het middelbaar onderwijs.

Een keer per jaar komt de Gentse bisschop langs om de leerlingen die hun Plechtige Communie doen het vormsel toe te dienen. Vaak gebeurt dat samen met de leerlingen van de internaten in Nederbrakel en Deftinge. Bij zijn vertrek vormen de leerlingen een erehaag.

Godsdienstige opvoeding

In 1914 wordt het leerprogramma gepubliceerd in een 88 bladzijden tellend boekje.²⁷⁸

Het belangrijkste hoofdvak is Godsdienst, *als zijnde van eerste noodzakelijkheid en allergrootste nut in al de omstandigheden des levens, den eersten rang*. Daarmee zijn op jaarbasis honderd punten te verdienen. De eerste taal, uiteraard het Frans, staat eveneens op honderd punten. Verder staan geprogrammeerd: tweede taal (Nederlands – 50 punten), derde taal (Duits of Engels – 25 punten), Wiskunde (60), Geschiedenis (40), Aardrijkskunde (35), Natuurwetenschappen en hygiëne (30), Huishoudkunde en handwerk (35), Lichamelijke Opvoeding (25), Vocale muziek (20), Handelswetenschappen (20) en tekenen (20).

Het leerprogramma in de lagere cyclus van het middelbaar onderwijs in 1914.

Binnen die context is het niet verwonderlijk dat het eerste hoofdstuk van het *Huisreglement van het pensionaat* handelt over de religieuze opvoeding. Dat voorziet in het dagelijks bijwonen van de mis, het maandelijks biechten en communiceren en het bijwonen van de jaarlijkse retraite. Er wordt gebeden 's morgens en 's avonds, voor en na de maaltijden en voor en na de lessen. De leerlingen nemen deel aan de processie en gaan in de maand mei op bedevaart naar de kapel van de Oudenberg. Het tweede hoofdstuk gaat over het bewaren van de moraliteit van de leerlingen: hun zuiverheid van lichaam en ziel, en de kuisheid van het hart en het verstand.

De meisjes moeten in alle omstandigheden hun waardigheid behouden en waken over het respect voor de goede zeden. Er wordt gewaarschuwd voor te intieme vriendschappen en zonder toelating mogen zij hun chambretten niet verlaten of boeken, muziek, tekeningen of foto's meebrengen. De brieven die zij wekelijks aan hun ouders en maandelijks aan familieleden en vrienden schrijven, worden voor het verzenden gelezen.

De volgende hoofdstukken gaan over de intellectuele vorming, de aandacht voor de fysieke ontwikkeling en hygiëne en de relaties met personen buiten en vooral binnen de priorij (de zusters en het dienstpersoneel). De leerlingen zijn altijd net gekleed en verzorgen hun lichaam, respecteren het materiaal dat hen wordt toevertrouwd, hebben steeds oog voor de orde, netheid en spaarzaamheid en komen altijd op tijd. De oudere leerlingen ontfermen zich over de jongere. De internen hebben een vaste plaats in de kapel, de studiezaal, de klas, aan tafel en in de slaapzaal.

De sfeer in het pensionaat hoort die van een goede christelijke familie te zijn waar men elkaar bemint en steunt, waar iedereen zijn taken doet – *exempte de jalousie et de rivalité*.

Dagindeling

De dagindeling van de internen volgt een vast schema:

05.45 uur	Opstaan
06.15 uur	Morgengebed en meditatie
06.30 uur	Mis en ontbijt
08.00 uur	Les
10.00 uur	Tweede ontbijt en recreatie
10.15 uur	Les
11.45 uur	Middagmaal en recreatie
13.30 uur	Les
14.30 uur	Recreatie
14.45 uur	Les
16.30 uur	Vieruurtje en recreatie
17.00 uur	Studie
18.45 uur	Avondmaal, avondgebed en recreatie
20.00 uur	Slapen

Het internaat is het belangrijkste rekruteringsveld voor nieuwe zusters. In 1907 poseren de leerlingen van het derde middelbaar in het habijt van een novice en hun lerares, juffrouw Daubin, als geprofeste zuster.

Op zon- en feestdagen wonen de internen om 8.30 uur de Hoogmis bij en wordt naast zang, recreatie en studie om 17.00 uur tijd vrijgemaakt voor het schrijven van brieven. Op donderdagnamiddag hebben de leerlingen geen les. Zij gaan 's zomers wandelen van 16.30 tot 18.00 uur en in de winter van 14.30 tot 16.00 uur.²⁷⁹ De internen gaan alleen naar huis tijdens de vakanties: een week met Kerstmis, twee weken met Pasen en zes tot zeven weken in de zomer. Om *hun studiën niet te verhinderen*, wordt gevraagd dat de ouders hun dochters *zelden komen bezoeken*. Dat is alleen toegestaan op de tweede en de vierde zondag van de maand en op donderdagnamiddag.

Uniform

In een *deftig pensionaat* zoals dat van Hunnegem krijgt het uniform grote aandacht. Dat bepaalt de uitstraling van de instelling. De internen hebben twee uniformen. Tijdens de grote feestdagen is dat een kostuum in marinewit met bijpassende kousen, schoenen en handschoenen. Op zondagen en bij bijzondere gelegenheden is dat een blauwe paletot (met vergulde knopen tot de leeftijd van twaalf jaar), zwarte kousen, lage zwarte verlakte schoenen en bruine handschoenen. Om uniform gekleed te zijn, worden de col en de manchetten op school aangekocht. Iedere leerling heeft ook een regenscherm en een blauwe vilten hoed. Tijdens de week wordt een zwarte voorschoot gedragen boven de dagelijkse kledij: *Alle zedige klederdracht* toegelaten. Voor de mantel en de hoed gaat de voorkeur naar sombere kleuren en het dragen van juwelen is verboden.

De onderkleden moeten tot aan de knie reiken en het gebruik van bretellen is verboden. De hemden worden met een knop op de schouder toegeknoopt. De slaapkleren hebben een kraag tot aan de hals en mouwen tot over de ellebogen. Gewone kledij moet tot aan de hals reiken en lange, niet doorschijnende mouwen hebben. De rokken ten slotte komen tot tien centimeter onder de knie.

In 1928 wordt gehamerd op het respecteren van de zedige klederdracht.

KOSTSCHOOL van HUNNEGHEM

GEACHTE MEVROUW,

Aangezien de Geestelijke Overheid streng heeft bevolen, te waken over de zedigheid der klederdracht in de kostscholen, vragen wij U dringend volgende voorschriften in acht te nemen :

1. De kleederen der kinderen moeten tot aan den hals gesloten zijn.
2. Ze moeten merkelyk tot onder de knieën dalen. (Dit geldt ook voor de heele kleinen)
3. De mouwen moeten tot onder de ellebogen reiken.
4. De kousen mogen niet doorschijnend zijn.

Het is ook niet toegelaten dat het haar der leerlingen "à la garçon" geknipt zij.

Zoo men met deze vermaningen geen rekenschap houdt, zullen wij verplicht zijn maatregelen te treffen om aan de misbruiken einde te stellen.

Wij rekenen vast op uwe welwillende medewerking voor het welzijn uwer lieve kinderen en bieden U, geachte Mevrouw, de verzekering onzer verkleefde gevoelens.

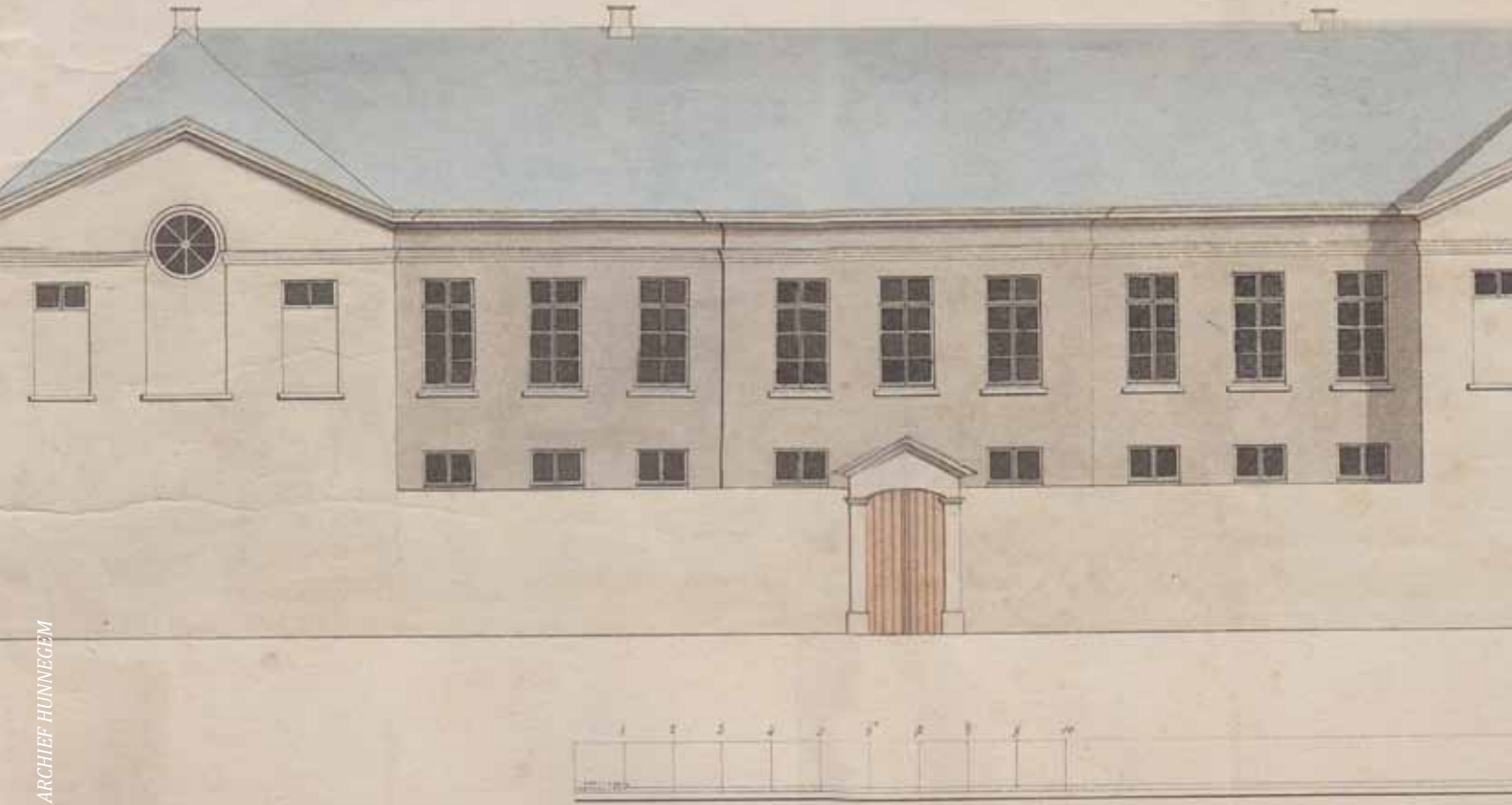
ZUSTER AUGUSTINE
Bestuurster.

Druk. Van de Maele & Zoon, Geeraardsbergen.

© ARCHIEF HUNNEGHEM

© ARCHIEF HUNNEGEM

© ARCHIEF HUNNEGEM

Bouw U-vormige vleugel

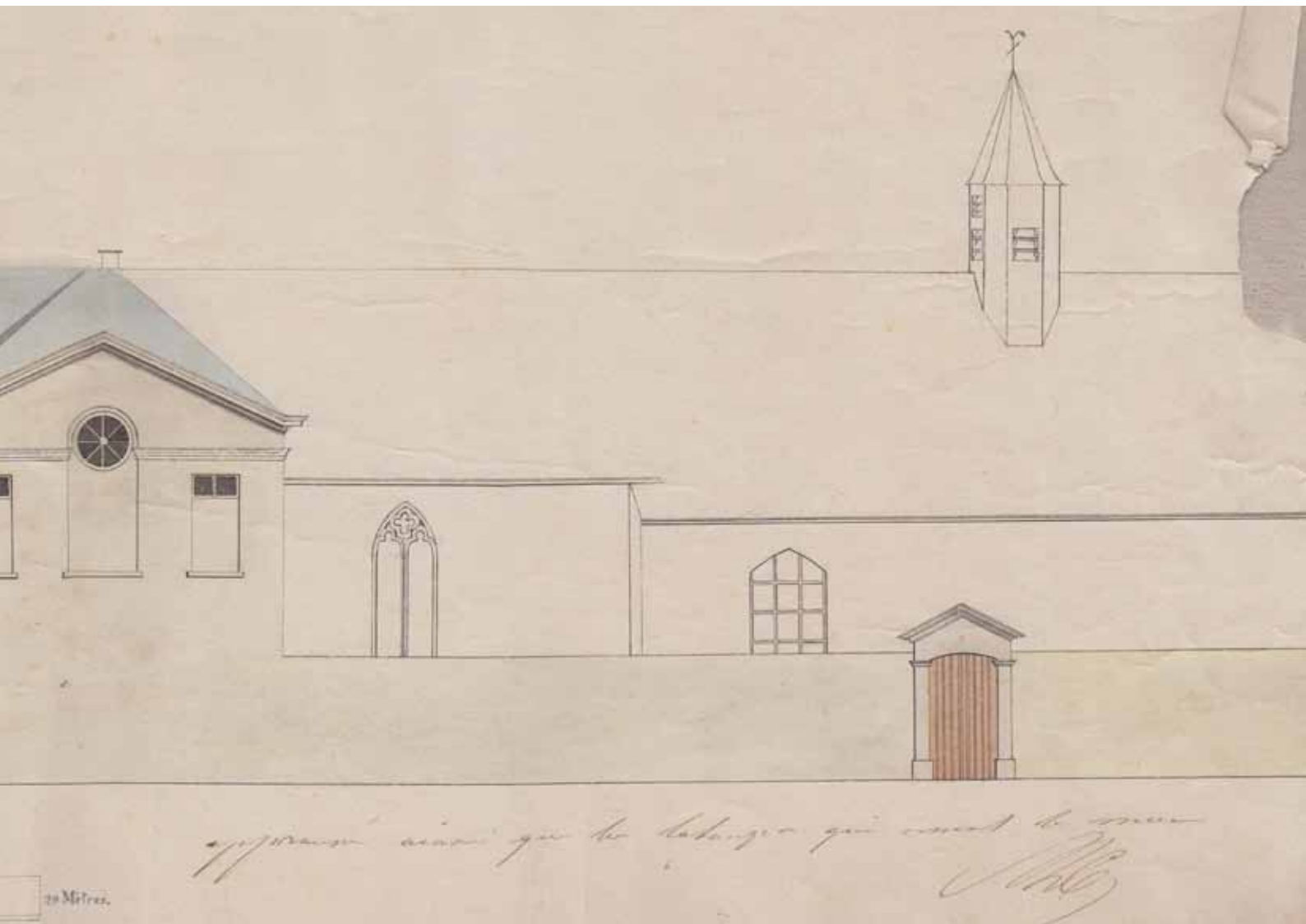
In het midden van de 19de eeuw breidt het onderwijsaanbod aanzienlijk uit. De Gentse bisschop Delebecque geeft daartoe in 1857 de aanzet: *Ma Mère, il faudrait des pauvres ici – Er moeten hier armen komen*. Priorin Thérèse Sulmon neemt die uitdaging onmiddellijk ter harte. *Sur l'heure sa résolution fut prise: ses religieuses travailleraient dorénavant aussi pour la classe indigente.* ²⁸⁰ Voor de noodzakelijke uitbreiding van de gebouweninfrastructuur kunnen de zusters eens te meer rekenen op de steun van talrijke weldoeners, onder wie de deken, burgemeester De Cock, de geestelijk bestuurder en mevrouw Joseph Spitaels. Ook het stadsbestuur draagt zijn steentje bij.

In het vooruitzicht van de nieuwbouw gebeurt in 1856 de aankoop van het huis van Gregorius Molderez en verwerven de zusters na de rechtstrekking van de Gasthuisstraat gratis een stuk grond van Theresia Bijl, de weduwe van Adrien Spitaels.

De realisatie loopt vertraging op door een brand in de priorij in 1857, maar op 21 maart 1859 keurt het stadsbestuur het *Plan figuratif* goed van de architect (wiens naam wij niet konden achterhalen) en worden de fundamenten gegoten van een U-vormige vleugel in neoclassicistische stijl. ²⁸¹

← Klasfoto van de leerlingen van het eerste middelbaar in 1927 in hun blauw marine-uniform in het gezelschap van hun klastitularis, zuster Marie Louise Ascoop.

↓ Plan van de U-vormige nieuwbouw die in 1859-1960 wordt opgetrokken aan de Gasthuisstraat.

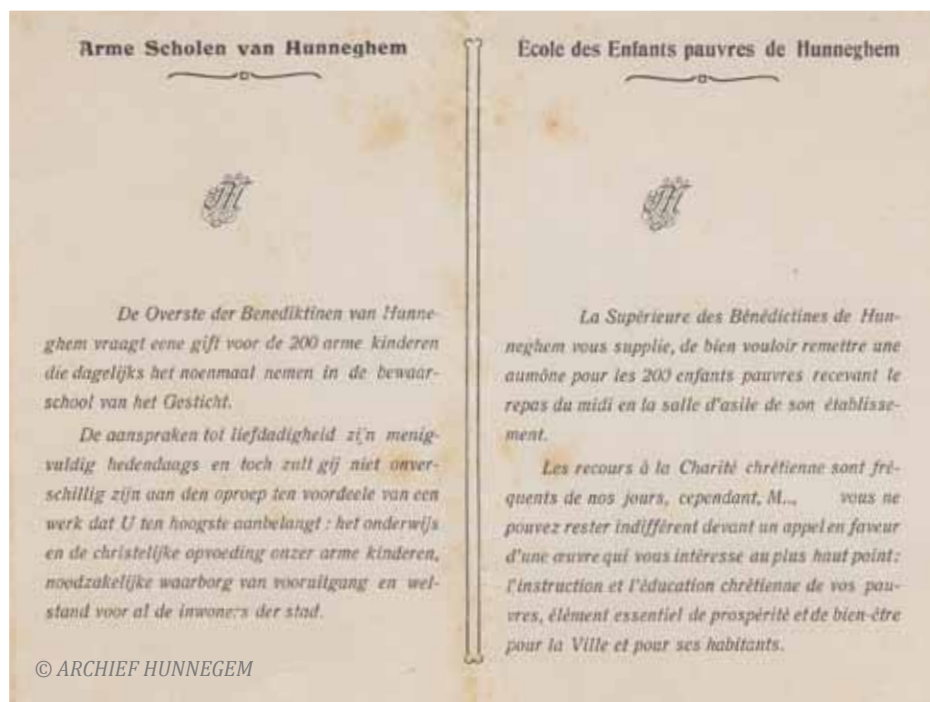
Een tekening (zie hoger blz. 75) toont een beeld van de inrichting. Op het gelijkvloers komt in de rechtereuleel een klas van de bewaarschool evenals de eetzaal van de kleuters en de sacristie. Die ingreep onttrekt de gotische vensters van het koor definitief aan het daglicht. Het centrale gedeelte omvat rechts en links van de hoofdingang een lokaal voor het dienstpersoneel en de grote spreekplaats Notre-Dame. Een aparte ingang leidt naar de spreekzaal Saint-Joseph die ook dienst doet als oefenzaal voor de muziek. In de linkervleugel bevinden zich een klas voor de kleine en voor de grote externen, het bureel van de schooldirectrice en een *buanderie* of bergplaats. Aansluitend is een aparte speelplaats voorzien voor de externen met aan de straatzijde drie toiletten. In 1877 wordt op de speelplaats een overdekte galerij opgetrokken zodat de leerlingen kunnen schuilen bij slecht weer.

Op de eerste verdieping bevindt zich rechts de kantschool en boven de sacristie de kapel van de Congreganisten. Centraal zijn de slaappleats van het dienstpersoneel, een spreekplaats en een logeerkamer voorzien. In de linkervleugel ten slotte is een bijkomende slaapzaal voorzien voor de pensionairen, met aansluitend een vestiaire en twee kamers voor de twee zusters die het toezicht doen. Vermoedelijk wordt bij die gelegenheid ook de hoge bakstenen straatmuur opgetrokken. Die is versierd met verdiepte spaarvelden en lisenen met een gecementeerde plint. De karmijnrode kleur correspondeert met de afwerking van de U-vormige vleugel.²⁸² Op de Ferrariskaart van 1771-1778 is eveneens een muur op deze plaats te zien. Vermoedelijk is dat een restant van de omheiningsmuur die de zusters in 1629 hebben laten optrekken rond de priorij. (zie hoger blz. 53)

De bisschop komt in augustus 1859 een kijkje nemen. *Il s'arrêta cependant plus longuement dans des places destinées aux écoles des pauvres.* Het gelijkvloers komt nog klaar eind 1859 en de eerste

verdieping wordt in gebruik genomen in oktober 1860.

Oproep van priorin Sulmon voor financiële steun om dagelijks eten te geven aan 200 leerlingen.

Armenscholen

De bewaarschool, die zich naar arme kinderen tussen drie en acht jaar richt, opent op 22 oktober 1860 zijn deuren. Een meisje uit Sint-Niklaas leert de zusters de onderwijsmethoden aan. In een mum van tijd is de capaciteit van 160 plaatsen bereikt. Om een antwoord te geven aan de noden van

zij die ouder zijn dan acht, wordt tegelfdertijd een Kantschool opgericht – *une école d'apprentissage* – op de eerste verdieping van de nieuwbouw. Volgens Van Bossuyt is er in de jaren 1840-50 in Geraardsbergen geen huis waar niet één of twee kantwerksters wonen.

In de Kantschool leren de kinderen lezen, schrijven, kantklossen en naaien. Of alles wat nodig is om van de meisjes goede kantklosterges en huisvrouwen te maken. De zusters die de algemeen vormende vakken geven, worden bijgestaan door een lekenjuffrouw voor de lessen kantklossen en een dienstmeid. Alleen deze laatsten krijgen een vergoeding. Het onderwijs is gratis en

de kinderen krijgen integraal de opbrengst van hun kantwerk en het loon dat de fabrikant van hun voorkeur uitkeert. Toch is die nijverheid op de terugweg door de concurrentie van de industriële productie – *Cet œuvre ne peut subsister longtemps à cause de la concurrence de la grande industrie.*²⁸³

Elk bezoek van de bisschop aan de priorij begint in de armenschool – *A chaque visite épiscopale, il se rendait parmi les enfants pauvres, les interrogeait avec bonté, leur distribuait des images, et leur parlait avec la touchante simplicité d'un père.*²⁸⁴

Een parasol in kantwerk: een technisch hoogstandje dat tot stand komt in de kantschool van Hunnegem.

Steun weldoeners

De arme kinderen van de kleuterschool en de Kantschool krijgen 's middags eten. In 1906, bijna een halve eeuw na de stichting, krijgen zoo iets van 125 tot 150 kinderen des middags een substantieele en met rijst bereide pap.²⁸⁵

Elk jaar publiceren de zusters een jaarverslag van hun *Écoles de filles pauvres*. In het eerste werkjaar vertegenwoordigen de maaltijden aan 160 kinderen 2.400 frank op een totaal van 3.312 frank. Andere kosten zijn de vergoeding voor de lerares kant (200 frank) en de dienstmeid (100 frank), de verwarming van de klassen (100 frank) en de schenking van klederen aan de kinderen (272 frank). Aan de zijde van inkomsten is er 1.000 frank subsidie van de stad. De lokale overheid betaalt voor elke leerling per dag vijf centiemmen voor driekwart liter soep.²⁸⁶ Verder zijn er de opbrengst van een avond die is ingericht door de leerlingen van het College (330 frank) en anonieme giften (267 frank). Dankzij het overschot van de giften van weldoeners bij de oprichting van de school blijft het deficit beperkt tot 400 frank. In 1903 staan tegenover 3.017,16 frank uitgaven, 2.471 frank inkomsten – waaronder 1.950 frank stadssubsidie. Alleen dankzij de steun van weldoeners houdt dat initiatief stand.²⁸⁷ Zo schenken deken D'Hooghe en burgemeester Modeste De Cock elk jaar honderd frank voor het onderhoud van de school. Het laatste teruggevonden jaarverslag dateert van 1904.

Zondagschool

Op vraag van de deken steekt in mei 1862 een zondagschool van wal. De juffrouwen Braet en Baes, *vicares de la paroisse*, staan op zondagnamiddag in voor de opvoeding van de kinderen in het geloof en de bijbelse geschiedenis. De kinderen van de linker Denderoever die ook in Hunnegem naar school gaan, zijn verplicht om die bijeenkomsten bij te wonen. Maar wanneer de deelname in 1874 verder in dalende lijn gaat, trekt de deken zijn steun terug en houdt de zondagschool op te bestaan.²⁸⁸

Scholen aangenomen

Onder impuls van de priorinnen Benoîte D'Hooge (1886-1904) en Augustine De Meulemeester (1906-1919) stijgt ook het aantal leerlingen in het internaat wegens de gedegen reputatie van het verstrekte onderwijs. Die ontwikkeling leidt in 1889-1890 tot de verlenging en verbreding van de schoolvleugel uit 1833 in noordelijke richting. Maar door latere aanpassingswerken is die verbouwing vandaag niet meer zichtbaar. In het begin van de 20ste eeuw wordt de slaapzaal van het pensionaat vergroot met drie grote chambretten en vinden aanpassings- en moderniseringswerken plaats aan de sanitaire installatie.

De oude badinstallatie van het pensionaat (zie foto) wordt in 1902 vernieuwd.

In 1892 wijzigt de wetgeving op het lager onderwijs. Om blijvend subsidies te bekomen voor het onderwijzend personeel wordt een bijkomende klas ingericht en de oude schoolbanken vervangen door nieuwe lessenaars. De toepassing van de nieuwe *Freubelmethode* vereist de aanwerving van een onderwijzeres.

Op de zitting van de gemeenteraad van 2 november 1895 wordt de lagere meisjesschool 'aangenomen' door het stadsbestuur. Dit betekent dat de zusters 2.000 frank per jaar krijgen *ten titel van toelage voor den dienst van het lager onderwijs*. Daarnaast wordt de wettelijk voorziene maximale bijdrage toegekend van twee frank per leerling voor het schoolgrief en één frank *voor de benodigdheden van onderricht in het braiën en naaien*. Die erkenning geldt voor tien jaar en wordt in 1905 verlengd.

Na de goedkeuring van het wettelijk kader worden vanaf 1 januari 1901 ook de drie kleuterklassen *aangenomen* door de stad. Hier bedraagt de toelage 650 frank per klas. ²⁸⁹

Nieuw scholencomplex

Tussen 1900 en 1912 komt een nieuw onderwijscomplex tot stand. Naar een ontwerp van de architecten-aannemers Louis Verwilghen uit Brussel en Louis Brimaux uit Ninove wordt ter hoogte van de Gasthuisstraat, aansluitend bij de linkervleugel van de U-vormige aanbouw uit 1859-1860 een nieuwbouw met drie vleugels toegevoegd. Die omvatten klassen, slaapzalen, badkamers, een schildersatelier, muzieklokalen en een klein museum voor natuurwetenschappen. Dat alles is aangepast *aan de moderne opvoedkundige eisen van die tijd*. Het gebouw wordt opgetrokken op een terrein met een woning die al in het begin van de 19de eeuw in het bezit is van de congregatie. Wanneer in 1910 het aantal internen daalt naar vijftig, worden voor het eerst ook jongens aanvaard van vier tot negen jaar. De kostprijs voor het pension bedraagt 350 frank per trimester. Maar wanneer in augustus 1913 het aantal meisjesinternen opnieuw toeneemt, zijn de jongens niet langer welkom in dat vrouwenbastion.

© ARCHIEF HUNNEGEM

De chambretten van de leerlingen.

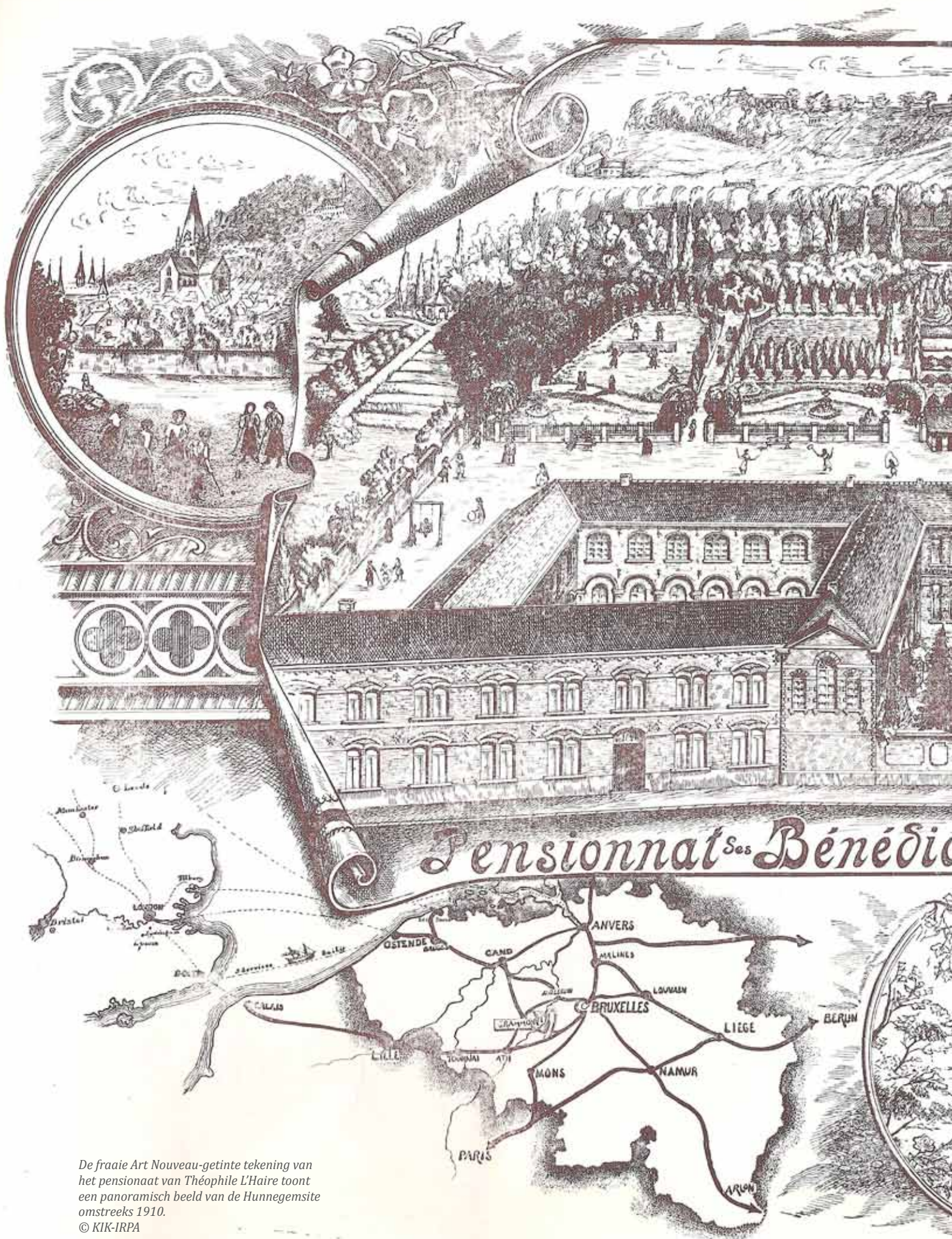
Het vrijgekomen lokaal wordt als atelier ingericht voor de 25 grootste meisjes van de borduurschool. Zij vervaardigen *het fijnste borduurwerk*.²⁹⁰

In de jaren 1911-1913 breidt de nieuwbouw uit met andermaal twee klassen en een speelzaal. Het ontwerp en de uitvoering gebeurt door aannemer-architect Frans Van Damme uit Geraardsbergen. Wel loopt de afwerking vertraging op wegens het losbarsten van de Eerste Wereldoorlog.

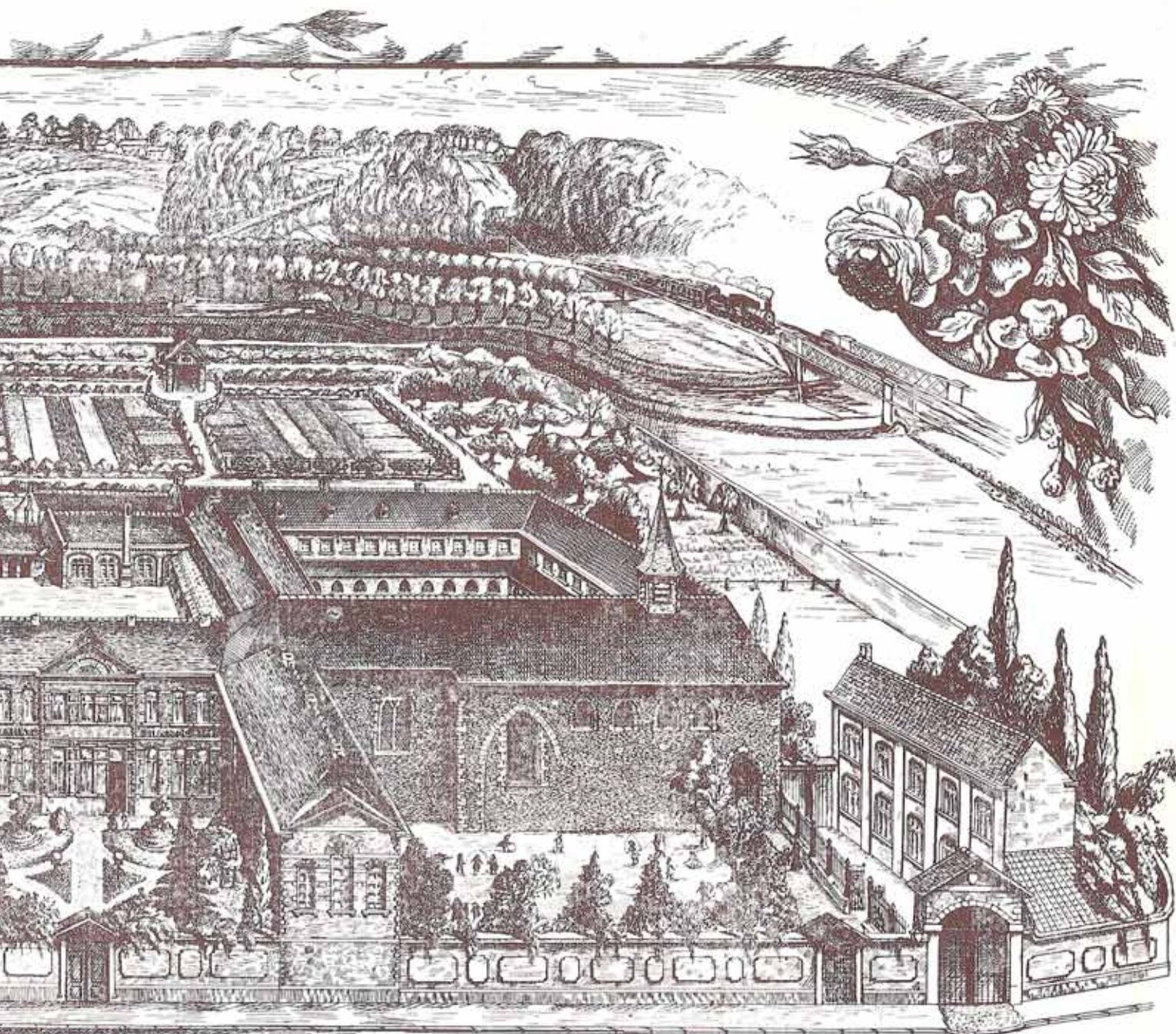
Het schildersatelier in de nieuwbouw.

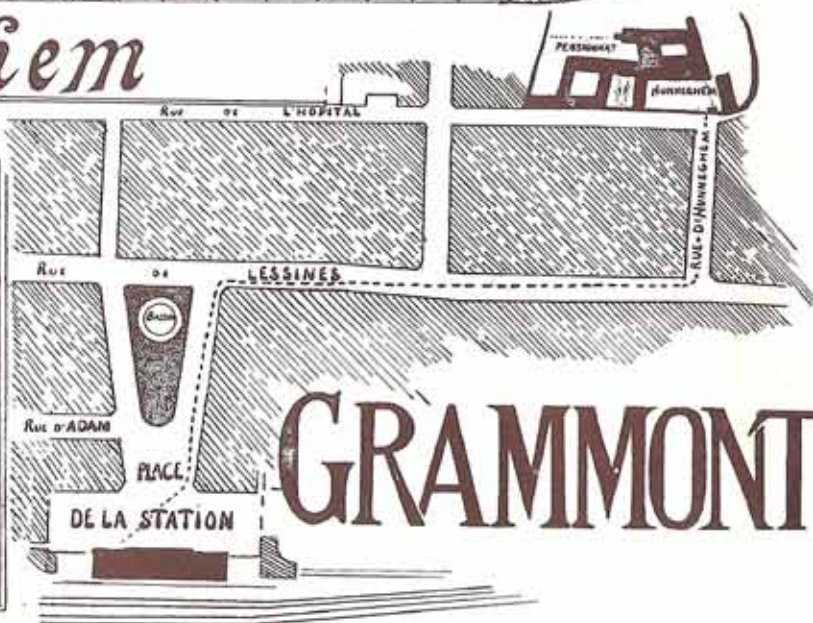
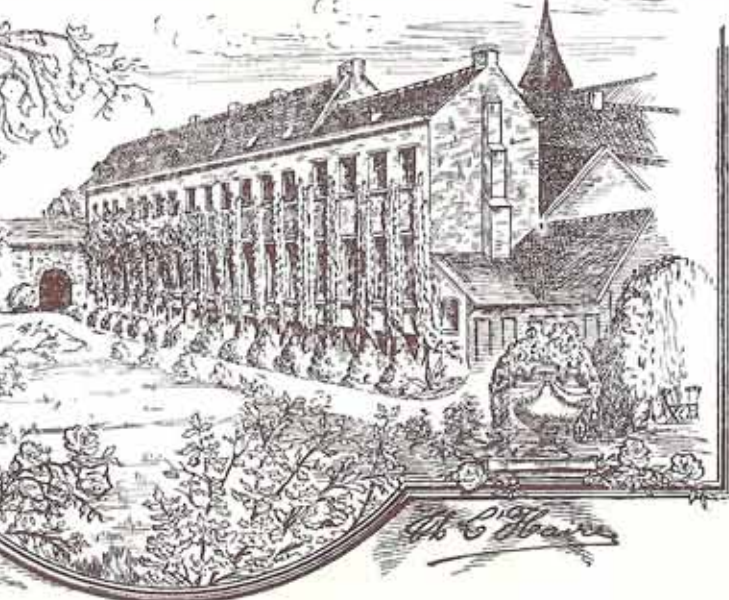
© ARCHIEF HUNNEGEM

De fraaie Art Nouveau-getinte tekening van het pensionaat van Théophile L'Haire toont een panoramisch beeld van de Hunnegemsite omstreeks 1910.
© KIK-IRPA

ctines^{se} Hunneghem

GRAMMONT

Oorlogsjaren 1914-1918 ²⁹¹

Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog sluiten de scholen hun deuren. Wanneer de Duitse overheid de herneming van de lessen toestaat, barsten de kleuterschool en lagere school onmiddellijk uit hun voegen. De lagere school telt 170 leerlingen en de bewaarschool 150 leerlingen. Wel blijft het internaat bij gebrek aan eten nog dicht tot september 1915. Wegens de immer stijgende levensduurte is hun aantal beperkt. De internen moeten zelf ook eten meebrengen. In juni 1917 wordt voor Franse weeskinderen die in de priorij verblijven en andere vluchtelingen een *classe d'asyle* ingericht. Op 24 november 1917 sluiten de Duitsers de scholen andermaal. Pas op 15 maart 1918, na de winter, openen zij opnieuw hun deuren.

05-08-1914. Sluiting van de scholen.

14-08-1914. De prijsuitdeling in de lagere school vindt niet plaats wegens het losbarsten van de oorlog.

23-08-1914. De lagere school opent opnieuw zijn deuren. De soepbedeling kent veel bijval, want veel ouders hebben geen werk of doen dienst in het leger. Het internaat blijft bij gebrek aan eten gesloten.

September 1915. Het internaat opent opnieuw zijn deuren. Wegens de stijging van de levensduurte verhoogt het kostgeld met 100 frank naar 500 frank. Er zijn maar negentien pensionairen. De priorij aanvaardt wegens de voedselschaarste niet langer half-internen. Wel neemt het aantal externen fors toe. Zij moeten zelf hun boterhammen meebrengen.

12-12-1915. Twee zusters worden naar Aalst gestuurd om er les te volgen in het vooruitzicht van de oprichting van een huishoudschool.

13-12-1915. De internen krijgen nog maar drie tot vier boterhammen per dag. De boter wordt wegens te duur 's namiddags geschrapt voor de leerlingen. In de plaats komt een mengeling van honing en suiker.

← Nadat zuster Marie-Thérèse Cattoor haar getuigschrift behaalt, kan de huishoudschool van wal steken.

→ Oprichtingsdocument van de huishoudschool die wordt bestuurd door burgervrouwen.

Ecole ménagère de Hunneghem

Commencée

le 1er février 1916

Sous la protection d'un comité de secours organisé en cette ville

Membres du comité:

Présidente

Madame Van der Linden
de Goeffrotinge

Secrétaire

Mademoiselle Loe' Smit
de Grammont

Membres { Madame Hector Van den Dale
Madame Omer Van der Schueren

Section de 32 élèves { durée 3 mois
lundi
mardi
mercredi { de 8 $\frac{1}{2}$ à 11 $\frac{1}{2}$
jeudi { théorie et pratique
vendredi { nettoyage de 8 $\frac{1}{2}$ à 11
11 h. Conférence
théorie

23-12-1915. Zuster Marie-Thérèse behaalt in Aalst haar getuigschrift om les te geven in een huishoudschool.

01-02-1916. De huishoudschool voor de werkloze jonge meisjes uit arbeidersgezinnen steekt van wal. De heer Van der Linden uit Goferdinge neemt de installatiekosten voor zijn rekening. In de benedenlokalen van het voormalige borduuratelier wordt een keuken ingericht. Een comité van dames uit de stad staat in voor de begeleiding onder leiding van de zusters. De school krijgt een subsidie van de gemeente en de provincie. De deelnemers leren in groep koken, wassen, strijken en kleren vermaken. Per cyclus volgen 32 leerlingen gedurende drie maanden les. *Deze school heeft goed geoefend in de jaren 16, 17 en 18.*

April 1916. De internen die na het paasverlof terugkeren, moeten vlees meebrengen.

01-05-1916. De tweede lessenreeks van de huishoudschool begint met 32 leerlingen.

21-07-1916. De Duitsers verbieden op straffe van de betaling van 20.000 mark de scholen om verlof toe te kennen op de nationale feestdag. Er komt amper iemand opdagen. Wel zingen de internen aan het einde van de mis de *Brabançonne*.

01-08-1916. De derde cursusreeks van de huishoudschool begint.

11-08-1916. Bij het einde van het schooljaar worden de rapporten *sans éclat* uitgedeeld. De deken overhandigt twintig prijzen aan de beste leerlingen. Er wordt een foto genomen met meer dan honderd leerlingen van de Vereniging van de Veelvuldige en Dagelijkse Eucharistie.

25-09-1916. Bij de heropening van de school schrijven zich slechts dertien internen in wegens te duur. De prijzen blijven stijgen, terwijl de voedselschaarste toeneemt.

24-10-1916. Naar aanleiding van de inhuldiging van de Vlaamse universiteit in Gent wordt de school op bevel van de Duitsers gesloten – zeer tot ongenoegen van de zusters. Ook veel leerlingen zijn daar volgens de kroniekschrijfster niet gelukkig mee: *Le Révérende Mère signe puisqu'il faut, les élèves retournent à la maison, mécontentes d'un pareil congé.* Tegen de voorschriften in krijgen de meisjes extra huiswerk.

06-12-1916. Het feest van Sinterklaas wordt niet gevierd. Wel wordt het snoepgoed van de pensionairen verdeeld onder de arme kinderen. Die zijn zeer tevreden.

De huishoudschool in de priorij van Hunnegem.

23-12-1916. Wanneer de leerlingen naar huis gaan voor het kerstverlof, nemen sommigen de tram. Dat gebeurt voor het laatst, want die wordt enkele dagen later opgeheven.

Januari 1917. Veertien internen keren na het kerstverlof terug. Uitzonderlijk worden ook drie half-internen toegelaten, want het eten is onbetaalbaar geworden.

01-05-1917. Slechts tien internen melden zich na de paasvakantie. Zij brengen bloem en brood mee omdat de gerantsoeneerde hoeveelheid ontoereikend is voor hun maaltijd. Enkele kinderen van landbouwers bezorgen eieren en hesp, want zij hebben niets te kort – *Chez ceux là il y a richesse en abondance.*

15-05-1917. Vier meisjes uit begoede, maar door de oorlog berooide families uit Warneton en Comines (Noord-Frankrijk), worden aanvaard in het internaat. Daarnaast worden uit dezelfde regio ook twaalf kinderen van arme families en kleine burgerij in de lagere school opvangen. *Ils ont plus rien et vivent de la charité de ceux qui veulent les aider.*

26-05-1917. Bij de viering van het jaarfeest van de priorin overhandigen de ouders van de internen drie broden, wat rijst, koffie, chicorei, bier, kaarsen, paté, macaroni, kaas en eieren – *La générosité des parents dépasse notre attente car même avec beaucoup d'argent on ne parvient plus à se procurer quoi que ce soit.*

07-06-1917. Twaalf kleine meisjes, die in het hospitaal verblijven, volgen de lessen van de *classe d'asile.*

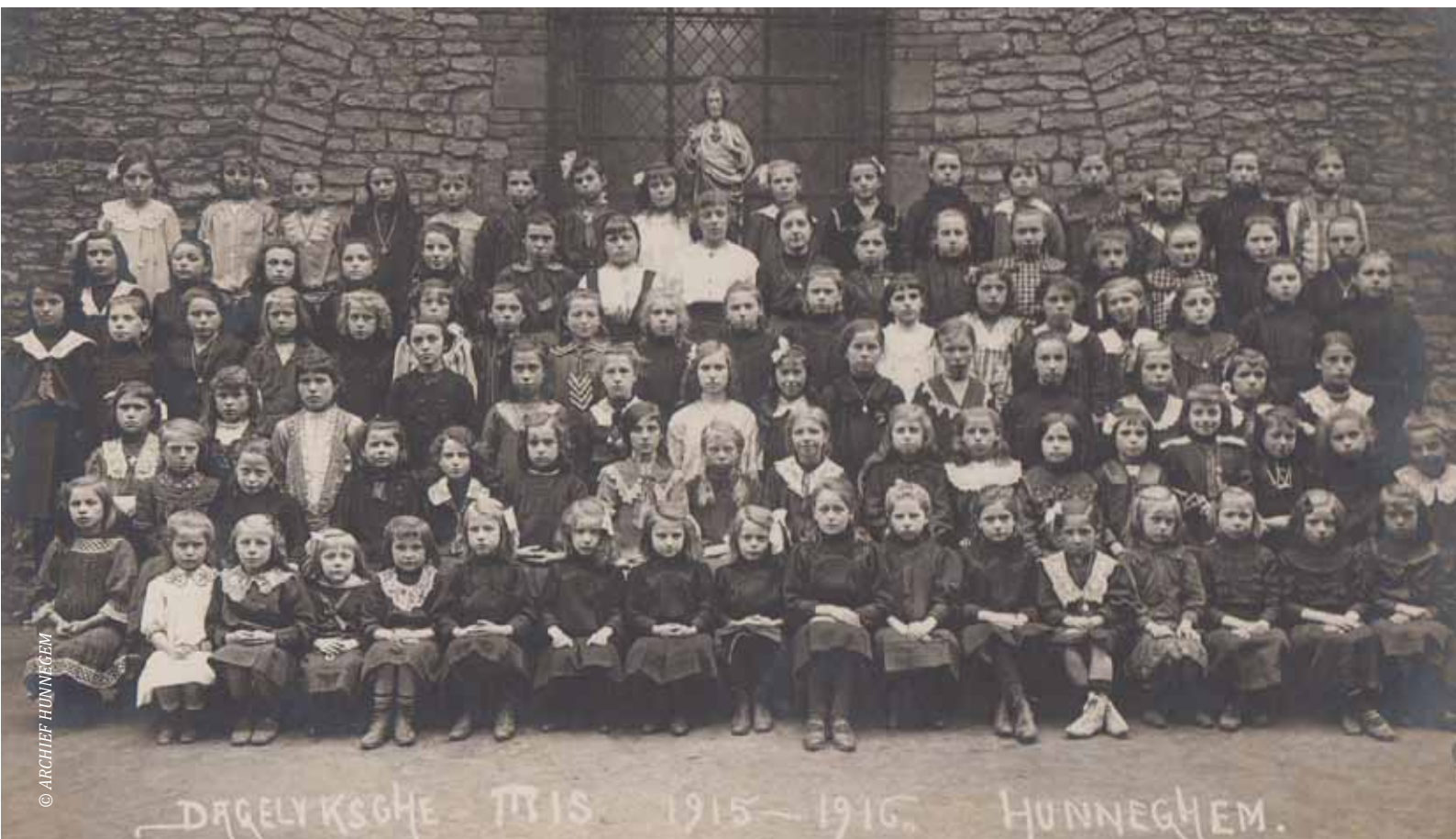
24-06-1917. De Gentse bisschop Monseigneur Seghers dient 24 leerlingen van het pensionaat en drie Franse weeskinderen het vormsel toe.

21-07-1917. De leerlingen krijgen een dag vrij naar aanleiding van de nationale feestdag.

24-11-1917. De school worden gesloten *onder voorwendsel dat er gebrek was aan kolen.*

Alleen godsdienstondericht wordt toegestaan gedurende één uur per dag *op voorwaarde geen lokalen te verwarmen.* Dat is een zware klap voor de zusters: *zij verbieden zelf het geven van bijzondere lessen, zoodat in die nare tijden het klooster beroofd wordt van alle winstgevend werk.*

De Vereniging van de Veelvuldige en Dagelijkse Eucharistie moedigt de leerlingen aan om dagelijks de mis bij te wonen. Na afloop poseren 97 leerlingen van de armenscholen.

06-12-1917. Op het feest van Sinterklaas, krijgen de arme kinderen soep en een koek van 150 gram gemaakt van witte bloem. *Depuis 3 ans on n'en a plus vu de pareille.*

15-03-1918. De school opent opnieuw haar deuren. De lessen lopen ononderbroken door tot het begin van het volgende schooljaar.

Juni 1918. Twee zusters leggen bij de Zusters van het Heilig Hart in Brussel in het geniep, maar onder de bescherming van kardinaal Mercier, examen af voor onderwijzeres lager onderwijs.

04-09-1918. Bij het begin van het nieuwe schooljaar keren de leerlingen massaal terug. De vijftien internen moeten aardappelen, brood, boter, eieren en kaas meebrengen.

Oktober 1918. Nadat bij een bombardement op Geraardsbergen 23 doden vallen, blijven de externen thuis en keren de internen naar huis terug.

20-11-1918. Een Engelsman die in de priorij soldaten wil inkwartieren, vindt het belangrijker dat in de klaslokalen les wordt gegeven. Wel zijn veel leerlingen afwezig op school – *Ils tiennent à célébrer en famille le retour de parents, soldats qui reviennent de la guerre.*

07-01-1919. Achttien pensionairen schrijven zich in voor het internaat, maar de bevoorrading blijft moeilijk – *La question du ravitaillement est toujours également difficile.* De internen blijven verplicht om boter, bloem, aardappelen en vlees mee te brengen.

De leerlingen van het pensionaat nemen deel aan de Vredesstoet die op 21 juli 1919 voorbij trekt in de Grotestraat.

19-04-1919. Stille Zaterdag. De pensionairen vertrekken met paasvakantie. Omdat het voedsel duur blijft, wordt het kostgeld verhoogd van 400 naar 675 frank.

Mei 1919. Zuster Emmanuel behaalt voor de centrale jury in Brussel haar diploma van onderwijzeres lager onderwijs.

19-06-1919. Viering van de priorin. *Les élèves fêtent généreusement. Les cadeaux sont nombreux.* Plechtige Commune van elf meisjes tijdens de Hoogmis.

22-06-1919. Na een onderbreking van vijf jaar gaat de processie opnieuw uit in de stad. De verschillende groepen brengen elk een land in beeld. Voor de leerlingen van Hunnegem is dat Servië.

18-07-1919. Viering van het feest van de directeur. Dat wordt *aussi bien célébrée que les autres années*.

21-07-1919. Deelname van de leerlingen van het pensionaat aan de Vredesstoet.

02-08-1919. Begin van de grote vakantie. De beste leerlingen krijgen een prijs.

Het interbellum

Na de Eerste Wereldoorlog wordt niet langer een onderscheid gemaakt tussen de armenschool en de andere klassen en in 1921 september begint de vierde graad van de lagere school. Ook die wordt *aangenomen* en betoelaagd door het stadsbestuur.²⁹² De lagere school telt in 1922 vier klassen en de kleuterschool twee klassen. Er verblijven veertig internen.

Wegens de stijgende levensduurte verhoogt het schoolgeld vanaf september 1923 voor de internen van 900 naar 1.200 frank. De half-internen betalen 600 frank, de kwart-internen 300 frank en de externen 150 frank.

Het aantal internen daalt naar dertig, terwijl de schoolpopulatie stijgt naar 142. De volgende jaren verhoogt het schoolgeld voor de internen naar 1.500 frank (1926) en 1.800 frank (1927).

In september 1927 worden twee schrijfmachines gekocht om steno en dactylo te onderwijzen. Van 28 tot 30 maart 1929 vindt na een onderbreking van twintig jaar opnieuw een tentoonstelling plaats met handwerk van de leerlingen van de lagere school, het pensionaat en de borduurschool. *Le résultat a dépassé toute attente*, vermeldde de kroniek. In juli krijgen de beste leerlingen voor het eerst boeken op de prijsuitreiking. Vier meisjes behalen voor het eerst hun diploma van hoger middelbaar onderwijs. Vanaf september 1929 verblijven opnieuw veertig internen in het pensionaat, *ce qui doit être en grande partie le résultat de notre belle exposition*.

In 1931 verstrijkt de tienjaarlijkse *aanvaarding* van de lagere- en de kleuterschool door het stadsbestuur. Nadat het socialistisch stadsbestuur de nieuwe erkenning weigert, worden de scholen *aangenomen* en gesubsidieerd door de Belgische staat.

Schooljaar 1933-1934

Een *Kroniek* schetst een levendig beeld van het dagelijkse leven op het pensionaat van Hunnegem in het schooljaar 1933-1934. Dat overzicht illustreert hoezeer de werking is doordrongen van religie.²⁹³

18-09-1933. Terugkeer van de pensionairen. 46 leerlingen zijn ingeschreven – één meer dan het vorige schooljaar. Acht leerlingen zijn vertrokken en negen nieuwe maken hun opwachting. Het schoolgeld bedraagt 2.100 frank.

19-09-1933. Ook de externen maken hun opwachting voor de eerste schooldag. Het 5de en het 6de voorbereidende jaar worden opgesplitst. Juffrouw Jeanne Mannens uit Nederbrakel is de nieuwe lerares in het 5de en zuster Marguerite Marie neemt het 6de leerjaar voor haar rekening. Zuster Placide geeft de lessen snit en vervangt juffrouw Van Wymersch. Daartegenover worden de twee kleuterklassen gefuseerd. Er zijn minder kleuters ingeschreven als gevolg van de economische crisis.

20-09-1933. Mis van de Heilige Geest. Na afloop maken de leerlingen een wandeling.

02-10-1933. Professie van zuster Gertrude. Die wordt bijgewoond door de internen in hun zondagse uniform. De externen komen alleen 's namiddags en zijn gaan wandelen in Onkerzele. De leerlingen van het klein pensionaat zijn de hele dag ter plaatse gebleven: zij krijgen les in de voormiddag en spelen wanneer de grote leerlingen gaan wandelen.

06-10-1933. Verjaardag van de Intronisatie. Om 9.30 uur geestelijke oefeningen in de kerk, zang, sermoen, aanbidding van het Heilig Hart en zang.

11-11-1933. Wapenstilstand. De leerlingen hebben geen les, maar bidden het Rozenhoedje in de kerk met de zusters.

21-11-1933. Feest van de koning. Geen school.

06-12-1933. Sinterklaas komt om half vier in de speelzaal van het pensionaat. Een opvoering – met te veel voordracht en te weinig zang – is gedurende 45 minuten gegeven te zijner ere. De pensionairen hebben ervan genoten terwijl de externen naar huis zijn gegaan.

08-12-1933. Feest van Onze-Lieve-Vrouw Onbevlekt Ontvangen. 32 leerlingen worden tot de Congregatie toegelaten.

24-12-1933. Kerstavond. Samenkomst om 23.15 uur in de Speelzaal. Om 23.30 zingt zuster Anselma twee coupletten van *Minuit*, begeleid door een leerling. Daarop gaan de leerlingen in processie naar de kerk tijdens het zingen van het *Gloria*. Om middernacht begint de mis. Eerst krijgen de zusters de communie en daarna de leerlingen en het volk.

25-12-1933. De internen vertrekken om 8.00 uur naar huis.

09-01-1934. Ook de externen zijn aanwezig bij het hervatten van de scholen.

06-02-1934. Feest van de heilige Amandus: een beetje les en een beetje verlof.

10-02-1934. Feest van de heilige Scholastica. De internen wonen twee missen bij, maar de lessen vinden normaal plaats.

19-02-1934. Verlof naar aanleiding van de nationale rouw – de dood van de koning. Vanaf die dag wordt om 16.30 uur een rozenhoedje gebeden voor het land.

19-03-1934. Feest van de heilige Jozef. De internen wonen twee missen bij, maar de lessen vinden normaal plaats. Diezelfde avond begint de jaarlijkse vierdaagse retraite die wordt gepreikt door pater redemptorist Jules De Smet. 's Avonds wordt alleen het *Veni Creator* gezongen. Dagelijks worden vier sermoenen van een half uur gepreikt. De externen wonen elke morgen om 7.30 uur de mis bij. Zij die communiceren keren naar huis terug om te ontbijten en keren om 8.45 uur terug voor de les. De laatste dag gaat de directeur van de zusters voor in de mis. Terwijl de leerlingen de communie krijgen, zingen de zusters het *Magnificat*. Na het *Agnus Dei* zingen de leerlingen het *Lauda Jerusalem Dominum*. De sluiting van de retraite om 9.00 uur gaat gepaard met de zegening van de objecten, een sermoen, het *Te Deum* en de zegen met het Heilig Sacrament. Vervolgens bedanken de leerlingen de pater die een gedachtenisprent van de retraite uitdeelt.

De leerlingen van het pensionaat nemen sinds 1913 (zie foto) deel aan de jaarlijkse processie in de straten van de stad.

24-03-1934. Jaarlijkse aanbidding. Elke klas neemt een uur voor zijn rekening.

29-03-1934. Witte Donderdag. De leerlingen houden Pasen in hun witte uniform. Diezelfde avond nemen zij om 20.00 uur deel aan de herdenking van het Heilig Uur – de instelling van de eucharistie.

30-03-1934. Goede Vrijdag. Na de dienst proclamatie, waarna de internen naar huis gaan voor de Paasvakantie tot 23 april.

24-04-1934. Herneming van de lessen.

19-05-1934. Trimestrieel verlof van de zaterdagavond tot de woensdagmiddag wegens de conferentie die op woensdagvoormiddag plaatsvindt.

27-05-1934. Feest van de priorin. Dat wordt samen gevierd met dat van zuster Augustine, de directrice van de school. Naast de zang en het overmaken van de gelukwensen wordt op de piano in *quatre-mains* gespeeld.

31-05-1935. Sacramentsdag. Dertien leerlingen leggen hun Plechtige Communie af. Zij dragen als uniform een nieuw model in marinewit. In de mis van 7.00 uur communiceren alle leerlingen.

Om 9.00 uur hoogmis met drie priesters, waarna de leerlingen een patriottische voorstelling geven ter ere van de Plechtige Communicanten. Om 15.00 uur hernieuwing van de doopgeloften.

De voorbereiding van de Plechtige Communie is gestart op 15 januari en tijdens hun retraite voorafgaand aan de viering heeft de directeur driemaal geprekeet.

03-06-1934. Alle leerlingen nemen deel aan de processie. De zusters en de dames uit de stad die de groep van de externen begeleiden, zorgen ervoor dat zij na de processie in groep naar Hunnegem terugkeren.

07-06-1934. Vergezeld door twee zusters gaan de leerlingen naar de Oudenberg voor de bloemenhulde.

08-06-1934. Feest van het Heilig Hart. Al de externen komen communiceren en zoals op elke eerste vrijdag van de maand neemt elke klas een uur van de aanbidding voor zijn rekening.

21-06-1934. Feest van zuster Marie-Louise. De leerlingen van het eerste middelbaar hebben hun klas niet versierd, maar geven hun lerares een bloempot die 17 frank heeft gekost.

23-06-1934. De leerlingen van het 5de leerjaar vierten hun lerares. Elke leerling heeft één frank gegeven. Het geld wordt in een envelop gestoken en haar overhandigd, waarna de leerlingen 's namiddags in de tuin koffie en taart krijgen.

29-06-1934. Op de feestdag van de apostelen Petrus en Paulus worden de zusters die hun naam dragen, gevierd. Er is een uur les en de leerlingen van het eerste middelbaar tonen een uur hun snitwerk.

21-07-1934. Nationale feestdag. Geen school.

23-07-1934. Examen van piano. De directeur van het Sint-Jozefsinstituut zit de jury voor en geeft punten. Alleen wie grote onderscheiding haalt, krijgt een prijs. Voor de leerlingen van het derde middelbaar heeft de directeur 's morgens examen Godsdienst afgenomen en om 17.00 uur komt de inspecteur voor het examen Wiskunde.

25-07-1934. Van 9.00 tot 12.00 uur examen voor de andere vakken voor de leerlingen van het derde middelbaar. Om 14.00 uur is er de prijsuitreiking. De directeur wordt bijgestaan door een kanunnik, terwijl de priorin wegens ziekte afwezig is. Er worden drie prijzen uitgereikt aan leerlingen met meer dan negentig percent van de punten. Twee halen tachtig en twee anderen meer dan zeventig percent. Geen enkele leerling behaalt meer dan vier prijzen. Vanaf 16.00 uur maken de internen hun valiezen.

26-07-1934. De leerlingen vertrekken met vakantie.

Engelse promotiefolder voor het internaat.

Internationalisering kent **niet verhoopte bijval**

In 1935-36 vinden uitbreidingswerken plaats aan de school. Naar een ontwerp van architect Edgard De Lil bouwt aannemer Cyrille Meulenijzer een grote speelzaal met op de verdieping twee klassen, een badkamer en acht toiletten. Het kostenplaatje bedraagt 207.000 frank.

Naar aanleiding van die uitbreiding lanceren de zusters een internationale promotiecampagne met de bedoeling om meisjes uit Duitsland en Engeland aan te trekken. Waarom? Een grote troef is dat in de priorij een zuster uit Engeland en Duitsland verblijven. Zij worden ingeschakeld bij de opvang en de begeleiding van de buitenlandse leerlingen. Overigens staan al voor de Eerste Wereldoorlog als derde taal Duits of Engels op het leerprogramma. Vermoedelijk is het de ambitie om uit te groeien tot een internationale instelling en op termijn ook een internationale kloostergemeenschap.

De meisjes uit Engeland betalen 21 pond schoolgeld per jaar wanneer zij jonger zijn dan twaalf jaar. Voor de oudere leerlingen bedraagt dat 24 pond. Wanneer de leerlingen tijdens het groot verlof in de priorij zouden blijven, komt daar nog zes pond bovenop. De leerlingen krijgen extra lessen Frans, wat hen in staat moet stellen om de gewone lessen te volgen die in het Frans worden gegeven. Daarnaast wordt ook hun moedertaal onderricht. Wanneer de ouders op bezoek komen, kunnen zij als tijdelijke gasten in de priorij verblijven voor vier schilling per dag. De Engelse prospectus bevat ook de praktische gegevens voor het maken van de overtocht vanuit Londen, Dover of Hull en de corresponderende treinverbindingen. Indien nodig komt een zuster de leerlingen ophalen in Oostende of Gent.

Zoals alle internen, zijn ook de buitenlandse studenten ertoe gehouden een zilveren bestek en een servietring mee te brengen, evenals een matras, wasgerief en vers linnen. Cijfers over het aantal buitenlandse leerlingen zijn niet bekend. Het aantal internen stijgt in 1937 naar vijftig. Onder hen bevindt zich een aantal buitenlandse meisjes, onder andere uit Engeland. In elk geval heeft dat initiatief niet het verhoopte succes.

Op 16 en 17 juli 1939 vindt voor de derde maal een tentoonstelling plaats. In de grote speelzaal is handwerk te bezichtigen van de leerlingen van de lagere en de middelbare school. Enkele dagen later, op donderdag 20 juli, vindt om 14.00 uur de plechtige prijsuitdeling plaats waarna de grote vakantie begint.

Pas in 1940 wordt het programma van de lagere moderne humaniora door de overheid erkend.

De tentoonstelling van het handwerk van de leerlingen van het lager onderwijs, de beroepsleergangen en de middelbare afdeling kent veel bijval.

Wel en wee 1940-1945

De onderwijsinstellingen krijgen het tijdens de Tweede Wereldoorlog zwaar te verduren. Zij worden meermaals door de Duitsers gesloten en in 1944 gebeurt dat op bevel van de bisschop. In 1941 geldt ook voor de internen de rantsoenering en tijdens de hongerwinter van 1942 lijdt iedereen honger. Het aantal internen loopt ondertussen fors terug. Soms zijn het er maar tien. De reden is de sterke toename van het kostgeld wegens de explosieve prijsstijgingen. De zusters en de directeur laten niets onverlet om het dagelijkse leven zoveel mogelijk in zijn normale plooi te laten vallen, maar dat is lang niet eenvoudig. Wel blijft grote aandacht uitgaan naar de arme leerlingen. Zij krijgen kleren, hoewel Sinterklaas niet op bezoek komt.

Vanaf 05-05-1940. Pater Wassenberg, redemptorist van het klooster in Roeselare preekt *een zeer mooie retraite* voor de leerlingen.

09-05-1940. Sluiting van de retraite zoals de voorgaande jaren. Om 10 uur processie naar de grot onder het bidden van het rozenhoedje. Zang, sermoeen en consecratie aan de grot. De leerlingen keren in processie terug naar de kerk onder het zingen van het *Magnificat* en het *Tantum Ergo*.

10-05-1940. Jaarlijkse processie naar de Oudenberg, maar wegens de Duitse inval worden de leerlingen verplicht om terug te keren. De school gaat dicht en de pensionairen worden naar huis gestuurd. Veel ouders komen hun kinderen ophalen.

11-05-1940. De laatste leerlingen worden opgehaald.

27-05-1940. Het is kalm in de stad. Er vinden lessen plaats voor de externen die graag komen. Sommige leraressen komen niet opdagen en de half-internen brengen hun eten mee.

17-07-1940. Monseigneur Coppieters vormt elf leerlingen die hun Plechtige Communie doen. Die kan niet plaatsvinden op Sacramentsdag. De ceremonie in de kerk is dezelfde als de vorige jaren. Het vormsel vindt plaats om 11.00 uur – ook voor de leerlingen van de Zwartzusters en de Zusters van Deftinge. In de namiddag vindt de hernieuwing plaats van de doopgeloften en de toewijding aan Onze-Lieve-Vrouw.

27-07-1940. De leerlingen vertrekken met vakantie. De directrice deelt de schoolresultaten mee in elke klas. Er vindt geen proclamatie plaats.

02-09-1940. Heropening van de school en het pensionaat. Al de externen keren terug. Maar door de stijging van de levensduurte stijgt het kostgeld waardoor er slechts vijftien internen zijn. Zij moeten brood en boter meebrengen.

24-12-1940. De leerlingen gaan naar huis na de trimesteriële proclamatie.

19-01-1941. De leerlingen keren terug na een maand vakantie. De elf internen brengen brood, boter, vlees en aardappelen mee. Het kostgeld bedraagt 450 frank per maand. De externen betalen 35 frank per maand en vijf frank voor de verwarming.

19-03-1941. De directeur wil niet dat zijn viering op het feest van Sint-Jozef plaatsvindt wegens de oorlog en de kritieke financiële toestand. Maar de zusters weigeren. Het feest gaat door: met zang, voordracht en het overmaken van gelukwensen. Er wordt aan de leerlingen gevraagd om toch iets te geven – *de donner quelque chose, ne les obligeant pas au tarif traditionnel de 5 frs*. Voor het geld dat hij ontvangt, gaat hij missen zingen voor de leerlingen en hun families. Die geste wordt op applaus onthaald.

05-05-1941. Na de Paasvakantie zijn er nog maar tien internen.

26-05-1941. Feest van de priorin. Zij krijgt 410 frank en elf broden, waaronder twee kramieken, chicorei, macaroni, eieren, vijf peperkoeken en dertig wafels – *Pas grande fête: compliments, chants, tout bien simple*.

12-06-1941. Plechtige Communie zoals gewoonlijk in de kerk, maar geen feest.

16-06-1941. Retraite voor de leerlingen, gepreekt door pater Théodore De Paepe, voormalig superior van de paters Jozefieten.

15-07-1941. Examen voor de leerlingen van het derde middelbaar. De inspecteur wordt niet gevraagd omdat de zusters hem geen eten kunnen geven. De directeur en de principaal van het college zitten in de jury. Vijf leerlingen slagen en twee worden gebuisd.

September 1941. De directeur drukt op de vergadering van de Raad opnieuw de wens uit dat de leerlingen gedurende enkele dagen per week Nederlands spreken op de speelplaats – *de permettre aux élèves de parler le flamand à certains jours de la semaine.*

09-09-1941. Bij het begin van het nieuwe schooljaar zijn er 21 internen. Zij betalen 400 frank per maand, maar brengen vijftig kilo aardappelen per trimester. Zij krijgen alleen het rantsoen.

06-12-1941. Geen Sinterklaasfeest. De armen van de lagere school krijgen alleen oude kleren. *Il n'y a plus rien à acheter.*

08-12-1941. In de kerk leggen 27 congregantisten hun acte van toewijding af. Slechts weinig leerlingen dragen hun witte uniform.

13-12-1941. Velen worden ziek als gevolg van de honger – *la faim et le froid se font cruellement sentir. Bien de personnes deviennent malade.* De internen vertrekken met vakantie tot 19 januari om kolen uit te sparen.

20-01-1942. Terugkeer van de leerlingen van het internaat. Er zijn 23 internen en vijftien nieuwe externen – kleine jongens en meisjes.

20-04-1942. De zusters gaan ondanks de moeilijke ravitaillering in op de vraag van het bisdom om in augustus een aantal verzwakte kinderen op te vangen en eten te geven. Huishoudregentes Gudule Van Pamel, een oud-leerlinge, zal de kinderen les geven. Zij brengt ook de boter mee voor de maaltijden.

23-04-1942. Na de Paasvakantie keren 23 internen terug. Zij betalen 1.200 frank per trimester en brengen 75 kilogram aardappelen mee, alsook brood, boter, vlees, eieren en een kilo bloem voor het maken van *un petit dessert.*

30-04-1942. De leerlingen van het derde middelbaar hebben gekookt. Gudule Van Pamel heeft hen les gegeven, zoals zij dat op de lagere school doet. De internen brengen vlees en aardappelen mee en de groenten worden bezorgd.

26-05-1942. Feest van de priorin met zang, voordracht en gelukwensen, maar weinig bloemen. De internen geven geld en de anderen brood, bloem, speculaas, enzovoort, maar veel minder dan het voorgaande jaar.

04-06-1942. Plechtige Communie van negen leerlingen, onder wie één interne. De ouders nuttigen het ontbijt en het middagmaal, maar brengen alles zelf mee: brood, vlees, boter, wijn en taart. In de kerk wordt de mis, zoals gewoonlijk, voorgegaan door drie priesters.

08-06-1942. Pater Van Ackere, redemptorist uit Gent, preekt de retraite van de leerlingen.

09-06-1942. Monseigneur Coppieters komt de leerlingen vormen. Na afloop groet hij de zusters. Bij zijn vertrek vormen de leerlingen een erehaag en worden de vormelingen gezegend.

14-06-1942. De 65-jarige zuster Godelieve mag geen les meer geven. Bij de opsplitsing van de vierde graad wordt, wegens het tekort van één leerling, het ambt van zuster Mechtilde niet erkend. Veel arme kinderen wonen de lessen niet bij omdat zij eten gaan zoeken in de stad. Daardoor verliest de priorij twee wedden van 15.000 frank per jaar.

15-06-1942. De priorin weigert om twee klassen van de vierde graad te fuseren. *Nous espérons que St. Joseph et St. Jean Bosco que nous prions depuis si longtemps nous obtiendront ce que nous demandons.*

13-07-1942. Eindexamen voor de leerlingen van het derde middelbaar. Zes leerlingen komen opdagen en drie blijven weg. De principaal van het College neemt de taalexamens af en de directeur neemt de vakken Godsdienst en Wiskunde voor zijn rekening. De ondervraging duurt van 9 uur 's morgens tot 18.45 uur. De resultaten worden op de proclamatie bekendgemaakt.

14-07-1942. Examen van piano. Wegens de oorlog is het onmogelijk om de jury uit te nodigen. De priorin en de lerares muziek, zuster Anselma, geven de punten.

09-09-1942. De school heropent zijn deuren. Er zijn nog maar 25 internen. De vierde graad telt te weinig leerlingen. Zuster Mechtilde werkt zonder te worden betaald. *C'est dur de perdre un si beau traitement pendant la guerre.*

26-09-1942. De Duitsers breken het vuur in de keuken van de huishoudschool uit.

01-12-1942. De betrekking van zuster Mechtilde in het lager onderwijs wordt toch aanvaard.

06-12-1942. Sinterklaas komt niet, maar alle kinderen krijgen enkele sneden brood, twee taartjes en een stuk peperkoek.

08-12-1942. Toewijding van zeventien leerlingen aan Maria, maar niet in het witte uniform.

23-12-1942. Elk kind van de lagere school krijgt nieuwe handschoenen, een muts, een hemd, een broek en een sjaal: *une bonne petite piece bien utile*. Een aantal rokken is gemaakt door de pensionairen.

30-01-1943. Wanneer de ouders van de pensionairen dat willen, mogen hun kinderen de eerste en de derde zondag van de maand naar huis.

19-03-1943. Feest van de directeur met zang, toespraken en enkele bloemen – *pour autant que la saison permet d'en offrir*.

26-05-1943. Feest van de priorin. De leerlingen geven geschenken in natura of geld.

Van 20 tot 24-06-1942. Retraite voor de leerlingen geprekeerd door redemptorist Clément uit Jette.

28-06-1943. Plechtige Communie van acht leerlingen van het pensionaat.

29-06-1943. Vormsel van negen pensionairen door de Gentse bisschop Coppieters. Na afloop ontvangen de zusters hem in de Labeurzaal. Na een half uur vertrekt hij via het pensionaat waar de internen een erehaag vormen.

12-07-1943. Examen voor de leerlingen van het derde middelbaar.

15-07-1943. Proclamatie, waarna de leerlingen met vakantie gaan.

09-09-1943. Begin van het nieuwe schooljaar met verschillende nieuwe internen en ook externen uit de omliggende gemeenten. Zij komen elke dag te laat wegens de vertraging van de trein of tram.

08-12-1943. Toewijding van 43 kinderen aan Maria. Het sermoen voor de nieuwe congregantisten wordt gegeven door een Kapucijn, pater Martial.

16-12-1943. Begin van de Kerstvakantie.

17-01-1944. Heropening van de klassen. De leerlingen kunnen elke dag voor 0,30 frank een koek bekomen van mooie witte bloem – *de belle farine blanche*. De kinderen van grote gezinnen betalen 0,15 frank en de leraressen krijgen die gratis.

02-04-1944. Er wordt maïzena verkocht aan de leerlingen voor 4,25 frank.

06-04-1944. Begin van de Paasvakantie.

01-05-1944. De scholen openen opnieuw hun deuren.

07-05-1944. Sluiting van de school op bevel van de bisschop. Die voorzorgsmaatregel komt er wegens de toenemende bombardementen.

26-05-1944. Het jaarlijkse feest van de priorin wordt niet gevierd. Iedereen is nog te zeer onder de indruk van het bombardement van 22 mei dat in de straat twaalf dodelijke slachtoffers maakt.

Juni-juli 1944. De leerlingen komen tweemaal per week hun huistaken en lessen ophalen.

11-09-1944. De lagere school en de kleuterschool openen opnieuw hun deuren.

18-09-1944. De internen en externen hervatten de lessen. Er zijn 190 inschrijvingen, ondanks het vertrek van veel leerlingen uit Wallonië omdat de lessen voortaan in het Nederlands worden gegeven. Het plan van de zusters om nog een of twee Franstalige klassen in te richten, stuit op het verzet van directeur Charita. Die wacht de komst van de inspecteur af. Wel dringen sommige ouders er op aan dat hun kinderen Frans leren. *Si nous pouvions l'enseigner davantage nous aurions autant d'élèves que nous voudrions* zucht de kroniekschrijfster.

11-11-1944. In het pensionaat verblijven veel kinderen uit Antwerpen en Brussel, wiens ouders zijn gevlucht voor de *vliegende bommen* V1 en V2.

08-12-1944. Acte van toewijding aan Onze-Lieve-Vrouw door 21 leerlingen van het pensionaat.

19-03-1945. Feest van de directeur. Hij doet wat hij vanaf zijn komst heeft gedaan: het geld gebruiken voor missen voor de leerlingen.

08-05-1945. De oorlog is voorbij. De leerlingen krijgen twee dagen extra verlof.

09-05-1945. Tijdens een optocht in de stad dragen zestig externen het portret van koning Leopold III.

© ARCHIEF HUNNEGEM

Op 9 mei 1945 stapten een zestigtal leerlingen in uniform mee in de bevrijdingsstoet door de straten van Geraardsbergen. De internen die de dag voordien naar huis zijn vertrokken en veel externen kunnen niet meer worden bereikt. Centraal staat het portret van koning Leopold III en velen dragen een tricolore vlag of lint.

13-05-1945. Met het in ere herstellen van het uniform wordt de oorlog verklaard aan de korte rokken – *C'est avant tout la guerre aux robes courtes*. Overeenkomstig het reglement moet de rok tot over de knie komen.

26-05-1945. Jaarlijks feest van de priorin. Zij krijgt giften in natura en geld. In de namiddag gaan de internen wandelen.

31-05-1945. Plechtige Communie. Eerste mis om 6.00 uur voor de zusters. Om 7.30 uur communie-mis en om 15.00 uur begroeting en vernieuwing van de doopbeloften.

03-06-1945. De processie van het Heilig Sacrament gaat opnieuw uit. Een groep leerlingen is gekleed in marine wit en draagt een lelie, terwijl anderen als engelen zijn gekleed. De kleine jongens vormen de groep van de heilige Benedictus en de meisjes die van Onze-Lieve-Vrouw van Hunnegem.

Van 04 tot 07-06-1945. Jaarlijkse retraite voor de leerlingen, gepreikt door pater Wassenberg, redemptorist.

05-06-1945. Vormsel van 21 leerlingen door Monseigneur Coppieters.

12-07-1945. Eindexamen voor de leerlingen van het derde middelbaar. De drie kandidaten behalen hun diploma met grote onderscheiding. Twee leerlingen zijn ziek en twee zijn daar nog niet klaar voor.

24-09-1945. Er beginnen 61 internen aan het nieuwe schooljaar, hoewel velen naar Wallonië zijn gegaan om er meer Frans te leren – *malgré que plusieurs élèves nous ont quittées pour aller au pays wallon en vue d'apprendre plus de français*. De internen moeten niet langer eten meebrengen. Het kostgeld bedraagt 2.200 frank per trimester.

06-12-1945. Voor het eerst sinds 1939 komt Sinterklaas naar het pensionaat. Er wordt te zijner ere een feest georganiseerd. De chocolade en de sinaasappelen die de ravitaillering heeft beloofd, worden niet tijdig bezorgd. De leerlingen krijgen een appel. De internen zijn genereus geweest en hebben veel klederen meegebracht voor de arme kinderen.

Vervlaamsing

Hunnegem is traditioneel een Franstalig bolwerk. Wanneer de Duitsers al de leerlingen op 24 oktober 1916 verplicht verlov geven naar aanleiding van de opening van de Vlaamse Gentse universiteit zijn volgens de kroniekschrijfster veel leerlingen daar niet gelukkig mee: *La Révérende Mère signe puisqu'il faut, les élèves retournent à la maison, mécontentes d'un pareil congé*. Tegen de voorschriften in krijgen de meisjes extra huiswerk mee haar huis.

En in 1941 drukt geestelijk directeur Charita andermaal de wens uit *de permettre aux élèves de parler le flamand à certains jours de la semaine*.²⁹⁴ Pas vanaf 1944 worden de lessen standaard in het Nederlands gegeven. De zusters willen nog een of twee Franstalige klassen inrichten, maar directeur Charita verzet zich daartegen. Men wacht de komst van de inspecteur af. Wel dringen veel ouders er op aan dat hun kinderen Frans leren. *Si nous pouvions l'enseigner davantage nous aurions autant d'élèves que nous voudrions*.

Op 16 september 1947 worden drie leerlingen geweigerd die hun studies in het Frans willen doen. Wel dalen door die vervlaamsing van het onderwijs het aantal internen vanaf september 1948 naar 22. Op 21 augustus 1949 noteert priorin Augustine De Meulemeester naar aanleiding van een bijeenkomst van de oud-leerlingen, dat velen ontgoocheld zijn omdat de directeur hen in het Vlaams verwelkomt.

Klassieke opleiding

In de periode 1950-1965 worden naar een ontwerp van huisarchitect Edgard De Lil diverse plannen voor verbouwingen uitgevoerd en de inrichting van een nieuwbouw voor de middelbare afdeling gerealiseerd. Daarbij wordt het gebouw in 1833 verlengd aan de tuinzijde en verbonden met de andere schoolgebouwen. Achter de borduurschool moet het voormalige kerkhof van de zusters in 1963 wijken voor de aanbouw van nieuwe klassen onder een plat dak. Aannemer J. Verbruggen voert het ontwerp van architect De Lil uit.

Ter promotie van de borduurschool en de beroepsafdeling Snit en Naad vindt van 20 tot 22 april 1950 andermaal een tentoonstelling plaats. Daarop zijn avondkledij, communiekledij, uniformen, nachtjapons, mantels, tafelnappen, servietten en allerhande borduurwerk te bezichtigen.

De kroniekschrijfster is overtuigd: *les élèves peuvent apprendre tout ce qui est nécessaire et utile*.

Op 12 juli 1950 vindt de proclamatie voor het eerst in open lucht plaats waarbij de leerlingen in aanwezigheid van de ouders gymnastische oefeningen uitvoeren.

In augustus 1955 ontstaat commotie in Geraardsbergen wanneer het Technisch Instituut Maria-Jozef eveneens van wal wil steken met een afdeling Algemeen Middelbaar Onderwijs. Die zou een rechtstreekse concurrentie betekenen voor de school van Hunnegem en het Sint-Catharinacollege die respectievelijk voor meisjes en jongens ASO-klassen hebben. Ten slotte worden deze plannen afgevoerd.

De jaren 1950 zijn een bloeiperiode voor de school van Hunnegem. Die telt meer dan driehonderd leerlingen in alle afdelingen. Met het oog op een verdere uitbreiding van de infrastructuur wordt in 1958 een provinciale tombola ingericht. Er worden 50.000 loten gedrukt, waarvan er 35.000 zijn verkocht. Als prijzen zijn een televisie, een wasmachine en een schrijfmachine te winnen. Die organisatie brengt 160.000 frank op.²⁹⁵

Vanaf 1 september 1959 wordt het onderwijsaanbod uitgebreid met een lagere cyclus Latijn-Griekse afdeling. Daarmee wordt ingespeeld op een vraag die sinds lange tijd leeft. In de regio Geraardsbergen-Herzele-Zottegem-Oosterzele-Brakel heeft in het vrij onderwijs alleen het Sint-Franciscusinstituut in Sint-Maria-Oudenhove een volledige klassieke humaniora. Het eerste jaar volgen elf leerlingen de lessen. Het vak Latijn wordt gegeven door Dom Hildebert De Meyer, een benedictijn van de abdij van Dendermonde, tevens de bezieler van dit initiatief. De volgende drie jaar wordt de klassieke opleiding volledig uitgebouwd. Die blijft langzaam groeien. In 1963 zitten veertien leerlingen in het zesde Latijn.

Van co-instructie naar co-educatie ²⁹⁶

Wanneer in 1963 de eerste lichte meisjes het diploma lagere humaniora Latijn-Grieks behaalt, dringen de ouders er bij de zusters op aan om ook een hogere cyclus op te richten. Dat is bij gebrek aan infrastructuur en geld niet mogelijk. Wel kunnen de meisjes de hogere cyclus Latijn volgen in het Sint-Catharinacollege. De intrede van meisjes in het bisschoppelijk college, een mannenbolwerk bij uitstek, is een primeur in het bisdom Gent.

Vanaf 1 september 1965 volgen elf meisjes, waarvan negen uit Hunnegem de lessen in de hogere cyclus in het college. Tijdens het eerste jaar wordt de co-instructie nog strikt aangehouden. Tijdens de speeltijden, het middageten, de turnlessen en de retraites zijn de meisjes gescheiden. Wegens de zeer gunstige evaluatie wordt vanaf het schooljaar 1966-1967 de co-educatie in praktijk gebracht. In 1968 wordt in het College voor de meisjes die in Hunnegem de lagere cyclus moderne volgden, een hogere cyclus Wetenschappelijke B opgericht. Vanaf 1982 volgt de hogere cyclus Wetenschappelijke A.

Wanneer de priorischool de Latijn-Griekse afdeling wil afbouwen voor een afdeling Latijn-Wiskunde, dreigen meisjes uit de regio niet langer Latijn-Grieks te kunnen studeren. Er komt in 1971 een akkoord met het Sint-Catharinacollege dat de meisjes daar vanaf het tweede jaar Latijn-Grieks kunnen blijven volgen.

Jongens in Hunnegem

Wanneer op 25 juni 1962 de leerlingen van de middelbare afdeling in Hunnegem voor het eerst gaan zwemmen in het zwembad van het Technisch Instituut Maria-Jozef onder toezicht van de lerares Lichamelijke Opvoeding, is dat alles behalve vanzelfsprekend. *C'est la première fois qu'un institut libre de la ville s'y rend, cela a fait sensation parmi les enfants et les parents. Cette innovation a été bien accueillie.* Op 19 maart 1963, het feest van Sint-Jozef, is er geen school, maar schuiven de leerkrachten aan voor een diner in de priorij.

Het een na het andere heilige huisje sneuvelt. Zo is de priorij vanaf de opstart van de onderwijsactiviteiten in de 17de eeuw een exclusief vrouwelijk bolwerk, maar vanaf 1968 worden ook jongens aanvaard. Op 2 september 1968 zitten in het eerste leerjaar van de lagere school tien jongens en de zusters aanvaardden *par exception* ook twee jongens als pensionairen. Enkele nichten van religieuzen die op hun pensioonaat verblijven, staan in voor hun opvang.

Op 1 september 1969 tellen de Latijnse en de moderne afdelingen van het middelbaar 130 leerlingen, tot dan het hoogste aantal uit de geschiedenis. De kleuterschool telt meer dan honderd leerlingen en de lagere school 198 leerlingen. Allen dragen een wit en blauw uniform.

Vanaf 1971 kunnen de leerlingen les volgen in de afdeling Latijn-Wiskunde. En wanneer de vrije school van Goferdinge minder dan dertig leerlingen telt en in zijn bestaan is bedreigd, wordt die een annex van de lagere school van Hunnegem.

Bij de viering van het 350-jarig jubileum in 1974 heeft de school van Hunnegem een kleuterafdeling met honderd leerlingen en zes leerkrachten, onder wie twee zusters. In de lagere school zitten 235 leerlingen met tien leerkrachten. En de middelbare school telt 148 leerlingen en achttien leerkrachten onder wie twee zusters. In de volgende jaren worden zowel in de klassen en ten slotte ook in de directiefuncties de gepensioneerde zusters vervangen door leken.

Op 30 oktober 1974 wordt onder het voorzitterschap van geestelijk directeur Denis Gabriels de vzw Priorischool Hunnegem opgericht als inrichtende macht voor alle onderwijsactiviteiten. ²⁹⁷

Middelbaar fuseert met Sint-Catharinacollege ²⁹⁸

De invoering van de eenheidsstructuur in het secundair onderwijs stelt de priorischool voor grote moeilijkheden. Daarbij ruimen de lagere en de hogere cyclus van telkens drie jaar plaats voor graden van twee jaar. Omdat een uitbouw van de tweede graad (het derde en het vierde jaar)

voor zowel de moderne afdeling als de richting Latijn-Wiskunde niet haalbaar is, komt het in september 1988 tot een fusie tussen de priorischool en het Sint-Catharinacollege. Dat is een verrassing, want de verhoudingen tussen Hunnegem en het College zijn gespannen wegens de uiteenlopende pedagogische opvattingen. Bovendien zijn ook de Jozefieten en het Technisch Instituut Maria-Jozef bereid tot een fusie. Principaal Dirk Van Kerchove overtuigt de priores om haar school met het College te fuseren. Die fusie verloopt in twee fasen. Op 1 juli 1988 draagt de Inrichtende macht priorischool Hunnegem vzw de middelbare school over aan het Diocesaan Schoolcomité Denderstreek Zuid vzw, de inrichtende macht van het Sint-Catharinacollege. Op 1 september 1988 fuseren de scholen.

De Priorischool, officieel de *Vestigingsplaats Gasthuisstraat* van het College behoudt aanvankelijk nog haar eigen karakter. Dit betekent dat het schoolreglement van toepassing blijft: alleen meisjes zijn toegelaten en het dragen van het uniform is verplicht. Wel komt er één oudercomité, één schoolkalender, één administratie, en een eenvormig schoolrapport. Bij de invoering van de eenheidsstructuur op 1 september 1989 wordt ook met een uniforme schoolboekenlijst gewerkt. In 1993 laat principaal Van Kerchove wegens de toename van het aantal leerlingen, in akkoord met de priores, een nieuwbouw optrekken in de tuin van de zusters, dat onderdak biedt aan vijf klaslokalen. Vanaf 1994 vervallen de afspraken over scholen exclusief voor meisjes of jongens. Volgens een nieuw ministerieel besluit moeten alle scholen gemengd zijn in al hun geledingen. Veel ouders sturen hun dochters naar het College waardoor de middelbare afdeling in Hunnegem leeg loopt.

Lager onderwijs op eigen benen ²⁹⁹

De school in Hunnegem biedt alleen nog kleuter- en lager onderwijs aan. Omdat het College nood heeft aan klaslokalen, verhuist de lagere afdeling van het College-Centrum naar de leegstaande ruimten van de voormalige middelbare afdeling. De lagere afdeling van het College in de Gasthuisstraat blijft een jongensschool en Hunnegem een meisjesschool.

Wanneer het basisonderwijs in 1997 gemengd wordt, gaan beide lagere scholen opnieuw hun eigen weg. De lagere afdeling van het College verhuist in 2005 naar de gebouwen van Maria –Jozef die sinds 1995 eigendom zijn van de bisschoppelijke colleges.

In Hunnegem volgt Geert Flamand in 2000 directrice Godelieve Van Der Mijnsbrugge op. Het leerlingenaantal stijgt naar 238 in 2008.

Na de verkoop van de Hunnegemsite vormen de zusters en de nieuwe eigenaars het schoolbestuur, tot de site in 2016 voor de tweede maal wordt verkocht. De schoolvleugel naast de kerk wordt verlaten. Die omvat de voormalige borduurschool en de in 1963 opgetrokken achterliggende klassen. Want op die locatie komt er een nieuw woon- en zorgcentrum.

De VZW Katholieke Basisschool Hunnegem is de eigenaar van de school. Op initiatief van het nieuwe schoolbestuur worden de oude schoolgebouwen onder de leiding van directeur Sabine Michiels gerenoveerd. Er komt een nieuw sanitair voor kleuter- en lagere afdeling en de kleuterblok wordt uitgebreid. In 2018 staan de renovatie van de voorgevel en de buitenaanleg op de agenda.

Wegens de lagere instroom van nieuwe leerlingen, als gevolg van het krimpende geboortecijfer, daalt het aantal leerlingen de voorbije jaren naar 180. De goede waardering van de school bij de laatste twee doorlichtingen van de dienst Inspectie, bewijst dat zij nog steeds in de voetsporen treedt van een bijna 400 jaar oude schooltraditie die de kwaliteit van het onderwijs hoog in het vaandel draagt. Verder behoudt de school haar christelijke identiteit en krijgen normen en waarden grote aandacht.

De recente ontwikkelingen in de binnenstad gaan ook aan Hunnegem niet voorbij. Geraardsbergen kent een grote instroom van migranten en de helft van de kinderen wordt in armoede geboren.

Mede door de goede naam – veel kinderen komen er van generatie op generatie – behoudt de school haar hoge niveau. Vandaag telt de schoolpopulatie een gezonde mix waarbij de 27 procent migrantenkinderen goed worden opgevangen. Een bijkomende troef is de ligging in een oase van groen aan de rand van de stad.

De priorijschool van Hunnegem anno 2018.

Bijeenkomst van de oud-leerlingen in de priorij van Hunnegem.

Oud-leerlingen

Naar aanleiding van de viering van het 14de eeuwfeest van het overlijden van de Heilige Benedictus op 6 april 1880 vindt de eerste bijeenkomst plaats van de oud-leerlingen van de school. Wegens de grote bijval wordt beslist om een Oud-Leerlingenbond op te richten. Op 9 september 1894 vindt voor het eerst een *geestelijke afzondering* plaats. Bij die gelegenheid worden *de vriendschap en de herinnering tot de Christelijke plichten vernieuwd*.³⁰⁰ Die bijeenkomst op de eerste zondag van september groeit uit tot een traditie. Telkens komt een pater preken. Naar aanleiding van de bijeenkomst in 1906 schrijft priester J. Roegiers de cantate *Salut Hunneghem*.³⁰¹

*Sainte maison qui, paisible et tranquille
A abrité ma jeunesse autrefois
O Hunneghem bel et riant asile
Qu'avec bonheur toujours te revois.*

*C'est qu'en tes murs je retrouve le gage
Du vrai bonheur et l'aimable gaité
Nous montre ici la pure et douce image
De la candeur et de la sainteté.*

In 1949 neemt de Oud-Leerlingenbond een nieuwe start. Er wordt beslist om opnieuw retraites in te richten, ondanks de tanende belangstelling in de vooroorlogse jaren. Een nieuwe oproep, voor een bijeenkomst op 21 juli, wordt door meer dan honderd personen beantwoord. In 1950 zijn er zelfs 154 deelnemers, waarna de belangstelling vermindert. In de jaren 1960 nemen de oud-leerlingen de kosten voor het Sinterklaaspakket voor hun rekening.

Er komt ook een eigen tijdschrift van de oud-leerlingenbond: eerst halfjaarlijks, later jaarlijks.

De benaming *Ex domo pacis – Uit het huis van Vrede* verandert vanaf 1980 in *Hunnegem*. De laatste teruggevonden publicatie dateert van 1999.

Het tijdschrift bevat artikels over de geschiedenis van Hunnegem, herinneringen, kortverhalen, moraliserende en opvoedkundige artikelen en de examenuitslagen van oud-leerlingen. Vaste rubrieken zijn de *kronijken* van wat er in Hunnegem de voorbije periode is gebeurd en een overzicht van de verlovingsen (tot 1954), huwelijken, geboorten en overlijdens van de oud-leerlingen. Tot de jaren 1960 is de uitgave tweetalig.

*Beeld van Sint-Jozef met
het Jezuskind, vermoedelijk
van de hand van de uit
Geraardsbergen afkomstige
beeldhouwer Gabriël
Grupello. De hoogte
bedraagt 51 cm.
(Kunstpatrimonium priorij
Hunnegem)
© KIK-IRPA*

10. Uithangbord van de neogotiek

De priorij Hunnegem verwerft door schenkingen een rijke kunstverzameling. Tal van waardevolle kunstwerken gaan evenwel verloren, onder andere tijdens de nieuwe *beeldenstorm* aan het einde van de 19de eeuw. Louis Bert de l'Arbre, de peetvader van de neogotiek in Geraardsbergen, ontwerpt een nieuw zusterkoor en staat als vaardig historieschilder in voor de neogotische facelift van de kerk.

Nieuwe altaren en schenkingen

De priorij kan van bij haar oprichting rekenen op de steun van gefortuneerde weldoeners. Prelaten, edellieden en talrijke monniken van de Sint-Adriaansabdij maken donaties over aan de kerk en het devotiebeeld van Onze-Lieve-Vrouw. Het *Register met de schenkingen* (tot 1720) en het *Register met de detaillering van de giften* (tot 1730) bevat een schat aan informatie.³⁰² Die hebben betrekking op priesterlijke ornamenten, altaarlinnen, vazen, kruisbeelden, kandelaars en schilderijen.

Zo bezit de kerk het schilderij *De aanbidding van de herders* dat wordt toegeschreven aan de Antwerpse schilder Theodoor Rombouts (1597-1637). Mogelijk bevindt zich dat al voor de komst van de zusters in de kerk, als gevolg van een ruil met de pastoor van Moerbeke. Op het altaar staat een groot verguld tabernakel van de Geraardsbergse beeldhouwer Delestrée met sierlijke Corintische kolonnen. Mevrouw Crépieux schenkt dat in 1628. Andere weldoeners zorgen voor het herschilderen van het altaar en de bijkomende decoratie. Maar al in 1636 wordt het hoofdaltaar gedemonteerd, gerestaureerd en herschilderd, waarna de bisschop van Kamerijk dat opnieuw inwijdt.³⁰³

Het zijaltaar van Onze-Lieve-Vrouw bevat een schilderij van Onze-Lieve-Vrouw Hemelvaart dat wordt toegeschreven aan de Antwerpse barokschilder Abraham Janssens (1573-1632). Het tweede zijaltaar, dat is toegewijd aan Sint-Jozef, toont een groot schilderij van de hand van Théodore Van Thulden, een Antwerpse barokschilder (1606 – 1652-69) en medewerker op het atelier van Pieter-Paul Rubens. In 1648 schenkt Jean-Baptiste de Bame voor het onderhoud van het altaar tien florijnen en in 1672 geeft Jeanne de la Reu bij testament een gouden ring. Verder gebeurt de gift van twee schilderijen over het thema van de Heilige Familie door de heer van Waesberghe en Broeder Baudouin Vincq. Waarschijnlijk staat één van beide op het altaar van de Heilige Jozef. In 1696 betaalt de heer La Court het altaarschilderij waarbij de Heilige Jozef wordt voorgesteld met het kindje Jezus op de arm. Het devotiebeeld van Onze-Lieve-Vrouw van Vrede wordt aangekleed met rijkelijk versierde jurken en mantels. De Vrouw van Pembeek schenkt zilveren kronen voor Onze-Lieve-Vrouw en het kindje Jezus. Anderen kopen een zilveren scepter, kruisjes, armbanden en ringen. Abt Gaspar Vincq en zijn opvolger, Martinus Le Brun, schenken kostbare edelstenen om de mantel van het devotiebeeld te versieren. Van de hand van baron Frans de Cassina, de heer van Boelare, zijn twee rijke fluwelen mantels (1639), een orgel (1644), een nieuwe altaartafel met een nis en balustrades (1645) en een zilveren lamp (1650). Onder het religieus textiel vallen de *antependia* of voorhangsels van het altaar. Het archief maakt melding van wel een dozijn schilderijen. Zo schenkt Dom Leander Cambier van de Sint-Adriaansabdij, de biechtvader van de zusters, met de instemming van zijn abt schilderijen met een voorstelling van de heilige Benedictus en de heilige Scholastica. Verder worden beelden overgemaakt van de Heilige Familie en Sint-Amandus. Ook in de tweede helft van de 17de eeuw krijgt de priorij talrijke giften. Naast kostbare kledingstukken betreft het een gouden kruis als ex voto door jonkvrouw Jacqueline de Houdain. Dankzij de vrijgevigheid van de heer Penninck wordt het altaar opnieuw gemarmerd en verguld.

Schilderij van de Heilige Scholastica, in 1719 geschenken door Dom Leander Cambier van de Sint-Adriaansabdij, de biechtvader van de zusters.³⁰⁴ Het doek meet 73 bij 59 cm. (Kunstpatrimonium priorij Hunnegem)

Onder de talrijke schenkingen aan de Hunnegemkerk bevindt zich heel wat liturgisch vaatwerk, vaak van hoge kwaliteit. Een mooi voorbeeld is deze 17de-eeuwse vergulde zilveren miskelk. De hoogte bedraagt 26,2 cm. (Kunstpatrimonium priorij Hunnegem) © KIK-IRPA

Barok **hoofdaltaar** (1720)

Omstreeks 1720 krijgt de kerk een nieuw hoofdaltaar in de toen gangbare stijl: de Barok. De gift van een weldoener van honderd florijnen geeft de aanzet. Daarbij wordt het geld gevoegd dat de voorbije jaren opzij is gelegd. Dat bedrag is nog ver ontoereikend om het project te financieren. Daarom richt de priorin een bedelbrief naar de hertog Croÿ-Havré, een telg van een toonaangevend adellijk geslacht in het noorden van Frankrijk. De zusters beschikken *  raison de leur grande pauvreté* nog altijd niet over een hoofdaltaar, luidt de argumentatie. De priorin drukt de hoop uit *de voir un si bon ouvrage achev  pour la plus grande gloire de Dieu*.³⁰⁵

Over de band tussen Hunnegem en de adellijke familie Cro  zijn geen gegevens bekend. Evenmin over het resultaat van die tussenkomst en het schrijven dat vermoedelijk ook naar andere weldoeners is verstuurd. Het archief bevat geen gegevens over de bouw van het altaar, noch over de kostprijs. Dat gemarmerde monumentale houten portiekaltaar van 9,5 meter hoog, een fraai staaltje van hoogbarok, moet een fortuin hebben gekost.

Wel hebben tijdgenoten vragen bij het harmoniëren van deze theatrale compositie binnen het sobere Romaans-gotische gebouw. Bovendien is niet bekend wat er is geworden van het oude hoofdaltaar met het schilderij van Theodoor Rombouts. Mogelijk is dat, wat gebruikelijk is in die tijd, voor een peulschil verkocht.

Wanneer in 1816 vijf zusters van de voormalige abdij van Ghislenghien binnentreden in Hunnegem brengen zij ook archiefstukken, schilderijen, boeken en zilverbestek mee.

Het hoofdaltaar van de Hunnebergkerk toont een fraai staaltje baroksculptuur. Het symmetrisch benedenstuk heeft een gebogen vorm met hoge houten basementen van geaderd marmer. Het altaarblad wordt geflankeerd door twee knielende engelen in aanbidding voor het Heilig Sacrament in het tabernakel. In de top verschijnt een gekruisigde Christus. De achterliggende nis toont de beeltenis van het Heilig Hart van Jezus. Vermoedelijk is dat neogotische beeld later toegevoegd. Volgens De Meulemeester stond centraal in het midden de Aanbidding van de Koningen³⁰⁶ waarbij drie wijzen uit het Oosten hulde brengen aan het kindje Jezus. In de flankerende nissen staan twee meter hoge beelden van de Heilige Benedictus en de Heilige Scholastica. In tegenstelling met het statische benedendeel toont de bekroning een dynamisch gebeuren met de levendige verwerking van elementen uit de natuur (wolken, bloemenslingers en planten), de architectuur (het baldakijn), de sierkunsten (de hoorn des overvloeds), de christelijke symboliek (de bol en een kruis met een stralenkrans in de top), naast levende wezens zoals engelen en putti. In het midden staat de alomtegenwoordige, almachtige en alwetende God de Vader. Hij wordt geflankeerd door twee engelen met opengesperde vleugels.

Louis Bert-de l'Arbre en de *Beeldenstorm*

Priorin Raphaële d'Hooge richt in 1886 een verzoekschrift tot de Gentse bisschop om de kerk te vergroten. Die is te klein geworden door het toenemend aantal zusters en leerlingen, alsook het grote aantal gelovigen dat op zondag de kerk niet binnen kan – *le dimanche l'église ne pouvant contenir le peuple qui se présentait*. De kerk is in het weekend toegankelijk voor het publiek. Wanneer de voorganger de communie wil geven, is hij verplicht *de traverser la foule*. Bovendien is ook het zicht van veel internen aan het altaar onttrokken.

Na het overlijden van de priorin zet haar opvolgster, zuster Benoîte D'Hooge dat plan door. *Na aan Mgr. Bracq den gang van 't klooster te hebben uitgelegd, deed zij hem 't voordeel dat eene grootere kerk zou opleveren voor de geloovigen van rond Hunnegem inzien. Mgr. Bracq keurde het ontwerp goed.*³⁰⁷

Het succes van de neobarok en de neogotiek in kerkelijke milieus is een reactie op de algemene verspreiding van het op de klassieke oudheid geïnspireerde burgerlijke neoclassicisme. De paters Jozefieten realiseren twee neobarokke ensembles: in 1899 een nieuwe voorgevel van de kloosterkerk en in 1905 de nieuwe kapel van Onze-Lieve-Vrouw-van-Oudenberg.³⁰⁸ Maar de grootste populariteit geniet de neogotiek. Op de Markt ondergaan het stadhuis, een realisatie van de Leuvense architecten Langerock en Joris Helleputte, en de hoofdkerk, naar een ontwerp van August Van Assche, een neogotische facelift.

De bouwwerken komen tot stand in de populaire kerkelijke stijl van dat moment: de neogotiek. In het spoor van Jean-Baptiste de Bethune, de oprichter van de Sint-Lucasscholen, ontpopt zijn vriend Louis Bert de l'Arbre (1835-1903) zich in Geraardsbergen tot de peetvader van die stijlrichting. Hoewel een autodidact, drukt Bert de l'Arbre als vaardig historieschilder zijn stempel op de inrichting van zijn eigen woning (het *Hotel Geeraard*), de Sint-Bartholomeuskerk, het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal, het Sint-Catharinacollege en de Hunnegemkerk. Het laaiende enthousiasme voor de neogotiek werkt een nieuwe *Beeldenstorm* in de hand. Daarbij moet ook het barokke hoofdaltaar uit 1720 het ontgelden. Bert de l'Arbre stoort zich aan de theatrale standbeelden van de Heilige Benedictus en Scholastica:

elles détournaient l'attention de la table d'autel et du tabernacle. Bovendien is dat houten altaar dringend aan restauratie toe, wat handenvol geld zou kosten.³⁰⁹

Op 29 september 1891 wordt het hoofdaltaar uitgebroken en verkocht aan de kasteelvrouw van Sart-Dames-Avelines voor 500 frank. Zij schenkt dat aan haar parochiekerk. Vervolgens worden de drie gotische vensters in het hoogkoor, die door de bouw van de nieuwe inkomvleugel in 1959-1860 geen licht meer binnenlaten, dichtgemetseld. Van de twee zijaltaren, met schilderijen van Abraham Janssens en Van Thulden, die eveneens worden ontmanteld, ontbreekt elk spoor. Dat is ook het geval voor andere kunstobjecten, zoals een gesculpteerde bank met een beeltenis van Christus in zijn graf waarover De Portemont in 1870 spreekt. Volgens Maurice De Meulemeester is dat mogelijk een restant van het originele koorgestoelte.³¹⁰ Verder is van talrijke schilderijen in het *Register van de schenkingen* niet langer een spoor te bekennen.³¹¹ In de geesten van de neogotiekers ruimt al die 'oude rommel' plaats voor zogenaamd 'authentiek beleefde religieuze kunst naar het voorbeeld van de hooggotiek', wat het ongeëvenaarde hoogtepunt in de kunstgeschiedenis zou zijn. In die geest komt een neogotische totaalaankleding tot stand met een nieuw altaar, biechtstoelen, communiebanken, lambrisering, doksaal, koorgestoelte, tabernakel, cultusobjecten, textiel, schilderijen en beeldhouwwerk.

Bouw en **schildering** nieuw zusterkoor

In de eerste fase gebeurt de toevoeging van een nieuw zusterkoor aan de kerk. Daarbij wordt de zuidelijke koormuur over een afstand van 8,5 meter afgebroken. De nieuwe ruimte heeft een diepte van 16,5 meter, met vier vensters die uitgeven op het kloosterhof. In tegenstelling tot De Meulemeester, die beweert dat daarbij de oostelijke pandgang wordt gesloopt,³¹² is het nieuwe zusterkoor naast en parallel met de vleugel van de pandgang opgetrokken waardoor het pandhof verkleint.³¹³

De werken nemen een aanvang in november 1886, maar worden wegens de strenge winter stopgezet. Op 16 mei 1887 legt principaal Massez de eerste steen. Louis Bert de l'Arbre, *die zich gelast had het plan te maken en de werken te bestieren*, legt de tweede steen. Hoewel de werken nog niet zijn voltooid, nemen de zusters tijdens de Vespers op kerstavond 1887 de gebedsruimte in gebruik op de tonen van het *Laudate pueri Dominum*. Omdat de giften ontoereikend zijn om de bouw te financieren, krijgt bestuurder Karel D'Hooge van de Bestendige Deputatie van de provincie Oost-Vlaanderen de toelating om een tombola in te richten.³¹⁴ De slanke, spitsboogvormige drielichten, met centraal een rozet met glas-in-lood, in de verdiepte spitsboogvormige venstertraveeën versterken de verticale dimensie van deze merkwaardige aanbouw.

Schilderij van de tronende Christus in het zusterkoor. Ondanks de statische voorstelling krijgt dat tafereel een rijke uitstraling door het gebruik van bladgoud en het warme coloriet. (Kunstpatrimonium priorij Hunnegem)

Louis Bert begint in 1890 met de schildering van twee grote fresco's.³¹⁵ Op de zuidmuur van het zusterkoor, de *Verheerlijking van Christus*, is de tronende Christus omgeven door zeven engelen met een bazuin, waarbij de eerste onderaan op de bazuin blaast. Verder komen de wapenschilden van de toenmalige paus Leo XIII en de Gentse bisschop Stillemans in beeld. Onder de Christusfiguur verschijnt het Lam Gods met de zeven zegels en de 24 ouderlingen: twaalf die het Oude Testament en twaalf die het Nieuwe Testament verzinnebeelden. Zij dragen witte gewaden met gouden kronen op het hoofd. In de bovenhoeken verschijnen de teksten uit het boek *Openbaring*, 10de hoofdstuk, vers 10 en 11, waarop de schilder zich heeft geïnspireerd.

De oostelijke muur toont de *Verheerlijking van Benedictus*. De Heilige is als de *stichter van zijn order* omringd door *ontelbare scharen van monniken en zusters, wijs de engelen als godsgezanten de heiligheid van zijn leven komen bevestigen*.³¹⁶ Hij wordt geflankeerd door twee jonge mannen en zijn leerlingen Maurus en Placidus. Verderop staan de kerkvaders Hiëronymus, Ambrosius, Gregorius en Augustinus. Een groep Benedictijnen en Benedictinessen sluit de lange rij mensen die hem hulde brengen. Het opgeslagen boek toont een zin uit het voorwoord van zijn regel: *Venite filii, audite me, timorem Domini docebo vos – Komt mijn zonen, aanhoor mij, ik zal jullie de vrees voor de Heer onderwijzen*.

Beide fresco's komen volgens Van Bossuyt op 24 juni 1892 klaar. Drie jaar later contereit de kunstenaar de taferelen van de *Calvarie* en de *Geboorte van Christus*. De westmuur toont de geboorte van Jezus, waarbij Jozef het Jezuskind vasthoudt. Links zien wij zijn kruisdood met onderaan 4 april 1895, de datum waarop de schildering is voltooid. Op de noordmuur, aan de zijde van de kerk, vraagt Louis Bert de l'Arbre om te bidden voor hem en zijn vrouw.

Tafereel uit het leven van de heilige Benedictus op de arcadeboog tussen het koor en het schip. Benedictus overnacht wegens een hevig onweer bij zijn zuster, de heilige Scholastica.

Langsmuren van het kerkkoor

Vanaf 21 april 1891 schildert de kunstenaar de flankerende langsmuren van het koor. Die brengen, begeleid door onderschriften in gotisch schrift, het leven en werk van de Heilige Benedictus in beeld. De elf taferelen – vijf rechts en zes links – zijn gevat in een architecturale omlijsting van spitsbogen en driepassen, waarbij ranke zuiltjes de overgang maken.

De rechtermuur toont links de jonge Benedictus die met zijn voedster Cyrilla naar

Schilder Louis Bert de l'Arbre komt links onderaan zelf in beeld in het grote fresco in de absis van het koor dat de verheerlijking van Onze-Lieve-Vrouw van Vrede in beeld brengt. (Kunstpatrimonium priorij Hunnegem)

Rome vertrekt en van daaruit naar de wildernis van Subiaco. Vervolgens bouwt hij een kluis; stelt zijn regel op; en geeft als abt van Monte Cassino zijn regel door aan zijn zuster Scholastica en haar volgelingen. Ten slotte komt de heilige Scholastica in beeld.

Op de arcadeboog tussen het koor en het schip verschijnt Benedictus die wegens een hevig onweer overnacht bij zijn zuster, de heilige Scholastica.

Op de linkermuur verschijnen van links naar rechts de Heilige Gertrudis van Nijvel; Benedictus tijdens het koorgebed – terwijl hij dag en nacht bidt; Benedictus als onderwijzer – waarbij hij jongeren de weg wijst; en Benedictus tijdens het verrichten van handenarbeid – het bewerken van de grond en het droogleggen van de moerassen.

De voorlaatste schildering toont de tekst

Regina pacis hujus domus abbatissa perpetua, 1624 – *De Koningin van de vrede is de eeuwige abdis van dit huis*. Daarboven staan twee bomen met vijf schilden die de vrede, het geloof, de hoop, de kracht en de liefde symboliseren.

Op het laatste tafereel sterft de uitgeputte Benedictus staande aan het altaar.

Volgens Van Bossuyt worden die elf tafereelen al op 22 augustus 1891 voltooid. Dat dit werk binnen een periode van vier maanden tot een goed einde wordt gebracht, is niet aannemelijk. Van Bockstaele heeft aangetoond dat die tafereelen vooraf op doek in het atelier van de schilder tot stand zijn gekomen, waarna het canvas op de muur is bevestigd.³¹⁷

Koorabsis

Na de afbraak van het barokaltaar uit 1720, het dichtmetselen van de vensters en de plaatsing van een nieuw hoofdaltaar schildert Louis Bert de l'Arbre in de koornis de *Verheerlijking van Onze-Lieve-Vrouw van de Vrede*.

Zij wordt vereerd door de heilige Benedictus en zijn volgelingen Placidus, Maurus en Bernardus samen met het volk, de burgerij en de adel. Links verschijnt de schilder, knielend met een baard en een kalend hoofd. Voor hem ligt een schilderspalet op de grond en achter hem staat zijn patroonheilige, de Heilige Lodewijk. Rechts overhandigt de geknielde Anne Scudamore, de eerste priorin, de abdisstaf aan Onze-Lieve-Vrouw.

Naast haar zien wij Heilige Scholastica, de zuster van Benedictus en diens volgelingen: de heiligen Mechtildis van het Heilig Sacrament, Gertrudis van Nijvel, Lutgardis van Tongeren, Hedwig van Silezië alsook de vrouwen van het volk, de burgerij en de adel.

De geknielde Justina de l'Arbre, de echtgenote van de schilder, is eveneens vergezeld van haar patrones: de Heilige Justina van Padua. Aan die schildering wordt op 2 mei 1894 de laatste hand gelegd.

Geschiedenis van Geraardsbergen

Achteraan in de kerk brengt de kunstenaar in 1898 in zes taferelen de ontstaansgeschiedenis van de stad Geraardsbergen in beeld, met bijbehorende onderschriften in gotisch schrift. Nadat Wodan, de oppergod van de goden in de Germaanse mythologie, is geslachtofferd volgt; de kerstening door de heilige Amandus; de stichting van de eerste kerk van Hunnegem; de bouw van een burcht door Gerald van Hunnegem; de aankoop door Graaf van Vlaanderen Boudewijn VI van *Geerards vrye burcht*; en de stichting door Boudewijn van de stad waarbij hij de stad de *vryheidskeure* schenkt.

Als sluitstuk wordt in 1899-1900 de arcadeboog aan de zijde van het schip geschilderd. Daarop staat de tekst *Glorie zy aan God in den hemel en vrede op aarde aan de menschen van goeden wil. Wy loven u wy gebenedyden u wy aanbidden u en danken u om uwe groote glorie o heer God hemelschen koning. De tronende Christus toont een boek met de tekst Ego sum via et veritas vita – Ik ben de weg en de waarheid van het leven.*

Meningen verdeeld

Voor zijn jarenlange arbeid krijgt Louis Bert de l'Arbre op zijn vraag geen financiële vergoeding. Wel lezen de zusters voor hem en zijn vrouw gedurende 25 jaar elke dag een mis en eenmaal per week een Rozenhoedje, ontvangen elke maand de communie en doen de kruisweg.³¹⁸ Een geschilderde banderol herinnert bezoekers: *Priez pour le peintre Louis Bert et son épouse J. de l'Arbre. Recordare.*

Bij de uitvoering krijgt Louis Bert de l'Arbre de hulp van Théophile van den Driessche, Théophile Claerbout en zijn neef Louis de l'Arbre.³¹⁹ Deze laatste laat zich later, in tegenstelling tot andere auteurs, kritisch uit over het werk van zijn oom.³²⁰ Daartegenover prijst Van Bossuyt dat *verrukkend schouwspel. Het treft onze oogen bij het binnenkomen in dat koor: uit de eenigzins donkere kerk tredend, is men nu getroffen door de klare luchtruimte en de schitterende kleurenschakeering der muurschilderingen. De kunstwaarde dezer kan onze pen niet weergeven.*³²¹ Maurice De Meulemeester is eveneens vol lof over de *prachtige fresco in de abside der kerk. Getrouw aan de kunsttradities der middeleeuwen heeft de vrome artist van zijn tafereel een openbare belijdenis gemaakt van zijn geloof en van zijn persoonlijke devotie tot Maria, met er zijn eigen beeltenis en die zijner echtgenoot op te malen (...) eerbiedig en vertrouwend neergeknield.*³²² Later noemt de kroniekschrijfster de aanbouw van het zusterkoor een *practische oplossing voor de zusters, maar een verminking te meer voor het kerkje.*³²³

Totaalprogramma

De monumentale geschilderde taferelen maken ook vandaag indruk door hun omvang, de detaillistische afwerking en hun compositorische kwaliteiten. Zij hebben een rijke uitstraling door het gebruik van bladgoud en het warme coloriet. De tekening is verfijnd en expressief. Stilistisch is dit een prachtig voorbeeld van neogotische schilderkunst uit de tweede helft van de 19de eeuw. Het iconografisch programma dat wordt geëtaleerd, toont een totaalprogramma. Dat omvat een hulde aan de heilige Benedictus, de stichter van de orde; Onze-Lieve-Vrouw, aan wie deze site is toegewijd; en ook aan het christendom. Zo komen de geboorte van Jezus en zijn kruisdood in beeld. De kers op de taart is de imposante weergave van de tronende Christus. Verder komt de kerstening en de ontstaansgeschiedenis van de stad Geraardsbergen in beeld. Aan de verwezenlijking van dit totaalprogramma heeft de kunstenaar in de periode 1887-1900 zijn beste krachten besteed. Dat zo'n totaalproject tot stand komt, is zonder meer uniek. Want naast de schilderingen ademen ook de architectuur, het verzorgde schrijnwerk en smeedwerk, de vloeren, de beglaasde wand tussen de kerk en het zusterkoor en de inrichting dezelfde geest. Evenzeer uniek is dat dit ensemble na anderhalve eeuw gaaf bewaard is. Hoe dan ook blijft de tol die daarvoor is betaald (de *beeldenstorm*) zeer groot.

Epiloog

Vanaf 2012 schoeit de zorggroep Eclips (www.zorggroepeclips.be) de site Hunnegem op een nieuwe leest en vormt ze om tot een zorg-, socio-cultureel- en spiritueel centrum. Zo groeit Hunnegem opnieuw uit tot het kloppende hart van Geraardsbergen. Die rol wordt gewaarborgd door de wettelijke bescherming van de site.

Zorgcomponent

Onder de vleugels van de zorggroep Eclips is vanaf 2012 de administratie en de logistieke ondersteuning van de **Thuisverplegingsdienst Hunnegem** ondergebracht in de lokalen van de priorij. Opgestart met zes verpleegsters telt die dienst vandaag meer dan dertig verpleegsters en zorgkundigen. Die zijn werkzaam in Geraardsbergen en twintig omliggende gemeenten. Zij nemen een waaier van activiteiten voor hun rekening: toiletzorg, insputingen, wondzorg, diabeteszorg, compressietherapie, afkoppelen van chemo en incontinentiezorg, stomaverzorging, heparineslot, het toedienen van parenterale voeding en palliatieve begeleiding. Deze equipe komt bij de mensen aan huis en geeft ondersteuning in serviceflats en herstelverblijven.

Het team van de thuisverpleging in 2015.

In de voormalige bewaarschool van de priorij is sinds 2014 het **Dagverzorgingscentrum Hunnegem** ondergebracht. Dat richt zich naar mensen vanaf 18 jaar die worden geconfronteerd met een niet-aangeboren hersenletsel (NAH), voor wie een langer verblijf in de thuissituatie om die reden problematisch is. Het gevarieerd animatieprogramma beoogt een zinvolle dagbesteding waarbij de activiteiten zijn gericht op een maximale actieve participatie van de deelnemers. De opvang, de begeleiding, de activiteiten en de therapieën zijn aangepast aan de noden van de doelgroep. De begeleiding gebeurt op maat van de cliënt en is gericht op het versterken van hun zelfredzaamheid. Verder adviseren de begeleiders de mantelzorgers. Een eigen vervoerdienst staat in voor het transport.

© KOENRAAD DE WOLF

December 2017. Coördinator Kathleen Vandepoele (rechts) van het Dagverzorgingscentrum Hunnegem leest voor uit de krant.

De dienst **Nutripunt**, een initiatief van voedingsdeskundige-diëtiste Nathalie De Jonge, geeft voedings- en dieetadvies, diabeteseducatie en pediatrische consultaties.

Ten slotte wordt in de bouw van een **nieuwe residentiële zorgsite** voorzien. Op de terreinen van de voormalige borduurschool uit 1899 en de achterliggende klaslokalen is de bouw van assistentiewoningen gepland door een private initiatiefnemer.

Culturele pijler

De programmatie van de site Hunnegem voorziet in een culturele pijler. Op 4 mei 2018 opent het nieuwe museum **HUGE – Museum Hunnegem-Geraardsbergen** zijn deuren. Dat vindt onderdak in de Romaanse kerk, de Paxzaal, de pandgang, de voormalige Labeurzaal en de Kapittelzaal. Op de eerste verdieping zijn de voormalige slaapvertrekken van de zusters omgevormd tot een grote tentoonstellingsruimte, met centraal een oorkondenkabinet. Het museum, dat de kunstschaten van de voormalige priorij etaleert, brengt de 1.000-jarige geschiedenis van Hunnegem in beeld.

Op de eerste verdieping worden televisiestudio's ingericht van de Vlaamse seniorenzender **Eclips-tv**. Die is elke dag te bezichtigen op Telenet kanaal 40 en Proximus kanaal 109. De zender richt zich naar de Vlaamse 55-plussers en de mantelzorgers die de zorgbehoevende bejaarden

huge
MUSEUM
Hunnegem
Geraardsbergen

nabij zijn, alsook studenten in de zorgsector. Het eigen aanbod omvat een vaste rubriek die de bejaarden er toe aanzet om in beweging te blijven. Verder vertellen mensen hun persoonlijk verhaal. De kijkers krijgen elke dag een portie groentips en vier maal per week bespreken bekende gasten in het praatprogramma *Eclips en vrienden* actuele onderwerpen.

Daarnaast worden elke dag vier cultseries van de VRT uitgezonden, evenals historische documentaires over belangrijke momenten en misdaden uit de geschiedenis. Ten slotte zijn er een filmaanbod en een dagelijkse muziekspecial.

Spiritueel luik

Hunnegem wil zijn aloude rol als spirituele plek blijven opnemen in een geest van openheid voor onze multiculturele en multireligieuze samenleving. De site biedt externe geloofsgemeenschappen de mogelijkheid om een lokaal te huren. Omdat het christendom er is verankerd, komen alleen christelijke gemeenschappen daarvoor in aanmerking. Wel blijft de kerk voorbehouden voor Rooms-katholieke vieringen.

Verder is de voormalige infirmerie van de kloostergemeenschap ingericht als opvangplaats voor pelgrims op weg naar het bedevaartsoord in Santiago de Compostela.

Externe organisaties

Vanaf 17 november 2016 is op de eerste verdieping van de U-vormige aanbouw uit 1860 de zetel Geraardsbergen gehuisvest van Leerpunt Zuid-Oost-Vlaanderen. Anderstaligen volgen hier lessen Nederlands. Ook mensen die al Nederlands kennen, maar dat willen verbeteren, kunnen er terecht. En voor wie niet kan lezen of schrijven in de eigen taal, bestaat een aangepast programma. Verder biedt Leerpunt een ruim en wisselend aanbod van cursussen Wiskunde, Computer & Tablet en algemene vorming.

Uitbreiding wettelijke bescherming

Terwijl nieuwe initiatieven in ontwikkeling zijn, kan aan de site zelf niet meer worden getornd. Want vanaf 19 april 2017 is de bescherming van de Hunnegemkerk uitgebreid naar de hele site.

De Paxzaal, het pandhof en de pandgang en de voormalige speelplaats naast de kerk zijn beschermd als monument. Verder vermeldt het beschermingsbesluit acht cutuurgoederen. Deze objecten met een grote historische en artistieke waarde, die zich in de Paxzaal bevinden, blijven aan deze site verbonden.

Ten slotte worden de straatmuur, het U-vormig inkomgebouw van 1860, de aanpalende school en achterliggende speelplaats, de gevel van de borduurschool uit 1899, de vroegere kloostertuin en het neerhof opgenomen binnen het beschermde stadsgezicht. De recente gebouwen maken geen deel uit van het beschermingsbesluit.³²⁴

Hoewel het voortbestaan van de site Hunnegem is verzekerd, zijn alle moeilijkheden lang niet van de baan. Zo moet de kerk dringend worden gerestaureerd. Wel is het potentieel voorhanden opdat Hunnegem in zijn nieuwe gedaante zijn aloude rol als kloppende hart van Geraardsbergen kan blijven opnemen.

Op 4 augustus 1627 verkiezen de zusters Onze-Lieve-Vrouw van Hunnegem tot abdis. Geknielt schenkt Anne Scunamore, de eerste priorin, haar de staf als teken van haar waardigheid. Louis Bert de l'Arbre schildert dat imaginaire tafereel in de absis van het koor.
© PROVINCIE OOST-VLAANDEREN

Bijlage

Priorinnen van Hunnegem

Anne Scudamore	1624-1634 – 10 jaar
Madeleine Desmasures	1634-1637 – 3 jaar
Gabriel de Graef	1637-1640 – 3 jaar
Benedicta Routtiau	1640-1657 – 17 jaar
Josephe Lefebure	1657-1674 – 17 jaar
Cathérine Columbine de Vienne	1674-1708 – 34 jaar
Mechtilde Jouvineau	1708-1720 – 12 jaar
Jeanne Claire Place	1720-1726 – 6 jaar
Mechtilde Jouvineau	1726-1730 – 4 jaar
Jeanne Claire Place	1730-1734 – 4 jaar
Constance Adélaïde de Pelseneere	1734-1764 – 30 jaar
Lutgarde Cosyns	1764-1783 – 19 jaar
Anna Plasman	1783-1789 – 6 jaar
Cecile Bataille	1789-1811 – 22 jaar
Nathalie de Landsheere	1816-1825 – 9 jaar
Reine Eulalie Veranneman de Watervliet	1826-1852 – 26 jaar
Thérèse Sulmon	1852-1879 – 27 jaar
Stanislas Brame	1879-1881 – 2 jaar
Raphaële D'Hooge	1881-1886 – 5 jaar
Benoîte D'Hooge	1886-1904 – 18 jaar
Amandina Gheeraerds	1904-1906 – 3 jaar
Augustine De Meulemeester	1906-1919 – 13 jaar
Justine De Clerck	1919-1934 – 15 jaar
Alphonse Coppens	1934-1941 – 7 jaar
Augustine De Meulemeester	1941-1956 – 15 jaar
Agnes Torrekens	1956-2007 – 51 jaar
Lutgarde Torrekens	2007-2008 – 1 jaar

Biechtvaders ³²⁵

Abt Martinus Le Brun	1624-27
Pastoor op rust Firmin	1627-28
Dom Charles Cambier	1649
Dom Daniël	1653
Dom Maurus Monnart	1670
Dom Leander Cambier	1719
Dom Robertus Noël	1720
Dom François vander Maesen	1720-34
Dom Maurus Eloy	1734-37
Abt Idefons van Hoorden	1737-40
Dom Dominiek Evrard	1741-43

Dom D. de Geytere	1744
Subprior Martinus Boeykens	1755
Dom Hiëronimus Dequanter	1765-77

Geestelijke directeurs

Marin Van Durme	1828 – 1840
Albert Vermeersch	1840
Corneille Meul	1840 – 1856
Charles D’Hooghe	1856 – 1865
Jean-Baptiste Brijs	1865 – 1879
Gustave De Vos	1879
Richard Alphonse Seghers	1880 – 1884
Charles Massez	1884 – 1888
Jean-Baptiste Saeys	1888 – 1897
César De Corte	1897 – 1902
Henri Van Der Linden	1902 – 1909
Désiré Machtelinkx	1909
Jules Van Driessche	1910
Camille Cathelyn	1911 – 1925
Jerôme D’Haenens	1925 – 1932
Camille De Graeve	1932 – 1940
Joseph Charita	1940 – 1957
Denis Gabriels	1957 – 1983
Roger Ghijssels	1983 – 2008

Bibliografie

I. Bronnen

A. Onuitgegeven bronnen

- » Geraardsbergen
Oud Archief Hunnegem
Nrs. 1 – 78.
Zie VAN BOCKSTAELE, G., *Inventaris van het archief van de Bededictinessenpriorij Hunnegem te Geraardsbergen*, Zottegem, 2009, pp. 7-13.
- » Nieuw Archief Hunnegem
Nrs. 79 – 490.
Zie VAN BOCKSTAELE, G., *Inventaris van het archief van de Bededictinessenpriorij Hunnegem te Geraardsbergen*, Zottegem, 2009, pp. 13-42.
- » Mons
Universiteitsbibliotheek
nr. 546 – 178/18
Fondation du Monastère de la Paix de Notre Dame en la ville de Grandmont, pays d'Alost en Flandres. Le tout fort amplement déduit et transcrit des chroniques manuscrites du dit monastère, In manuscript van de Gerard Sacré, *Histoire de notre temps*, f° 247 recto – 314 recto, ca. 1675.

B. Uitgegeven bronnen

- » BLOMMAERT, Ph., *Vlaemsche kronijk of dagregister van al het gene ge denkweerdig voorgevallen is, binnen de stad Gent, sedert den 15 july 1566 tot 15 july 1585, onderhouden in 't latijn door Ph. de Kempenare, overgezet door J.P. van Male, pastor van Bovekerke*, Gent, 1839, 375 p.
- » CLOET, M., *Itinerarium visitationum Antonii Triest Episcopi Gandavensis (1623-1654). De visitatieverslagen van bisschop Triest*, in *Symbolae. Facultatis Litterarum et Philosophiae Lovaniensis*, 2, Leuven, 1976, 577 p.
- » De JONGHE, B., *Gendsche Geschiedenissen ofte Kronyke van de Beroerten en Ketterye binnen en ontrent de Stad van Gend sedert het Jaer 1566 tot het Jaer 1585, te samen gevoegt uyt verscheide Schriften van eventydige Aenteekenaers*, Archiven van Kloosters enz., Gent, 1781, 471 p.
- » De WEVEL, G., *Leven Sinte Amand, patroon der Nederlanden. Dichtstuk der XIVe eeuw*. Uitgegeven door BLOMMAERT, PH., Gent, 1842-43, 442 p.
- » DIERKENS, A., *Les déclarations de biens du clergé régulier et séculier des Pays-Bas autrichiens (1786-1787). Etude des registres 46764-46917 de la Chambre des Comptes (ARA) du point de vue archiviste et institutionnel*, in *Miscellanea Archivistica*, 25, 1980, 122 p.
- » FAIPOULT, M., *Mémoire statistique du département de L'Escaut adressé au Ministre de l'Intérieur*, in *Oostvlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis*, Documenten 3, Gent, 1960, 205 p.
- » GUICCIARDINI, L., *De idyllische Nederlanden. Antwerpen en de Nederlanden in de 16de eeuw*, Antwerpen-Amsterdam, 1987, 128 p.
- » *Monasticon Belge, IV, Province de Flandre Orientale*, Luik, Nationaal onderzoekscentrum voor religieuze geschiedenis, 1978-1980.

Pater Maurice De Meulemeester, de eerste echte geschiedschrijver van Hunnegem, wijdt zes publicaties aan Hunnegem, alles samen bijna 700 bladzijden. © ARCHIEF HUNNEGEM

- » VAN GESTEL, C., *Historia sacra et profana Archiepiscopatus Mechliniensis*, Den Haag, 1725, p. 302.
- » VAN VAERNEWIJCK, M., *Troubles Religieux en Flandre et dans les Pays-Bas au XVIe siècle*, Gent, 1906, 2 dln., 818 & 617 p.
- » VERHEYDEN, A.L.E., *Le Conseil des Troubles. Liste des condamnés (1567-1573)*, Brussel, 1961, 596 p.

II. Werken

- » A.J., *Beknopte geschiedenis van de kerk en de priorij van Hunnegem*, s.l., s.d., 16 p.
- » ART, J., *Kerkelijke structuur en pastorale werking in het Bisdom Gent tussen 1830 en 1914*, Kortrijk-Heule, 1977, 423 p.
- » BATSELIER, P., *Prieuré de la Paix de Notre Seigneur Jésus-Christ à Termonde*, in *Monasticon Belge*, VII, Province de Flandre Orientale, 2, Luik, 1977, pp. 215-230.
- » BEECKMANS, L., *In klinkende munt. Vondsten van middeleeuwsen post-middeleeuwse munten te Geraardsbergen*, in *Gramaye-reeks*, 1, Geraardsbergen, 2004, 77 p.
- » BEECKMANS, L.; WELLEMAN, G. & BORREMANS, E., *Nederzettingssporen uit de La Tène-periode te Nederboelare*, in *Het Land van Aalst*, XXVIII, 1986, pp. 145-157.
- » BEECKMANS, L.; WELLEMAN, G.; MOENS, J.; LENTACKER, A.; ERVYNCK, A.; VAN NEER, W.; VAN PETEGHEM, A. & BASTIAENS, J., *Een middeleeuws stadswoonhuis met half-ingegraven ruimte langs de markt te Geraardsbergen*, Themanummer *Tijdschrift van het Verbond voor Oudheidkundig Bodemonderzoek in Oost-Vlaanderen*, s.l., 2004, 45 p.
- » BERINGS, G., *De christianisatie in de vroege middeleeuwen*, in *Vlaanderen*, 44, 256, 1995, pp. 169-171.
- » *Beschermingsdossier: Voormalige priorij van Hunnegem als uitbreiding van de bij KB van 28 december 1936 beschermde Onze-Lieve-Vrouwekerk van Hunnegem – monument en stadsgezicht*, 44 p.
- » BOUDENS, R., *De vrouwelijke religieuzen*, in *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis*, Gent, 1991, pp. 403-412.
- » *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Dln. 5n 1 & 2. Provincie Oost-Vlaanderen. Arrondissement Aalst*, Gent, 1978, 886 p.
- » BLOCKMANS, W.P. & VAN HUFFEL, H., *Staat en religie in de 15e en 16e eeuw. Handelingen van het colloquium te Brussel van 9 tot 12 oktober 1984*, Brussel, 1986, 390 p.
- » BRIELS, J., *Zuid-Nederlanders in de republiek 1572-1630. Een demografische en cultuurhistorische studie*, Sint-Niklaas, 1985, 372 p.
- » BRIELS, J., *De Zuid-Nederlandse immigratie 1572-1630*, Haarlem, 1978, 110 p.
- » CASTEX, J., *De architectuur van renaissance, barok en classicisme. Een overzicht 1420-1720*, Den Haag, 1993, 432 p.
- » CLOET, M., COLLIN, L., BOUDENS, R., e.a. *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis*, Gent, 1991, 585 p.
- » COCK, M., *Sint-Bartholomeusreliken van Lipari (Italië) tot in Geraardsbergen*, in *Het Land van Aalst*, LXVII, 2015, 2, pp. 93-132.
- » COCK, M. & VAN BOCKSTAELE, G., *Geraardsbergen (Geersberge, Geersberg, Grant mont)*, in VANDEWINKEL, G. (red.) *Gezicht op de steden Aalst, Ninove en Geraardsbergen. Verklarende teksten bij de uitgave van de originele stadsplattegronden van Jacob van Deventer (circa 1565)*, in *Het Land van Aalst*, LX, 2008, 4, pp. 287-315.
- » COPPENS, M., *Geraardsbergse Chantillykant*, Geraardsbergen, 1984, 162 p.
- » DE BROUWER, J., *Bijdrage tot de geschiedenis van de kerkelijke instellingen en het godsdienstig leven in het Land van Aalst tussen 1621 en 1796*, 5 dln., Dendermonde, 1975.
- » DE BROUWER, J., *Bijdrage tot de Geschiedenis van het Godsdienstig Leven en de Kerkelijke Instellingen in het Land van Aalst tussen 1550 en 1621*, in *Het Land van Aalst*, XII, 1960, 4, pp. 198-227; 5, 229-262; 6, 277-332; XIII, 1961, 1, pp. 1-13; 2, pp. 57-97; 3, pp. 142-165; 4, pp. 169-213; 5, pp. 217-268.

- » DE BROUWER, J., *Bijdrage tot de reguliere en seculiere gemeenschappen in het Land van Aalst gedurende de 17e en de 18e eeuw*, in *Het Land van Aalst*, XXVI, 1974, 3-4, pp. 163-245; 5, pp. & 6, pp. 317-354.
- » DE BROUWER, J., *De bestraffing bij de overtreding van de kerkelijke wetten gedurende de 17e en de 18e eeuw, in het aartsbisdom Mechelen en in het bijzonder in het Land van Aalst*, in *Handelingen Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, XX, 1966, pp. 51-98.
- » DE BROUWER, J., *De kerkelijke rechtspraak en haar evolutie in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570 en 1795*, Tielt, 1971-72, 2 dln., 556 & 918 p.
- » DE BROUWER, J., *Demografische evolutie van het Land van Aalst*, Pro Civitate, Historische uitgaven, nr. 18, Brussel, 1968, 200 p.
- » DECAVELE, J., e.a. *Gent. Apologie van een rebelse stad*, Antwerpen, 1989, 446 p.
- » DECAVELE, J., e.a. *Het eind van een rebelse droom*, Gent, 1984, 128 p.
- » De CEUKELAIRE, M., *Een stad van steen. Het gebruik van natuursteen in het Geraardsbergse bouwpatrimonium*, in *Gerardimontium*, 2015, 261, pp. 3-15.
- » De CLERCQ, A., *Kantwerksters en kantnijverheid te Geeraardsbergen. Folklore en geschiedenis*, Geeraardsbergen, 1931, 48 p.
- » De CLERCQ, C., *De seculiere geestelijken, mannelijke en vrouwelijke regulieren te lande*, in *Flandria Nostra. Ons land en ons volk, zijn standen en beroepen door de tijden heen*, 4, Antwerpen, pp. 102-166.
- » DEHAECK, S., *Inventaris van het archief van de luciferfabriek Union Allumettiëre N.V. rechtsvoorgangers en rechtsopvolgers, 1902 – 2004*, Brussel Algemeen Rijksarchief, Inventarissen 178, 2011.
- » DELEHOUZEE, L., DE MEULEMEESTER, J., LALEMAN M.-C., LEMEUNIER, A., MATTHYS, A. & PIAVAUX, M., *Romaanse architectuur in België*, Tielt, 2000, 200 p.
- » DE MEULEMEESTER, M., *De kapel van Onze-Lieve-Vrouw van Bevingen-Neigem*, Leuven, 1950, 85 p.
- » DE MEULEMEESTER, M., *Een oud Vlaamsch Genadeoord. O.L.V. van Hunnegem*, Brussel, 1924, 94 p.
- » DE MEULEMEESTER, M., *Étude documentaire sur le Monastère des Bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Gent, 1913, 141 p.
- » DE MEULEMEESTER, M., *Feestrede bij de Driehonderdste Verjaring der stichting van het klooster van Hunnegem te Geeraardsbergen*, Geeraardsbergen, 1924, 11 p.
- » DE MEULEMEESTER, M., *Histoire du monastère des bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Brugge, 1912, 156 p.
- » DE MEULEMEESTER, M., *Le monastère des bénédictines de Termonde*, in *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, 2, XV, Dendermonde, 1912, pp. 211-360.
- » DE MEULEMEESTER, M., *Le prieuré des Bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Leuven, 1947, 261 p.
- » DE MEULEMEESTER, M., *Notre Dame de Hunneghem vénérée au Monastère des Bénédictines de Grammont*, Brugge, 1912, 31 p.
- » DEMEY, A., *Eenbeukige Romaanse kerken in Oost-Vlaanderen*, in *Kultureel Jaarboek voor de provincie Oost-Vlaanderen. Bijdragen. Nieuwe Reeks*, 5, Gent, 1977, 185 p.
- » De MEYER, P.B., *Minderbroeders te Geeraardsbergen*, in *Het Land van Aalst*, XI, 1959, pp. 225-236.
- » De MOREAU, E., *Histoire de l'Eglise en Belgique*, 6 dln., Brussel, 1945-1952.
- » DENYS, J., *Meester Gorik van Steenberghe de Blinde*, in *Het Land van Aalst*, V, 1953, p. 237.
- » DE PORTEMONT, A., *Recherches historiques sur la ville de Grammont en Flandre*, 2 dln., Gent, 1870, 333 en 479 p.
- » De RO, J., *De Belgische Omwenteling te Geeraardsbergen in 1830*, Gent, 1982, 24 p.
- » De RO, J., SURDIACOURT, D., VAN TRIMPONT, M., COPPENS, J., BEECKMANS, L., DE BROUWER, N., VAN LIEFFERINGE, N. & WELLEMAN, G., *De Muur rond Geeraardsbergen. Van gesloten naar open stad*, Geeraardsbergen, 2009, 247 p.
- » De SCHRUYVER, R., *De Zuidelijke Nederlanden tijdens de Spaanse Successieoorlog 1700-1716*, in *Oostenrijks België 1713-1794*, Brussel, 1989, pp. 11-36.

- » De VOS, G., *“Onser Liever Vrouwen” hospitaal van Geraardsbergen van zijne stichting af tot na de Fransche omwenteling*, Geraardsbergen, 1903, 599 p.
- » De WOLF, K., *Acht eeuwen geschiedenis. Grauwzusters-Penitenten Velzeke - Grotenberge - Evergem. Kloostergemeenschap, onderwijs, ziekenzorg en kunstpatrimonium*, Zottegem, 1994, 576 p.
- » De WOLF, K., *Architectuurgids Zuid-Oost-Vlaanderen. Romaanse bouwkunst (1000-1225)*, Zottegem, 1996, 98 p.
- » De WOLF, K., *Architectuurgids Zuid-Oost-Vlaanderen. Gotische bouwkunst. Vroeg, laat- en postgotiek & invloeden van de Renaissance (1225-1625)*, Zottegem, 1997, 116 p.
- » De WOLF, K., *Architectuurgids Zuid-Oost-Vlaanderen. Barok, rococo en classicisme (1625-1800)*, Zottegem, 1998, 128 p.
- » De WOLF, K., *Architectuurgids Zuid-Oost-Vlaanderen. Van empire tot art nouveau. De 19de-eeuwse neostijlen (1800-1918)*, Zottegem, 1999, 120 p.
- » ESTHER, J.P. & BEKAERT, G., *Architectuurgids Romaans in België*, Antwerpen-Baarn, 1992, 298 p.
- » FRIS, V., *Geschiedenis van Geeraardsbergen*, Gent, 1911, 482 p.
- » GAUBLOMME, V., *De Stichting der Kartuize van Sint-Martens-Lierde*, in *Het Land van Aalst*, 1, 1949, pp. 43-49.
- » GIERTS, S., *Geraardsbergen 1392-1442*, in *Het Land van Aalst*, 49, 1997, 1, pp. 3-52.
- » GROENVELD, S., LEEUWENBERG, H.L.P.H., MOUT, N. & ZAPPEY, W.M., *De kogel door de kerk ? De opstand in de Nederlanden en de rol van de Unie van Utrecht 1559-1609*, Utrecht, 1979, 204 p.
- » GUILLEMIN, P., *Geeraardsbergen. De stad op den Berg. 1068-1940*, Luik, 1945, 85 p.
- » GYSSELING, M., *Middeleeuwse toponiemen te Geraardsbergen*, in *Het Land van Aalst*, 1959, 1-2, pp. 2-7.
- » HASQUIN, H., *Het Jozefinisme en zijn wortels*, in *Oostenrijks België 1713-1794*, Brussel, 1989, pp. 201-238.
- » HASQUIN, H., *Van Fleurus tot de annexatie: een gekneusd land*, in *België onder het Frans Bewind. 1792-1815*, Brussel, 1993, pp. 41-72.
- » HEIRWEGH, J.-J., *Het einde van het Ancien Régime en de revoluties*, in *Oostenrijks België 1713-1794*, Brussel, 1989, pp. 467-504.
- » HEIRWEGH, J.-J., *Van Jemapes naar Fleurus*, in *België onder het Frans Bewind. 1792-1815*, Brussel, 1993, pp. 15-40.
- » HELIN, E., *De val van twee reuzen op lemen voeten : adel en clerus*, in *België onder het Frans Bewind. 1792-1815*, Brussel, 1993, pp. 99-140.
- » HOSTE, A., *De beginjaren van de priorij Hunnegem 1624-1638*, Geraardsbergen, 2004, 39 p.
- » HOSTE, A., *De priorij Hunnegem te Geraardsbergen*, Beernem, 1974, 200 p.
- » HOSTE, A. & SCHREVER, A., *GerARTsbergen: de priorij Hunnegem*, II, Geraardsberge, 2009, 113 p.
- » IGUAL-PACHECO, M., *Beeldenstormers in het Land van Aalst en hun sociale achtergrond*, Gent, 1993, 298 p. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling)
- » LABYN, R.-R., *Onze-Lieve-Vrouw van den Oudenberg te Geeraardsbergen*, Leuven, 1934, 116 p.
- » LEMAIRE, R., *Bouwkunst*, in *Gids voor de kunst in België*, Utrecht-Antwerpen, 1963, pp. 11-74.
- » LEMAIRE, R., *De Romaanse Bouwkunst in de Nederlanden*, Leuven, 1952, 276 p.
- » LIAGRE, G., *De reformatietijd te Geraardsbergen in de XVIde eeuw*, in *Bulletin Vereniging voor de Geschiedenis van het Belgisch Protestantisme*, VIII, 10, pp. 269-292.
- » MARIËN, I., *Kroniek van Geraardsbergen. Een vogelvlucht door het verleden*, Geraardsbergen, 2007, 136 p.
- » MARQUEBREUCK, J., *Hunnegem: een Geraardsbergse onderwijsinstelling met een rijke geschiedenis*, in *Gerardimontium*, 2009, 224, pp. 35-38.
- » MELKENBEECK, J., *De Gemeentewapens van het Land van Aalst II*, in *Het Land van Aalst*, 1954, 4, pp. 228-256.
- » MULDER-BAKKER, A.B., *Verborgene vrouwen. Kluizenaresen in de middeleeuwse stad*, Hilversum, 2007, 160 p.
- » N.N., *Een waaier van kant uit eigen land*, Zele, 1983, 28 p. (tentoonstellingscatalogus)

- » N.N., *Priorij Onze Lieve Vrouw van Vrede Hunnegem*, in *Gerardimontium*, 1992, 106, pp. 13-16; 107, pp. 21-24; 108, pp. 19-22; 109, pp. 19-22; 110, pp. 17-21 en 111, pp. 19-23.
- » N.N., *1624-1974. Priorij Onze-Lieve-Vrouw-van-Vrede Hunnegem-Geraardsbergen*, Geraardsbergen, 1974, 36 p.
- » OCKELEY, J., *De gasthuizusters en hun ziekenzorg in het aartsbisdom Mechelen in de 17de en de 18de eeuw. Bijdrage tot de studie van de actieve vrouwelijke kloostercongregaties*, 2 dln., Brussel, 1992, 954 p.
- » PARKER, G., *Van beeldenstorm tot bestand* (vertaling Karina Zegers de Beyl), Haarlem, 1978, 297 p.
- » PIETERAERENS, M. & SCHREVER, A., *Neogotisch Geraardsbergen. De realisaties van Louis Bert de l'Arbre*, Gent, 2000, 80 p.
- » SCHREVER, A., *L. Bert de l'Arbre en de neogotiek in Geraardsbergen*, Geraardsbergen, 1988, 48 p.
- » STRUBBE, I. & VOET, L., *De chronologie van de Middeleeuwen en de Moderne Tijden in de Nederlanden*, Brussel, 1960, 551 p.
- » TIHON, A., *Religieuze pacificatie en herstel, in België onder het Frans bewind. 1792-1815*, Brussel, 1993, pp. 173-198.
- » VAN BIERVLIET, T.-A., *Het stevenisme in Vlaanderen*, Leuven 1966, 247 p.
- » VAN BOCKSTAELE, G., *Begravenisrecht en grafstenen te Hunnegem-Geraardsbergen*, in *Het Land van Aalst*, LXI, 2009, 2, pp. 130-139.
- » VAN BOCKSTAELE, G., *De abdijen van het Land van Aalst en het tweede plan van Jozef II tot afschaffing van "onnuttige" kloosters (1785)*, in *Het Land van Aalst*, XL, 1988, 1, pp. 27-32.
- » VAN BOCKSTAELE, G., *De Hunnegemkerk te Geraardsbergen in kaarten en plannen*, in *Het Land van Aalst*, XL, 1988, pp. 221-232.
- » VAN BOCKSTAELE, G., *De keure van Geraardsbergen (1067-1070)*, in *Het Land van Aalst*, XLVI, 1994, 1, pp. 3-26.
- » VAN BOCKSTAELE, G., *De mislukte restauratie van Abt Ghislenus van Havermaet in de St.-Adriaansabdij te Geraardsbergen (1791-1792)*, in *Het Land van Aalst*, XLII, 1990, pp. 133-138.
- » VAN BOCKSTAELE, G., *De Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen 1081-1302*, in *Het Land van Aalst*, XVIII, 1966, 2, pp. 41-47 & 4, p. 121-133.
- » VAN BOCKSTAELE, G., *De Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen. Stichtingsproblematiek (11e eeuw). Abt Ruffault en zijn statuten (16e eeuw). De pelgrimstekens van de H. Adriaan (15e-16e eeuw)*, Geraardsbergen, 1996, 167 p.
- » VAN BOCKSTAELE, G., *Grammont, Prieuré de la Paix-Notre Dame à Hunneghem*, in *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, fasc. 124, Parijs, 1986, kol. 1060 – 1062.
- » VAN BOCKSTAELE, G., *Een gotisch koorvenster in de kapel van Hunnegem*, in *Het Land van Aalst*, LXI, 2009, 3, pp. 239-240.
- » VAN BOCKSTAELE, G., *Het culturele erfgoed van de Sint-Adriaansabdij van Geraardsbergen 1096-2002*, Geraardsbergen, 2002, 256 p.
- » VAN BOCKSTAELE, G., *Het Dominicanervicariaat "Het Raspaillebos" en de kapel van O.L. Vrouw van Vreugde te Atembeke-Moerbeke (Geraardsbergen)*, Lede, 1978, 170 p.
- » VAN BOCKSTAELE, G., *L'Abbaye de St-Adrien à Grammont*, in *Monasticon Belge*, VII, Province de Flandre Orientale, 2, Luik, 1977, pp. 53-128.
- » VAN BOCKSTAELE, G., *Prieuré des bénédictines de Grammont, dit Hunnegem*, in *Monasticon belge*, VII, Province de Flandre orientale, II, Luik, 1977, p. 157-178.
- » VAN BOCKSTAELE, G.; De CHOU, F. & MUYLEAERT, M., *900 jaar Sint-Adriaensabdij*, Geraardsbergen, 1988, 167 p.
- » VAN BOCKSTAELE, G., VANDEN HERREWEGEN, A.-M. & De COCK, L., *Krakelingen en Tonnekensbrand in Geraardsbergen. Een eeuwenoud verhaal*, Geraardsbergen, 1994, 157 p.
- » VAN BOCKSTAELE, G., VANDEN HERREWEGEN, A.-M. & De COCK, L., *Van scholaster tot principaal. Het Sint-Catharinacollege van Geraardsbergen en zijn voorgeschiedenis (1437-1989)*, Geraardsbergen, 1990, 417 p.
- » VAN BOSSUYT, V., *Geschiedenis van Hunnegem te Geeraardsbergen*, Geraardsbergen, 1906, 98 p.
- » VAN CLEEMPUT, J., *De oostelijke linies van het graafschap Vlaanderen in 1338*, in *Het Land van Aalst*, VII, 1956, pp. 235-238.

- » VAN CLEVEN, J., *Neogotiek in België*, Tielt, 1994, 223 p.
- » VAN DE PERRE, D., *De relatie tussen de parochiekerken Sint-Bartholomeus en Sint-Lucas te Geraardsbergen*, in *Het Land van Aalst*, LXVII, 2015, 4, pp. 245-282.
- » VAN DE PERRE, D., *De Gentse Sint-Lucasschool, de vroege neogotiek en de Denderstreek*, in *Het Land van Aalst*, LXV, 2013, 2, pp. 139-144.
- » VAN DE PERRE, D., *De stedenbouwkundige ontwikkeling van Aalst, Ninove en Geraardsbergen tot 1500. Een vergelijkende studie*, in *Het Land van Aalst*, LXIII, 2011, 1, pp. 39-80.
- » VAN DE VOORDE, H. e.a. *Bastille, Boerenkrijg en Tricolore. De Franse Revolutie in de Zuidelijke Nederlanden*, Leuven, 1984, 286 p.
- » VAN DER LINDEN, R., *Mariabedevaartvaantjes. Verering van Onze-Lieve-Vrouw op 1175 vaantjes*, Brussel, 1988, 328 p.
- » VAN DURME, L., *De Sint-Pietersabdij van Dikkelvenne (van 734 (?) – 1096)*, in *Naamkunde*, 20, 1988, pp. 66-113.
- » VAN KERCKHOVEN, M.J., *De Arme Klaren – Koletienen te Geraardsbergen*, s.l., s.d., 27 p.
- » VAN KERCKHOVEN, M.J., *De geschoeide Karmelieten in het “Dal van Jasaphat” te Geraardsbergen, 1466-1796*, s.l., s.d., 137 p.
- » VAN KERCKHOVEN, M.J., *De leprozerij van Geraardsbergen te Nederboelare*, s.l., s.d., 9 p.
- » VAN KERCKHOVEN, M.J., *Grauwzusters. Clarissen-Urbanisten. Penitenten-Recollectinnen te Geraardsbergen, ca. 1500-1796*, s.l., s.d., 54 p.
- » VAN KERCKHOVEN, M.J., *Het heiligdom van Onze-Lieve-Vrouw op de Oudenberg te Geraardsbergen*, s.l., 1964, 51 p.
- » VAN KERCKHOVEN, M., *Geraardsbergen: merkwaardige gebeurtenissen en oude gewoonten*, s.l., 1981, 86 p.
- » VAN KERCKHOVEN, M.J., *Scholen van Geraardsbergen tijdens de 19de eeuw*, s.l., s.d., 144 p.
- » VAN KERCKHOVEN, M.J., *Wapen- en zegelevolutie te Geraardsbergen*, s.l., s.d., 17 p.
- » VAN LUL, A., *Een eeuw evolutie*, in *Het Land van Aalst*, XI, 1959, pp. 64-84.
- » VAN MINGROOT, E., *Het stichtingsdossier van de Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen (1081-1096)*, in *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 153, 1987, pp. 1-64.
- » VAN REEMOORTER, e.a., *Archeologische prospectie met ingreep in de bodem: Geraardsbergen, Gasthuisstraat, BAAC Archeologie en bouwhistorie*, Bassevelde, 2015, 57 p.
- » VAN STRYDONCK, M. & De MULDER, G. (red.), *De Schelde. Verhaal van een rivier*, Leuven, 2000, pp. 86-89.
- » VAN TWEMBEKE, J., *De kerkelijke organisatie in het Land van Aalst*, in *Het Land van Aalst*, XI, 1959, 5, pp. 238-244.
- » VAN VOORST VAN BEEST, C.W., *De tachtigjarige oorlog*, Haarlem, 1982, 136 p.
- » VAN WAESBERGHE, J., *GERARDI-MONTIUM, sive altera impeialis Flandriae metropolis ejusque castellania*, Brussel, 1627, 150 p.
- » VERSCHAFFEL, J., *Een zicht op Geraardsbergen ... Sanderus*, in *Gerardimontium*, 2004, 197, pp. 12-28 & 198, pp. 10-24.
- » WITTE, E. SOLY, H., e.a. *Geschiedenis van Vlaanderen van de oorsprong tot heden*, Brussel, 1983, 357 p.

domino. Custodia matutina us-
que ad noctem: speret israel in domino.

Quia apud dominum misericordia et copio-
sa: apud eum redemptio. Et ipse re-
dimet israel: ex omnibus iniquita-
tibus eius. Gloria patri. Ps.

Domine exaudi orationem
meam. Auribus peripe
obsecrationem meam in
veritate tua: exaudi me in tua ius-
ticia. Est non vites in iudicium

cum servo tuo: quia non iustifica-
bitur in conspectu tuo omnis iustus.

Quia persecutus est inimicus ani-
mam meam: humiliavit in terra
vitam meam. Collocavit me in
obscuris sicut mortuos seculi: et an-
xius est super me spiritus meus.
Inmetutatum est cor meum. Quamori-
bus diebus antiquior meditatus

Eindnoten (Endnotes)

1. Bakermat van de stad en moederparochie (1068-1096)

1. GYSSELING, M., *Middeleeuwse toponiemen te Geraardsbergen*, in *Het Land van Aalst*, 1959, 1-2, p. 4.
2. VAN REEMOORTER, e.a., *Archeologische prospectie met ingreep in de bodem: Geraardsbergen, Gasthuisstraat, BAAC Archeologie en bouwhistorie*, Bassevelde, 2015, pp. 49-50.
3. BEECKMANS, L.; WELLEMANS, G. & BORREMANS, E., *Nederzettingssporen uit de La Tène-periode te Nederboelare*, in *Het Land van Aalst*, XXVIII, 1986, pp. 145-157.
4. BEECKMANS, L., *In klinkende munt. Vondsten van middeleeuwse en post-middeleeuwse munten te Geraardsbergen*, in *Gramaye-reeks*, 1, Geraardsbergen, 2004, p. 15.
5. Gegevens verstrekt door Luc Van Durme (mail 10-10-2017).
6. VAN STRYDONCK, M. & De MULDER, G. (red.), *De Schelde. Verhaal van een rivier*, Leuven, 2000, pp. 86-89.
7. Info verstrekt door professor Georges Declercq (VUB) – e-mail 10 november 2017 & BERINGS, G., *De christianisatie in de vroege middeleeuwen*, in *Vlaanderen*, 44, 256, 1995, p. 171.
8. BERINGS, G., *De christianisatie in de vroege middeleeuwen*, in *Vlaanderen*, 44, 256, 1995, p. 171.
9. De WEVEL, G., *Leven Sinte Amand, patroon der Nederlanden. Dichtstuk der XIVe eeuw*. Uitgegeven door BLOMMAERT, PH., Gent, 1842-43, pp. 104 & 126 & VAN KERCKHOVEN, M. *Geraardsbergen: merkwaardige gebeurtenissen en oude gewoonten*, s.l., 1981, pp. 3-5.
10. DE PORTEMONT, A., *Recherches historiques sur la ville de Grammont en Flandre*, II, Gent, 1870, pp. 171-173.
11. FRIS, V., *Geschiedenis van Geeraardsbergen*, Gent, 1911, pp. 22-23.
12. DE MEULEMEESTER, M., *De kapel van Onze-Lieve-Vrouw van Bevingen-Neigem*, Leuven, 1950, 85 p. & DEMEY A., *Eénbeukige Romaanse kerken in Oost-Vlaanderen*, *Kultureel Jaarboek voor de provincie Oost-Vlaanderen. Bijdragen nieuwe reeks*, 5, Gent 1977, pp. 87-93.
13. DE MEULEMEESTER, M., *Een oud Vlaamsch Genadeoord. O.L.V. van Hunnegem*, Brussel, 1924, p. 8.
14. VERBIST, H., *Geschiedenis van Melle*, Leuven, 1962, p. 39.
15. DE MEULEMEESTER, M. *Een oud Vlaamsch Genadeoord. O.L.V. van Hunnegem*, Brussel, 1924, p. 7.
16. DE BROUWER, J., *Bijdrage tot de geschiedenis van de kerkelijke instellingen en het godsdienstig leven in het Land van Aalst tussen 1621 en 1796*, IV, Dendermonde, 1975, p. 898.
17. De CEUKELAIRE, M., *Een stad van steen. Het gebruik van natuursteen in het Geraardsbergse bouwpatrimonium*, in *Gerardimontium*, 2015, 261, pp.6-7.
18. BEECKMANS, L.; WELLEMANS, G.; MOENS, J.; LENTACKER, A.; ERVYNCK, A.; VAN NEER, W.; VAN PETEGHEM, A. & BASTIAENS, J., *Een middeleeuws stadswoonhuis met half-ingegraven ruimte langs de markt te Geraardsbergen*, *Themanummer Tijdschrift van het Verbond voor Oudheidkundig Bodemonderzoek in Oost-Vlaanderen*, s.l., 2004, 45 p.
19. De WOLF, K., *Architectuurgids Zuid-Oost-Vlaanderen. Romaanse bouwkunst (1000-1225)*, Zottegem, 1996, passim.
20. Een summiere schets uitgezonderd (Modern Archief Hunnegem, nr. 276) zijn geen gegevens bewaard over de archeologische opgravingen van 1746.
21. Modern Archief Hunnegem, nr. 277.
22. MELKENBEECK, J., *De Gemeentewapens van het Land van Aalst II*, in *Het Land van Aalst*, 1954.
23. VAN KERCKHOVEN, M.J., *Wapen- en zegelevolutie te Geraardsbergen*, s.l., s.d., 17 p.
24. COCK, M. & VAN BOCKSTAELE, G., *Geraardsbergen (Geersberge, Geersberg, Grant mont)*, in VANDEWINKEL, G. (red.) *Gezicht op de steden Aalst, Ninove en Geraardsbergen. Verklarende teksten bij de uitgave van de originele stadsplattegronden van Jacob van Deventer (circa 1565)*, in *Het Land van Aalst*, LX, 2008, 4, p. 309.
25. VAN KERCKHOVEN, M.J., *Het heiligdom van Onze-Lieve-Vrouw op de Oudenberg te Geraardsbergen*, s.l., 1964, p. 5.
26. VAN BOCKSTAELE, G., VANDEN HERREWEGEN, A.-M. & De COCK, L., *Krakelingen en Tonnekensbrand in Geraardsbergen. Een eeuwenoud verhaal*, Geraardsbergen, 1994, pp. 17-26 en 120-121.
27. FRIS, V., *Geschiedenis van Geeraardsbergen*, Gent, 1911, pp. 472-474.
28. VAN KERCKHOVEN, M.J., *Het heiligdom van Onze-Lieve-Vrouw op de Oudenberg te Geraardsbergen*, s.l., 1964, p. 5.
29. Ministerieel Besluit van 3 december 1987.

30. VAN De PERRE, D., *De stedenbouwkundige ontwikkeling van Aalst, Ninove en Geraardsbergen tot 1500. Een vergelijkende studie*, in *Het Land van Aalst*, LXIII, 2011, 1, p. 50.
31. Idem, p. 51.
32. VAN BOCKSTAELE, G., *De keure van Geraardsbergen (1067-1070)*, pp. 18-22.
33. VAN BOCKSTAELE, G., *De keure van Geraardsbergen (1067-1070)*, p. 5.
34. Modern Archief Hunnegem, nr. 251.
35. VAN De PERRE, D., *De stedenbouwkundige ontwikkeling van Aalst, Ninove en Geraardsbergen tot 1500. Een vergelijkende studie*, in *Het Land van Aalst*, LXIII, 2011, 1, p. 51.
36. Gegevens verstrekt door Luc Van Durme (mail 21 september 2017) & GYSSELING, M., *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*, 1, A-M, Tongeren, 1960, pp. 387-398.
37. VAN BOCKSTAELE, G., *De keure van Geraardsbergen (1067-1070)*, pp. 6-10.
38. VAN MINGROOT, E., *Het stichtingsdossier van de Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen (1081-1096)*, in *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, CLIII, 1987, p. 9.
39. COCK, M., *Sint-Bartholomeusreliëken van Lipari (Italië) tot in Geraardsbergen*, in *Het Land van Aalst*, LXVII, 2015, 2, pp. 113-119.
40. De WOLF, K., *Architectuurgids Zuid-Oost-Vlaanderen. Romaanse bouwkunst (1000-1225)*, Zottegem, 1996, passim.
41. Modern Archief Hunnegem, nr. 277.
42. Ibidem.
43. Modern Archief Hunnegem, nr. 277.
44. DEMEY, A., *Eenbeukige Romaanse kerken in Oost-Vlaanderen*, in *Kultureel Jaarboek voor de provincie Oost-Vlaanderen. Bijdragen. Nieuwe Reeks*, 5, Gent, 1977, 185 p.

2. Populair **mariaal bedevaartsoord** (1096-1565)

45. De RO, J. (red.), *De Muur rond Geraardsbergen. Van gesloten naar open stad*, Geraardsbergen, 2009, pp. 49-50.
46. De WOLF, K., *Acht eeuwen geschiedenis. Grauwzusters-Penitenten Velzeke - Grotenberge - Evergem. Kloostergemeenschap, onderwijs, ziekenzorg en kunstpatrimonium*, Zottegem, 1994, pp. 309-315.
47. COCK, M. & VAN BOCKSTAELE, G., *Geraardsbergen (Geersberge, Geersberg, Grant mont)*, in VANDEWINKEL, G. (red.) *Gezicht op de steden Aalst, Ninove en Geraardsbergen. Verklarende teksten bij de uitgave van de originele stadsplattegronden van Jacob van Deventer (circa 1565)*, in *Het Land van Aalst*, LX, 2008, 4, p. 306 & VAN KERCKHOVEN, M.J., *De leprozerij van Geraardsbergen te Nederboelare*, s.l., s.d., 9 p.
48. MARIËN, I., *Kroniek van Geraardsbergen. Een vogelvlucht door het verleden*, Geraardsbergen, 2007, p. 41-43.
49. VAN MINGROOT, E., *Het stichtingsdossier van de Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen (1081-1096)*, in *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, CLIII, 1987, pp. 1-64; VAN DURME, L., *De Sint-Pietersabdij van Dikkelvenne (van 734 (?) – 1096)*, in *Naamkunde*, 20, 1988, pp. 66-113 & VAN BOCKSTAELE, G., *De Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen*, Geraardsbergen, 1996, pp. 15-20.
50. VAN DURME, L., *De Sint-Pietersabdij van Dikkelvenne (van 734 (?) – 1096)*, in *Naamkunde*, 20, 1988, passim..
51. VAN DURME, L., *De Sint-Pietersabdij van Dikkelvenne (van 734 (?) – 1096)*, in *Naamkunde*, 20, 1988, passim & VAN BOCKSTAELE, G., *De Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen 1081-1302*, in *Het Land van Aalst*, XVIII, 1966,4, p. 121-122.
52. VAN BOCKSTAELE, G., *Het culturele erfgoed van de Sint-Adriaansabdij van Geraardsbergen 1096-2002*, Geraardsbergen, 2002, pp. 57-58 en 212-216.
53. DE BROUWER, J., *Bijdrage tot de Geschiedenis van het Godsdienstig Leven en de Kerkelijke Instellingen in het Land van Aalst tussen 1550 en 1621*, in *Het Land van Aalst*, XII, 1960, passim.
54. VAN De PERRE, D., *De stedenbouwkundige ontwikkeling van Aalst, Ninove en Geraardsbergen tot 1500. Een vergelijkende studie*, in *Het Land van Aalst*, LXIII, 2011, 1, p.74.
55. VAN BOCKSTAELE, G., *Het cultureel erfgoed van de Sint-Adriaansabdij van Geraardsbergen in woord en beeld, 1096-2002*, Geraardsbergen, 2002, p. 74.
56. Idem, p. 23.
57. Over de historiek van de monastieke stichtingen in Geraardsbergen: zie FRIS, V., *Geschiedenis van Geeraardsberen*, Gent, 1911, pp. 429-436.
58. VAN MINGROOT, E., *Het stichtingsdossier van de Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen (1081-1096)*, in *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, CLIII, 1987, p. 9
59. VAN BOCKSTAELE, G., *De Hunnegemkerk te Geraardsbergen in kaarten en plannen*, in *Het Land van Aalst*, XL, 1988, 4, p. 222.

60. COCK, M., *Sint-Bartholomeusreliken van Lipari (Italië) tot in Geraardsbergen*, in *Het Land van Aalst*, LXVII, 2015, 2, pp. 119-120.
61. DE MEULEMEESTER, M., *Notre Dame de Hunneghem vénérée au Monastère des Bénédictines de Grammont*, Brugge, 1912, pp. 8-9.
62. VAN WAESBERGHE, J., *GERARDI-MONTIUM, sive altera impeialis Flandriae metropolis ejusque castellania*, Brussel, 1627, pp. 123 & 185 & DE MEULEMEESTER, M., *Étude documentaire sur le Monastère des Bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Gent, 1913, p. 8.
63. DE PORTEMONT, A., *Recherches historiques sur la ville de Grammont en Flandre*, II, Gent, 1870, p. 263.
64. De VOS, G., *“Onser Liever Vrouwen” hospitaal van Geraardsbergen van zijne stichting af tot na de Fransche omwenteling*, Geraardsbergen, 1903, p. 44.
65. VAN WAESBERGHE, J., *GERARDI-MONTIUM, sive altera impeialis Flandriae metropolis ejusque castellania*, Brussel, 1627, p. 123.
66. Deze bronnen bevatten een schat aan informatie, maar wegens tijdsgebrek werden die verder niet bestudeerd.
67. DE MEULEMEESTER, M. *Een oud Vlaamsch Genadeoord. O.L.V. van Hunnegem*, Brussel, 1924, p. 13.
68. VAN CLEEMPUT, J., *De oostelijke linies van het graafschap Vlaanderen in 1338*, in *Het Land van Aalst*, VII, 1956, pp. 235-238 & VAN De PERRE, D., *De stedenbouwkundige ontwikkeling van Aalst, Ninove en Geraardsbergen tot 1500. Een vergelijkende studie*, in *Het Land van Aalst*, LXIII, 2011, 1, p. 69.
69. Een Aalsterse roede bedraagt 5,544 meter. Voor info over de stadsomwalling zie De RO, J. (red.), *De Muur rond Geraardsbergen. Van gesloten naar open stad*, Geraardsbergen, 2009, pp. 42-43.
70. Voor een bespreking van die periode. Zie VAN WAESBERGHE, J., *GERARDI-MONTIUM, sive altera impeialis Flandriae metropolis ejusque castellania*, Brussel, 1627, pp. 74-82.
71. De RO, J. (red.), *De Muur rond Geraardsbergen. Van gesloten naar open stad*, Geraardsbergen, 2009, pp. 49-50.
72. VAN De PERRE, D., *De relatie tussen de parochiekerken Sint-Bartholomeus en Sint-Lucas te Geraardsbergen*, in *Het Land van Aalst*, LXVII, 2015, 4, pp. 266-268; VAN De PERRE, D., *De stedenbouwkundige ontwikkeling van Aalst, Ninove en Geraardsbergen tot 1500. Een vergelijkende studie*, in *Het Land van Aalst*, LXIII, 2011, 1, p. 75; VAN BOCKSTAELE, G., *L'Abbaye de St-Adrien à Grammont*, in *Monasticon Belge*, VII, Province de Flandre Orientale, 2, Luik, 1977, p. 102 & VAN BOCKSTAELE, G., VANDEN HERREWEGEN, A.-M. & De COCK, L., *Van scholaster tot principaal*, pp. 71 en 84.
73. DE MEULEMEESTER, M. *Een oud Vlaamsch Genadeoord. O.L.V. van Hunnegem*, Brussel, 1924, p. 14.
74. Voor een overzicht van de mirakelverhalen: zie DE MEULEMEESTER, M. *Een oud Vlaamsch Genadeoord. O.L.V. van Hunnegem*, Brussel, 1924, pp. 33-42.
75. VAN BOCKSTAELE, G., *Een gotisch koorvenster in de kapel van Hunnegem*, in *Het Land van Aalst*, LXI, 2009, 3, pp. 239-240.
76. DE MEULEMEESTER, M., *Le prieuré des Bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Leuven, 1947, p. 21.
77. PIETERAERENS, M. & SCHREVER, A., *Neogotisch Geraardsbergen. De realisaties van Louis Bert de l'Arbre*, Gent, 2000, pp. 51-52.
78. DE MEULEMEESTER, M., *Le prieuré des Bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Leuven, 1947, pp. 40-41.
79. DE MEULEMEESTER, M., *Étude documentaire sur le Monastère des Bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Gent, 1913, p. 9.
80. MULDER-BAKKER, A.B., *Verborgten vrouwen. Kluizenaresen in de middeleeuwse stad*, Hilversum, 2007, 160 p.
81. HOSTE, A., *De priorij Hunnegem te Geraardsbergen*, Beernem, 1974, pp. 14-15.
82. Voor een gedetailleerde bespreking van de kaart: zie COCK, M. & VAN BOCKSTAELE, G., *Geraardsbergen (Geersberge, Geersberg, Grant mont)*, in VANDEWINKEL, G. (red.) *Gezicht op de steden Aalst, Ninove en Geraardsbergen. Verklarende teksten bij de uitgave van de originele stadsplattegronden van Jacob van Deventer (circa 1565)*, in *Het Land van Aalst*, LX, 2008, 4, pp. 287-315.
83. *Beschermingsdossier: Voormalige priorij van Hunnegem als uitbreiding van de bij KB van 28 december 1936 beschermde Onze-Lieve-Vrouwekerk van Hunnegem – monument en stadsgezicht*, p. 3.
84. De kaart wordt bewaard in de Koninklijke Bibliotheek, *Handschriftenkabinet*, nr. 22.090.

3. Nieuw devotiebeeld na godsdienstoorlog (1566-1624)

85. BRIELS, J., *Zuid-Nederlanders in de republiek*, p. 21.
86. FRIS, V., *Geschiedenis van Geeraardsbergen*, Gent, 1911, p. 174.
87. SOLY, H., in *Geschiedenis van Vlaanderen van de oorsprong tot heden*, p. 121.
88. DECAVELE, J., & VAN PETEGEM, P., *Gent ‘absoluut’ getemd*, in *Gent. Apologie van een rebelse stad*, p. 116. & DECAVELE, J., *Wonderjaar en Beeldenstorm*, in *Het eind van een rebelse droom*, pp. 21-31.
89. IGUAL-PACHECO, M., *Beeldenstormers in het Land van Aalst en hun sociale achtergrond*, Gent, 1993, pp. 12-14.

90. VAN WAESBERGHE, J., *GERARDI-MONTIUM, sive altera impeialis Flandriae metropolis ejusque castellania*, Brussel, 1627, p. 124.
91. FRIS, V., *Geschiedenis van Geeraardsbergen*, Gent, 1911, p. 174.
92. DE PORTEMONT, A., *Recherches historiques sur la ville de Grammont en Flandre*, I, Gent, 1870, p. 128 & VAN VAERNEWIJCK, M., *Van die Beroerlicke Tyden*, I, pp. 221-222.
93. DECAVELE, J. & VAN PETEGEM, P., *Gent 'absoluut' getemd*, in *Gent. Apologie van een rebelse stad*, p. 118.
94. IGUAL-PACHECO, M., *Beeldenstormers in het Land van Aalst en hun sociale achtergrond*, Gent, 1993, pp. 48-252.
95. VAN VAERNEWIJCK, M., *Van die Beroerlicke Tyden*, IV, p. 140.
96. DE MEULEMEESTER, M., *Histoire du monastère des bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Brugge, 1912, p. 113.
97. MARIËN, I., *Kroniek van Geraardsbergen. Een vogelvlucht door het verleden*, Geraardsbergen, 2007, pp. 51-52.
98. JANSSENS, G., *Van de komst van Alva tot de Unies*, p. 219; & GRAPPERHAUS, F., in *Drie eeuwen Belgische belastingen*, pp. 27-30.
99. JANSSENS, G., *Van de komst van Alva tot de Unies*, pp. 230-238.
100. DECAVELE, J., *Genève van Vlaanderen in Het eind van een rebelse droom*, pp 32-62.
101. DE PORTEMONT, A., *Recherches historiques sur la ville de Grammont en Flandre*, II, Gent, 1870, pp. 222-223.
102. FRIS, V., *Geschiedenis van Geeraardsbergen*, Gent, 1911, p. 181.
103. DECAVELE, J. & VAN PETEGEM, P., *Gent 'absoluut' getemd*, in *Gent. Apologie van een rebelse stad*, p. 122.
104. LIAGRE, G., *De reformatietijd te Geraardsbergen in de XVIde eeuw*, in *Bulletin Vereniging voor de Geschiedenis van het Belgisch Protestantisme*, VIII, 10, p. 282.
105. FRIS, V., *Geschiedenis van Geeraardsbergen*, Gent, 1911, p. 184.
106. De JONGHE, B., *Gendsche Geschiedenissen*, 2, pp. 216 & 223.
107. LIAGRE, G., *De reformatietijd te Geraardsbergen in de XVIde eeuw*, in *Bulletin Vereniging voor de Geschiedenis van het Belgisch Protestantisme*, VIII, 10, pp. 284.
108. De SCHEPPER, H., *De 'Reconquista' mislukt*, p. 266.
109. DECAVELE, J., & VAN PETEGHEM, P., *Gent 'absoluut' getemd*, in *Gent. Apologie van een rebelse stad*, p. 126.
110. BRIELS, J., *Zuid-Nederlanders in de republiek*, p. 19.
111. BRIELS, J., *De Zuid-Nederlandse immigratie*, p. 19.
112. DENYS, J., *Meester Gorik van Steenberghe de Blinde*, in *Het Land van Aalst*, V, 1953, p. 237.
113. FRIS, V., *Geschiedenis van Geeraardsbergen*, Gent, 1911, p. 189.
114. DE PORTEMONT, A., *Recherches historiques sur la ville de Grammont en Flandre*, I, Gent, 1870, pp. 130-131.
115. DE MEULEMEESTER, M., *Een oud Vlaamsch Genadeoord. O.L.V. van Hunnegem*, Brussel, 1924, p.18-19.
116. *Molenkaart van Geraardsbergen*, Algemeen Rijksarchief Brussel, *Kaarten en plannen in handschrift*, nr. 576.
117. PIETERAERENS, M. & SCHREVER, A., *Neogotisch Geraardsbergen. De realisaties van Louis Bert de l'Arbre*, p. 50 & VAN BOCKSTAELE, G., *De Hunnegemkerk te Geraardsbergen in kaarten en plannen*, in *Het Land van Aalst*, XL, 1988, 4, p. 224-230

4. Priorij Hunnegem (1624-1797)

118. Basisdocumenten in het Oud Archief Hunnegem. Zie VAN BOCKSTAELE, G., *Inventaris van het archief van de Bededictinessenpriorij Hunnegem te Geraardsbergen*, Zottegem, 2009, pp. 7-13. Verder is er de kroniek van priorij Hunnegem van 1624-1645: *Fondation du Monastère de la Paix de Notre Dame en la ville de Grandmont, pays d'Alost en Flandres. Le tout fort amplement déduit et transcrit des chroniques manuscrites du dit monastère*, In manuscript van de Gerard Sacré, *Histoire de notre temps*, f° 247 recto – 314 recto, ca. 1675 (Bergen, universiteitsbibliotheek nr. 546 – 178/18) Deze tekst is gepubliceerd in DE MEULEMEESTER, M., *Een oud Vlaamsch Genadeoord. O.L.V. van Hunnegem*, Brussel, 1924, pp. 83-94 en een kopie bevindt zich in het Modern Archief Hunnegem, nr. 86. Alle documenten in verband met de stichting en de eerste jaren zijn gebundeld in: DE MEULEMEESTER, M., *Étude documentaire sur le Monastère des Bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Gent, 1913, pp. 14-35. Literatuur: DE MEULEMEESTER, M., *Histoire du monastère des bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Brugge, 1912, pp. 10-30; DE MEULEMEESTER, M., *Le prieuré des bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Leuven, 1947 ; HOSTE, A., *De priorij Hunnegem te Geraardsbergen*, Beernem, 1974; VAN BOCKSTAELE, G., *Prieuré des bénédictines de Grammont, dit Hunnegem*, in: *Monasticon belge*, VII, Province de Flandre orientale, deel 2, Luik, 1977, p. 164-167 & VAN BOCKSTAELE, G., *Grammont, Prieuré de la Paix-Notre Dame à Hunneghem*, in: *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, fasc. 124, Parijs, 1986, kol. 1060 – 1062.
119. De MEYER, P.B., *Minderbroeders te Geraardsbergen*, in *Het Land van Aalst*, XI, 1959, pp. 225-236; DE BROUWER, J., *Bijdrage tot de reguliere en seculiere gemeenschappen in het Land van Aalst gedurende de 17e en de 18e eeuw*,

- in *Het Land van Aalst*, XXVI, 1974, 3-4, pp. 227-228 & VAN KERCKHOVEN, M.J., *Grauwzusters. Clarissen-Urbanisten. Penitenten-Recollectinnen te Geraardsbergen, ca. 1500-1796*, s.l., s.d., 54 p.
120. VAN BOCKSTAELE, G., *Het Dominicanervicariaat "Het Raspaillebos" en de kapel van O.L. Vrouw van Vreugde te Atembeke-Moerbeke (Geraardsbergen)*, Lede, 1978, 170 p.
 121. VAN BOCKSTAELE, G., VANDEN HERREWEGEN, A.-M. & De COCK, L., *Van scholaster tot principaal*, p. 71.
 122. DE MEULEMEESTER, M., *Een oud Vlaamsch genadeoord, Onze-Lieve-Vrouw van Hunneghem*, Brussel, 1924, p. 23.
 123. Oorkonde, Oud Archief Hunnegem, nr. 3.
 124. Kroniek van de ontstaansgeschiedenis Hunnegem in *Fondation du Monastère de la Paix de Notre Dame en la ville de Grandmont, pays d'Alost en Flandres. Le tout fort amplement déduit et transcrit des chroniques manuscrites du dit monastère* – Gerard Sacré, *Histoire de notre temps*, vanaf f° 247 recto & Modern Archief Hunnegem, nr. 86.
 125. Oorkonde, Oud Archief Hunnegem, nr. 5.
 126. *Beschermingsdossier: Voormalige priorij van Hunnegem als uitbreiding van de bij KB van 28 december 1936 beschermde Onze-Lieve-Vrouwekerk van Hunnegem – monument en stadsgezicht*, pp. 30-31.
 127. *Kroniek*, in Modern Archief Hunnegem, nr. 88bis, f° 10.
 128. DE MEULEMEESTER, M., *Étude documentaire sur le Monastère des Bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Gent, 1913, p. 7.
 129. DE PORTEMONT, A., *Recherches historiques sur la ville de Grammont en Flandre*, II, Gent, 1870, p. 260.
 130. *Register met schenkingen 1624-1720 en Detaillering van de giften 1624-1730*, in Oud Archief Hunnegem, nr. 69. Zie ook DE MEULEMEESTER, M., *Le prieuré des Bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Leuven, 1947, p. 91.
 131. *Register met de verkiezingen en benoemingen van de priorinnen 1624-1761*, f° 1; Oud Archief Hunnegem, nr. 44 en 51 & HOSTE, A., *De priorij Hunnegem te Geraardsbergen*, pp. 35-38.
 132. Oorkonde, Oud Archief Hunnegem, nr. 6.
 133. VAN BOCKSTAELE, G., *Begraffenisrecht en grafstenen te Hunnegem-Geraardsbergen*, in *Het Land van Aalst*, LXI, 2009, 2, p. 131.
 134. Oorkonde, Oud Archief Hunnegem, nr. 7.
 135. Statuten van Douai. Oud Archief Hunnegem, nrs. 9-12.
 136. VERSCHAFFEL, J., *Een zicht op Geraardsbergen ... Sanderus*, in *Gerardimontium*, 2004, 197, pp. 12-28 & 198, pp. 15-23.
 137. HOSTE, A., *De priorij Hunnegem te Geraardsbergen*, Beernem, 1974, p. 58.
 138. DE BROUWER, J., *Bijdrage tot de Geschiedenis van het Godsdienstig Leven en de Kerkelijke Instellingen in het Land van Aalst tussen 1550 en 1621*, in *Het Land van Aalst*, XIII, 1961, 5, pp. 229-230.
 139. *Register met de verkiezingen en benoemingen van de priorinnen*, in Oud Archief Hunnegem, nr. 44.
 140. DE BROUWER, J., *Bijdrage tot de Geschiedenis van het Godsdienstig Leven en de Kerkelijke Instellingen in het Land van Aalst tussen 1550 en 1621*, in *Het Land van Aalst*, XIII, 1961, 5, pp. 232-233.
 141. DE MEULEMEESTER, M., *Histoire du monastère des bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Brugge, 1912, pp. 28-29.
 142. DE PORTEMONT, A., *Recherches historiques sur la ville de Grammont en Flandre*, II, Gent, 1870, p. 263.
 143. DE MEULEMEESTER, M., *Een oud Vlaamsch genadeoord, Onze-Lieve-Vrouw van Hunneghem*, Brussel, 1924, pp. 45-46.
 144. DE BROUWER, J., *Bijdrage tot de Geschiedenis van het Godsdienstig Leven en de Kerkelijke Instellingen in het Land van Aalst tussen 1550 en 1621*, in *Het Land van Aalst*, XIII, 1961, 5, p. 233.
 145. Idem, pp. 234-235.
 146. HOSTE, A., *De priorij Hunnegem te Geraardsbergen*, p. 41.
 147. Mail Geert Van Bockstaele, 15-10-2017.
 148. Voor een volledig overzicht, met bronnenstudie, zie BATSELIER, P., *Prieuré de la Paix de Notre Seigneur Jésus-Christ à Termonde*, in *Monasticon Belge*, VII, Province de Flandre Orientale, 2, Luik, 1977, pp. 215-230 & DE MEULEMEESTER, M., *Le monastère des bénédictines de Termonde*, in *Gedenkschriften van de Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde*, 2, XV, Dendermonde, 1912, pp. 211-360. Een samenvatting is opgenomen in: DE MEULEMEESTER, M., *Étude documentaire sur le Monastère des Bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Gent, 1913, pp. 53-67.
 149. *Kroniek*, Oud Archief Hunnegem, nr. 1.
 150. DE MEULEMEESTER, M., *Histoire du monastère des bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Brugge, 1912, pp. 38-40.
 151. DE BROUWER, J., *Bijdrage tot de Geschiedenis van het Godsdienstig Leven en de Kerkelijke Instellingen in het Land van Aalst tussen 1550 en 1621*, in *Het Land van Aalst*, XIII, 1961, 5, pp. 235-236.
 152. DE MEULEMEESTER, M., *Le prieuré des Bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Leuven, 1947, p. 121.
 153. MARIEN, I., *Kroniek van Geraardsbergen. Een vogelvlucht door het verleden*, Geraardsbergen, 2007, p. 74.
 154. *Kroniek 1728-1745*, in Oud Archief Hunnegem, nr. 2.
 155. DE BROUWER, J., *Bijdrage tot de Geschiedenis van het Godsdienstig Leven en de Kerkelijke Instellingen in het Land van Aalst tussen 1550 en 1621*, in *Het Land van Aalst*, XIII, 1961, 5, pp. 236-237.
 156. Idem, p. 237.

157. Zie *Verheerlijkt Vlaandre*, III, 1735, p. 176.
158. DE BROUWER, J., *Bijdrage tot de Geschiedenis van het Godsdienstig Leven en de Kerkelijke Instellingen in het Land van Aalst tussen 1550 en 1621*, in *Het Land van Aalst*, XIII, 1961, 5, p. 238.
159. DE MEULEMEESTER, M., *Histoire du monastère des bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Brugge, 1912, pp. 63-65.
160. Op basis van de schat aan informatie in het Oud Archief Hunnegem kan financiële beheer van de priorij volledig worden gereconstrueerd. Maar wegens tijdsgebrek is dat niet verder bestudeerd.
161. DE BROUWER, J., *Bijdrage tot de Geschiedenis van het Godsdienstig Leven en de Kerkelijke Instellingen in het Land van Aalst tussen 1550 en 1621*, in *Het Land van Aalst*, XIII, 1961, 5, pp. 238.
162. Idem, pp. 245.
163. Nieuw Archief Hunnegem, nr. 88bis.
164. VAN BOCKSTAELE, G., *Begravenisrecht en grafstenen te Hunnegem-Geraardsbergen*, in *Het Land van Aalst*, LXI, 2009, 2, p. 132.
165. VAN BOCKSTAELE, G., *De mislukte restauratie van Abt Ghislenus van Havermaet in de Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen (1791-1792)*, in *Het Land van Aalst*, XLII, 1990, pp. 133-138.

5. Verzet tegen Frans bewind en Hollandse regelneerij (1797-1830)

166. Zie Modern Archief Hunnegem, nrs. 79, 116-119, 160161, 168-169. Voor een gedetailleerd overzicht, gebaseerd op documenten in de archieven van het bisdom Gent, het Rijksarchief Gent en het Scheludedepartement: zie DE MEULEMEESTER, M., *Le prieuré des Bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Leuven, 1947, pp. 201-248.
167. *Inboedelbeschrijving van de priorij Hunnegem door J.A. van Wichelen*, Archief Scheludedepartement, Rijksarchief Gent, RAG nr. 3096/11.
168. DE PORTEMONT, A., *Recherches historiques sur la ville de Grammont en Flandre*, II, Gent, 1870, p. 260.
169. Modern Archief Hunnegem, nr. 88bis.
170. DE MEULEMEESTER, M., *Histoire du monastère des bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Brugge, 1912, p. 50.
171. Kopie van de beslissing van Napoleon, Modern Archief Hunnegem, nr. 116.
172. DE WOLF, K., *Architectuurgids Zuid-Oost-Vlaanderen. Romaanse bouwkunst (1000-1225)*, Zottegem, 1996, passim.
173. GUILLEMIN, P., *Geeraardsbergen. De stad op den Berg. 1068-1940*, Luik, 1945, pp. 56-58.
174. DE MEULEMEESTER, M., *Histoire du monastère des bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Brugge, 1912, pp. 73-78; DE MEULEMEESTER, M., *Étude documentaire sur le Monastère des Bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Gent, 1913, pp. 114-120 & VAN BIERVLIET, T.-A., *Het stevenisme in Vlaanderen*, Leuven 1966, 65-67.
175. *Annalen*, in Modern Archief Hunnegem, nr. 79, f° 1 – f° 6. Publicatie van alle documenten in DE MEULEMEESTER, M., *Étude documentaire sur le Monastère des Bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Gent, 1913, pp. 121-139.
176. Modern Archief Hunnegem, nr. 189.
177. Modern Archief Hunnegem, nr. 161.
178. DE MEULEMEESTER, M., *Histoire du monastère des bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Brugge, 1912, p. 83.
179. Registerboek *Entrée et Décès des religieuses 1722-1836 f° 70-74* HOSTE, A., *De priorij Hunnegem te Geraardsbergen*, pp. 99-106.
180. *Annalen 1849-1986*, Modern Archief Hunnegem, nr. 80.
181. Modern Archief Hunnegem, nr. 98.
182. Brief van de gouverneur, Modern Archief Hunnegem, nr. 116.
183. Modern Archief Hunnegem, nr. 117.
184. GUILLEMIN, P., *Geeraardsbergen. De stad op den Berg. 1068-1940*, Luik, 1945, p. 65.

6. Op de bres tegen armoede en werkloosheid (1830-1919)

185. De RO, J., *De Belgische Omwenteling te Geraardsbergen in 1830*, Gent, 1982, p. 4.
186. DE MEULEMEESTER, M., *Le prieuré des Bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Leuven, 1947, p. 249.
187. DE MEULEMEESTER, M., *Histoire du monastère des bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Brugge, 1912, p. 101.
188. HOSTE, A., *De priorij Hunnegem te Geraardsbergen*, Beernem, 1974, pp. 66-68.
189. DE MEULEMEESTER, M., *Histoire du monastère des bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Brugge, 1912, p. 104.
190. *Annalen 1816-1909*, Modern Archief Hunnegem, nr. 79.
191. *Annalen 1816-1909*, Modern Archief Hunnegem, nr. 79, f° 15-16 & *Annalen 1849-1986*, Modern Archief Hunnegem, nr. 80.
192. VAN BOSSUYT, V., *Geschiedenis van Hunnegem te Geeraardsbergen*, Geraardsbergen, 1906, pp. 47-50.

193. De WOLF, K., *Architectuurgids Zuid-Oost-Vlaanderen. Van empire tot art nouveau. De 19de-eeuwse neostijlen (1800-1918)*, Zottegem, 1999, p. 12.
194. VAN LUL, A., *Een eeuw evolutie*, in *Het Land van Aalst*, XI, 1959, pp. 64-84.
195. VAN KERCKHOVEN, M.J., *De Arme Klaren – Koletienen te Geraardsbergen*, s.l., s.d., 27 p.
196. Idem, p. 108.
197. Modern Archief Hunnegem, nr. 123.
198. *Annalen 1816-1909*, Modern Archief Hunnegem, nr. 79, f° 24.
199. *Annalen 1816-1909*, Modern Archief Hunnegem, nr. 79, f° 27-30.
200. *Annalen 1816-1909*, Modern Archief Hunnegem, nr. 79, f° 31.
201. VAN BOSSUYT, V., *Geschiedenis van Hunnegem te Geeraardsbergen*, Geraardsbergen, 1906, p. 58.
202. *Annalen 1816-1909*, Modern Archief Hunnegem, nr. 79, f° 23.
203. VAN BOSSUYT, V., *Geschiedenis van Hunnegem te Geeraardsbergen*, Geraardsbergen, 1906, p. 78.
204. DE MEULEMEESTER, M., *Histoire du monastère des bénédictines de Hunnegem à Grammont*, Brugge, 1912, p. 131.

7. Bewogen oorlogsjaren en **teruggang** (1919-2008)

205. Geraadpleegde bronnen: *Annalen 1849-1986*, Modern Archief Hunnegem, nr. 80; *Annalen 1906-1949*, Modern Archief Hunnegem, nr. 81.2; *Verslag over den oorlog 1914-1918*, Modern Archief Hunnegem, nr. 88bis.4 & *Schrift met gegevens over de dot van de zusters 1907-1958*, Modern Archief Hunnegem, nr. 129.
206. Modern Archief Hunnegem, nr. 236.
207. *Annalen 1849-1986*, Modern Archief Hunnegem, nr. 80.
208. Geraadpleegde bronnen: *Annalen 1849-1986*, Modern Archief Hunnegem, nr. 80; *Annalen 1906-1949*, Modern Archief Hunnegem, nr. 81.2; *Verslagboek van de Raad 1941-1951*, Modern Archief Hunnegem, nr. 114; *Schrift met gegevens over de dot van de zusters 1907-1958*, Modern Archief Hunnegem, nr. 129; *Schrift met de fundaties en schenkingen 1918-1963*, Modern Archief Hunnegem, nr. 194 & *Kroniek van de school*, Modern Archief Hunnegem, nr. 340.
209. *De Beiaard*, 04-02-1956.
210. Modern Archief Hunnegem, nr. 276.
211. *Schrift met de fundaties en schenkingen 1918-1963*, Modern Archief Hunnegem, nr. 194.
212. Modern Archief Hunnegem, nr. 275.
213. *Schrift met de fundaties en schenkingen 1918-1963*, Modern Archief Hunnegem, nr. 194.
214. VAN BOCKSTAELE, G., *Begravenisrecht en grafstenen te Hunnegem-Geraardsbergen*, in *Het Land van Aalst*, LXI, 2009, 2, pp. 130-139.
215. Modern Archief Hunnegem, nr. 284.
216. *Annalen 1960-1968*, Modern Archief Hunnegem, nr. 82.
217. N.N., 1624-1974. *Priorij Onze-Lieve-Vrouw-van-Vrede Hunnegem-Geraardsbergen*, Geraardsbergen, 1974, p. 36.
218. *Annalen 1969-1977*, Modern Archief Hunnegem, nr. 83.
219. Modern Archief Hunnegem, nr. 137.
220. Modern Archief Hunnegem, nr. 134.
221. Modern Archief Hunnegem, nr. 294.
222. A.M., *Priorij Hunnegem in de kijker. Unieke postzegeltentoonstelling in Geraardsbergen*, in *De Beiaard*, 16-12-2006 & Modern Archief Hunnegem, nr. 310.
223. MUSSCHOOT, D., *Laatste zusters doen het licht uit. Priorij van Hunnegem in Geraardsbergen was ooit beroemde school*, in *Het Nieuwsblad*, 06-09-2008 & LION, J., *Laatste nonnen verlaten Hunnegem. Oud-leerlingen voeren actie voor behoud klooster*, in *De Standaard*, 06-10-2008.

8. Rijk **monastiek** leven

224. VAN BOCKSTAELE, G., *Het culturele erfgoed van de Sint-Adriaansabdij van Geraardsbergen 1096-2002*, Geraardsbergen, 2002, p. 102.
225. Modern Archief Hunnegem, nr. 69.
226. HOSTE, A., *De priorij Hunnegem te Geraardsbergen*, pp. 52-58.
227. *Annalen 1974-1977*, Modern Archief Hunnegem, nr. 84.
228. Van de *Statuten van Douai* bevinden zich in het archief vier versies. Zie Oud Archief Hunnegem, nrs. 9-12.
229. Oud Archief Hunnegem, nr. 4.

230. Modern Archief Hunnegem, nr. 99.
231. Modern Archief Hunnegem, nr. 100.
232. Modern Archief Hunnegem, nrs. 101-104.
233. Oud Archief Hunnegem, nr. 49.
234. *Annalen 1624-1909*, Modern Archief Hunnegem, nr. 79, f° 16.
235. *Annalen*, Modern Archief Hunnegem, nr. 80.
236. *Des anciennes et de celles qui seront choisies pour assister la Supérieur*, in Modern Archief Hunnegem, nr. 103.
237. DE BROUWER, J., *Bijdrage tot de Geschiedenis van het Godsdienstig Leven en de Kerkelijke Instellingen in het Land van Aalst tussen 1550 en 1621*, in *Het Land van Aalst*, XIII, 1961, 5, p. 237.
238. *Office de la Cellière*, in Modern Archief Hunnegem, nr. 103.
239. *De l'office de celle qui a la charge de l'Infirmier*, in Modern Archief Hunnegem, nr. 103.
240. VAN BOSSUYT, V., *Geschiedenis van Hunnegem te Geeraardsbergen*, Geraardsbergen, 1906, p. 67.
241. *Annalen 1849-1986*, Modern Archief Hunnegem, nr. 80.
242. *Annalen 1969-1977*, Modern Archief Hunnegem, nr. 83.
243. DE MEULEMEESTER, M., *Een oud Vlaamsch genadeoord, Onze-Lieve-Vrouw van Hunneghem*, Brussel, 1924, p. 29.
244. *Annalen 1849-1986*, Modern Archief Hunnegem, nr. 80.
245. Oud Archief Hunnegem, nr. 69.
246. Idem, f° 43 r°.
247. *Annalen 1906-1949*, Modern Archief Hunnegem, nr. 81.2.
248. Oud Archief Hunnegem, nrs. 13-18, 20, 22-26 en 29-40.
249. *Register met de schenkingen*, Oud Archief Hunnegem, nr. 69, f° 43 r°.
250. *Annalen 1969-1977*, Modern Archief Hunnegem, nr. 83.
251. *Annalen 1906-1949*, Modern Archief Hunnegem, nr. 81.2.
252. *Annalen 1816-1909*, Modern Archief Hunnegem, nr. 79, f° 45-48 & *Annalen 1849-1986*, Modern Archief Hunnegem, nr. 80.
253. *Annalen 1960-1968*, Modern Archief Hunnegem, nr. 82.
254. Modern Archief Hunnegem, nr. 437.
255. *Taken voor de ziekenverzorgster en de kosterin bij het overlijden van een zuster*. Oud Archief Hunnegem, nr. 59.
256. HOSTE, A., *De priorij Hunnegem te Geraardsbergen*, Beernem, 1974, pp. 175-179.
257. *Ceremoniale voor de liturgische vieringen*, Oud archief Hunnegem, nr. 21.
258. *Richtlijnen om de klokken te luiden bij de kerkelijke feesten*, Oud Archief Hunnegem, nr. 60.
259. DE BROUWER, J., *Bijdrage tot de Geschiedenis van het Godsdienstig Leven en de Kerkelijke Instellingen in het Land van Aalst tussen 1550 en 1621*, in *Het Land van Aalst*, XIII, 1961, 5, p. 234.
260. *Annalen 1816-1909*, Modern Archief Hunnegem, nr. 79, f° 31.
261. HOSTE, A., *De priorij Hunnegem te Geraardsbergen*, Beernem, 1974, p. 60.
262. *Lijst van de gebedsbroederschappen*, Oud archief Hunnegem, nr. 53, f° 178-247 & Oud Archief Hunnegem, nr. 54.
263. Modern Archief Hunnegem, nr. 200.
264. *Annalen 1960-1968*, Modern Archief Hunnegem, nr. 82.
265. DE BROUWER, J., *Bijdrage tot de Geschiedenis van het Godsdienstig Leven en de Kerkelijke Instellingen in het Land van Aalst tussen 1550 en 1621*, in *Het Land van Aalst*, XIII, 1961, 5, pp. 231.
266. *Verslagboek van de Raad 1941-1951*, Modern Archief Hunnegem, nr. 114.
267. *Annalen 1960-1968*, Modern Archief Hunnegem, nr. 82.
268. Ibidem.

9. Bloeiend onderwijscentrum

269. VAN BOCKSTAELE, G., VANDEN HERREWEGEN, A.-M. & De COCK, L., *Van scholaster tot principaal. Het Sint-Catharinacollege van Geraardsbergen en zijn voorgeschiedenis (1437-1989)*, Geraardsbergen, 1990, p. 71.
270. VAN BOCKSTAELE, G., *Prieuré des bénédictines de Grammont, dit Hunnegem*, in: *Monasticon belge, VII, Province de Flandre orientale*, II, Luik, 1977, p. 172-174.
271. Idem, pp. 176-177.
272. Modern Archief Hunnegem, nr. 116.
273. VAN KERCKHOVEN, M.J., *Scholen van Geraardsbergen tijdens de 19de eeuw*, s.l., s.d., pp. 49-50.
274. Idem, p. 50.
275. DE MEULEMEESTER, M., *Le prieuré des Bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Leuven, 1947, p. 250.
276. VAN KERCKHOVEN, M.J., *Scholen van Geraardsbergen tijdens de 19de eeuw*, s.l., s.d., p. 51.

277. *Prospectus*, Modern Archief Hunnegem, nr. 336.
278. *Pensionnat de la Paix Notre Dame, de Hunneghem, Grammont. Règlement et programme*, Gent, 1914, 88 p. in Modern Archief Hunnegem, nr. 334.
279. *Règlement du pensionnat*, Modern Archief Hunnegem, nr. 335.
280. DE MEULEMEESTER, M., *Histoire du monastère des bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Brugge, 1912, p. 107.
281. Modern Archief Hunnegem, nr. 250.
282. *Beschermingsdossier: Voormalige priorij van Hunnegem als uitbreiding van de bij KB van 28 december 1936 beschermde Onze-Lieve-Vrouwekerk van Hunnegem – monument en stadsgezicht*, p. 13.
283. DE MEULEMEESTER, M., *Histoire du monastère des bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Brugge, 1912, p. 108.
284. Idem, p. 108.
285. VAN BOSSUYT, V., *Geschiedenis van Hunnegem te Geeraardsbergen*, Geraardsbergen, 1906, p. 81.
286. *Afschrift van de beslissing van het schepencollege*, dd. 15-11-1861, Modern Archief Hunnegem, nr. 356.
287. *Jaaroverzichten van de Arme Scholen*, Modern Archief Hunnegem, nr. 375.
288. *Annalen 1816-1909*, Modern Archief Hunnegem, nr. 79, f° 21-27.
289. *Stukken betreffende de aanneming van de school*, Modern Archief Hunnegem, nr. 361.
290. *Annalen 1895-1914*, Modern Archief Hunnegem, nr. 81/1.
291. Geraadpleegde bronnen: *Annalen 1849-1986*, Modern Archief Hunnegem, nr. 80; *Annalen 1906-1949*, Modern Archief Hunnegem, nr. 81.2; *Verslagboek van de Raad 1941-1951*, Modern Archief Hunnegem, nr. 114; *Schrift met gegevens over de dot van de zusters 1907-1958*, Modern Archief Hunnegem, nr. 129; *Schrift met de fundaties en schenkingen 1918-1963*, Modern Archief Hunnegem, nr. 194 & *Kroniek van de school*, Modern Archief Hunnegem, nr. 340 & *Toestand van het Prioraat der Benedictinessen van Hunneghem te Geeraardsbergen, Gasthuisstraat, gedurende de jaren 1914-1918*. Modern Archief Hunnegem, nr. 88bis.4.
292. *Stukken betreffende de aanneming van de vierde graad*, Modern Archief Hunnegem, nr. 363.
293. *Kroniek van de school in het algemeen en het internaat in het bijzonder, 1933-1937*, Modern Archief Hunnegem, nr. 340.
294. *Verslagboek van de Raad 1941-1951*, Modern Archief Hunnegem, nr. 114.
295. *Stukken betreffende de organisatie van een tombola*, Modern Archief Hunnegem, nr. 384.
296. VAN BOCKSTAELE, G., VANDEN HERREWEGEN, A.-M. & DE COCK, L., *Van scholaster tot principaal. Het Sint-Catharinacollege van Geraardsbergen en zijn voorgeschiedenis (1437-1989)*, Geraardsbergen, 1990, pp. 255-256.
297. Modern Archief Hunnegem, nr. 341.
298. VAN BOCKSTAELE, G., VANDEN HERREWEGEN, A.-M. & DE COCK, L., *Van scholaster tot principaal. Het Sint-Catharinacollege van Geraardsbergen en zijn voorgeschiedenis (1437-1989)*, Geraardsbergen, 1990, pp. 255-256; Modern archief Hunnegem, nr. 342 & informatie verstrekt door principaal Dirk Van Kerchove (mail 16-12-2017).
299. Informatie verstrekt door directeur Sabine Michiels (e-mails december 2017).
300. VAN BOSSUYT, V., *Geschiedenis van Hunnegem te Geeraardsbergen*, Geraardsbergen, 1906, p. 66.
301. *Réunion des Anciennes Élèves du monastère de Hunneghem, le 13 septembre 1906*, Modern Archief Hunnegem, nr. 398.

10. Uithangbord van de neogotiek

302. *Register met schenkingen 1624-1720 en Detaillering van de giften 1624-1730*, in Modern Archief Hunnegem, nr. 69.
303. DE MEULEMEESTER, M., *Histoire du monastère des bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Brugge, 1912, p. 114.
304. *Register Schenkingen 1924-1720*, in Oud Archief Hunnegem, nr. 69 & VAN BOCKSTAELE, G., *Het culturele erfgoed van de Sint-Adriaansabdij van Geraardsbergen 1096-2002*, Geraardsbergen, 2002, p. 102.
305. DE MEULEMEESTER, M., *Le prieuré des Bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Leuven, 1947, p. 191 & DE MEULEMEESTER, M., *Histoire du monastère des bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Brugge, 1912, pp. 114-115.
306. DE MEULEMEESTER, M., *Le prieuré des Bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Leuven, 1947, p. 192.
307. VAN BOSSUYT, V., *Geschiedenis van Hunnegem te Geeraardsbergen*, Geraardsbergen, 1906, p. 61.
308. DE WOLF, K., *Architectuurgids Zuid-Oost-Vlaanderen. Van empire tot art nouveau. De 19de-eeuwse neostijlen (1800-1918)*, Zottegem, 1999, passim.
309. DE MEULEMEESTER, M., *Le prieuré des Bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Leuven, 1947, p. 254.
310. DE MEULEMEESTER, M., *Histoire du monastère des bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Brugge, 1912, p. 116.
311. *Register Schenkingen 1924-1720*, in Oud Archief Hunnegem, nr. 69.
312. DE MEULEMEESTER, M., *Histoire du monastère des bénédictines de Hunneghem à Grammont*, Brugge, 1912, p. 100.
313. *Beschermingsdossier: Voormalige priorij van Hunnegem als uitbreiding van de bij KB van 28 december 1936 beschermde Onze-Lieve-Vrouwekerk van Hunnegem – monument en stadsgezicht*, p. 8.
314. VAN BOSSUYT, V., *Geschiedenis van Hunnegem te Geeraardsbergen*, Geraardsbergen, 1906, pp. 62-63.

315. Een gedetailleerde beschrijving van de muurschilderingen van Louis Bert de l'Arbre: zie PIETERAERENS, M. & SCHREVER, A., *Neogotisch Geraardsbergen. De realisaties van Louis Bert de l'Arbre*, pp. 52-57 & VAN BOCKSTAELE, G., *Louis Bert de l'Arbre (1835-1903), architect en schilder in Geraardsbergen, archivalisch doorgelicht*, in *Het Land van Aalst*, pp. 128-131.
316. VAN BOSSUYT, V., *Geschiedenis van Hunnegem te Geeraardsbergen*, Geraardsbergen, 1906, p. 70.
317. VAN BOCKSTAELE, G., *Louis Bert de l'Arbre (1835-1903), architect en schilder in Geraardsbergen, archivalisch doorgelicht*, in *Het Land van Aalst*, p. 128.
318. *Annalen 1816-1909*, Modern Archief Hunnegem, nr. 79, f° 37-40.
319. VAN BOCKSTAELE, G., *Louis Bert de l'Arbre (1835-1903), architect en schilder in Geraardsbergen, archivalisch doorgelicht*, in *Het Land van Aalst*, pp. 131-134;
320. DE L'ARBRE, L., *Pierre vétustes, tours bralantes et la culture Latine en Flandre*, Ronse, 1919, pp. 287-309.
321. VAN BOSSUYT, V., *Geschiedenis van Hunnegem te Geeraardsbergen*, Geraardsbergen, 1906, pp. 69-76.
322. DE MEULEMEESTER, M. *Een oud Vlaamsch Genadeoord. O.L.V. van Hunnegem*, Brussel, 1924, pp. 52-54.
323. *Kroniek*, Nieuw Archief Hunnegem nr. 88bis, f° 10-11.

Epiloog

324. *Beschermingsdossier: Voormalige priorij van Hunnegem als uitbreiding van de bij KB van 28 december 1936 beschermde Onze-Lieve-Vrouwekerk van Hunnegem – monument en stadsgezicht*, pp. 36-43.

Bijlage

325. De lijst van de biechtvaders tot de Franse Revolutie kan slechts gedeeltelijk worden gereconstrueerd

Registers

1. Personenregister

Dit overzicht bevat alle persoonsnamen, uitgezonderd deze van de zusters van Hunnegem om mogelijke verwarringen uit te sluiten. Nu eens wordt de wereldlijke naam en dan weer de kloosternaam gebruikt/ Bovendien worden tal van kloosternamen, zoals zuster Scholastica, in de loop der eeuwen meermaals gebruikt.

- Adams, Noëlla: 98.
Adriaens, Flor: 153.
Adrianus (heilige): 25.
Albrecht I: 25.
Albrecht van Oostenrijk: 39, 43.
Aleidis van Boelare: 26.
Amandus (heilige): 7, 8, 9, 10, 13, 144, 164.
Ameel, Luc: 99.
Arenka: 86, 87.
Benedictus (heilige): 31, 48, 75, 78, 83, 98, 99, 101, 102, 110, 121, 150, 157, 159, 162, 163.
Benedictus XII (paus): 102.
Bijl, Theresia: 131.
Blaeu, Joan: 56.
Blieck (familie): 27.
Bonifacius: 9.
Boogaert, Karel: 124.
Boonen, Jacobus: 47, 48, 49, 56, 58, 60, 103.
Borluut, Isabella: 102.
Boudewijn (koning): 94.
Boudewijn IV: 14.
Boudewijn VI: 16, 17, 28, 164.
Bracq, Hendrik Frans: 73, 160.
Brame, Stanislas (priorin): 75, 104.
Brédart (pastoor): 68, 70.
Breys (directeur): 108.
Brimaux, Louis: 134.
Bristel, Suzanne: 44, 49, 52, 56.
Calvijn, Johannes: 33.
Cambier, Charles: 102.
Cambier, Elisabeth: 60.
Cambier, Leander: 101, 157, 158.
Cambier, Odo: 102, 113.
Cambier, Seraphine: 60.
Carlier Jeanne: 49, 52.
Cathelyn (directeur): 85.
Cavrois, Basile: 44.
Charita, Joseph (directeur): 108, 151.
Chlotarius II: 8.
Claerbout, Théophile: 164.
Clerfayt (generaal): 66.
Clovis: 41.
Cock, Marcel (auteur): 17.
Coppieters, Honore Joseph: 87, 88, 90, 91, 95, 147, 148, 149, 150.
Corneliszon, Frans: 24.
Cosijns, Gies: 98.
Crane (familie): 27.
Crépieux (mevrouw): 157.
Crick (pastoor): 68.
Croÿ-Havré: 158.
Culsbrouck (Cogge) (familie): 27.
Cuny, Charles: 56.
Cyrilla: 162.
d'Alsace-Boussu, Thomas Philippus: 62, 64, 104, 105.
Daubin, juffrouw: 128.
De Backer, Rika: 98.
De Bame, Jean-Baptiste: 157.
de Blieck, Margaretha: 27.
de Broedere, Johannes (Van Coppenholle): 28.
De Broglie, Maurice: 69, 70, 124.
De Clerck, Justine (priorin): 85, 87, 104.
de Clooster, Marie-Florence: 71.
De Cock, Modeste: 131, 133.
de Duitser, Lodewijk: 14.
de Gevangene, Godfried: 14.
de Goede, Filips: 25.
de Gousin, Colette: 67.
de Graef, Marie-Madeleine (priorin): 56, 57, 58, 104.
De Graeve, Camille (directeur): 107.
de Grote, Karel : 14.
De Jonghe, Bernardus (auteur): 36.
De Jonghe (bakker): 69.
de Kale, Karel: 8, 14.
de Kerckhove d'Exaerde (abt): 86.
De Kesel, Leo: 98.
De Korte, César: 108.
de la Court, Karel: 36.
de la Noüe, François: 36.
de Landsheere, Nathalie (priorin): 70, 72.
de l'Arbre, Justina: 163.
de l'Arbre, Louis: 164.
de l'Arbre, Louis Bert: 9, 11, 13, 16, 30, 49, 77, 157, 160, 161, 162, 163, 164.

de la Reu, Jeanne: 157.
 de Lauzières de Thémînes, Eléonore: 70.
 Delebecque, Lodewijk Jozef: 73, 74, 75, 103, 131.
 Delestrée (beeldhouwer): 157.
 De Lil, Edgard: 146, 151,
 de Mazerolles, Philippe: 22.
 De Meire (familie): 86.
 De Meulemeester, Augustine (priorin): 87, 88, 90, 104, 110, 133, 145, 151.
 De Meulemeester, Charles: 91.
 De Meulemeester, Clotilde: 86, 95.
 De Meulemeester, Maurice (auteur): 10, 27, 31, 41, 49, 83, 85, 95, 125, 159, 161, 164.
 Demey, Antony (auteur): 21.
 De Meyer, Hildebert: 151.
 De Paepe, Théodore: 147.
 De Pape, Gheleyn: 35.
 De Pelseneere, Constance (priorin): 63, 104.
 De Pelseneere, Pieter: 63.
 De Portemont, Auguste (auteur): 9, 27, 29, 49, 161.
 de Precipiano, Wilhelmus: 62, 123.
 Dequanter, Hiëronimus: 107.
 de Saint Amand, Marie Augustine: 68.
 de Sainte Piette, Cécile: 70.
 de Schone, Filips: 28.
 De Smet (pastoor): 95.
 De Smet (pater): 144.
 de Stoute, Karel: 25.
 de Vienne, Cathérine Colombine (priorin): 104, 123.
 de Vrome, Lodewijk: 8.
 de Werquignoeul, Florence: 43, 44, 45, 123.
 De Wevel, Gilles: 8.
 De Wulf (prefect): 153.
 D'Haenens (directeur): 108.
 D'Hooghe Benoite (priorin): 75, 103, 108, 111, 133, 160.
 D'Hooghe, Charles (Karel): 75, 161.
 D'Hooghe Raphaëlle (priorin): 75, 160.
 D'Huict, Pierre: 48.
 Don Juan: 36.
 Edward (koning): 25.
 Elisabeth I (Engeland): 44.
 Eloy, Maurus: 62.
 Estrix, Robertus: 102.
 Evrard, Dominicus: 63.
 Evrard (notaris): 70.
 Farmer, Richard: 44.
 Farnese, Alexander: 37, 38.
 Ferraris, graaf Joseph de: 21, 31, 64, 65.
 Filips II (Spanje): 31, 33, 34, 35, 39.
 Filips IV (Frankrijk): 25.
 Filips IV (Spanje): 43, 50-51, 52, 60.
 Flamand, Geert: 153.
 Flamant, Gustave: 78, 85.
 Flamant, Hyppolite: 91.
 Flamant, Thérèse: 78.
 Flamant-De Vlaminck (familie): 78.
 Fregg(a) (godin): 41, 42.
 Freya (godin): 41, 42.
 Fris, Victor (auteur): 14, 17, 29.
 Gabriels, Denis: 152.
 Gallet, Louise: 91.
 Gerald: 17.
 Ghesquière, Joseph: 9.
 Golenvaux (abt): 86.
 Goolaerts, Paul: 13, 19, 21.
 Goubau: 72.
 Granvelle (kardinaal): 33.
 Green, Elly: 94.
 Gregorius I (paus): 10.
 Gregorius VII (paus): 24.
 Gregorius XI (paus): 25.
 Groenendaal, Bruno: 107.
 Grimlaicus: 31.
 Grueninx, Beatrijs: 31.
 Grupello, Gabriël: 156.
 Hauchinus, Joannes: 38.
 Heins, Nikolaas: 36, 37.
 Helleputte, Joris: 160.
 Hoste, Anselm (auteur): 97, 111.
 Hûno (Hûningas): 7.
 Isabella van Spanje: 39, 43.
 Janssens (bisschop): 85.
 Janssens, Abraham: 157, 161.
 Jouveneau, Maria-Mechtildis (priorin): 62, 104.
 Jozef II: 65, 123.
 Karel II (Spanje): 61.
 Karel VI (Oostenrijk): 61, 64.
 Karel V (keizer): 25, 28, 29.
 Kusters, Joseph: 88.
 La Court: 157.
 Lambertus, meester: 27.
 Lambrecht, Hendrik Karel: 110.
 Langerock, Pierre: 160.
 Laurijns (familie): 27.
 Le Brun, Martinus: 44, 48, 49, 52, 53, 157.
 Lefebure, Marie-Joseph (priorin): 60, 114.
 Lemaire, Raymond: 31.
 Leo XII (paus): 28.
 Leo XIII (paus): 162.
 Leopold I: 73.
 Leopold III: 149, 150.
 Lesley, Joannes: 39.
 Levrau (deken): 70.
 Livinus (heilige): 9.
 Lodewijk XI: 25.
 Lodewijk XIV: 60, 61.
 Lotharius: 14.
 Louise Marie (koningin): 73.
 Lucius III (paus): 26.
 Lueribout, Christoffel: 27.
 Luther, Maarten: 33.
 Lybaert, Théophile: 68.

Machtelinkx (directeur): 108.
 Maes, Antoine: 97.
 Manesses (bisschop): 12, 24, 26.
 Manessier, Pierre: 44, 48.
 Mannens, Jeanne: 143.
 Maria-Theresia: 64, 109.
 Marmion, Columba (abt): 102.
 Massez, Carolus: 161.
 Mercier, Désiré-Joseph: 142.
 Mertens (abt): 86.
 Meuenijzer, Cyrille: 146.
 Michiels, Sabine: 153.
 Miele, Gregorius: 102.
 Molderez, Gregorius: 131.
 Napoleon Bonaparte: 67, 69.
 Nève (abt): 86.
 Odeyn, J.: 67.
 Ortemberg, Hermanus: 48, 49.
 Otto II: 14.
 Oudenberg (familie): 27.
 Pacheco, Isidoor: 35.
 Paulus V (paus): 44, 103.
 Paulus VI (paus): 101.
 Piens, Bartel: 34.
 Pius VII (paus): 69.
 Pius XI (paus): 87.
 Pieteraerens, Martine: 42.
 Place, Jeanne-Claire (priorin): 62.
 Robrecht II van Jeruzalem: 24.
 Rombouts, Theodoor: 157, 158.
 Routiau, Françoise (priorin): 49, 52, 56, 57, 58, 59, 60.
 Rubens, Peter-Paul: 37, 157.
 Sanderus, Antonius: 21, 29, 31, 53, 54-55.
 Scholastica (heilige): 48, 78, 95, 101, 102, 144, 157, 158, 159, 163.
 Schrever, Albert: 42.
 Schwartz (commandant): 83.
 Scudamore, Anne: 44, 48, 49, 53, 112, 163.
 Scudamore, Mary: 44.
 Seghers, Emiel Jan: 85, 141.
 Servaes, Albert: 95.
 Sichem, Margriet en Elisabeth: 64.
 Sint-Vaast (Vadastus): 8.
 Sizeere, Maria: 27.
 Smeets, Zoé: 76, 91.
 Snellaard (abt): 24.
 Spitaels Adriaan (weduwe): 73.
 Spitaels, Cecile: 125.
 Spitaels, Joseph (mevrouw): 131.
 Spitaels, Pierre-Jean: 72.
 Stefaan II van Boelare: 15.
 Stillemans, Antoon: 108, 162.
 Sulmon Thérèse (priorin): 73, 75, 104, 131, 132.
 Ter Gracht (familie): 26.
 Thieulaine, Maximilien: 49.
 Titelmans, Pieter: 33.
 Torrekens, Agnes (priorin): 95, 98, 99, 104, 111, 120.
 Torrekens, Lutgarde (priorin): 73, 99, 106.
 Triest, Antonius: 60.
 Triest, Eugene: 60.
 van Alva (hertog): 35, 36.
 Van Assche, Auguste: 160.
 van Aquino, Thomas: 23.
 Van Audenaerde, Hans: 35.
 van Avennes, Boudewijn: 28.
 van Avennes, Jan: 28.
 Van Bockstaele, Geert (auteur): 42, 59, 163.
 Van Bossuyt, Victor (auteur): 132, 162, 163, 164.
 van Brabant, Jan: 25.
 van Constantinopel, Margaretha: 26.
 Van Crombrugghe, Constant: 69, 125.
 Van Crombrugghe (vicaris-generaal): 103.
 van Cumberland (hertog): 64.
 Van Damme, Augustin Pierre: 67, 69.
 Van Damme, Frans: 135.
 van Dampierre, Gwijde: 26.
 van de Elzas, Filips: 17, 28.
 vanden Berghe, Rogerius: 57.
 Vanden Bosch, Carolus: 60.
 van den Vivere (auteur): 36.
 Van De Perre, Dirk (auteur): 15.
 van De Weghe, R.: 97.
 Van Der Linden, Henri: 108.
 Van der Linden (Goeferdige): 140.
 vander Maesen, François: 62.
 Vander Meiren (abt): 86.
 Van Der Mijnsbrugge, Godelieve: 153.
 van der Noot, Hendrik: 66.
 Van Der Putten, Philemon: 31, 96.
 Van der Schueren (familie): 27.
 Van de Velde, Jan Frans: 72.
 van Deventer, Jacob: 14, 31, 32, 42.
 Van Dorslaer (deken): 70, 73.
 Van Driessche (directeur): 108.
 van Edingen, Walter: 22, 28.
 van Eeckhoutte, Karel: 48.
 van Egmont, Lamoraal: 34, 35.
 van Egmont, Filips: 36, 37.
 van Haeften, Benedictus: 56, 57, 102.
 van Havermaet, Glislenus: 66.
 van Hasselt (familie): 27.
 van Hasselt Gerardus: 27.
 van Hasselt Joannes: 27.
 van Heetvelde (familie): 27.
 van Hembyze, Jan: 36.
 van het Heilig Sacrament, Mechtildis: 163.
 Van Heuwerzwyn, Adrien: 98.
 Van Hoorde, Pierre-François: 68, 70.
 Van Hoorde, Idephonse: 62.
 Van Hoorde, Ursula: 68.
 van Hove, Eusebe: 69.
 Van Houtryve, Idesbald: 102.

Van Kerckhoven, Marcel (auteur): 15.
 Van Laethem (pastoor): 58.
 Van Liefferinge: 90.
 Van Lierde, Angelina: 63.
 van Male, Lodewijk: 28.
 Van Nieuwenhove: 86.
 van Nijvel, Gertrudis: 163.
 Van Ongeval: 80.
 van Oostenrijk, Jan: 25.
 van Padua, Justina: 163.
 Van Pamel, Gudule: 148.
 van Parma, Margaretha: 33.
 van Ryhove, Frans: 36.
 van Rievaulx, Aelredus: 31.
 van Roeulx, Joost: 33.
 van Saint-Maur, Marie-Madeleine (priorin): 48, 53, 56.
 Van Schepdael (abt): 86.
 van Schoorisse, Jan: 37.
 Van Silezië, Hedwig: 163.
 Van Single (pastoor): 85.
 Van Steenberge (pater): 90.
 Van Thulden, Théodore: 157, 161.
 van Tongeren, Lutgardis: 163.
 Van Trimpont, Augusta: 76.
 Van Trimpont, Emile: 85.
 Van Vaernewyck, Marcus (auteur): 34.

van Waesberghe, Joannes (auteur): 27, 29.
 Van Waesberghe: 157.
 Van Waesenberg: 90.
 Van Wallegghem (pastoor): 87.
 van Wichelen, J.A.: 67.
 van Yedeghem (familie): 27.
 van Zwolle, Herman Modet: 33.
 Veranneman de Watervliet, Reine Eulalie: 70, 71, 72, 73, 125.
 Veranneman, Philippe-Jean: 125.
 Veranneman Jean-Jacques-Joseph: 71.
 Verbaere, Herman: 98.
 Verbruggen, J.: 151.
 Verwilghen, Louis: 134.
 Veys, Anselmus: 102.
 Vilain XIV, Marie Joseph: 64.
 Vincq, Adrienne: 48, 49,
 Vincq, Boudewijn: 48, 157.
 Vincq, Gaspar: 29, 43, 44, 48, 49, 157.
 Vincq, (kanunnik): 48.
 Waekland (primaat): 102.
 Wassenberg (pater): 147, 150.
 Wellington: 69.
 Willem I: 72, 125,
 Woden (Wodan): 11, 164.
 Zwingli, Huldrych: 33.

2. Plaatsregister

Het register bevat alle plaatsnamen, de locaties in Geraardsbergen uitgezonderd.

Aalst: 15, 17, 26, 28, 34, 36, 37, 69.
 Alseberg: 10, 41.
 Amsterdam (Nederland): 34.
 Antwerpen: 14, 37, 149.
 Arras (Frankrijk): 42, 44, 48, 49, 60, 102.
 Ars (Frankrijk): 115.
 Aspelare: 25.
 Ath: 17, 37, 38, 39, 43, 57, 59, 60, 61.
 Avioth (Frankrijk): 20.
 Banneux: 115.
 Beauraing: 115.
 Belsele: 29.
 Béthune (Frankrijk): 44.
 Bever: 17.
 Bevingen (Neigem-Ninove): 10.
 Boelare: 17, 26.
 Brugge: 10, 41, 44, 127.
 Brussel: 35, 44, 60, 72, 94, 134, 142, 149.
 Cluny (Frankrijk): 102.
 Comines (Frankrijk): 81, 141.
 Częstochowa (Polen): 41.
 Dadizele: 10, 41.
 Deftinge: 127, 147.
 Denderhoutem: 25.

Dendermonde: 43, 44, 58, 59, 60, 79, 123.
 Dieppe (Frankrijk): 90.
 Dikkelvenne: 7.
 Doornik: 10, 25, 41, 44, 48, 49, 53, 61, 86.
 Douai: 43, 44, 45, 48, 49, 56, 102.
 Dover (Verenigd Koninkrijk): 146.
 Edingen: 69.
 Elzegem: 69.
 Ename: 14, 24.
 Erondegem: 25.
 Everbeek: 95.
 Evere: 91.
 Fiume (Italië): 110.
 Fleurus: 66.
 Galmaarden (Grammérages): 69, 81.
 Gavere: 17.
 Gent: 8, 11, 14, 34, 35, 36, 37, 67, 74, 94, 127, 146.
 Glislenghien: 72, 102, 120.
 Grimminge: 26, 44, 59, 82.
 Haaltert: 107.
 Halle: 10, 41, 69.
 Hasselt: 10, 41.
 Heldergergem: 25.
 Hemelveerdegem: 25.

Herdersem: 26.
 Herefordshire (Engeland): 49.
 Herentals: 59.
 Hull (Verenigd Koninkrijk): 146.
 Iddergem: 25.
 Impe: 25.
 Jemappes: 66.
 Kortrijk: 69, 127, 152.
 La Hamaide: 17.
 La Salette (Frankrijk): 115.
 Lessen: 17.
 Lessenbos: 17.
 Leuven: 10, 44, 79, 88.
 Lessen: 37, 70, 71, 110.
 Liedekerke: 17.
 Liessies (Frankrijk): 57.
 Lokeren: 108.
 Lombardsijde: 10, 41.
 Londen (Verenigd Koninkrijk): 146.
 Lourdes (Frankrijk): 115.
 Luik: 44.
 Mechelen: 59, 79.
 Merelbeke: 74, 94.
 Mese: 10, 41.
 Moerbeke: 39, 44, 63, 70.
 Monte Cassino (Italië): 101, 163.
 Middelburg: 34.
 Mons (Bergen): 38, 44, 49, 56, 58, 71.
 Montserrat (Spanje): 41.
 Namen: 44.
 Nantes (Frankrijk): 8.
 Ninove: 8, 15, 17, 26, 36, 134.
 Nederboelare: 7, 15, 17, 23.
 Nederbrakel: 108, 127, 143.
 Nederhasselt: 25.
 Neerwinden: 66.
 Nursia (Italië): 101.
 Okegem: 25.
 Onkerzele: 13, 25.
 Oostende: 146.
 Oostkerke: 10, 41.
 Ophasselt: 39.
 Ottergem: 25.

Oudenaarde: 33, 35, 36, 37, 61, 74, 95.
 Overboelare: 17, 27, 55.
 Parijs (Frankrijk): 41.
 Rijsel (Lille): 58.
 Rochefort: 90.
 Rocourt: 25.
 Roeselare: 82, 111, 147.
 Rode: 17.
 Rome (Italië): 29, 33, 163.
 Ronse: 33, 35.
 Rozebeke: 10, 20, 21.
 Saint-Amand-les-Eaux (Frankrijk): 8.
 Santiago de Compostela (Spanje): 29.
 Sart-Dames-Avelines: 161.
 Schendelbeke: 8, 39.
 Schorisse: 17.
 's Hertogenbosch (Nederland): 34.
 Sinaai: 29.
 Sint-Amands: 44.
 Sint-Lievens-Houtem: 9.
 Sint-Maria-Lierde: 25.
 Sint-Maria-Oudenhove: 151.
 Smeerebbe: 8.
 Soignies: 120.
 Steenvoorde: 34.
 Subiaco (Italië): 101, 163.
 Valenciennes (Frankrijk): 14.
 Vault: 48.
 Velzeke: 68.
 Venlo (Nederland): 34.
 Viane: 8.
 Vivenkapelle (Damme): 10, 41.
 Vloesberg: 17, 95.
 Waarbeke: 8.
 Walcourt: 10, 41.
 Warneton (Frankrijk): 141.
 Waterloo: 69.
 Wetteren: 108.
 Wieze: 127.
 Zierikzee: 24.
 Zarlarding: 27.
 Zottegem: 17.

3. Zaakregister

Aartsbisdom Mechelen: 33.
 Abdij van Affligem: 26, 44, 48, 56, 102, 115.
 Abdij van Anchin: 24.
 Abdij van Beaupré: 22, 26, 34, 44, 59, 68, 70.
 Abdij van Dendermonde: 97, 113, 121, 151.
 Abdij van Ghislenghien: 67, 70, 71, 102, 115, 158.
 Abdij van Keizersberg: 102.
 Abdij van Maredsous: 102, 120.
 Abdij van Oudenburg: 62.

Abdij van Saint-Denis-en-Brocqueroie: 44, 48, 49.
 Abdij van Saint-Ghislain: 44.
 Abdij van Steenbrugge: 97.
 Abdij van Zevenkerken: 85, 102.
 Act of Uniformity: 44.
 Archeologische opgravingen: 7, 13, 21.
 Balegemse (Lediaanse) zandsteen: 28.
 Brabantse Omwenteling: 65, 66.
 Barok: 39.

Beeldenstorm: 33, 34, 35.
 Beleg van Oostende (1602): 39.
 Bergsteen (Diestiaanse ijzerzandsteen): 13, 18, 20.
 Bloedraad: 35.
 Bisdom Gent: 69, 152.
 Bisdom Kamerijk (Frankrijk): 8, 25, 33.
 Boerenkrijg: 68.
 Bollandist: 9.
 Borduurschool: 73, 77, 79, 80, 81, 86, 95, 96, 143, 151.
 Breischool: 73, 76, 79.
 Cholera: 74, 75,
 Code Napoleon (1804): 67.
 Concordaat (1801): 69.
 Concilie van Trente (1545-63): 33, 43, 104, 109.
 Concilie van Konstanz (1414-1418): 102.
 Concordaat van Worms (1122): 9.
 Confrerie Onze-Lieve-Vrouw: 53, 66.
 Contrareformatie: 43.
 Dender: 15, 17, 24, 26, 28, 32, 35, 53, 64, 74, 80, 83, 86, 87.
 Denderlinie: 17.
 Denderstreek: 10.
 Dysenterie: 60, 61.
 Eclips-tv: 167.
 Eerste Wereldoorlog: 73, 79, 82, 123, 135, 138, 143, 146.
 Eigenkerk (Eigenkirche): 9.
 Feodaliteit: 7.
 Franse Revolutie: 67, 69, 70, 108, 123.
 Gentse Calvinistische Republiek: 33, 36, 37.
 Gentse Opstand (1380-1385): 28, 29.
 Gotiek: 28, 29, 31, 39.
 Gregoriaanse hervorming: 24.
 Hongersnood: 28, 60, 61, 74,
 Invallen van de Noormannen: 7, 9, 24.
 Investituurstrijd: 9, 25.
 Jansenisme: 63.
 Kantschool: 73, 75, 76, 123, 132, 133.
 Kartuizerpriorij Sint-Martens-Lierde: 26, 65, 66.
 Kerstening: 9, 10.
 Klooster van Ermeton: 102, 120.
 Klooster van Maredret: 102, 121.
 Krakelingenworp: 14, 15, 41.
 Kroon-Vlaanderen: 14, 15.
 Land van Aalst: 17, 28, 33, 35, 36, 67, 123.
 La Tène-periode: 7.
 Malcontenten: 36, 37.
 Nicolaïsme: 24.
 Oostenrijks Bewind: 43, 124.
 Oostenrijkse Successieoorlog: 64.
 Pacificatie van Gent 1576: 36.
 Patronaatsrecht: 9, 25.
 Pest: 28, 33, 57, 60, 61.
 Processie van Plaisance: 28.
 Recevresse: 20.
 Recluse: 31.
 Reconquista: 37.
 Regel van Benedictus: 101, 112, 117.

Renaissance: 39.
 Rijks-Vlaanderen: 14, 15.
 Romaanse architectuur: 9.
 Romeinse tijd: 9.
 Schelde: 24, 60, 83, 88.
 Sedes Sapientiae: 39, 41, 42.
 Simonie: 24.
 Sint-Baafsabdij Gent: 11.
 Sint-Pietersabdij Dikkelvenne: 7, 11, 12, 13, 18, 20, 23, 24.
 Sint-Pietersabdij Gent: 9, 11, 17, 48.
 Slag bij Nieuwpoort (1600): 39.
 Spaanse Successieoorlog: 61.
 Statuten van Douai: 103, 104, 109, 110, 117, 120.
 Stevenisme: 67, 69.
 Tienden: 25.
 Tonnekensbrand: 14, 15, 41.
 Tweede Vaticaans Concilie: 85, 96, 97, 102, 113, 115, 117, 120.
 Tweede Wereldoorlog: 85, 87, 147.
 Tyfus: 74.
 Twaalfjarig Bestand 1609: 39.
 Unesco: 15.
 Veldsteen (Panilisiaanse zandsteen): 13, 20.
 Verdrag van Aken (1748): 64.
 Verdrag van Ribemont (880): 14.
 Verdrag van Verdun (843): 14.
 Verkiezingen: 85, 95.
 Vicariaat van de Dominicanen in Atembeke-Moerbeke: 44, 70.
 Vrede van Aken (1668): 61.
 Vrede van Utrecht (1713): 61.
 Visitatie: 56, 58, 61, 62, 87.
 Vita: 8, 9.
 Zorggroep Eclips: 165.

Hunnegem is de bakermat van Geraardsbergen. Maar wegens de ontwikkeling van een ongeziene dynamiek blijft deze site het kloppende hart van de stad. Wanneer graaf van Vlaanderen Boudewijn VI in 1068 het domein koopt om daar de stad Geraardsbergen op te bouwen, bevindt er zich een cultusplaats met vermoedelijk wortels in de prehistorie. De eenbeukige Romaanse kerk, de grootste van Oost-Vlaanderen, is de eerste moederparochie van de stad. Wanneer de Sint-Adriaansabdij vanaf 1096 de rol van spiritueel centrum overneemt, blijft Hunnegem een populair mariaal bedevaartsoord. Na de godsdienstoorlog van de jaren 1566-85 komt een nieuw devotiebeeld tot stand.

Met de komst van de zusters Benedictinessen in 1624 groeit de site uit tot een bloeiend slotklooster. Dat is later een bolwerk van verzet tegen het Franse bewind en de Hollandse regelneverij. Vanaf het einde van de 19de eeuw staan de zusters op de bres tegen armoede en werkloosheid. Ondertussen is Hunnegem uitgegroeid tot een gereputeerde onderwijsinstelling en een uithangbord van de neogotiek. Met de uitbouw van een socio-cultureel centrum wordt die voortrekkersrol vanaf 2014 opnieuw opgenomen.

Het mag een 'mirakel' heten dat Hunnegem duizend jaar lang die pioniersrol heeft opgenomen zonder geld en op vrijwillige basis. De tomeloze inzet van duizenden meestal anonieme mensen stoelt op het geloof (letterlijk en figuurlijk) in en boven alles de liefde voor de mensen en de stad Geraardsbergen.

Dit boek brengt de fascinerende geschiedenis van Hunnegem in woord en beeld opnieuw tot leven. Elk hoofdstuk illustreert hoe deze site, zelfs op sociaal-economisch gebied, het kloppende hart is van Geraardsbergen. Als lezer kunnen wij ons alleen maar gelukkig prijzen om te delen in zoveel gerijpte wijsheid. Grensverleggend zijn de negen hypotheses die de ontstaansgeschiedenis van Hunnegem herschrijven. Dat daarbij een hoofdrol zou zijn weggelegd voor de Sint-Pietersabdij van Dikkelvenne ligt voor de hand wanneer men daarover doordent.
Dr. Luc Van Durme

De auteurs van dit boek zijn historicus **Koenraad De Wolf** (www.koenraaddewolf.be) en amateur-geschiedkundige **David Larmuseau**.